

Э. МАМБЕТАКУНОВ, Т. СИЯЕВ

ПЕДАГОГИКАНЫН НЕГИЗДЕРИ

БИШКЕК - 2008

Мамбетакунов Эсенбек - педагогика илимдеринин доктору, Кыргыз Улуттук Академиясынын мүчө-корреспонденти, профессор, Кыргыз Республикасынын илим жана техника боюнча мамлекеттик жана Ж. Баласагын атындагы сыйлыктарынын лауреаты. Белгилүү дидакт-окумуштуу.

Илимий иштеринин багыттары: дидактика, физикалык билим берүүнүн теориясы жана практикасы, кесиптик педагогика.

Мамбетакунов Э. 8 монография, 9 окуу китебинин жана 340тан ашуун илимий-методикалык эмгектердин автору, анын жетекчилиги менен 3 доктордук жана 10 кандидаттык диссертациялар ийгиликтүү корголгон.

Сияев Таштанбек Моçолдорович - педагогика илимдеринин доктору. Негизги илимий багыттары: педагогикалык процесстин, физикалык билим берүүнүн теориясы жана практикасы, билимди баалоо процесси.

Сияев Т. М. 2 монографиянын, 3 окуу куралынын жана 120дан ашуун илимий эмгектин автору, анын жетекчилиги менен 2 диссертациялык изилдөө ийгиликтүү корголгон.

Сияев Т. М. Нарын мамлекеттик университетинин биринчи проректору, Нарын шаардык кеңешинин депутаты.

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ

НАРЫН МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

Э. Мамбетакунов, Т.М. Сияев

ПЕДАГОГИКАНЫН НЕГИЗДЕРИ

Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим
Министрлигинин чечими менен педагогика адистиги
боюнча окуган жогорку жана орто кесиптик окуу
жайларынын студенттери менен мектеп мугалимдери
үчүн окуу куралы катарында бекитилген.

Бишкек 2008

УДК 37.0
ББК 74.00
М 22

Басууга Кыргыз Республикасынын Билим берүү
жана илим Министрлиги сунуш кылган.

Рецензенттер:
педагогика илимдеринин доктору, профессор Бабаев Д.Б.
педагогика илимдеринин доктору Алиев Ш.А.

Мамбетакунов Э., Сияев Т.М.

М 22 Педагогиканын негиздери: Жогорку жана орто окуу
жайларынын студенттери менен мектеп мугалимдери
үчүн окуу куралы. / Кырг. Респ. билим берүү жана
илим Министрлиги, Нарын мамлекеттик
университети. Толукталып экинчи басылышы — Б.:
Айат, 2008. — 304 б.

ISBN 978-9967-433-73-1

Окуу куралында жалпы педагогиканын,
дидактиканын жана тарбиялоо процессинин айрым
маселелери азыркы илимдин жетишкендиктерине жана
изилдөөлөрдүн жыйынтыгына жараша берилди.
Жогорку жана орто окуу жайларынын студенттери
менен мектеп мугалимдерине арналат.

М 4303000000-08

УДК 73.0
ББК 74.00

ISBN 978-9967-433-73-1

© Мамбетакунов Э., Сияев Т.М., 2008

КИРИШҮҮ

Педагогика илими ар бир коомдун деңгээлин жана анын келечегин аныктоочу илимдердин бири болгон жана боло бермекчи. Кыргыз Республикасында кабыл алынган приоритеттүү багыттардын бири - билим берүү системасын өнүктүрүү. Бул жагдайдагы негизги маселелердин бири Кыргыз Республикасынын билим берүү системасын бүткүл дүйнөлүк билим мейкиндиги менен айкалыштыруу жана интеграциялоо процесси натыйжалуу жүрүшү үчүн толук кандуу шарттарды түзүү болуп саналат. Акыркы мезгилде педагогика илиминде болуп көрбөгөндөй өзгөрүүлөр орун алып, анын негизинде жаңы концептуалдуу багыттар пайда болууда. Ошол эле учурда билим берүү системасынын өнүгүшүндө кыргыз элинин нукура баалуулук категорияларына, элдик мурастарына жана түгөнгүс каада-салттарына туура маани берүү керек. Натыйжада акыркы жаңы педагогикалык багыттар менен нукура кыргыз элинин педагогикалык ой толгоолорунун синтезинде жогорку жана орто окуу жайлардын студенттери үчүн, мектеп мугалимдери үчүн педагогика боюнча окуу куралды чыгаруу мезгилдин талабы болуп калды. Азыркы мезгилге чейин мамлекеттик тилде жарык көргөн окуу куралдары саналуу гана. Ошондуктан жалпы окурмандардын, студенттердин педагогика илимин өздөштүрүүдө окуу куралдарды тандоо мүмкүнчүлүгү тар болууда.

Сунуш кылынган окуу куралын түзүүдө Ю. К. Бабанский, Б. С. Гершунский, Л. В. Занков, В.В. Краевский, Ч. Куписевич, И. П. Подласый, А.В. Усова, М. Н. Скаткин, В.А. Сластенин, В. И. Смирнов, А.В. Харламов, А. В. Хуторской жана башкалардын белгилүү монографиялары жана окуу китептери пайдаланылды. Кыргызстандык окумуштуулардын илимий изилдөөлөрүнүн жыйынтыктары жана новатор педагогдордун эмгектери окуу куралы үчүн негиз болду. Окуу куралдын негизги материалдары Республикалык

илимий-практикалык конференцияларда, мугалимдердин окуу-методикалык семинарларында талкууланган.

«Педагогиканын негиздери» окуу куралы жогорку жана атайын орто окуу жайларынын педагогикалык багытта окуган студенттерине, мектеп мугалимдерине жана Билимди өркүндөтүү борборлорунун угуучуларына арналды. Окуу куралы үч бөлүктөн: педагогика илиминин жалпы негиздеринен, окутуу процессинин теориясы менен практикасы - дидактикадан жана тарбиялоо процессинин теориясы менен практикасынан турат. Окуу куралдын ар бир бөлүмүн тиешелүү кыска окуу мазмуну түзөт. Ар бир главанын жыйынтыгы катары өз алдынча даярданууга арналган суроолор жана тапшырмалар берилди. Окуу куралдын аягында курсттук изилдөөлөрдүн темалары берилди жана пайдаланылган адабияттардын тизмеги көрсөтүлдү.

Бул окуу куралы алгач 2002-жылы жарык көрүп, Республикабыздын көптөгөн жогорку жана атайын орто окуу жайларында колдонулууда айрым толуктоолор сунушталган. Натыйжада окуу куралына илимий педагогикалык изилдөөлөрдүн негиздери, педагогикалык окуу технологиялары, окутуу каражаттары жана ошондой эле окуу, тарбиялоо процесстеринин айрым жаңы аспектилери киргизилди. Окуу куралын басып чыгарууга Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим Министрлиги атайын гриф ыйгарды.

Окуу куралын андан ары жакшыртуу максатында дагы кошумчалар, айрым тактоолор киргизилиши күтүлөт. Ошондуктан, урматтуу окурмандар окуу куралы боюнча пикирлериңиздерди, ойлоруңуздарды жана сунуштарыңыздарды төмөнкү адрес боюнча жөнөтсөңүздөр болот:

Нарын шаары,
Нарын мамлекеттик университети
Тел: (03522) 5 33 36. (0772) 522 988
Факс: (03522) 5 08 14
e-mail: sjyaev@mail.ru

БИРИНЧИ БӨЛҮК ПЕДАГОГИКА ИЛИМИНИН ЖАЛПЫ НЕГИЗДЕРИ

БИРИНЧИ ГЛАВА ПЕДАГОГИКА ИЛИМИНИН ПРЕДМЕТИ ЖАНА МАСЕЛЕЛЕРИ

1. Педагогика илиминин пайда болушу жана калыптанышы
2. Педагогика илиминин негизги мүнөздөмөлөрү
3. Педагогика илиминин башка илимдер менен байланышы

1. Педагогика илиминин пайда болушу жана калыптанышы

Педагогика илими бардык эле илимдердин системасы сыяктуу эле коомдун белгилүү бир өнүгүү этабында коомдук муктаждыктын негизинде келип чыккан. Себеби, коомдун ар бир өнүгүү этабында улуу муун кийинки муунга адамзаттын бардык топтогон өндүрүштүк, социалдык жана руханий тажрыйбаны өткөрүүгө тийиш болгон. Эгерде социалдык тажрыйба коомдун алгачкы өнүгүү этабында жаш муундарга турмуштан алынган ар түрдүү кеңештердин, сунуштардын жыйнактары аркылуу берилсе, кийинчерээк алар жалпыланып, кайсы бир деңгээлде бир системага айланышы аркылуу берилген. Ошентип, педагогика илими алгачкы педагогикалык ой толгоолорунун жыйындысынан коомдун аныкталган өнүгүү мезгилинен тартып өзүнчө бир өзгөчөлөнгөн объектиси, предмети, методологиясы, изилдөө ыкмалары жана технологиясы бар илимге айланган.

“Педагогика” деген термин байыркы гректин “пейдос” - бала, “аго” - жетелөө деген сөздөрүнөн келип чыгып, түздөнтүз кыргыз тилине которгондо баланы жетелөө, ага жол көрсөтүү деген маанини түшүндүрөт. Байыркы Грецияда алгач педагогдор деп кул ээлеринин балдарын сейилдөөгө чыгарып, кайра алып келүүчү кулдарды аташкан. Кийинки мезгилде кул ээлөөчүлөрдүн балдарынын бош убактысын алдын-ала даярдалган, уюштурулган жерлерде атайын тандалган жана тиешелүү даярдыгы бар адамдардын

жетекчилигинин алдында өткөрө башташкан. Ушундан улам өнүккөн коомдордо мектептер пайда боло баштаган. Мектеп байыркы грек тилинде "бош убакытты өткөрүү", "эмгектен эс алуу" дегенди түшүндүрөт. Коомдун өзгөрүшү менен бирге «педагогика» жана «мектеп» терминдери азыркы түздөн-түз маанисине ээ болушкан.

Педагогика илиминин башаты эң байыркы Кытай, Индия, Египет, Греция жана башка цивилизацияларындагы жаш муундарды тарбиялоо боюнча сунуштардын, пикирлердин жыйындысында жатат. Педагогикалык ой толгоолор байыркы ойчулдардын эмгектеринде айрым бир бөлүктөрү катары кездешет. Байыркы Грецияда жаштарды тарбиялоо, аларды калыптандыруу боюнча негизги сунуштар, жоболор пайда болгон. Ошол эле учурда, тарбиялоонун айрым бир багыты боюнча атайын эмгектер жаралган.

Сократ (б.э.ч. 469 - 399) жаңы нерселерди үйрөтүүдө суроо жооп методдун иштеп чыккан. Үйрөнүүчүнүн тигил же бул багыттагы ой толгоосун сурамжылап, ага жаңы ишмердүүлүктөрдү, жаңылыктарды түшүрүү жолу эффективдүү болоорун аныктаган.

Платон (б.э.ч. 427- 347) илимий трактаттарында тарбиялоо процессинин маңызын, анын мазмунун жана аларды уюштуруу формалары боюнча илимий көз-караштарды жазган.

Аристотель (б.э.ч. 348- 322) адеп - ахлактык, акыл-эс, дене тарбиясы боюнча классикалык эмгектерди жазып, биринчилерден болуп окутуу процессинде окуучулардын жаш курактык өзгөчөлүгүн эске алуу зарылчылыгын белгилеген. Анын педагогика илимине арналган "Этика", "Жан жөнүндө", "Саясат" жана башка эмгектери жарык көргөн.

Марк Фабий Квинтиллиан (118 - 42 б.э.ч.) адамдын эл алдында сүйлөө мүмкүнчүлүгүн артыруу боюнча "Чечендикке тарбиялоо" аттуу он эки китептен турган эмгекти жазган.

Бардык эле илимдер сыяктуу орто кылымда педагогикалык ой толгоолор дагы диндик догмалардын, дин окууларынын үстөмдүгүнүн алдында калышкан. Педагогикалык багыттагы илимий трактаттарды Тертуллиан (160-222 жылдары), Августин (354-430 жылдары), Аквинат (1225-1274 жылдары) жана башка ойчулдар жазышкан. Коомдук өнүгүүнүн бул этабында белгилүү деңгээлдеги жаңы педагогикалык теориялар жаралган эмес.

Кайра жаралуу доорундагы коомдогу болуп көрбөгөндөй өзгөрүүлөр педагогика илимине дагы чоң таасир эткен. Мектептер, атайын окуу жайлар диндик институттардын таасиринен кайсы бир деңгээлде ажыратылган. Ошондуктан көптөгөн педагогикалык теориялар жаралган. Кайра жаралуу доорундагы көрүнүктүү педагогдорго Витторино да Фельтрэ (Италия), Франсуа Рабле (Франция), Томас Мор (Англия), Мишель Монтень (Франция), Эразм Роттердамский (Голландия), Людовик Вивес (Испания), Томазо Кампанелла (Италия) жана башкалар кирет.

Педагогика илиминин өз алдынча илим катары калыптанышы XVII кылымдын башына таандык. Англис философу Фрэнсис Бэкон биринчилерден болуп педагогика илимин өзүнчө илим катары кароону сунуштаган. Ал 1623-жылы жарыяланган "Илимдердин баалуулугу жана кеңейиши" деген эмгегинде илимдерди классификациялоого аракеттенип, педагогика илимин "окууга жетекчилик" жүргүзүүнүн илими деп эсептөө менен бирге, аны өз алдынча илим деп белгилеген.

Педагогика илиминин калыптанышына улуу чех педагогу Ян Амос Коменский чоң салым кошкон. Ал биринчилерден болуп окутуунун объективдүү закон ченемдүүлүктөрүн тапкан. Анын "Улуу дидактика" деген эмгеги азыркы убакытка чейин классикалык илимий эмгек болуп саналат.

Педагогика илиминин андан ары өнүгүшүнө Джон Локк (Англия), Жан Жак Руссо (Франция), Генрих

Песталоцци (Австралия), Иоганн Гербарт (Германия), Адольф Дистервег (Германия), Константин Дмитриевич Ушинский (Россия) жана башкалар өз салымдарын кошушкан.

XIX-XX кылымдардын чегинде педагогикалык концепциялар, теориялар кайрадан талдап чыгууга учураган. Европанын айрым мамлекеттеринде жана АКШда педагогикалык илим изилдөө лабораториялары пайда болгон. А.Лай (Германия), Э. Мейман (Германия), А.Бинс (Франция), О.Декроли (Бельгия), Д.Дьюи (АКШ), Э.Клапаред (Швейцария), Э.Торндайк (АКШ) жана башкалар көптөгөн педагогикалык изилдөөлөрдүн жыйынтыктарын жарыялашкан. Натыйжада бири-биринен айырмаланган педагогикалык багыттар пайда болгон.

Кыргыз Республикасында педагогика илим катары акыркы кылымдарда калыптанганына карабастан, эзелтен бери эле элдик педагогикалык ой толгоолор кыргыз элинин ар түрдүү салт-санааларында, үрп-адаттарында, улуттук оозеки чыгармаларында орун алып келген.

Азыркы мезгилде республикабызда педагогикалык илимий - изилдөө иштерин уюштурууга, илимий - педагогикалык потенциалды өнүктүрүүгө Улуттук илимдер академиясынын академиги, педагогика илиминин доктору, профессор Измайлов А.Э. жана Улуттук илимдер академиясынын мүчө-корреспонденти, педагогика илиминин доктору, профессор, Кыргыз Республикасынын Эл мугалими Бекбоев И.Б. олуттуу салым кошушкан.

Кыргыз Республикасында орто билим берүү системасынын пайда болушу жана анын өнүгүшү боюнча илимий изилдөөлөрдү биринчилерден болуп Улуттук илимдер академиясынын мүчө-корреспонденти, педагогика илиминин доктору, профессор Балтабаев М.Р., педагогика илиминин доктору, профессор Аманалиев Ж.А. жана башкалар жүргүзүшкөн.

Мектепке чейинки тарбиялоо, билим берүү системасынын пайда болушу жана анын өнүгүшү боюнча илимий педагогикалык изилдөө иштери педагогика

илиминин доктору, профессор Рахимова М.Р. жана башкаларга таандык.

Информатика жана эсептөө техникасынын негиздери боюнча окуу китептерди, куралдарды жана ошондой эле аны окутуунун методикасы боюнча эмгектерди педагогика илимдеринин доктору Панкова Г.Д., педагогика илиминин кандидаты, доцент Ороскулов Т.Р., ошондой эле Эшенкулов П., Түгөлбаев О. жана башкалар иштеп чыккан.

Башталгыч жана толук орто мектептерде математика боюнча билим мазмунун изилдөөгө, аны окутуунун негиздерин иштеп чыгууга Улуттук илимдер академиясынын мүчө-корреспонденти, педагогика илиминин доктору, профессор Бекбоев И.Б., педагогика илиминин доктору Алиев Ш.А., Акматкулов А., педагогика илиминин кандидаттары. доценттер Абдиев А.А., Ибраева Н.И., Майлыбашова Ч. жана башкалардын илимий эмгектери арналган.

Орто мектепте физика курсунун дидактикалык маселелерин Улуттук илимдер академиясынын мүчө-корреспонденти, педагогика илиминин доктору, профессор Мамбетакунов Э.М., педагогика илиминин докторлору, профессорлор Ахраров Ш.С., Бабаев Д.Б., Джораев М.Д., Сияев Т.М., педагогика илиминин кандидаттары, доценттер Койчуманов М. К., Мааткеримов Н.О., Чыныбаев Р., Мамбетакунов У.Э. жана башкалар изилдөөдө.

Кыргыз тили жана адабияты боюнча илимий-педагогикалык изилдөөлөр, предметтин мазмунун жана методикасын аныктоо боюнча изилдөөлөр педагогика илиминин докторлору, профессорлор Алымов Б., Иманалиев К., Осмонкулов А., Өмүралиев Б., Ишекеев Н., Рысбаев С., педагогика илиминин кандидаты, профессор Усеналиев С., педагогика илимдеринин кандидаттары, доценттер Турдугулов А.Т., Чыманов Ж., Эшиев А.М. жана башкаларга таандык.

Орто мектептерге чет тилдерин киргизүү, окутуу маселелери боюнча илимий изилдөөлөр педагогика

илиминин кандидаты, профессор Турсуналиев Т., педагогика илиминин кандидаттары Ким Н.П., Гребенникова М.С. жана башкаларга таандык. Кыргыз мектептерде орус адабиятын окутуунун методикасын калыптандырууда педагогика илиминин доктору, профессор Шейман Л.А. чоң эмгек сиңирген. Ал эми орус тилиндеги мектептерде кыргыз тилинин окутуу өзгөчөлүгү педагогика илиминин доктору, профессор Добаев К. Д. тарабынан изилденүүдө.

Орто мектептер үчүн химия боюнча окуу куралдарды жана методикалык материалдарды даярдоодо, илимий - педагогикалык изилдөөлөрдө Улуттук илимдер академиясынын академиги, химия илиминин доктору, профессор Асанов У.А. баштаган илимий топтун, педагогика илиминин кандидаты, доцент Кособаева Б. жана башкалардын салымы бар.

Орто мектептерде биология жана экология багыттарынын педагогикалык маселелери боюнча илимий изилдөөлөр биология илиминин доктору, профессор Токтосунов А.Т., педагогика илиминин доктору Чоров М.Ж., педагогика илиминин кандидаты, доцент Субанова М.С. жана башкаларга таандык.

Орто мектептерде географияны окутуу үчүн окуу китептерди, методикалык куралдарды даярдоо боюнча илимий иштерди география илиминин кандидаты, профессор Бакиров Н.Б. жетектеген илимий топ алып барууда.

Орто мектептерде Ата-Мекенибиздин тарыхын окутуунун маселелери, оригиналдуу окуу куралдарды чыгаруу боюнча илимий иштерге педагогика илиминин кандидаты, доцент Алтаев М., тарых илимдердин докторлору, профессорлор Осмонов О, Чоротегин Т., Өмүрбеков Т., педагогика илиминин кандидаты Иманкулов М. жана башкалардын эмгектери кирет.

Мүчүлүштөрү бар окуучуларды тарбиялоо, аларды окутуу боюнча системаны уюштуруу, окутуунун мазмунун, атайын методдорду жана формаларды иштеп чыгуу маселелерине педагогика илиминин кандидаттары,

доценттер Молоткова Г.Г., Айылчиева Д.А. жана башкалардын изилдөөлөрү арналган.

Жалпы педагогика боюнча илимий изилдөө иштери педагогика илиминин докторлору, профессорлор Асипова Н.А., Акишова Г.С., Мирошниченко Л.П., педагогика илиминин кандидаты, профессор Имаева Н.И. жана башкаларга таандык.

Жогорку билим берүүнүн илимий, дидактикалык маселелери, адистерди даярдоо процессин педагогика илиминин докторлору, профессорлор Байсалов Ж.У., Ким В.Л., Мамытов А.М., Үмөтов Т. Э. жана башкалар изилдөөдө.

Үзгүлтүксүз педагогикалык билим берүү, жогорку окуу жайларда педагогдорду даярдоо, мугалимдердин билимин өркүндөтүү маселелери боюнча илимий изилдөөлөр педагогика илиминин докторлору, профессорлор Бабаев Д.Б., Кибардина Л.П. жана башкаларга таандык.

Дене тарбиясынын жогорку жана орто билим берүү системасындагы орду, маселелери боюнча илимий-педагогикалык изилдөөлөрдү педагогика илимдеринин докторлору, профессор Анаркулов Х.Ф., Мамытов А.М. жана башка окумуштуулар изилдешкен.

Билим берүү системасында улуттук педагогиканын негиздерин киргизүү маселелерин, анын окутуу жана тарбиялоо процесстерине тийгизген таасирлерин педагогика илиминин докторлору, профессорлор Абдраимова Р.А., Калдыбаева А.Т., Панкова Т.В., педагогика илиминин кандидаттары, доценттер Апышов Б.А., Бешимов Ж., Алымбеков А.А., Койчуманов Ж., Эшиев А.М. жана башкалар изилдөөдө.

Баштапкы кесипке даярдоонун илимий педагогикалык маселелери Россия билим берүү академиясынын академиги, педагогика илиминин доктору, профессор А.П.Сейтешевдин эмгектеринде изилденсе, ал эми анын уюштуруу жана өнүгүү маселелери Касендеев И., Токтогулов А.Т., Алиев Т.И. жана башкаларга тиешелүү.

Окутуу жана тарбиялоо процесстеринин психологиялык аспектилери психология илиминин докторлору, профессорлор Палагина Н.И., Фатеев С.В., педагогика илимдеринин доктору Ысыкеев А., биология илиминин кандидаты, доцент Жоокаев Д., психология илиминин кандидаты Конурбаев Т. жана башкалардын эмгектеринде каралат.

2. Педагогика илиминин предмети жана негизги маселелери

Бардык илимдер сыяктуу эле педагогика илиминин өзүнө гана тиешелүү болгон изилдөө объектиси жана предмети болот. Адатта, акыркы мезгилге чейин педагогика илиминин объектиси катары окуучуну, студентти жана угучууну кабыл алып келишкен. Азыркы мезгилде болсо педагогика илиминин объектиси болуп «педагогикалык факт (кубулуш)», тактап айтканда билим берүү саналат. Бул учурда өнүгүп келе жаткан жаш муундун өнүгүү өзгөчөлүгүнүн жана калыптанышынын негизги закон ченемдүүлүктөрү анын билим алуусунда колдонулат. Демек, педагогика илими өзүнүн объектиси катары жеке индивидди жана анын психикалык абалын эмес, индивиддин үзгүлтүксүз өнүгүүсүндөгү педагогикалык кубулуштардын бирдиктүү системасын кабыл алат. Ошондуктан педагогика илиминде адамдын коомдогу тынымсыз калыптанышындагы бардык педагогикалык ишмердүүлүктүн жыйындысы - билим берүү деп аталат.

Педагогика илиминин предмети - жаш муундардын өнүгүү жана калыптануу закон ченемдүүлүгүн изилдөөнүн негизинде тарбиялоо процессинин теориясын, практикасын жана технологиясын иштеп чыгуу. Тарбиялоо процесси азыркы учурда кеңири мааниде колдонулуп билим берүү, окутуу, өнүктүрүү жана калыптандыруу процессин өзүнө камтыйт. Тарбиялоо категориясы эң кеңири мааниде жаш муунду коомдук турмушка, жашоого даярдоо дегенди түшүндүрөт. >

Негизинен билим берүү процессин башка дагы көптөгөн илимдер изилдешет, мисалы философия, социология, психология, экономика жана башка илимдер. Бирок, педагогика илими билим берүүнүн маңыздык негизин, ал процесстеги окутуучунун жана окуучунун бири-бирине болгон катышын, окутуу процессинин окуучулардын өнүгүүсү жана калыптанышы менен байланышын изилдейт. Демек, педагогика илиминин предмети-билим берүүнүн реалдуу, биримдиктүү атайын социалдык мекемелерде (мектепте, окуу жайларда, үй-бүлөдө, маданий тарбия берүүчү мекемелерде) жүргүзүлүүчү педагогикалык процесс катарында жүрүшү. Педагогика илими адамдын өнүгүшүндөгү негизги фактор жана каражат катары каралган педагогикалык процесстин (билим берүүнүн) эң негизги маңызын, закон ченемдүүлүктөрүн, тенденцияларын жана келечегин изилдөөчү илим.

Педагогика илиминин негизи, мааниси жана маңызы тууралуу азыркы мезгилге чейин илимий талкуулар уланууда. Педагог изилдөөчүлөрдүн айрым топтору педагогика бул адамдарды тарбиялоонун искусствосу деп далилдешсе, экинчи бир бөлүгү ал прикладдык илим деп эсептешет ал эми алардын көпчүлүгү педагогика искусство дагы, илим дагы жана технология дагы деп эсептешет. Негизи педагогика - бул жаш муундарды жашоого даярдоо, аларды тарбиялоо илими. Ошол эле учурда педагогика илими - бул келечектеги мугалимдерди даярдоодо өтүлүүчү негизги курстардын бири болуп саналат, башкача айтканда ал - окуу предмети. Мындан тышкары педагогика жаш муундарды тарбиялоо искусствосу катары каралат. Себеби, окутуу жана тарбиялоо процесстеринде педагогдун чеберчилиги жана устаттуулугу эң негизги ролду ойнойт. Бирок педагогика илими эч убакытта жөн гана тигил же бул педагогдун өзүк чыгармачылыгы катары каралбашы керек. Анткени, педагогика процесси сөзсүз түрдө тиешелүү аныкталган закон ченемдүүлүктөрдүн негизинде жүргүзүлүшү керек.

Азыркы мезгилде педагогика илиминин негизги чечүүчү маселелери катары төмөнкүлөрдү белгилешет:

1. Инсандын өнүгүү жана калыптануу процессинин маңызын жана закон ченемдүүлүктөрүн изилдөө менен бирге, алардын тарбиялоо процессине тийгизген таасирин аныктоо;
2. Тарбиялоонун жана окутуунун максаттарына таасир этүүчү факторлорду аныктоо;
3. Тарбиялоо жана окутуу процессинин мазмунун иштеп чыгуу жана ага өзгөртүү киргизүү;
4. Тарбиялоо жана окутуу процесстеринин эффективдүүлүгүн жогорулатуу үчүн жаңы технологияларды иштеп чыгуу жана аларды практикага киргизүү.

Педагогика илими илимдер системасында өзүнө тиешелүү болгон функцияны аткарат. Педагогика илиминин аналитикалык функциясы төмөнкүлөрдү камтыйт:

- окутуу жана тарбиялоо процессинин себептик - натыйжалык байланышын теориялык жактан изилдөө, анын маңызын аныктоо жана түшүндүрүү, негизги закон ченемдүүлүктөрүн жана карама каршылыктарын изилдөө жана үйрөнүү;
- педагогикалык тажрыйбаны талдоо, жалпылоо жана баалоо.

Педагогика илими бул - педагогикалык процесстин өзгөрүү багыттарын, анын келечегин ачык айкын аныктайт, башкача айтканда педагогика илимине аналитикалык - прогноздоо функциясы дагы таандык:

- тарбиялоо системаларынын өнүгүүсүнүн илимий жактан максаттуулугун жана пландуулугун камсыз кылуу;
- педагогикалык процесстин эффективдүү башкарылышын камсыз кылуу.

Педагогика илими түзүүчүлүк, жаңы нерселерди иштеп чыгуу функциясына дагы ээ болот:

- жаңы педагогикалык технологияны (окутуунун жана тарбиялоонун мазмуну, формасы, методдору,

каражаттары), педагогикалык системаларды жана инновациялык педагогикалык ишмердүүлүктөрдү иштеп чыгуу;

- илимий педагогикалык изилдөөлөрдүн жыйынтыктарын практикага киргизүү;
- билим берүү системасын башкарууну илимий методикалык жактан камсыздоо.

3 Педагогика илиминин башка илимдер менен байланышы

Педагогика илими бардык илимдер сыяктуу эле башка илимдер менен тыгыз байланышта өнүгөт. Биринчи иретте педагогика илими гуманитардык илимдер менен байланышта болот. Мисалы, философия илими педагогика илимине тарбиялоонун максатын жана маңызын аныктоого ошону менен бирге адамдын бытиясынын жана ой жүгүртүүсүнүн жалпы закон ченемдүүлүктөрүн туура аныктоого көмөк көрсөтөт. Мындан сырткары, ал коомдо жана илимде орун алган өзгөрүүлөр жөнүндө маалыматты берүү менен бирге тарбиялоонун багытын өз убагында өзгөртүп турууга негиз болот. Философия илиминин педагогика илими менен байланышы өзгөчө адамдын инсанга айлануу процессиндеги аң сезимдин ролу жана орду боюнча изилдөөлөрдө чоң орун ээлейт.

Мындан тышкары педагогика илими этика, эстетика, тил илимдери, дин таануу жана башка гуманитардык илимдер менен байланышкан. Себеби, ар бир жаш муунду окутуу жана тарбиялоо процессинде анын ички руханий дүйнөсүнүн мүмкүн болушунча кенен жана таза болушуна багыт алыш керек.

Анатомия жана физиология илими адамдын биологиялык өнүгүшүнүн негизги закон ченемдүүлүктөрүн үйрөтүү менен бирге, педагогика илимине керектүү болгон жогорку нерв ишмердүүлүгүнүн, сезүү органдарынын, кыймыл-аракет аппараттарынын жана башка системаларынын өзгөчөлүктөрүн, өнүгүү этаптарын көрсөтөт. Анатомия жана физиология илими окуучулардын

жаш курактык өзгөчөлүктөрүн изилдөө менен бирге, ал өзгөчөлүктөрдү окуу жана тарбиялоо процессинде туура пайдаланууга шарт түзөт.

Педагогикалык ишмердүүлүк сөзсүз түрдө адамдын психикалык өнүгүүсүнүн негиздерине таянуу менен жүргүзүлүшү зарыл. Тактап айтканда, окуу процесси таанып - билүү жана акыл эстик өнүгүүнүн теориясын, ал эми тарбиялоо процесси инсандын жана коллективдин психологиясын эске алуу менен өткөрүлүшү зарыл. Ошондуктан, педагогика илими психология илиминин тиешелүү бөлүктөрү менен тыгыз байланышта болот.

Педагогика илими өзүнө гана тиешелүү болгон тарыхый өнүгүү закондоруна ээ. Ошондуктан коомдун ар бир этабындагы окутуунун философиялык негиздери, башкача айтканда тарыхый закон ченемдүүлүктөр дагы педагогика илиминин жалпы концепцияларын иштеп чыгууда колдонулат.

Педагогика илими сөзсүз түрдө табият таануу илимдери менен байланышуусу зарыл. Себеби, окуу процессинин натыйжасында ар бир жаш муунда дүйнөнүн илимий сүрөттөлүшү пайда болуп, анын илимий көз карашы калыптанышы зарыл.

Педагогикалык изилдөөлөрдүн жыйынтыгы сөзсүз түрдө тиешелүү математикалык жана статистикалык методдор менен иштелип чыгууга тийиш. Жалпы билим берүү системасынын абалын жана анын өнүгүү багытын аныктоодо социологиялык изилдөөлөр дагы колдонулат. Ошондой эле, педагогикалык процесстин натыйжалуулугун аныктоодо экономикалык закон ченемдүүлүктөр пайдаланылат.

Педагогика илими искусство таануу илимдери менен дагы тыгыз байланышкан. Тактап айтканда, адабият таануу, музыка, кино, театр жана башка искусство таануу илимдери инсандын эстетикалык калыптанышына, алардын адеп - ахлактык, укуктук баалуулуктарды кабыл алышына түздөн түз таасир этет. Ошондуктан, ар бир педагог сөзсүз түрдө искусство жөнүндөгү аныкталган илимдерди өздөштүрүү

менен аларды окутуу жана тарбиялоо процесстеринде колдонушу зарыл.

Өз алдынча даярдануу үчүн суроолор

1. Педагогика илиминин келип чыгышынын негизги коомдук муктаждыктары кайсылар?
2. Педагогика илими боюнча алгачкы эмгектер кимдерге таандык болгон?
3. Кыргыз элдик педагогикасынын калыптанышы кандай факторлор менен байланышкан?
4. Педагогика илим катары кандай негизги мүнөздөмөлөр менен аныкталат?
5. Педагогика илими менен искусствонун байланышы, алардын катышы кандай?
6. Азыркы мезгилдеги педагогика илиминин негизги милдеттери кайсылар?
7. Эмне себептен педагогика илими түбөлүктүү илим деп эсептелинет?
8. Педагогика илими келечекте кандай маанилүү маселелерге арналышы керек?
9. Педагогика илими менен табигый илимдердин байланышы жана катышы кандай?
10. Педагогика илими менен гуманитардык билимдердин байланышы жана катыш кандай?
11. Педагогика илими менен маданият таануу илими кандай байланышта болот?
12. Кыргыз Республикасындагы педагогика илиминин негиздөөчүлөрү кимдер жана алардын негизги эмгектери кайсылар?

ЭКИНЧИ ГЛАВА ПЕДАГОГИКА ИЛИМИНИН КАТЕГОРИЯЛАРЫ

1. Педагогика илиминин негизги категориялары
2. Педагогика илиминин түзүлүшү

1. Педагогика илиминин негизги категориялары

Педагогика илимин толук өздөштүрүү анын негизги категорияларын так, анык билүүдөн көз каранды. Категория ар бир илимдин эң негизги, эң маанилүү түшүнүктөрү катары кабыл алынып, изилденип жаткан объектини, процессти, кубулушту жана алардын байланыштарын чагылдырат. Ошондуктан бардык илимдер сыяктуу эле, педагогика илимин терең өздөштүрүү үчүн биринчи ирээтте категорияларын так, туура билүү зарыл.

Педагогика илиминин негизги категорияларына тарбиялоо, калыптандыруу, өнүктүрүү, окутуу, билим берүү, билим, билгичтик жана көндүм кирет.

Педагогика илиминде «тарбиялоо» категориясы эң жалпы маанисинде инсанды калыптоо үчүн багытталган жана атайын уюштурулган процесс катары белгиленет. «Тарбиялоо» категориясы абдан маанилүү болгондуктан аны социалдык кең жана тар мааниде, ошондой эле педагогикалык кең жана тар мааниде аныкташат.

Социалдык кең мааниде тарбиялоо - бул улуу муундун кийинки жаш муунга адамзат топтогон бардык тажрыйбаны өткөрүшү. Тажрыйба түшүнүгүнө адамзатка белгилүү болгон бардык илимдер системасы тарабынан иштелип чыккан билимдер, адеп - ахлактык, этикалык, укуктук нормалар, жалпылап айтканда адамзат өзүнүн тарыхый жолунда иштеп чыккан руханий мурастар кирет. Демек, тарбиялоо эң кеңири мааниде - коомдун мүнөзүнө, мамлекеттик түзүлүшкө жана орун алган ар түрдүү коомдук аң-сезимге көз карандысыз бардык адамзаттын топтогон руханий дүйнөсүн өнүгүп келе жаткан жаш муундарга

жогорку деңгээлде түшүндүрүү менен аларды калыптоо болуп саналат.

Социалдык тар мааниде тарбиялоо бул - аныкталган коомдук институттар тарабынан атайын белгиленген билимге, көз караштарга, адеп - ахлактык баалулуктарга, саясий багыттуулукка калыптандыруу үчүн адамдарга атайын таасир этүү. Демек, бул учурда тарбиялоонун кең маанисинин мамлекетибизде кабыл алынган улуттук, коомдук аң-сезимдин негизиндеги чагылышы.

Педагогикалык кең мааниде тарбиялоо окутуу - тарбиялоо мекемелеринде тарбияланып жаткан жаш муундарга алдын ала белгиленген сапаттарды калыптандыруу үчүн атайын уюштурулган, багытталган, жетектелген педагогдордун жана ошондой эле ар түрдүү коллективдин, коомдун, үй-бүлөнүн таасиринин жыйындысы.

Педагогикалык тар мааниде тарбиялоо бул - так аныкталган тарбиялоо маселелерин чечүүгө арналган тарбиялоо ишмердүүлүгүнүн жыйындысы жана анын жыйынтыгы. Башкача айтканда, тарбиялоонун жалпы жүрүшүнүн педагогикалык процесстеги чагылышы.

Калыптандыруу - адамдын инсан катары, башкача айтканда социалдык объект катары бардык тышкы жана ички факторлордун таасири алдындагы өнүгүү процесси. Тарбиялоо процесси калыптанууга таасир этүүчү негизги факторлордун бири. Калыптануунун негизинде ар бир инсан өнүгүүнүн кайсы бир аныкталган деңгээлине жетет.

Социалдашуу (социализация) - жаш муундун коомдук байланыштарын жана баарлашуунун натыйжасында аныкталган коомдогу инсандык баалуулуктарды, нормаларды, жүрүм-турум эрежелерин өздөштүрүүсү.

Өнүгүү - адамдын организмдеги сандык жана сапаттык өзгөрүү процесси жана анын жыйынтыгы. Ал тынымсыз жана үзгүлтүксүз өзгөрүүлөрдүн негизинде жөнөкөйдөн татаалга, төмөндөн жогоруга өтүү менен мүнөздөлөт. Өнүгүү тышкы таасирлердин (жаратылыштык жана социалдык чөйрө, тарбиялоо, коллективдик таасир,

баарлашуу), ошондой эле ички таасирлердин (анатомиялык, физиологиялык өздүк өзгөчөлүк, өздүк активдүүлүк, ишмердүүлүк) негизинде жүрөт. Өнүгүү башкарылуучу факторлордон (тарбиялоо жана өздүк) жана ошондой эле башкарылбас факторлордон (чөйрөнүн объективдүү жана стихиялык таасирлер) көз каранды.

Окутуу (обучение) - алдын - ала коюлган максатка жетүү үчүн атайын уюштурулган, багытталган жана жетектелген мугалимдер менен окуучулардын өз ара аракеттенүү жана ошондой эле окуучулардын өз алдынча даярдануу процесси. Ал процесс окуучулар тарабынан билимге, билгичтиктерге, көндүмдөргө ээ болуу менен бирге алардын көз карашын калыптандырууга, акыл эстүүлүгүн жогорулатууга багытталат.

Окутуу негизинен алганда эки процесстин жыйындысы, алардын бири бири менен тыгыз, бири-бирин аныктаган байланыштардан келип чыгат. Биринчиси - педагогдун окутуу ишмердүүлүгү, экинчиси - ар бир окуучунун окуу ишмердүүлүгү.

Билим берүү, же билим (образование) - инсандардын илимий билимди, практикалык билгичтикти жана көндүмдөрдү өздөштүрүү менен бирге акыл - эстин, таанып билүүнүн жана чыгармачылык ишмердүүлүктүн тигил же бул өнүгүү деңгээлине жетишүүсү, ошондой эле өзүнүн социалдык маңызын, өздүк өзгөчөлүгүн аныктоочу интеллектуалдык, адеп-ахлактык, укуктук, эстетикалык маданиятка ээ болушу. Адатта билим окутуунун жыйынтыгы катары кабыл алынат.

Билим (знание) - илимдин ар бир багыты боюнча жетишкендиктеринин жана жыйынтыктарынын дидактикалык ыкмалар менен иштелип чыккан жыйындысы. Ошондуктан билим илимдин негиздери катарында каралат.

Билгичтик (умение) - инсандын өз алдынча жана акыл эстүүлүк менен алган билимдерди практикада колдонуу ыкмаларына ээ болушу.

Көндүм (навыки) - көптөгөн кайталоонун негизинде билгичтиктин жогорку деңгээлге жетишиши.

2. Педагогика илиминин түзүлүшү

Педагогика илими өзүнүн өнүгүү жолунда өз алдынча өзгөчөлөнгөн предмети, максаты, маселелери жана методикасы бар педагогикалык илимдер системасына айланган. Азыркы учурдагы педагогика илими төмөнкү педагогикалык тармактарды камтыйт:

1. Жалпы педагогика.
2. Жаш курактык педагогика.
3. Этнопедагогика.
4. Билим берүүнүн жана педагогикалык ойлордун тарыхы.
5. Атайын педагогика - дефектология.
6. Социалдык педагогика.
7. Салыштырма педагогика.
8. Адистик боюнча педагогика.
9. Билим берүү системаларын башкаруунун теориясы жана практикасы.

Жалпы педагогика - адамды тарбиялоонун жалпы чен өлчөмдөрүн изилдөө менен бирге тарбиялоо мекемелеринде жүргүзүлүүчү окуу-тарбия процессинин негиздерин иштеп чыгуучу педагогикалык илим. Жалпы педагогика эки деңгээлден турат. Биринчи деңгээли-педагогикалык жана тарбиялоо процесстеринин теориялык негиздери, экинчи деңгээли педагогикалык жана тарбиялоо процессинин нормативдик прикладдык бөлүгү.

Жалпы педагогиканын багыттары боюнча адатта төрт бөлүктөн турат: 1) жалпы негиздери; 2) дидактика (окутуунун теориясы жана практикасы); 3) тарбиялоонун теориясы жана практикасы; 4) мектеп таануу.

Жаш курактык педагогика - мектепке чейинки балдардын жана мектеп окуучуларынын өнүгүү өзгөчөлүктөрүн изилдөө менен бирге педагогикалык жана тарбиялоо процессинин негиздерин үйрөтөт. Ал өз учурунда мектепке чейинки, мектеп жана атайын орто окуу жайларынын педагогикасынан турат. Азыркы мезгилде жаңы багыт калыптанып калган адамдардын (18 - 20 жаштан

өйдө) үзгүлтүксүз билим алышы, даярдоо жана кайра даярдоо, билимин өркүндөтүү багыты боюнча өзүнчө андрогогика илими пайда болууда. Себеби азыркы коомдун талабы боюнча окутуу жана тарбиялоо процесстери үзгүлтүксүз жана тынымсыз орун алышы зарыл.

Этнопедагогика - өткөн кылымдын аяктарында өз алдынча педагогикалык илим катары пайда болгон. Этнопедагогика элдик педагогиканын окутуу жана тарбиялоо процесстерине тийгизген таасирин ар тараптан изилдейт. Кыргыз этнопедагогикасы улуттук идеялардын, каада салттардын, тарбиялоо багытындагы салт санаалардын азыркы мезгилдеги жаш муундарды ар тараптан тарбиялоодогу ордун жана ролун аныктайт.

Билим берүүнүн жана педагогикалык ой толгоолордун тарыхы - педагогикалык процесстин өнүгүүсүн коомдук кубулуш катары изилдейт. Педагогикалык окуулардын тарыхы ар бир коомдогу тарбиялоо процессинин бай тажрыйбасын мүнөздөйт. Адамзат коомунун өнүгүшүнө жараша педагогикалык тажрыйбалардын өзгөрүшү жана педагогикалык теориялардын жана системалардын пайда болушуна өбөлгө түзөт. Билим берүүнүн жана педагогикалык ой толгоолордун тарыхы өз учурунда адамзат коомунун өнүгүү этаптарына жараша ар бир этаптын мүнөздүү болгон бөлүктөрүнөн турат.

Атайын педагогика, деффектология - тубаса же ар түрдүү оорулардын негизинде пайда болгон кемчиликтери бар жаш муундарды тарбиялоо жана окутуу жөнүндөгү педагогикалык илим. Ал өз кезегинде төмөндөгүдөй бөлүктөрдөн турат: сурдопедагогика - чала уккан жана дүлөй балдарды тарбиялоо жана окутуу; тифлопедагогика - начар көргөн жана сокур балдарды тарбиялоо жана окутуу; логопедия - сүйлөө кемчилиги бар балдарды тарбиялоо жана окутуу; олигофренопедагогика - акыл-эси төмөн балдарды тарбиялоо жана окутуу тууралуу педагогикалык илим.

Социалдык педагогика - коомдук турмуштун, коомдук карым-катнаштын жана массалык маалымат каражаттарынын коомдогу бири биринен айырмаланган

социалдык катмарлардын калыптануусунун жана өнүгүшүнүн өзгөчөлүгүн изилдөөчү педагогикалык илим.

Салыштырма (компаративдик) педагогика - ар түрдүү мамлекеттердеги коомдук жана экономикалык мамилелердин педагогикалык процеске тийгизген таасирин, аныкталган мамлекеттердеги педагогикалык процесстердин методдорун жана формаларын изилдейт. Салыштырма педагогика тигил же бул билим берүү системасынын жетишкендиктерин, кемчиликтерин аныктоо менен билим берүү системасынын бүткүл дүйнөлүк өнүгүү тенденциясын көрсөтөт.

Адистик педагогика - ар бир тармак боюнча адистерди даярдап чыгаруудагы педагогикалык процесстердин өзгөчөлүктөрүн иликтейт. Себеби, тигил же бул адистиктердин калыптанышында өзүнө гана тиешелүү болгон айрым бир педагогикалык процесстер өзгөчөлөнгөн мааниде жана формада жүргүзүлөт. Мисалы, согуш аскерлерин жана офицерлерди даярдоодо патриоттуулукка жана дене тарбиясына өзгөчө көңүл бурулушу зарыл.

Өз алдынча даярдануу үчүн суроолор

1. Педагогика илиминин илимий категорияларынын калыптанышы жана алардын такталышы кандай жүргөн?
2. Педагогика илиминде эмне үчүн тарбиялоо категориясын бир канча мааниде аныкташат?
3. Билим берүү менен окутуунун кандай байланыштары бар?
4. Педагогика илиминин багыттары боюнча республикабыздагы илимий жетишкендиктер кайсылар?
5. Педагогика илиминин багыттарынын окутуу процессиндеги маанилери кандай?
6. Педагогика илиминин багыттарынын изилдөө объектилери жана предметтери кандай аныкталынат?
7. Өнүгүү менен окуунун байланышы кандай?

ҮЧҮНЧҮ ГЛАВА

ИЛИМИЙ ПЕДАГОГИКАЛЫК ИЗИЛДӨӨНҮН МЕТОДОЛОГИЯСЫ

1. Методологиянын аныкталышы жана деңгээлдери
2. Илимий педагогикалык изилдөөнүн методологиясынын мүнөздөмөлөрү
3. Илимий педагогикалык изилдөөлөрдүн мүнөздөмөлөрү жана өзгөчөлүктөрү

1. Методологиянын аныкталышы жана деңгээлдери

Ар бир ишмердүүлүк эффективдүү жүрүш үчүн ал ишмердүүлүктүн жалпы мүнөзүн, багытын, анын жүрүшүн жана анын жыйынтыгын алдын ала терең билүү зарыл болуп саналат. Ошондуктан тигил же бул ишмердүүлүктү жүргүзүү үчүн ал ишмердүүлүктүн методологиясын өздөштүрүү керек. Эгерде методология түшүнүгүнүн маанисин карасак, анда ал байыркы грек сөзүнөн келип чыгып «методос» - изилдөө, ишмердүүлүк, ал эми «логос» - окуу, теория деген маанини түшүндүрүшөт. Ошентип, методология термини кыргыз тилинде ишмердүүлүк жөнүндө окуу, изденүү деген маанини берет.

Азыркы мезгилде илимдер системасындагы методологияны үч багытта аныкташат:

1. Теориялык жана практикалык ишмердүүлүктү уюштуруунун жана жүргүзүүнүн принциптеринин жана ыктарынын системасы;
2. Таанып билүү ишмердүүлүгүнүн илимий методу жөнүндөгү окуу;
3. Илимде колдонулуучу бардык методдордун жыйындысы.

Жалпы илимий методологиянын колдонулушуна жараша анын төмөнкү функцияларын белгилешет:
а) гносеологиялык; б) прогноз түзүү; в) кайра түзүү; г) уюштуруу.

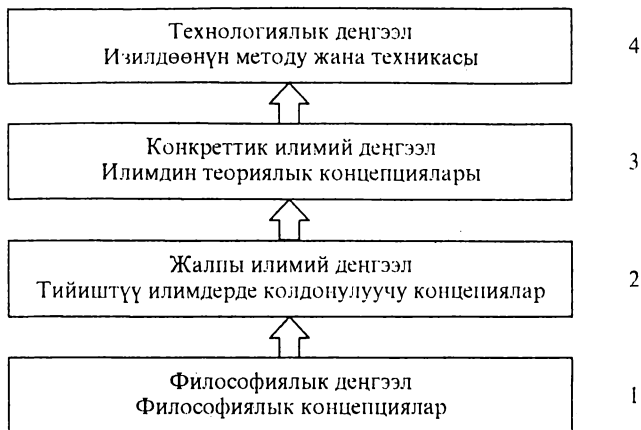
Жалпы илимий методология чыныгы реалдуу дүйнөнүн, жаратылыштын, коомдук турмуштун, адамдын ан сезиминин жана интеллектинин жалпы закон ченемдүүлүктөрүн изилдөөгө багытталгандыктан анын негизги функциясы гносеологиялык, башкача айтканда таанып билүү болуп саналат. Ошентип методология ар бир илимдин жалпы закон ченемдүүлүктөрүн, ал багыт боюнча изилдөөнү жүргүзүүнүн негиздерин мүнөздөйт.

Жалпы илимий методологиянын прогноз түзүү функциясы жаратылыштагы жана коомдогу тигил же бул кубулуштардын, процесстердин, ошондой эле аныкталган байланыштардын убакыт ичинде өзгөрүүсүн алдын ала аныктап туруу менен белгиленет. Бул учурда прогноз алдын ала изилденген закон ченемдүүлүктөрдүн негизинде түзүлөт. Ошентип, методологиянын прогноз түзүү функциясы илимдин өнүгүшүнүн закон ченемдүүлүгү менен мүнөздөлүнөт, себеби илимий изденүүнүн негизинде илимий гипотеза түзүлөт жана улам кийинки изилдөө ишмердүүлүгүнүн негизинде гипотеза же закон ченемдүүлүккө айланат, же кайрадан такталып түзүлөт. Көрсөтүлгөн илимдин өнүгүү закон ченемдүүлүгү дайыма тынымсыз, үзгүлтүксүз орун алат.

Илимий изилдөө ишмердүүлүгүнүн натыйжасы бул жөн гана тигил же бул кубулушту, процессти изилдөө менен анын закон ченемдүүлүктөрүн табуу эмес, анын негизги багыты ошол кубулушту, процессти өзгөртүп түзүүгө аракет кылуу. Демек, жалпы илимий методология кайра түзүүчүлүк функцияны аткарат.

Жалпы илимий методологиянын дагы бир функциясы тигил же бул ишмердүүлүктүн уюштуруу формасын аныктоо болуп саналат. Ишмердүүлүктү жүргүзүүнүн уюштуруу формасын туура аныктоо анын натыйжалуу болушун шарттайт. Ошентип, жалпы илимий методологиянын негизинде гана инсандар өзүнүн ишмердүүлүгүн курчап турган жаратылыш менен, реалдуу турмуштук абалдар менен айкалыштыра алат.

Илимдер системасында жалпы методологияны төрт деңгээлде кароо менен бирге алардын бири — бири менен байланышын түзүшөт (сүрөт 1).

Сүрөт 1. Методологиянын деңгээлдик көрсөтүлүшү

Методологиянын эң жогорку деңгээли - бул жалпы философиялык деңгээл болуп саналат. Себеби бул деңгээлде колдонулуучу методдор системасы жалпы илимий мүнөзгө ээ болуу менен баардык илимдерде колдонулат. Аларга төмөнкү методдор кирет: үлгүнү түзүү, системдик анализ, ыктымалдуулуктардын теориясы, түзүлүштүк - функционалдык анализ, классификация жана систематизация, анализ, синтез, жалпылоо жана абстракциялоо жана башка методдор.

Жалпы илимий деңгээлде колдонулуучу методдор системасы аныкталган конкреттүү илимдер системасында (мисалы, гуманитардык илимдерде) закондорду, закон ченемдүүлүктөрдү аныктоочу методдор болуп саналат. Анткени, ар бир илимдер системасында өзүнө гана тиешелүү болгон методдордун системасы болот. Мисалы, индивиддин инсанга айлануу закон ченемдүүлүктөрүн изилдөөчү методдор педагогика илиминде дагы, психология илиминде дагы колдонулат; ал эми социологиялык изилдөө методдору социология илиминде дагы жана педагогика илиминде дагы колдонулат.

Конкреттүү илимий деңгээлде тигил же бул илимдеги закон ченемдүүлүктөрдү изилдөө үчүн аныкталган методдордун системасы колдонулат. Ал методдордун негизинде тигил же бул тиешелүү аныкталган закондор, закон ченемдүүлүктөр белгиленет. Мисалы, илимий педагогикалык изилдөөдө педагогикалык илимдерге гана тиешелүү методдор системасын колдонуу менен чыныгы окуу жана тарбиялоо процесстеринин закон ченемдүүлүктөрүн табууга болот.

Методологиянын кийинки деңгээли технологиялык деңгээл деп аталат. Ал аныкталган изилдөө ишмердүүлүгүнүн методикасы жана ал методиканы жүргүзүү техникасы менен мүнөздөлөт. Мисалы, педагогика илиминдеги негизги методика - бул педагогикалык эксперимент болсо, анын пландалышы, даярдалышы, жүрүшү жана жыйынтыктарын интерпретациялоо эксперименттин техникасы болуп саналат.

2. Илимий педагогикалык изилдөөнүн методологиясынын мүнөздөмөлөрү

Педагогика илиминде методология — педагогикалык ишмердүүлүктү таануунун жана аны өзгөртүп түзүүнүн принциптери, методдору, формалары жана процедуралары жөнүндөгү илим болуп саналат. Методология илимий педагогикалык изилдөөнүн багытын, жүрүшүн жана жыйынтыгынын чыгарылышын тактайт жана тастыктайт. Илимий педагогикалык изилдөөлөр төмөнкү мүнөздөмөлөргө ээ болот:

Илимий педагогикалык изилдөөнүн объектиси - педагогикалык системалар, кубулуштар, процесстер, тактап айтканда тарбиялоо, окутуу жана калыптоо процесстери.

Илимий педагогикалык изилдөөнүн предмети - педагогикалык объектинин аныкталган бөлүктөрү, түзүлүштөрү жана алардын бири-бири менен байланыштары жана катыштары.

Илимий педагогикалык изилдөөнүн методологиясынын негизги милдеттери төмөнкүлөр саналат:

- а) изилдөөнүн объектисин жана предметин тактоо, тастыктоо;
- б) педагогика илимин бир бүтүн система катары кароо менен бирге анын биримдүүлүгүн, бири - бири менен байланышын түзүү;
- в) педагогика илими менен башка илимдердин байланышын изилдөө;
- г) изилдөөнүн жаңы методдорун, каражаттарын изилдөө.

Адатта илимий педагогикалык изилдөөлөрдүн багыттарын төмөндөгүдөй бөлүшөт: а) фундаменталдык; б) прикладдык; в) нормативдик - укуктук.

Фундаменталдык изилдөөлөр педагогикалык процесстин жалпы закон ченемдүүлүгүн изилдөө менен илимий билимди жаңы деңгээлге жогорулатуу максатында жүргүзүлөт. Фундаменталдык илимий педагогикалык изилдөөлөр адатта республикалык масштабда жүргүзүлүп, изилдөөнүн объектисин жана предметтерин ар тараптан жана узак убакыттын ичинде көп кырдуу окумуштуулардын катышуусу менен иш жүзүнө ашат. Натыйжада изилденип жаткан илимий маселенин негизинде илимий билим дагы бир деңгээлге жогорулайт.

Прикладдык багыттагы изилдөөлөр аныкталган теориялык жана прикладдык маселелерге багытталат жана педагогикалык байланышын түзүүгө арналат. Илимий педагогикалык изилдөө педагогика илиминин аныкталган бөлүгү боюнча белгилүү чөйрөдө жүргүзүлөт. Натыйжада илимий маселени чечүү боюнча аныкталган багыттар, методдор, формалар жана каражаттар, башкача айтканда жаңы технология даярдалат.

Нормативдик, укуктук багыттагы педагогикалык изилдөөлөр окуу планын, окуу программасын, окуу китептерин, методикалык көрсөтмөлөрү, окуунун жана тарбиялоонун жаңы формаларын иштеп чыгууга багытталат. Натыйжада илимий маселенин чечилиши үчүн

нормативдик, укуктук документтерге тиешелүү өзгөртүүлөр, тактоолор жана кошумчалар киргизилет.

Илимий педагогикалык изилдөөнүн логикасы жана процедурасы төмөнкү багыттарга арналат:

- а) фундаменталдык теориялык жана эксперименталдык илимий педагогикалык изилдөөнүн функциясын, анын мүнөзүн аныктоо;
- б) изилденип жаткан маселени жана анын чечүүнүн илимий гипотезасын негиздөө;
- в) илимий изилдөөнүн негизинде топтолгон материалдарды жалпылоо жана аны илимий интерпретациялоо;
- г) илимий фактыларды тактоо;
- д) чыныгы педагогикалык процессти илимий фактылар менен, закондор, теория менен туура, адекваттуу чагылдыруу;
- е) илимий педагогикалык изилдөөнүн негиздерин түзүү.

Педагогика илиминин методологиясы төмөнкү функцияларды аткарат:

- I. Дидактика жана методика боюнча изилдөөлөрдү өркүндөтүү методологиясын иштеп чыгуу;
- II. Тарбиялоонун теориясына жана практикасына багытталган изилдөөнүн методологиясын негиздөө;
- III. Педагогикалык процессти система катары кароо менен аны изилдөөнүн методологиясын негиздөө;
- IV. Мектепке чейинки педагогикалык системаны изилдөөнүн методологиясын иштеп чыгуу;
- V. Педагогикалык системаны прогноздоо жана диагноздоо багытындагы изилдөөлөрдүн методологиясын иштеп чыгуу.

3. Илимий педагогикалык изилдөөлөрдүн мүнөздөмөлөрү жана өзгөчөлүктөрү

Педагогика илими башка илимдер сыяктуу эле үзгүлтүксүз толуктоолорго, тактоолорго учурап турат. Ал тактоолор атайын уюштурулган педагогикалык изилдөөлөрдүн жыйынтыгынын негизинде жүргүзүлөт.

Илимий педагогикалык изилдөө өзүнө гана тиешелүү болгон методологияга ээ. Ар бир илимий педагогикалык изилдөө аныкталган багытта, белгилүү бир методдордун негизинде жүргүзүлөт. Ошондуктан, ар бир илимий педагогикалык изилдөө төмөнкү илимий категориялар менен мүнөздөлөт:

Изилдөөнүн объектиси - изилденип жаткан педагогикалык процесс, кубулуш, факт же алардын бири-бирине болгон байланышы, катышы.

Изилдөөнүн предмети - изилденип жаткан объектинин аныкталган белгилүү бир бөлүгү, курамы же алардын бири-бири менен байланыштары. Демек, изилдөөнүн объектиси бир канчалаган изилдөөнүн предметтеринен турушу мүмкүн.

Илимий маселе (проблема) - проблема байыркы грек сөзүнөн келип чыккан, түздөн - түз маанисинде ал кыйынчылыкты, тоскоолдукту жеңүү дегенди түшүндүрөт.

Проблема - илимдин өнүгүүсүндө объективдүү түрдө пайда болгон илимий таануунун суроосу же болбосо суроолордун бирдиктүү комплекси. Илимий маселени чечүү практикалык дагы, теориялык дагы мааниге ээ болот. Демек, проблема (маселе) - аныкталган мезгилге чейинки белгилүү, дайындуу теория менен жаңы пайда болгон абалдын түшүндүрүлбөй калышы жана ошондой эле жаңы теориялык дагы, практикалык дагы жаңылыктардын пайда болушу менен жаңы закон ченемдүүлүктөрдү негиздөө зарылчылыгынын пайда болушу. Проблеманын негизин акыркы мезгилге чейин белгилүү болгон билим менен таптакыр жаңы белгисиз билимдин жана ошондой эле акыркы мезгилге чейин белгилүү болгон теория менен жаңы практикалык абалдардын ортосундагы карама - каршылыгы түзөт. Проблема белгилүү билимден жаңы билимге өтүүнүн формасы болуп саналат. Илимий проблема (маселе) төмөнкү шарттардан улам пайда болот:

- окутуу - тарбиялоо процессинин практикасынын жаңы тааныш эмес абалын түшүнүү жана аны үйрөнүү муктаждыгынан;
- коомдук зарылчылыктан жана анын перспективалык өнүгүшүнөн;

- педагогика илиминин жалпы өнүгүү логикасынан жана анын бөлүктөрүнүн өнүгүшүнөн;
- педагогикалык процесстин изилдөөсүнөн улам пайда болгон жаңы «ак тактар белгилер (пятнolor)» ачылышынан жана башка.

Изилдөөнүн актуалдуулугу - бул изилденип жаткан илимий маселенин чечилишинин теориялык жана практикалык мааниси. Илимий педагогикалык изилдөөнүн актуалдуулугу көтөрүлүп жаткан маселенин чечилиши ошол мезгилди, ошол учурду талап кылышы.

Изилдөөнүн темасы - илимий проблеманын кыска жана так аныкталышы. Илимий педагогикалык изилдөө эффективдүү жүрүшү үчүн изилдөөнүн темасы бир жагынан абдан кеңири болбошу, экинчи жагынан ал аныкталган деңгээлдеги ачылышка багытталышы керек. Илимий педагогикалык изилдөөнүн темасы белгилүү бир деңгээлдеги официалдуу илимий уюмда бекитилет.

Илимий гипотеза - изилденип жаткан тигил же бул кубулуштун, процесстин чечилиши боюнча алдын ала даярдалган ыктымалдуу тезис. Гипотезанын төмөндөгүдөй өзгөчөлөнгөн белгилери болот: а) илимий билимдин өнүгүүсүнүн формасы катарында фактылардан закон ченемдүүлүккө өтүүнүн формасы; б) практикалык жана теориялык деңгээлдерде сөзсүз түрдө текшерүүнү талап кылат; в) конкреттүү фактылардын негизиндеги жаңы пикир жана ой.

Окутуу жана тарбиялоо процессинин закон ченемдүүлүктөрүн изилдөө жана үйрөнүү үчүн илимий педагогикалык изилдөө ишмердүүлүгү аныкталган талаптарга жооп бериши зарыл. Өз учурунда талаптар изилденип жаткан объектинин өзгөчөлүгүнөн улам келип чыгат. Илимий педагогикалык изилдөөнү жүргүзүүдө эң жок дегенде педагогикалык процесстин төмөнкү өзгөчөлүктөрүн эске алуу зарыл:

1. Педагогикалык процесстин жүрүшү субъективдүү жана объективдүү көп факторлорго көз каранды. Педагогикалык процесстин бир эле факторунун өзгөрүшү педагогикалык

процесстин жыйынтыгынын кескин түрдө өзгөрүшүнө алып келиши мүмкүн. Анын үстүнө педагогикалык процесс кайталангыс процесс. Ошондуктан, педагогикалык процесстин жыйынтыгын жалпылоодо, аны түшүндүрүүдө бир мааниде эле кароого мүмкүн эмес.

2. Педагогикалык процесстин жыйынтыгы дароо эле пайда болбойт, ал улам бири бирине таасир этүүчү, бири биринен келип чыгуучу көптөгөн иш-аракеттердин жыйындысынан улам пайда болот. Педагогикалык процесстин жыйынтыгынын аныкталышынын дагы бир татаалдашы - бул педагогикалык процесске катышып жаткан педагогдун дагы, окуучунун дагы тынымсыз, үзгүлтүксүз өзгөрүп турушу. Ошондуктан ар бир педагог ал өзгөрүүлөрдү дайыма көңүлгө алышы керек.

Педагогикалык изилдөөлөрдүн туура, так жыйынтыктарын алуу үчүн жогоруда көрсөтүлгөн өзгөчөлүктөрдүн таасирлерин сөзсүз түрдө эске алышы керек. Ошондуктан, илимий педагогикалык изилдөөлөрдү жүргүзүүдө эң жок дегенде төмөнкү эки шарты аткаруу зарыл.

Биринчиден, илимий педагогикалык изилдөөлөрдү жүргүзүүдө изилдөөнүн объектиси изилдөөнүн маанисине жараша туура жана так тандалышы керек. Педагогика процессинин нукура ички закон ченемдүүлүгүн аныктоо үчүн бир эле мезгилде бирдей шарттардагы объектилер тандалып алынышы зарыл. Мисалы, коюлган изилдөөнүн максатына ылайыктуу изилдөөнүн объектилери ар түрдүү мектептерди, региондорду жана шаарларды камтышы зарыл. Бул учурда изилдөөнүн объектилеринин педагогикалык шарттары (мугалимдердин профессионалдык деңгээлдери, окуу техникалык база, класстардагы окуучулардын саны ж.б.у.с.) бирдей болушу керек.

Экинчиден, илимий изилденип жаткан педагогикалык маселенин нукура ички закон ченемдүүлүгүн аныктоо үчүн изилдөө белгиленген объектилерде бир нече ирет кайталоо менен өткөрүү зарыл. Бул учурда кээ бир изилденип жаткан объектилер калтырылып, ошол эле учурда жаңы

объектилерди дагы кайрадан кошуу менен бирге жүргүзүлүшү керек. Мындан сырткары, педагогикалык изилдөөлөрдүн жыйынтыктары математикалык, статистикалык методдордун жардамы менен изилденип жаткан объект боюнча сандык критерийлер аныкталышы зарыл.

Илимий педагогикалык изилдөөнүн алгачкы этабында эмпирикалык деңгээлдеги изилдөөлөр жүргүзүлөт. Анда жаңы илимий фактылар топтолуп, алардын негизинде эмпирикалык закон ченемдүүлүктөр аныкталат. Эмпирикалык деңгээлдеги изилдөөдө түздөн-түз изилденип жаткан объекттин мүнөздөмөлөрү, абалы, өзгөрүү тенденциялары ар тараптан изилденет.

Илимий педагогикалык изилдөөнүн кийинки этабында теориялык деңгээлдеги изилдөөлөр орун алат жана эмпирикалык изилдөөнүн жыйынтыгындагы закон ченемдүүлүктөр жалпыланып, алар педагогикалык система жөнүндөгү закондорго, теорияларга айланат. Бул учурда педагогикалык закондор теориялык жөн гана белгилүү болгон илимий фактыларды түшүндүрбөстөн, келечектеги, боло турган кубулуштарды жана жыйынтыктарды мүнөздөйт, түшүндүрүп бере алат. Теориялык деңгээлдеги изилдөө түшүнүктөргө, закондорго жаңылыктарды киргизүү менен бирге жаңы закондорду, теорияларды пайда кылат.

Илимий педагогикалык изилдөөнүн эң жогорку деңгээлинде жалпы илимий методологиялык жалпылануу орун алат. Анда эмпирикалык жана теориялык изилдөөлөрдүн негизинде аныкталган теориянын, закондун жогорку деңгээлдеги жалпы мүнөзү аныкталат, башкача айтканда педагогикалык объектини изилдөө боюнча принциптер жана методдор негизделет.

Өз алдынча даярдануу үчүн суроолор

1. Методология илим катары калыптанышынын негизги себептери кайсылар?
2. Философия менен методологиянын байланышы жана катышы кандай деңгээлдерде орун алат?
3. Методологияны эмне себептен ар түрдүү багытта аныкташат?
4. Методология менен изилдөөнүн техникасынын ортосундагы байланыштар?
5. Илимдер системасы жана анын классификациясы кандай?
6. Илимий педагогикалык изилдөөлөрдүн зарылчылыгы жана алардын негизги багыттары кайсылар?
7. Илимий педагогикалык изилдөөлөрдүн методологиясынын негизги функциялары жана мүнөздөмөлөрү?
8. Илимий педагогикалык изилдөөлөрдүн милдеттери жана маселелери кайсылар?
9. Илимий гипотезанын илимий закон ченемдүүлүккө айлануусунун ирээти кандай?
10. Илимий педагогикалык изилдөө ишмердүүлүгүн жүргүзүү үчүн кандай нормативдик документтер кабыл алынышы зарыл?
11. Жалпы илимий методологиянын деңгээлдеринин байланышы кандай?
12. Педагогикалык изилдөөлөрдүн эн жогорку деңгээлинде кандай ишмердүүлүк орун алат?

ТӨРТҮНЧҮ ГЛАВА ПЕДАГОГИКА ИЛИМИНИН ИЗИЛДӨӨ МЕТОДДОРУ

1. Кадимки традициялык методдор
2. Педагогикалык эксперимент
3. Педагогикалык тест
4. Педагогикалык — социологиялык методдор
5. Математикалык — статистикалык методдор

1. Кадимки традициялык методдор

Педагогика илими сөзсүз түрдө илимий педагогикалык изилдөөнүн негизинде гана системалык түрдө толукталып, такталып турат. Өз учурунда изилдөөнүн максатына жетүү үчүн ишмердүүлүктүн ыгы, жолу, башкача айтканда методу аныкталышы керек.

Педагогикалык илимий изилдөө методу - бул педагогикалык процессти изилдөөнүн жолу, ыкмасы. Педагогикалык илимий методдордун жардамы менен педагогикалык процесстердин жана кубулуштардын негизги закон ченемдүүлүктөрү аныкталат. Педагогика өзүнө гана тиешелүү изилдөө методдорунун негизинде калыптанган илим жана ал методдор үзгүлтүксүз өнүгүп, толукталып турат. Педагогикалык методдор педагогикалык изилдөөлөрдүн өзгөчөлүктөрүнүн талабына жооп берет. Адатта педагогика илиминин методдорун төмөнкү бөлүктөргө бөлүшөт:

1. Кадимки традициялык методдор.
2. Педагогикалык эксперимент.
3. Педагогикалык тест.
4. Педагогикалык-социологиялык методдор.
5. Математикалык статистикалык методдор.

Педагогика илиминин кадимки традициялык методдору педагогикалык процесстин эң негизги закон ченемдүүлүктөрүн аныктоого арналган. Педагогика илиминин кадимки традициялык методдоруна байкоо, тажрыйбаны изилдөө, мектеп документациясын үйрөнүү,

алгачкы маалыматтарды изилдөө, окуучулардын чыгармачылыгын изилдөө, аңгемелешүү методдору кирет.

Педагогикалык байкоо - эң кеңири таралган илимий метод. Байкоо - табигый шарттарда изилденип жаткан объектини, процессти же кубулушту атайын багытталган, уюштурулган ишмердүүлүктүн негизинде ар тараптан анализдөө менен закон ченемдүүлүктөрүн аныктоо методу. Байкоо жүргүзүү үчүн объект, процесс же кубулуш алдын ала аныкталат, байкоонун жүргүзүлүшү сөзсүз түрдө белгиленет жана анын негизиндеги маалыматтар ар тараптан жалпыланат. Байкоо сөзсүз түрдө узак, ар тараптуу, системалуу жана массалык түрдө өткөрүлүшү зарыл. Педагогикалык байкоо изилдеп жаткан кубулуштун эң жалпы гана закон ченемдүүлүктөрүн аныктоого мүмкүндүк түзөт. Ошондуктан бул метод педагогикалык изилдөөнүн баштапкы этабында колдонулат. Илимий байкоо сөзсүз түрдө алдын ала даярдалып, белгилүү механизмдердин негизинде түздөн - түз иш жүзүнө ашырылат жана анын жыйынтыгы ар тараптан жалпыланышы жана такталышы керек.

Тажрыйбаны изилдөө - педагогикалык процесстин тарыхый байланыштарын аныктоого багытталган илимий метод. Ал метод ар бир коомдогу педагогикалык процесстин негизги жана жардамчы компоненттерин аныктоо менен бирге аларды жаңы шарттарда колдонууну же колдонбоону сунуш кылат. Тажрыйбаны изилдөө методу алдыңкы новатор, жаңычыл мугалимдердин түздөн - түз педагогикалык практикасын ар тараптан анализдөө менен жүргүзүлөт. Демек, тажрыйбаны изилдөө методу менен педагогика илиминин теориясы менен практикасынын байланышы орун алат.

Педагогикалык жаңыланууларды киргизүүдө *мектеп документациясын изилдөө* методу негизги методдордун бири болуп саналат. Мектеп документациясына: класстык журналдар, педагогикалык жамааттын кеңешмесинин токтомдору, сабактардын регламенти, сабактардын анализдери, мугалимдердин календардык пландары менен

конспектилері, айрым бир сабактардын отчеттору жана башкалар кирет. Көрсөтүлгөн документтерди изилдөө, анализдөө педагогикалык процесстин негизги закон ченемдүүлүктөрүн аныктоого өбөлгө түзөт. Мисалы, окуучулардын тигил же бул предмет боюнча жетишүүсүн аныктоо менен бирге, анын кандай факторлордон көз карандылыгын аныктоого болот.

Алгачкы маалыматтарды изилдөө методу архивдик материалдардын илимий анализинин негизинде жүргүзүлөт. Бул учурда ар түрдүү мезгилде кабыл алынган окуу-нормативдик документтер, тиешелүү деңгээлдердеги бекитилген токтомдор, чечимдер, ошондой эле педагогикалык конференциялардын, симпозиумдардын, семинарлардын материалдары жана башка ушул сыяктуу архивдик маалыматтар жалпыланылат жана ар тараптан талкууга алынат. Мындан тышкары, окуу пландары, окуу жана тарбиялоо программалары, окуу китептери жана ушундай эле нормативдик, укуктук документтер дагы изилденет. Натыйжада тиешелүү мезгилдеги педагогикалык процесстин өнүгүү закон ченемдүүлүктөрү аныкталат. Азыркы мезгилде алгачкы маалыматтарды изилдөө методуна чыгармачыл мугалимдердин жана коллективдердин алдыңкы тажрыйбасын иликтөө дагы кирет.

Окуучулардын чыгармачылыгын изилдөө методу - негизинен тиешелүү мезгилдердеги окуучулардын өз алдынча ишмердүүлүгүнүн негизинде аткарылган рефераттарды, долбоорлорду, ар түрдүү моделдерди, көргөзмө материалдарды жана башка ушул сыяктуу эмгектерди анализдөө менен жүргүзүлөт. Анализ окуучуларды кызыктырган багыттарды, алардын интеллектуалдык деңгээлдерин жана чыгармачылык ишмердүүлүгүнүн абалын аныктайт. Себеби, коомдогу өзгөрүүлөр окуучулардын кызыгуу тенденциясына жана ошондой эле тигил же бул адистиктер боюнча коомдук пикирдин өзгөрүшүнө жана алардын натыйжасында мектеп окуучуларынын аныкталган окуу предметине карата болгон

окуу мотивдерине таасирин тийгизет. Ал эми бул маалыматтар, өз учурунда педагогикалык процесстин айрым бир закон ченемдүүлүктөрүн аныктоого мүмкүнчүлүк түзөт.

Жогоруда көрсөтүлгөн педагогикалык кадимки, традициялык методдорго көмөкчү метод - *окуучулар менен аңгемелешүү методу*. Аңгемелешүүнүн жардамы менен окуучулардын ички мотивдерин, алардын эмоциялык ой толгоолорун жана аракеттенүү багыттарын аныктоого болот. Окуучулар менен аңгеме жүргүзүү үчүн аңгемелешүүнүн багытын так жана даана аныктоо зарыл, берилүүчү суроолор ачык жана кыска болушу керек. Аңгемелешүүнү кызыктуу өткөрүү коюлган максатка жетүүгө негиз болот. Бул методду колдонуунун натыйжасында педагогикалык процесстердин закон ченемдүүлүктөрүнө толуктоолорду, тактоолорду киргизүүгө болот.

2. Педагогикалык эксперимент.

"Эксперимент" латын тилинен которгондо "тажрыйба", "сыноо" деген маанини түшүндүрөт. Педагогикалык эксперимент бардык шарттарды эске алуу менен педагогикалык процесстерди өзгөртүүгө багытталып, атайын уюштурулган илимий методдордун жыйындысы. Ар бир педагогикалык эксперимент бардык жактан негизделген илимий гипотезаны, алдын ала бекитилген изилдөө планынын так сакталышын, жыйынтыктын ачык жазылышы, маалыматтардын терең анализделиши жана алынган жыйынтыктын даана берилиши менен анын туура же туура эмес экендигин далилдейт.

Илимий гипотеза - тажрыйба жүзүндө текшерилүүчү, илимий маселенин алдын-ала чечилиши жөнүндөгү негизги жобо. Ошондуктан, тигил же бул илимий гипотезаны далилдөө үчүн тиешелүү эксперимент жүргүзүлөт. Экспериментти өткөрүү менен илимий гипотезага толуктоо, тактоо киргизүүгө мүмкүнчүлүк түзүлөт.

Педагогикалык экспериментти өткөрүү төмөнкү үч этаптан турат:

1. Эксперимент жүргүзүүнүн максатын, маселелерин, предметин аныктоо. Ушул эле этапта педагогикалык изилдөөнүн гипотезасы даярдалат.
2. Педагогикалык изилдөөнүн методдору, анын планы, программасы жана ошондой эле изилдөөнүн жыйынтыктарын анализдөөнүн методдору аныкталат.
3. Тажрыйбалардын түздөн - түз аткарылышы жана жыйынтыктын алынышы.

Педагогикалык эксперимент өткөрүү шартына ылайык эки түргө бөлүнөт: а) табигый, кадимки шартта өтүүчү эксперимент; б) лабораториялык шартта өтүүчү педагогикалык эксперимент.

Табигый, кадимки шартта өтүүчү педагогикалык экспериментте педагогикалык процессти изилдөө ишмердүүлүгү кадимки эле шартта эч өзгөрүүсү жок абалда жүргүзүлөт. Бирок бул учурда окшош, бирдей кубулуштардын, процесстердин арасынан айрым тобу тандалып алынып изилденет жана изилдөөнүн жыйынтыгы башка топтор менен салыштырылат. Ал эми лабораториялык шартта өтүүчү педагогикалык экспериментте педагогикалык процесстери изилденип жаткан кубулуш атайын даярдалган лабораториялык шарттарда, илимий приборлорду колдонуу менен жүргүзүлөт.

Ал эми, педагогикалык эксперимент алдына коюлган максатына ылайык абалды аныктоо, кайра түзүү, негизги жана жайылтуу эксперименттерине бөлүнөт.

Абалды аныктоочу эксперимент изилденип жаткан объекттин, процесстин же кубулуштун абалын, "үлгүсүн" аныктоо үчүн жүргүзүлөт. Абалды аныктоочу эксперимент изилденип жаткан объектиге эч кандай өзгөртүүлөрдү киргизбестен, анын кадимки эле шартында жүргүзүлөт. Адатта ал окуучулардын билим деңгээлин текшерүү менен бирге окутуучулардын даярдыгын, билим сапатын, мектептин материалдык - техникалык базасын жана башка

педагогикалык шарттарды жана факторлорду аныктоого багытталган. Демек, абалды аныктоочу эксперимент изилденип жаткан процесстин же кубулуштун ошол мезгилиндеги абалын белгилейт.

Абалды аныктоочу эксперименттин натыйжасында изилденип жаткан объектинин эң негизги маселеси (проблемасы) бар же болбосо жок экендиги аныкталат. Абалды аныктоочу эксперименттин жыйынтыктарын жана ошол мезгилдеги бардык белгилүү болгон теориялык закондорун, закон ченемдүүлүктөрүн эң жогорку деңгээлде жалпылоо менен илимий маселенин чечилиши даярдалат, башкача айтканда, аныкталган маселенин илимий гипотезасы даярдалат. Андан аркы педагогикалык изилдөөнүн бардыгы иштелип чыккан илимий гипотезанын же туура экендигин, же туура эмес экендигин далилдөөгө багытталат.

Кайра түзүү эксперименти абалды аныктоочу эксперименттин жыйынтыктарынын негизинде даярдалган илимий гипотезага тиешелүү болгон окуу жана тарбиялоо процесстерине жаңылоону киргизүүгө, айрым бөлүктөрүн өзгөртүүгө багытталат. Кайра түзүү экспериментин жүргүзүү үчүн изилденип жаткан объектилерди эки топко официалдуу түрдө ажыратышат: а) эксперименттик топ; б) контролдук топ.

Эксперименттик топто кабыл алынган илимий гипотезага ылайык педагогикалык процеске тиешелүү жаңылыкты киргизүү менен ал процессти жүргүзүшөт. Ал эми контролдук топто педагогикалык процесс эч өзгөрүүсү жок эле жүргүзүлөт. Эксперименттик жана контролдук топтордун бардык мүнөздөмөлөрү бирдей болушу зарыл нерсе.

Кайра түзүү экспериментинин натыйжасын эксперименттик жана контролдук топтордун бирдей мүнөздөмөлөрүн салыштыруу менен аныкташат. Эгерде эксперименталдык жана контролдук топтордун бирдей көрсөткүчтөрүн салыштырганда, эксперименттик топтун көрсөткүчтөрү контролдук топтун тиешелүү

көрсөткүчтөрүнөн төмөн же болбосо бирдей болуп калса, анда илимий гипотезанын туура эмес даярдалгандыгы далилденет. Бул учурда илимий педагогикалык изилдөөнү кайрадан жүргүзүү менен жаңы илимий гипотезаны иштеп чыгуу зарыл.

Эгерде эксперименттик жана контролдук топтордун бирдей көрсөткүчтөрүн салыштырганда, эксперименттик топтун көрсөткүчтөрү контролдук топтун тиешелүү көрсөткүчтөрүнөн жогору болсо, анда илимий гипотезанын туура даярдалгандыгы далилденет.

Кайра түзүү эксперименти гипотезанын туура экендигин алдын-ала далилдеген учурда гана негизги эксперимент жүргүзүлөт. Негизги экспериментти жүргүзүүдө дагы эксперименттик жана контролдук топтор белгиненет. Бул учурда кайра түзүү экспериментинде тандалган изилдөөнүн объектилеринин айрым бир бөлүгү (төрттөн бир бөлүгүнө чейин) өзгөрүүсүз калтырылат, калган бөлүгү болсо жаңыдан белгиленет. Кайра түзүү экспериментинин жыйынтыгынын негизинде илимий гипотезага тиешелүү тактоо жана кошумчалар киргизилет. Негизги эксперимент тастыкталган илимий гипотезанын негизинде эксперименттик топтордо тиешелүү жаңылануу менен педагогикалык процессти ишке ашырышат. Контролдук топтордо педагогикалык процесс эч өзгөрүүсү жок жүргүзүлөт. Эксперименттик топ менен контролдук топтун тиешелүү мүнөздөмөлөрүн бири-бирине салыштыруу менен гипотезанын туура экендиги дагы бир ирээт далилденет. Натыйжада илимий гипотезанын илимий законченемдүүлүккө айлануусуна шарт түзүлөт.

Педагогикалык изилдөөнүн кийинки этабында жайылтуу эксперименти жүргүзүлөт. Кайра түзүүчү жана негизги эксперимент талдалып алынган гана объектилерде жүргүзүлгөн. Жайылтуу эксперименти илимий гипотезадагы жаңылыктарды массалык түрдө колдонуунун негиздерин иштеп чыгууга багытталган. Негизги эксперименттин жыйынтыгын массалык деңгээлде практикага киргизүү үчүн методикалык көрсөтмөлөр даярдалат жана тиешелүү

деңгээлде илимий семинарлар жүргүзүлөт. Натыйжада жалпы билим берүү системасындагы окуу жана тарбиялоо процесстерине жаңылыктар киргизилет.

3. Педагогикалык тест

"Тест" термини англис тилинен которгондо текшерүү, сыноо деген маанини берет. Тест изилденип жаткан педагогикалык процесстин мүнөздөмөсүн аныктоо үчүн сыноого катышуучуларды бирдей сыноолордон бир мезгилде жана бирдей шарттарда өткөрүү. (Педагогика илиминин башка изилдөө методдорунан тестирлөө методу жөнөкөйлүгү, тактыгы жана жыйынтыкты тез бериши менен айырмаланат. Тестирлөө методу менен окуучулардын жетишүүсүн, интеллектуалдык деңгээлин, калыптануу даражасын аныктоого болот. Тесттик тапшырмалардын жыйындысын түзүүдө ар түрдүү ыкмалар колдонулат.

Тест илимий метод катары төмөнкү үч багытта пайдаланылат:

1. Адамдын физиологиялык өзгөчөлүгүн аныктоодо;
2. Тарбиялоо жана окуу процессиндеги уюштуруу аракеттерин талдоодо;
3. Адамдын психологиялык өзгөчөлүктөрүн аныктоодо.

Азыркы мезгилге чейин тестирлөө методунун окуу процессиндеги функциясын жана ордун аныктоо боюнча изилдөөлөр жүргүзүлүүдө. Ал эмгектерде тестке төмөндөгүдөй аныктамалар берилет:

- а) тест - стандартталган тапшырма;
- б) тест - сыноо процесси;
- в) тест - текшерүү методу;
- г) тест - текшерүүнүн формасы;
- д) тест - инструмент, башкача айтканда каражат;
- е) тест - текшерүүнүн жыйынтыгы.

Жалпы илимий изилдөө ишмердүүлүгүндө тест үч багытка бөлүнөт: а) психологиялык тест; б) педагогикалык тест; в) кесиптик тест.

Тест методу тигил же бул процесстин ички өзгөчөлүгүн аныктоо үчүн аныкталган уюштуруу формасына ээ болот. Адатта тестти уюштурууда төмөнкү формалар орун алат:

- а) жазуу тести;
- б) оозеки тест;
- в) компьютердик;
- г) кыймыл - аракет тести.

Азыркы мезгилде тест методу окуу процессиндеги эң жалпы тенденцияларды аныктоодо гана эмес, күнүмдүк окуу процессин жүргүзүүдө, уюштурууда жана ал процесстин жыйынтыгын аныктоодо колдонулат. Демек, тест методу окуу процессинде төмөнкү дидактикалык функцияларды аткарат:

1. Диагноздоочу.
2. Мотивди пайда кылуучу.
3. Коррекциялоочу.
4. Тескери байланышты түзүүчү.
5. Баалоочу.
6. Прогноздоочу.

Тест жүргүзүүнүн негизги функциясы окуу процессиндеги окуучулардын жетишкендиктерин эң аз убакытта аныктоо менен белгиленет. Демек, тест жүргүзүү окуу процессинин диагностикасын жүргүзүүгө шарт түзөт. Белгилей кетүүчү нерсе тесттин жардамы менен окуучулардын аныкталган окуу материалдары боюнча жетишкендиктерин жана ошондой эле айрым бир кездешкен кыйынчылыктарын, жетишпегендиктерин изилдөөгө болот.

Тест жүргүзүү ар бир окуучунун өз алдынча өздүк окуу жетишкендиктерин аныктоого мүмкүнчүлүк түзөт. Натыйжада ар бир окуучу өзүнүн окуу ишмердүүлүгүнүн натыйжасын эч кандай педагогдун катышуусу жок эле өзү аныктай алат. Бул болсо ар бир окуучунун өздүк жетишкендиктеринин жана кыйынчылыктарынын туура бааланышына алып келүү менен окуучуда оң окуу мотивин түзүүгө өбөлгө түзөт.

Тест жүргүзүүнүн дагы бир өзгөчөлүгү окуу процессине өз убагында өзгөртүү киргизүүгө мүмкүнчүлүк түзөт. Себеби, ар бир окуу предмети боюнча окуу процессинин жыйынтыгы кыска эле убакыттын ичинде аныкталат. Ал

жыйынтыктын негизинде окуу процессине тиешелүү коррекциялоо, башкача айтканда толуктоо, өзгөртүү киргизүүгө мүмкүнчүлүк түзүлөт.

Окуу процессинин эффективдүүлүгү тескери байланыштын кыска убактын ичинде аныкталышынан көз каранды. Тест жүргүзүүдө жөн гана окуучулардын окуу жетишкендиктерин аныктоо менен бирге эле, тескери байланышты, башкача айтканда окуу материалынын тигил же бул бөлүгү боюнча түшүндүрүүнүн деңгээли, тактап айтканда мугалимдин ишмердүүлүгүнүн натыйжасы дагы белгиленилет. Демек, тестти туура уюштуруу менен окуу процессинин тескери байланышын туура аныктоого болот.

Тест жүргүзүү менен окуу процессиндеги эң маанилүү болгон окуучулардын окуу жетишкендигин баалоо дагы эң ыңгайлуу формада ишке ашат. Себеби, ар бир педагог тест жүргүзүүдө алдын-ала тесттик тапшырмалардын санын, алардын татаалдык деңгээлдерин жана ошондой эле алардын жыйынтыктарын аныктоо боюнча аныкталган системаны иштеп чыгуу мүмкүнчүлүгү пайда болот. Алдын ала даярдалган тесттин жыйынтыктарын баалоо системасы окуу процессинин жыйынтыгын аныктоодогу субъективдүү факторлорду азайтууга шарт түзөт.

Тест жүргүзүүнүн дага бир өзгөчөлүгү окуу процессинин прогнозун, башкача айтканда анын жүрүшүн, жыйынтыгын алдын ала аныктоого мүмкүнчүлүк түзүшү. Тест жүргүзүү менен окуучулардын окуу материалдары боюнча кабыл алынышынын өзгөчөлүктөрүн, анын аныкталган бөлүктөрү боюнча кыйынчылыктарын алдын ала белгилөөгө болот.

Тестти жүргүзүү абдан кылдаттыкты жана тиешелүү удаалаштыктагы ишмердүүлүктү талап кылат:

- Тестирилөөнүн максатын жана мазмунун аныктоо;
- Тесттик тапшырмаларды түзүү;
- Тестти апробациялоо жана коррекциялоо;
- Сыноону уюштуруу;
- Жыйынтыгын чыгаруу жана аны интерпретациялоо;
- Жыйынтыктоочу материалдарды алдын -ала даярдоо;

Кыргыз Республикасында окуучулардын билимин текшерүү үчүн жана жогорку окуу жайына кабыл алуу экзамендерин өткөрүү үчүн Билим, илим жана маданият министирлигинин алдында 1992 - жылы Улуттук тестирилөө борбору (УТБ) түзүлгөн. Азыркы мезгилде, УТБ мектеп программасына ылайык предметтер боюнча тесттик тапшырмалардын жыйындысын иштеп чыгууда. Мындан сырткары артыкчылык аттестатын берүү үчүн мектеп окуучуларынын арасында тест жүргүзүшөт жана ошондой эле айрым жогорку окуу жайларында студенттерди кабыл алууну жүргүзүшөт. Демек, азыркы мезгилде окуу процессинде тест жүргүзүү анын бардык этаптарында колдонулушу зарыл болуп саналат.

4. Педагогикалык-социологиялык методдор

Педагогикалык процесс - социалдык, коомдук жана массалык кубулуш. Себеби, биздин республикабыздын ар бир төртүнчү адамы тигил же бул деңгээлде (окуучу, мугалим, ата-эне жана башка ушул сыяктуу) окуу процессине тартылган. Демек, кайсы бир деңгээлде билим системасындагы өзгөрүүлөр жалпы республиканын өзгөрүүсүнө түздөн - түз таасир тийгизет. Ошондуктан, (коомдогу өзгөрүүнүн багыттарын аныктоодогу социологиялык методдордун жардамы менен жалпы педагогикалык өзгөрүүлөрдү аныктоого болот.) Бул багытта социологиялык изилдөө методдору - интервью алуу, анкета жүргүзүү жана социометрикалык анализдөө методдору колдонулат.

Интервью алуу - алдын-ала аныкталган багытта, даярдалган суроо-жооптун негизинде педагогикалык процесстин тигил же бул маселелерин изилдөө методу. Бул метод менен жалпы закон ченемдүүлүктү табуу үчүн интервью берүүчүлөрдү кылдаттык менен тандоо зарыл. Интервью алууда маселелер жана суроолор алдын ала так аныкталышы керек жана интервью берүүчү респонденттердин билим деңгээлдери, жынысы, жаш курагы

жана ошондой эле катышуучулардын жалпы саны алдын ала так белгилениши зарыл. Интервью алуу методу эки түргө бөлүнөт: а) эркин (респонденттер өздөрүнүн ойлорун өздөрү билдирет); б) стандарттык (респонденттер өздөрүнүн пикирлерин алдын-ала белгиленген жооптордун арасынан көрсөтөт).

Анкета жүргүзүү - алдын-ала даярдалган суроолордун негизинде изилденилип жаткан илимий маселе боюнча көптөгөн катышуучулардын сунуштарын, ойлорун жалпылоого багытталган метод. Анкета ачык же жабык түрүндө түзүлүшү мүмкүн. Ачык анкетада катышуучу берилген маселелерге, суроолорго жообун ар бир катышуучу өз алдынча түзүп берсе, ал эми жабык анкетада берилген маселе, суроо боюнча алдын- ала белгиленген жооптордун арасынан өзүнө туура келген жоопту белгилейт. Ачык анкета жүргүзүү методу катышуучулардын оюн толук белгилейт, бирок жыйынтыгын анализдөө татаал математикалык аппаратты талап кылат. Ошол эле учурда, жабык анкета жүргүзүү методунун жыйынтыгы тез чыгат.

Андан тышкары анкета жүргүзүү методу ага катышуучулардын фамилиясын көрсөтпөстөн (анонимдүү) же фамилиясын жана башка анкеталык көрсөткүчтөрүн белгилөө менен (даректиктүү) жүргүзүлөт.

Азыркы мезгилде, тигил же бул социологиялык, педагогикалык кубулушту изилдөөдө “уюлдуу” анкета жүргүзүү методу колдонулат. Бул учурда, алдын ала аныкталган шкалага тиешелүү же катышуучунун, же башкалардын (мугалимдердин, мектеп администрациясынын, окуучулардын) мүнөздөмөлөрү уюлдуу түрдө, тактап айтканда абдан жакшы оң мүнөздөн тартып, абдан терс мүнөзгө чейин берилет.

Ал эми коллективдин ичиндеги, анын мүчөлөрүнүн бири - бирине байланыштарын аныктоо үчүн группалык дифференциялоо - социометрикалык метод колдонулат. Бул метод менен группанын чыныгы лидерин, ар бир мүчөсүнүн коллективдеги ордун, коллективдин ичиндеги кичинекей катмарларынын байланыштарын изилдөөгө болот.

Социологиялык, педагогикалык изилдөө методдорунун жыйынтыктары бардык белгилүү болгон теориялык жана практикалык маалыматтар менен айкалыштырылып, изилденип жаткан объект боюнча илимий закон ченемдүүлүктөрдү табууга негиз болот.

5. Математикалык-статистикалык методдор

Айрым педагогикалык изилдөөлөрдө педагогикалык жана тарбиялоо процессинин аныкталган факторлорунун анын жыйынтыгына тийгизген таасирлерин сапаттык деңгээлге гана эмес, алардын сандык маанисин табуу зарыл болуп калат. Бул учурда математикалык - статистикалык изилдөө методдору колдонулат. Математикалык-статистикалык изилдөө методдору эки бөлүккө бөлүнүшөт. Биринчи бөлүгү статистикалык методдор - изилденип жаткан процесстин, кубулуштун сандык көз карандылыгын изилдөөгө арналган методдор болсо, ал эми анын экинчи бөлүгү- процесстин, кубулуштун үлгүсүн, прогноздук сүрөтүн алууга багытталган методдор.

Статистикалык методдорго регистрациялоо, рангды аныктоо жана шкала түзүү методдору кирет.

Регистрациялоо методу - изилденип жаткан объектинин мүнөздөмөлөрүн, сапатын аныктоо жана ал объектинин башка ал сыяктуу объектилерден айырмасын табуу. Мисалы, мектептерде ар түрдүү предметтер боюнча жетишкен жана жетишпеген окуучулардын санын бири- биринен бөлүү менен анализдөө.

Рангды аныктоо методу - изилденип жаткан объектинин же кубулуштун мүнөздөмөлөрүнүн мааниси боюнча аныкталган удаалаштыкты түзүү. Мисалы, тандалып алынган класстагы окуучулардын тигил же бул предмет боюнча жетишүүсүнүн тизмеги. Тизмекти түзүүдө эң жогорку, биринчи рангды предмет боюнча эң артыкчылыкты көрсөткөн окуучу, экинчи ранг андан кийинки артылыкты көрсөткөн окуучу ээлейт. Улам кийинки ранг ушундай эле ыкма менен аныкталат. Бул

тизмектин аныкталышы окуучулардын ортосундагы туура атаандаштыкты пайда кылышы мүмкүн. Ранг аныктоо методу убакыттын өтүшү менен тиешелүү түрдө кайрадан аныкталып турушу зарыл болуп саналат.

Шкала түзүү методу - педагогикалык процесстин изилденип жаткан мүнөздөмөсүнө аныкталган сандык маанини туура келтирүү. Мисалы, педагогикалык процеске катышып жаткан педагог менен аныкталган окуучунун ортосундагы мамилени төмөндөгү шкаланы түзүү менен аныктаса болот:

1. Таптакыр тескери (-2).
2. Тескери (-1).
3. Аныксыз (0).
4. Оң (1).
5. Абдан оң (2).

Шкала түзүү таблица түрүндө берилип, ар бир шкаланын мааниси атайын терминдер менен аныкталат. Адатта шкала түзүү методун төрт түргө бөлүшөт: а) номиналдык шкаланы түзүү методу; б) ирээттик шкаланы түзүү методу; в) кесинди шкаланы түзүү методу; г) катыш шкаланы түзүү методу.

Шкаланы түзүү методунун негизинде изилденип жаткан процесстин, кубулуштун аныкталган сандык көрсөткүчтөрү аныкталат.

Педагогикалык процесстин математикалык үлгүсүн түзүү методу - конкреттүү педагогикалык кубулуштардын математикалык көз карандылыктагы үлгү менен чагылышы. Математикалык үлгү окуу материалынын түзүлүшүн аныктоодо жана аны оптималдаштырууда, окуу процессинин планын түзүүдө, таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн натыйжасын баалоодо, окутуу процессинин диагностикасын, прогнозун жана проектисин түзүүдө колдонулат. Педагогикалык процесстин үлгүсүн түзүү үч негизги максатты көздөйт: эвристикалык максаты - жаңы закондорду, теорияларды иштеп чыгууда, алынган маалыматтарды жалпылоодо, классификациялоо жана белгилөө киргизүү; эсептөө максаты - тигил же бул

эсептөөнү жүргүзүү; эксперименталдык максаты- берилген гипотезаны эмпирикалык жактан текшерүү.

Педагогикалык процесстин үлгүсүн түзүү үчүн математика илиминин тиешелүү бөлүмдөрү колдонулат.

Өз алдынча даярдануу үчүн суроолор

1. Илимий педагогикалык изилдөө жүргүзүү үчүн методдорду кантип тандайбыз?
2. Байкоо методунун артыкчылыктары кайсылар?
3. Педагогикалык экспериментти жүргүзүү кандай ишмердүүлүктөрдү талап кылат?
4. Илимий гипотеза изилдөөнүн кайсыл этабында даярдалынат?
5. Илимий гипотезаны практика жүзүндө текшерүү кандай ишмердүүлүктөрдү талап кылат?
6. Тест жүргүзүү методу педагогика илиминде кандай багыттарда колдонулат?
7. Тест жүргүзүү методунун уюштурулуш формалары кайсылар жана аларды жүргүзүү кандай талаптарга жооп бериши зарыл?
8. Тест жүргүзүү илимий педагогикалык изилдөөлөрдө кандай колдонулушу мүмкүн?
9. Эмне үчүн илимий педагогикалык изилдөөлөрдө социология илиминин изилдөө методдору колдонулат?
10. Математикалык-статистикалык изилдөө методдору менен педагогикалык процесстин кандай мүнөздөмөлөрү жана параметрлери аныкталат?
11. Анкета жүргүзүү методуна анкетага катышуучуларды кандай критерийлердин негизинде тандашат?
12. Илимий педагогикалык изилдөөлөрдө «уюлдуу» анкета жүргүзүү методу кайсыл учурда жана кандай колдонулат?
13. Ранг аныктоо методунда аныкталган рангдык тизме кайсы убакыттын ичинде өзгөрүлүп турушу керек?
14. Педагогикалык процесстин математикалык үлгүсү кандай аныкталат?

БЕШИНЧИ ГЛАВА ИЛИМИЙ ПЕДАГОГИКАЛЫК ИЗИЛДӨӨНҮН ТҮЗҮЛҮШҮ

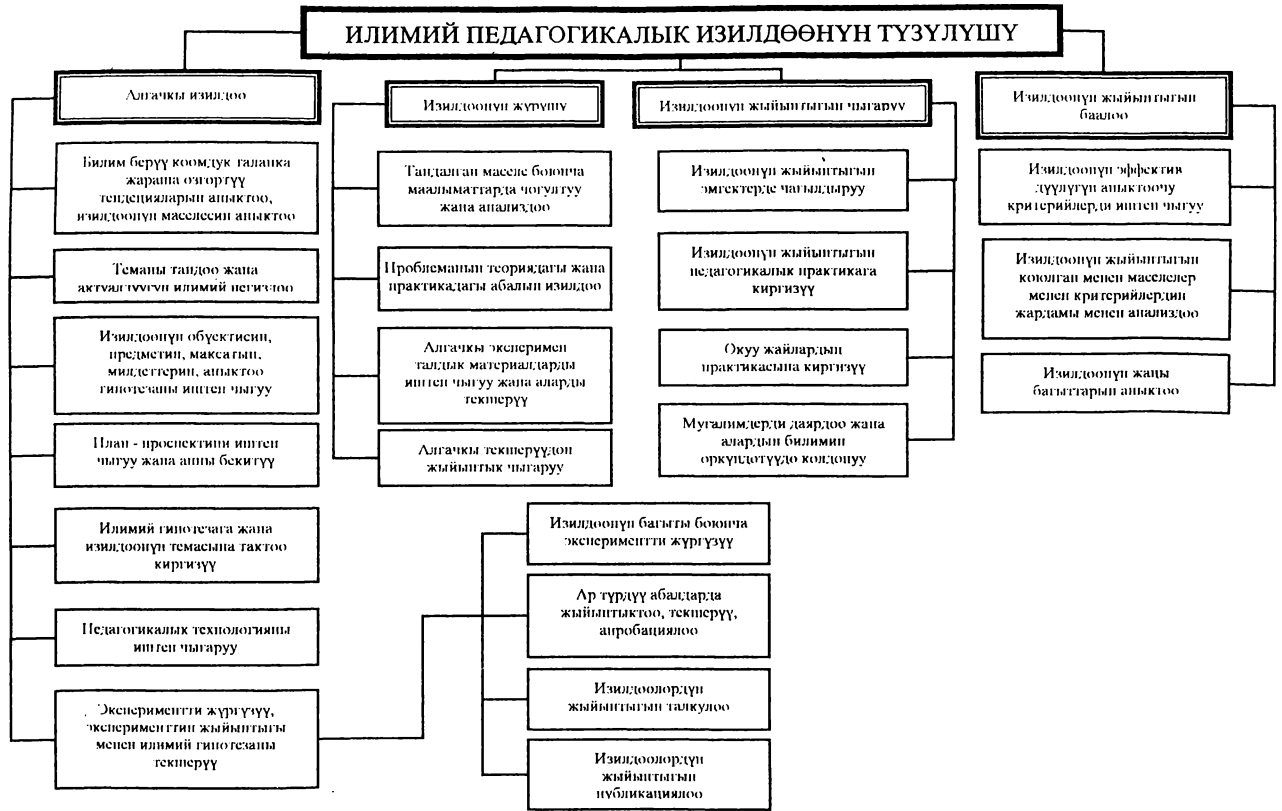
1. Изилдөөнү жүргүзүүнүн алгачкы этабы
2. Изилдөөнүн жүрүшү
3. Изилдөөнүн жыйынтыгы
4. Изилдөөнүн жыйынтыгын баалоо

1. Изилдөөнү жүргүзүүнүн алгачкы этабы

Илимий педагогикалык изилдөө сөзсүз түрдө аныкталган этаптарды басып өтүшү керек. Азыркы мезгилге чейин илимий педагогикалык изилдөөнүн түзүлүшү боюнча ар түрдүү пикирлер орун алат. Бул багытта профессор Мамбетакунов Э. жана илимий изилдөөчү Айылчиева Д. илимий педагогикалык изилдөөнү төрт бөлүктөн турат деп эсептешет (сүрөт 2).

Илимий педагогикалык изилдөөнүн эң алгачкы этабында илимий маселе боюнча белгилүү, аныкталган негизги закон ченемдүүлүктөр, тенденциялар изилденет. Аныкталган мезгилге чейинки бардык тиешелүү болгон илимий, илимий методикалык эмгектер ар тараптан анализделинет. Мындан тышкары белгилүү болгон педагогикалык алдыңкы тажрыйбанын жетишкендиктери баардык тараптан талкууланылат. Натыйжада илимий изилдөөнүн маселеси белгиленет.

Илимий педагогикалык изилдөөнүн алгачкы этабында изилдөөнүн темасы такталат. Изилденип жаткан илимий тема теориялык деңгээлде дагы, практикалык деңгээлде дагы чечилиши зарыл болуп, башкача айтканда ал сөзсүз түрдө актуалдуу мүнөзгө ээ болушу керек.

Сүрөт 2. Илимий педагогикалык изилдөөнүн түзүлүшү

Илимий педагогикалык изилдөөнүн жыйынтыгы эффективдүү болушу үчүн анын изилдөө объектиси, предмети, изилдөөнүн методдору, формалары, изилдөөнүн этаптары жана базасы даана, ачык белгилениши зарыл.

Илимий педагогикалык изилдөөнүн алгачкы этабында изилдөөнүн максаттары жана изилдене турган маселелер белгиленет. Изилдөөнүн бул этабындагы эң негизги орчундуу ишмердүүлүк - бул илимий гипотезаны иштеп чыгуу. Ошондуктан, илимий педагогикалык изилдөөнүн алгачкы этабында илимий изилдөөнүн баардык мүнөздөрүн аныктоочу илимий гипотезанын пайда болушу зарыл.

Илимий педагогикалык изилдөөнүн алгачкы этабындагы дагы бир ишмердүүлүк - бул илимий педагогикалык изилдөөнүн план проспектисин иштеп чыгуу. Изилдөөнүн план проспектиси илимий педагогикалык изилдөөнүн баардык этаптарын камтыйт. Ар бир этаптын мүнөзүн, аткарылуу убактысын жана жыйынтыктарын белгилейт. План проспект изилдөөчү тарабынан даярдалып, атайын тиешелүү деңгээлде расмий бекитилет. Ошентип, илимий изилдөөнүн план проспектиси ал ишмердүүлүктүн багытын, убактысын жана жыйынтыктарын белгилеген укуктук, нормативдик документ болуп саналат.

2. Изилдөөнүн жүрүшү

Илимий педагогикалык изилдөөнүн түздөн - түз жүрүшү белгиленген илимий маселе боюнча бардык багыттагы библиографиялык изилдөө менен башталат. Илимий эмгектердин анализи белгилүү болгон бардык закон ченемдүүлүктөрдү иликтөө менен бирге илимий маселенин ачыла элек, белгилене элек жагдайларын табууга шарт түзөт.

Илимий изилдөөнүн маселесинин педагогикалык теориядагы абалын аныктоо изилдөөнүн багыттарын белгилейт. Айрым учурда изилдөөнүн маселесинин педагогикалык практикадагы абалын аныктоо зарыл болуп калат. Бул учурда негизинен алганда алдынкы педагогикалык тажрыйбаны ар тараптан анализдешет.

Илимий педагогикалык изилдөө сөзсүз түрдө педагогикалык теорияга жана педагогикалык практикага жаңы нерселерди (закон ченемдүүлүктү, теорияны, методду, форманы, каражатты, технологияны жана башка ушул сыяктуу) киргизүүгө багытталган. Демек, ал нерселердин педагогикалык процесстин жыйынтыгынын эффективдүүлүгүн жогорулатышын теориялык деңгээлде дагы, практикалык деңгээлде дагы далилдөө үчүн сөзсүз түрдө педагогикалык экспериментти жүргүзүү зарыл болуп саналат. Педагогикалык эксперимент алдын-ала даярдалып, аныкталган багытта, белгилүү бир методдордун негизинде жүргүзүлөт. Айрым учурда педагогикалык эксперименттин алгачкы жыйынтыктарын ар тараптан анализдөө менен бирге изилдөөнүн мүнөзүнө, илимий гипотезага толуктоолор, тастыктоолор киргизилет. Кабыл алынган толуктоолордун негизинде илимий гипотеза кайрадан даярдалат жана педагогикалык эксперимент андан ары улантылат.

Педагогикалык экспериментин натыйжалары ар тараптан талданат. Алдын ала белгиленген критерийлердин жардамы менен илимий гипотезанын же туура экендиги, же туура эмес экендиги далилденет. Эгерде илимий гипотеза туура деп белгиленсе, анда жаңы киргизилип жаткан нерсе (закон ченемдүүлүк, теория, метод, форма, каражат, технология жана башка ушул сыяктуу) массалык окуу мекемелерине сунушталат. Эгерде илимий гипотезанын туура эмес экендиги далилденсе, анда илимий изилдөө кайрадан баштапкы абалынан башталат.

Айрым бир учурда изилденип жаткан илимий маселеге жараша педагогикалык технологияны өзгөртүү зарыл болуп калат. Бул учурда илимий педагогикалык изилдөөнүн жүрүшү бүтүндөй бир системаны жаңылоого, башкача айтканда жаңы технологияны иштеп чыгууга багытталат. Илимий педагогикалык изилдөөнүн натыйжасында жаңы жана кадимки технологиялардын жыйынтыктары бири — бирине салыштырылат. Эгерде жаңы педагогикалык технология процесстин жыйынтыгын аныкталган деңгээлге

чейин жогорулатууга шарт түзсө, анда ал массалык окуу мекемелерине сунушталат.

Илимий педагогикалык изилдөө - бул изилденип жаткан маселе боюнча жаңы закон ченемдүүлүктөрдү табууга багытталган. Изилдөөнүн ар бир бөлүмүнүн жыйынтыгы сөзсүз түрдө ар тараптан талкууланып жана жалпыланып турушу зарыл. Ошондуктан, илимий педагогикалык изилдөөнүн натыйжалары биринчиден, ар түрдүү деңгээлдеги конференцияларда, симпозиумдарда жана семинарларда талкууланышы керек; экинчиден, ар түрдүү деңгээлдеги илимий эмгек катары даярдалып илимий журналдарда, жыйнактарда жарыяланып турушу зарыл.

Илимий педагогикалык изилдөөнүн натыйжасы илимий эмгек катары даярдалышы керек. Айрым учурда аныкталган бир илимий маселе боюнча эң маанилүү жыйынтыктар атайын эмгек катары, тактап айтканда илимий монография катары жарыкка чыгат. Илимий монографияны басып чыгаруу үчүн алдын - ала бекитилген баардык шарттарды аткаруу зарыл болуп саналат. Илимий монография Илимий институттардын илимий кеңешинде, жогорку окуу жайларынын Окумуштуулар кеңешинде талкуудан өтүп, көз карандысыз рецензиялык комиссиялардын басууга мүмкүн деген чечиминен кийин расмий түрдө басылып чыгарылат.

Актуалдуу деп эсептелген илимий маселени чечүү үчүн адатта диссертациялык изилдөө жүргүзүлөт. Азыркы мезгилде диссертациялык изилдөө ишмердүүлүгү эки деңгээлге бөлүнөт:

- а) илимдин кандидаттык даражасына ээ болуу багытындагы изилдөө;
- б) илимдин доктордук даражасына ээ болуу багытындагы изилдөө. Диссертациялык изилдөө ишмердүүлүгү белгилүү талаптарга жооп бериши зарыл.

3. Изилдөөнүн жыйынтыгы

Илимий педагогикалык изилдөөнүн жыйынтыгы ар түрдүү деңгээлдеги илимий эмгектер катары жарык көрөт. Мисалы, илимий изилдөөнүн алгачкы этабындагы илимий проблеманын (маселенин) теориядагы жана практикадагы абалынын аныкталышы адабияттардын анализи катарында илимий макала түрүндө жарык көрөт. Адабияттардын анализинде илимий маселенин (проблеманын) ошол мезгилге чейинки изилдөөлөрдүн жыйынтыгы жана ошондой эле ал маселенин педагогикалык практикадагы орду, аны менен бирге маселенин белгилүү закон ченемдүүлүктөр менен түшүндүрүүгө мүмкүн эмес байланыштары, жаңы абалдар белгиленет.

Илимий - педагогикалык изилдөөнүн кийинки этабында педагогикалык эксперименттин максаты, даярдалышы жана жүрүшү өзүнчө жалпыланып эксперименттик изилдөөнүн жыйынтыгы катарында илимий эмгектер жарык көрөт. Эксперименттик жыйынтыкты чагылдырган эмгекте илимий изилдөөнүн багыты, колдонулган методдор, изилдөөнүн түздөн-түз жүрүшү жана анын жыйынтыгынын илимий интерпретациясы көрсөтүлөт. Мындан тышкары, илимий маселенин теоретикалык жалпыланышынын жана педагогикалык эксперименттин натыйжаларынын бири- бири менен айкалышы, алардын байланыштары боюнча өзүнчө илимий эмгектер, статьялар жарыяланат. Ошентип, илимий педагогикалык изилдөөнүн жыйынтыктары өз учурунда жарык көргөн илимий эмгектерде чагылдырылат.

Илимий педагогикалык изилдөөнүн максаты коюлган маселени теориялык деңгээлде дагы, практикалык деңгээлде дагы чечүү болуп саналат. Ошондуктан, илимий педагогикалык изилдөөнүн жыйынтыгы сөзсүз түрдө тиешелүү окуу мекемелеринин практикасына киргизилиши керек. Демек, илимий педагогикалык изилдөөнүн жыйынтыгы гана педагогикалык практикага жаңылыктарды киргизе алат.

Илимий педагогикалык изилдөөнүн жыйынтыгын түздөн - түз практикага айландыруу - бул мектеп мугалимдеринин, педагогдордун ишмердүүлүгүнө жараша болот. Демек, илимий педагогикалык изилдөөнүн жыйынтыгынын негизинде педагогикалык жогорку окуу жайларында адистештирилген курстар даярдалышы керек жана ал курстар келечектеги мугалимдерге өтүлүшү зарыл.

Илимий педагогикалык изилдөөнүн жыйынтыгын кыска убактын ичинде педагогикалык практикага айландыруунун эң негизги жолу - бул мугалимдердин билимин өркүндөтүү Институттарында жана борборлорунда атайын адистештирилген курстарды иштеп чыгуу менен жалпы мугалимдерге жана педагогдорго жайылтуу болуп саналат.

4. Изилдөөнүн жыйынтыгын баалоо

Бардык процесстер сыяктуу эле илимий педагогикалык изилдөө процессинин жыйынтыгы ар тараптан аныкталышы жана бааланышы зарыл. Бирок, илимий педагогикалык изилдөөнүн жыйынтыгын аныктоо жана баалоо абдан татаал процесс болуп саналат.

Илимий педагогикалык изилдөөнүн жыйынтыгын баалоо багытында эң биринчи ирээт изилдөөнүн жыйынтыктарын аныктоо үчүн критерийлерди иштеп чыгуу зарыл. Ар бир илимий педагогикалык изилдөөнүн маселеси, актуалдуулугу, максаттары боюнча, изилдөөнүн жыйынтыктарын колдонуу чөйрөсү боюнча, изилдөөнүн теориялык жана практикалык мааниси боюнча, илимий жаңылыктары боюнча аныкталган критерийлер даярдалат. Анын негизинде ар бир илимий изилдөөнүн жыйынтыгынын деңгээлдери жана сапаттары аныкталат.

Илимий педагогикалык изилдөөнүн багыты боюнча критерийлер фундаменталдык мүнөздөгү изилдөөлөргө жана прикладдык мүнөздөгү изилдөөлөргө өз алдынча даярдалынат. Ошондуктан, илимий педагогикалык

изилдөөнүн жыйынтыгы тигил же бул белгилүү бир алдын-ала аныкталган критерийлердин негизинде бааланат.

Илимий педгогикалык изилдөөнүн жыйынтыгын аныктоо - бул изилдөөнүн илимий жаңылыгынын деңгээлине жараша болот. Себеби, ар бир педагогикалык изилдөө белгиленген илимий жаңылыктарды пайда кылат. Ал жаңылыктардын деңгээли илимий педагогикалык изилдөөнүн жыйынтыгын аныктайт.

Илимий педгогикалык изилдөөнүн жыйынтыгын баалоо изилдөөнүн жыйынтыгы менен изилдөөнүн максаттарын салыштыруу аркалуу жүргүзүлөт. Эгерде илимий педагогикалык изилдөөнүн алдын - ала коюлган максаттары, маселелери толугу менен чечилсе, анда илимий педгогикалык изилдөөнүн жыйынтыгы жогору деп белгиленет.

Белгилүү болгондой илимдер системасы чексиз улануучу система болуп саналат. Ошондуктан, аныкталган илимий педагогикалык изилдөөнүн жыйынтыгы улам жаңы изилдөөнүн башаты болуп калышы керек. Канчалык илимий педагогикалык изилдөөнүн жыйынтыгы жогору болсо, ошончолук жаңы илимий маселелер пайда болот. Ар бир илимий педагогикалык изилдөөнүн жыйынтыгында улам кийинки изилдөөнүн жаңы багыттары көрсөтүлүшү керек.

Ар бир илимий педагогикалык изилдөөнүн жыйынтыгында улам кийинки жаңы ачылган багыттарды изилдөөнү эффективдүү жүргүзүү үчүн сунуштар белгиленет. Ошентип, илимий педагогикалык изилдөө биринчиден, жаңы илимий жаңылыктарды пайда кылса, экинчиден теориялык жана практикалык мааниге ээ болсо, үчүнчүдөн илимий педагогикалык изилдөөнүн жаңы багыттарын белгилесе баалуу деп эсептелинет.

Өз алдынча даярдануу үчүн суроолор

1. Илимий педагогикалык изилдөө ишмердүүлүгүндө алгачкы изилдөөлөр кандай орунду ээлейт?
2. Илимий маселени негиздөө кандай багытта иш жүзүнө ашат?
3. Илимий педагогикалык изилдөөнүн план-проспектиси качан жана ким тарабынан даярдалат жана бекитилет?
4. Илимий даражаны коргоо багытында кандай илимий изилдөөлөр жүргүзүлөт?
5. Илимий эмгектерде колдонулган адабият жана пайдаланылган цитата кандай ыкмалар менен көрсөтүлөт?
6. Илимий педагогикалык изилдөөлөрдө дайым эле педагогикалык эксперимент жүргүзүлөбү?
7. Илимий педагогикалык изилдөөлөрдүн жыйынтыгын баалоочу критерийлер качан жана ким тарабынан даярдалат?
8. Илимий жыйнактар менен монографиялардын кандай жалпы жактары жана айырмачылыктары бар?
9. Кыргыз Республикасында педагогика илими боюнча кандай илимий педагогикалык изилдөөлөр жүргүзүлүүдө?
10. Илимий педагогикалык изилдөө ишмердүүлүгүнүн жыйынтыктары педагогикалык практикага кандай багыттарда жана кандайча айланат?
11. Илимий изилдөөнүн жыйынтыгы менен алдынкы новатордук ишмердүүлүктүн байланышы кандай?
12. Кыргыз Республикасында диссертациялык изилдөөлөр кандай илимий даражаларды изденип алуу үчүн жүргүзүлөт?

АЛТЫНЧЫ ГЛАВА ӨНУГҮҮНҮН ЖАЛПЫ ЗАКОН ЧЕНЕМДҮҮЛҮКТӨРҮ

1. Инсандын өнүгүү процесси
2. Өнүгүүнүн ички жана тышкы шарттары
3. Өнүгүүнүн негизги факторлору

1. Инсандын өнүгүү процесси

"Процесс" термини латын тилинен которгондо өзгөрүү, алдыга жылуу деген маанини түшүндүрөт. Адамдын өнүгүүсү - анын организмнин сандык жана сапаттык өзгөрүүсүнүн жыйынтыгы. Адам төрөлгөндө биологиялык жандык катары гана каралат. Анын андан ары жашоосун биологиялык жактан өнүгүү жана социалдык калыптануу багытында иликтөөгө болот. Адамдын биологиялык жандык катары өнүгүүсү физиологиялык калыптанууну, башкача айтканда анын морфологиялык, биохимиялык жактан өсүшүн, өзгөрүшүн камтыйт. Ал эми социалдык өнүгүүсү анын психикалык, руханий жана интеллектуалдык өзгөрүүсүнүн жыйындысы. Демек, «адам», «индивид» жана «инсан» категорияларынын байланышын аныктоо зарыл.

«Адам» ага тиешелүү болгон бардык жаратылыштык жана социалдык сапаттардын жыйындысы. Адам биринчи ирээт коомдук жандык, ал эң жогорку деңгээлдеги аң-сезимдин ээси жана сүйлөө мүмкүнчүлүгүнө ээ. Ошентип, адам жер жүзүндөгү өнүгүүнүн жогорку чегин мүнөздөйт жана коомдук-тарыхый ишмердүүлүктүн субъектиси катары каралат.

«Индивид» жаратылышта пайда болгон жандыктын бирдиги катары, *Homo sapiens* түрүнүн мүчөсү, берилген жана калыптануучу касиеттердин ээси катары мүнөздөлүнөт. Аныкталган адамдардын биригүүсүнүн мүчөсү болуу менен бирге, өзүнө гана тиешелүү болгон мүнөздүү өзгөчөлүктөрдүн (кызыгуу, алгачкы мүмкүнчүлүктөрү ж.б.у.с) ээси, бардык ага чейин белгилүү болгон

каражаттарды, белгилерди колдонуу менен өздүк сапаттарын, психикалык мүнөздөрүн калыптайт.

«Инсан» адамдын социалдык маңызын, анын коомдук маанилүүлүгүн, анын ишмердүүлүгүн мүнөздөйт. Эгерде адам өзүнүн өнүгүүсүндө өз алдынча аң-сезимдүү ишмердүүлүккө ээ болуу менен бирге акыл-эстүүлүктүн аныкталган деңгээлине жетсе аны инсан деп эсептешет. Демек, адам инсан болуп төрөлбөйт, ал төрөлгөндө индивид катары кабыл алынат. Ар бир индивид өзүнө тиешелүү болгон өнүгүүгө ээ болуу менен гана аныкталган шарттарда инсанга айланат. Инсан болгондон кийин гана ал бир жагынан коомдук тажрыйбаны өзүнө кабыл алат, экинчи жагынан коомго өзүнүн таасирин тийгизет. Индивид инсанга айлануу үчүн өзүнө жаратылыштан берилген касиеттерин, өзүнүн аракети менен практикага өз алдынча ишмердүүлүктүн негизинде ашырышы керек. Индивиддин инсанга айлануу процесси негизинен алганда ар бир адам үчүн жеке өзгөчөлүккө ээ.

Орус философу Тугаринов В.П. инсандын негизги зарыл болгон касиеттери деп төмөнкүлөрдү көрсөткөн:

1) акыл - эстүүлүк; 2) жоопкерчилик; 3) эркиндик; 4) өздүк баалуулук; 5) жеке өзгөчөлүк. Ошентип, жалпысынан алганда ар бир индивид өзүнүн өзгөчөлүгүнө жараша аныкталган убакытта гана инсанга айланат.

Адамдын өнүгүүсү - абдан татаал, узак жана карама-каршылыктарга бай процесс. Адамдын организми дайыма өзгөрүүдө болот, бирок айрыкча жаш курактык мезгилде физиологиялык жактан тез өнүгүп, анын негизинде ички дүйнөсү абдан тез өзгөрүүгө учурап турат. Жаш курактык педагогикада белгилүү болгондой инсандын тигил же бул касиетин, мүнөзүн калыптоонун эң ыңгайлуу өнүгүү мезгилдери болот. Ошондуктан, ар бир педагог индивиддин инсанга айлануу процессин толугу менен өздөштүрүп, тигил же бул касиетти калыптоонун ыңгайлуу мезгилдерин даана билиши зарыл.

Инсандын өнүгүүсүнүн негизги өзгөчөлүгү сандык өзгөрүүлөрдүн сапаттык өзгөрүүгө айланышы, башкача айтканда психикалык, руханий өнүгүүсүнө айланышы.

Инсандын өнүгүүсүнүн негизги булагы — инсандын өзүндө орун алган ички карама-каршылык. Өнүгүүнү аныктоочу негизги ички карама-каршылыктар болуп төмөнкүлөр саналат:

- инсандын улам жаңы ишмердүүлүгүнүн негизинде пайда болгон талаптары менен анын ошол мезгилдеги мүмкүнчүлүгүнүн туура келбестиги;
- улам кийинки физиологиялык жана руханий өнүгүүнүн негизинде пайда болгон мүмкүнчүлүктөр менен ага чейин орун алган ишмердүүлүктүн өз ара байланыш формалары жана түрлөрү ортосундагы орун алган айырма;
- коом, улуулар тарабынан улам жогору коюлган талаптар менен инсандын ошол мезгилдеги өнүгүүсүнүн деңгээлинин ортосундагы туура келбестиги.

Ошентип, инсандын өнүгүшү - сандык жана сапаттык өзгөрүүлөрдүн өз ара байланыш процесси, ал эми ал процесс өз кезегинде организмдеги анатомиялык, физиологиялык жетилүүлөр менен, нервдик жана психикалык системасынын жетилиши менен, ошондой эле таанып - билүү жана чыгармачыл ишмердүүлүгү менен, анын көз - карашынын, адеп - ахлактык, коомдук - саясий ишенимдери менен байланыштуу.

Калыптануу процесси болсо инсандын өнүгүүсүнүн жыйынтыгы жана анын туруктуу касиеттерге, сапаттарга ээ болушун мүнөздөйт. Инсанда калыптанган касиет, сапат анын ички өздүк мүнөздөрүнө айланат. Эгерде тигил же бул касиет калыптануу деңгээлине чейин жетпесе, анда ал инсандын убактылуу тышкы гана мүнөзү болуп калышы мүмкүн. Ар бир педагогдун негизги максаты чыныгы адамдык касиеттердин, таза, аруу адамдык баалуулуктардын мүмкүн болушунча ар бир жаш муунда калыптанышын түзүү болуп саналат. Демек, тышкы таасирлер менен кабыл

алынган мүнөздөр жана сапаттар ар бир жаш муундун ички өздүк касиетине айланышы керек.

Адам инсан катары төмөнкү психологиялык өзгөчөлүктөргө ээ:

- *ТЫНЫМСЫЗ ӨНҮГҮҮЧҮ ӨЗДҮК АҢ-СЕЗИМ* - ал эң биринчи ирээт өзүн таанууга, өзүнүн турмуштагы ордун таабуу үчүн, өздүк жашоонун маңызын жана ошондой эле курчап турган реалдуу дүйнөнү таануу үчүн акыл-эстик активдүүлүктүн жана өз алдынчалуулуктун негизи;
- *АКТИВДҮҮЛҮК* - өздүк ишмердүүлүктү кеңейтүү ишмердүүлүгү, өздүк мүмкүнчүлүктөн тышкары дагы мүмкүнчүлүккө ээ болушу;
- *«Мен-үлгүнүн» болушу* - ар бир адамдын чыныгы өзү жөнүндөгү, келечектеги өзү жөнүндөгү жана идеалдуу өзү жөнүндөгү элестетүүсүнүн жыйындысы. Ал өз учурунда ар бир адамдын өзүн-өзү баалоодо, өзүн-өзү сыйлоо сезиминде, кызыгуу деңгээлдеринде аныкталат жана инсандык мүнөздөмөлөрүнүн биримдүүлүгү менен бирдиктүүлүгүн белгилейт;
- *БАГЫТТУУЛУГУ* - мотивдик системаларынын туруктуулугу, башкача айтканда керектөөсүнүн, кызыгуусунун, идеал тутуусунун, көз-караштуулугун жана ушул сыяктуу сапаттардын жыйындысы;
- *ШЫКТУУЛУГУ* - тигил же бул ишмердүүлүктү жүргүзүүдөгү ийгиликтерге ээ болууну мүнөздөгөн сапаттардын жана касиеттердин биримдиги;
- *МҮНӨЗДҮҮЛҮГҮ* - өзүн алып жүрүүнү жана эмоционалдык деңгээлдеги тышкы таасирлерге жооп берүүнү аныктаган туруктуу адамдык өзгөчөлүктөрүнүн жыйындысы.

Адам социалдык бирдик катары, инсан катары коомдун өнүгүшүндөгү эң жогорку баалуулук катары төмөнкүлөр менен мүнөздөлөт:

- социалдык баалуулукту, коомдук тажрыйбаны, нормаларды, маданиятты, аныкталган адамдык ролду алып жүрүүчү жана аны ишке ашыруучу;

- биргелешкен ишмердүүлүктүн жана баарлашуунун субъектиси;
- тарбиялоонун максаты, объектиси жана субъектиси.

Ошентип, адамда биологиялык сапаттар алдын-ала берилсе, ал эми инсандык сапаттар, психикалык жана социалдык мүнөздөр калыптанат.

2. Өнүгүүнүн ички жана тышкы шарттары

Илимий изилдөөлөрдүн жыйынтыгында инсандын өнүгүүсү ички жана тышкы шарттар менен аныкталган. Өнүгүүнүн ички шарты-анын организмнин физиологиялык жана психикалык өнүгүүсүнүн негизги булактары, ал эми өнүгүүнүн тышкы шарты - ал жашап жана өнүгүп жаткан чөйрөнүн(кенен маанисинде) түздөн-түз таасири. Өнүгүүнүн тышкы шартынын өзгөрүшү инсандын жаңы байланыштарына, катыштарына алып келет. Ал өзгөрүү өз учурунда тиешелүү ички шарттардын аныкталган өзгөрүшүнө алып келет. Демек, өнүгүүнүн тышкы жана ички шарттары өз ара байланышкан. Тышкы өнүгүүнүн объективдүү шарттары айрым бир учурда инсан тарабынан туура кабыл алынып, ал өнүгүүнүн ички шарттарына таасир этип, инсандын өнүгүшүндөгү жаңы шарттарды пайда кылышы мүмкүн.

Инсандын таанып - билүү жана практикалык ишмердүүлүгүнүн жыйынтыктары ар түрдүү образдар, ой толгоолор катарында бекемделип, курчап турган тышкы дүйнөгө жаңы көз караштарды пайда кылат. Бирок, ички шарттар жөн гана өзүнөн өзү өзгөрө бербейт, анткени ички шарттар негизинен тышкы шарттар менен аныкталынат, ошол эле учурда өнүгүүнүн ички шарттары тышкы шарттардын аракетинин көчүрмөсү болбойт. Тышкы шарттар ар түрдүү өзгөрүүлөргө учурап, ички шарттарга айланат. Инсандын ички субъективдүү дүйнөсүнүн объективдүү чөйрөгө чагылышы да татаал өзгөрүүлөргө учурайт.

Адам коомдун өнүгүшү менен коомдук чөйрөнү, социалдык жана руханий байлыктарды пайда кылат, алар өз учурунда адамдын индивидден инсанга айланышынын негизи болуп калат. Инсан өзү жашап жаткан коомдун кайсы бир деңгээлдеги чагылышы. Коомдун өнүгүүсүндөгү прогресс, кайсы бир деңгээлде адамдын инсанга айлануусундагы өзгөчөлүктөрдү белгилейт. Демек, адамдын өнүгүүсү алдын-ала «жазылган» программа менен аныкталат деген багыттын аныксыз экендиги далилденет.

Адамдын өнүгүүсүндө анын ата тегинин жашоо өзгөчөлүктөрү, мүмкүнчүлүктөрү «биологиялык программа» менен берилет деген дагы тенденция туура эмес. Себеби, генетика илимине ылайык гендик коддо, турмуштук тажрыйба, жашоо өзгөчөлүктөрү көрсөтүлбөйт.

Бирок, инсандын калыптанышына тышкы шарттардын тийгизген таасирлерин эске алуу менен бирге, анын жаратылыштык, биологиялык маңызын дагы белгилөө зарыл. Аны төрт себеп менен түшүндүрүүгө болот. Биринчиден, ар бир адам төрөлгөндө эле, анда өнүгүүнүн жаратылыштык мүмкүнчүлүгү болот. Мисалы, түз басууга, сүйлөөгө, эмгек куралдарын пайдаланууга жана башка ишмердүүлүктөрдү аткаруу. Экинчиден, ар бир адам төрөлгөндө эле тигил же бул ишмердүүлүккө шыктуу төрөлөт. Мисалы, музыкалык чеберчилик, сүрөт тартуу кудурети, кыймыл аракеттин түрлөрү, күч-кубаттык мүмкүнчүлүк жана башка багыттарда. Үчүнчүдөн, ар бир адам өнүгүүнүн абдан зор потенциалына ээ болот. Негизинен алганда, өзүнүн өнүгүүсүндө адам болгону 10-12 % мүмкүнчүлүгүн иш жүзүнө ашыра алат. Төртүнчүдөн, адамдын өнүгүүсүндө биологиялык жана психологиялык өзгөчөлүктөр капилеттен таасир этиши мүмкүн. Мисалы, көптөгөн искусствонун адамдары өздөрүнүн таланттарын абдан кеч ачышкан.

Азыркы мезгилде ар бир педагог инсандын өнүгүүсүнүн ички жана тышкы шарттарын толук өздөштүрүү менен ага өз учурунда туура таасир этип анын толук өнүгүшүнө шарт түзүшү керек.

3. Өнүгүүнүн негизги факторлору

Инсандын өнүгүүсүнүн негизги факторлору: тукум куучулук, чөйрө, тарбиялоо жана ишмердүүлүк.

Тукум куучулук - генетикалык коддун негизинде ата-энесинин негизги өзгөчөлүктөрүнүн балдарына берилиши. Азыркы изилдөөлөрдүн негизинде адамдын касиеттери өзгөчөлөнгөн генетикалык коддо сакталары далилденди. Генетика илими инсандын өнүгүшүнүн тукум куучулук өнүгүү программасы менен тыгыз байланышын далилдеди. Инсандын тукум куучулук өнүгүү программасы туруктуу жана өзгөрмөлүү бөлүктөрдөн турат. Тукум куучулук өнүгүү программасынын туруктуу бөлүгү менен тышкы мүнөздөмөлөр (өңү, келбети, бою ж. б.) жана ошондой эле кээ бир биологиялык мүнөздөмөлөр (канынын группасы, резус фактору), мындан тышкары айрым бир шартсыз рефлексстер (тамак-аш, коргонуу, кыймыл - аракеттин айрым бир мүнөздүү бөлүктөрү) берилет. Адамдын психикалык процесстерин аныктоочу нерв системасынын өзгөчөлүгү дагы тукум куучулуктун негизинде боло тургандыгы далилденген.

Ал эми тукум куучулук өнүгүү программасынын өзгөрмөлүү бөлүгү менен адамдын тышкы өзгөрүүлөргө ыңгайлашууга мүмкүндүк түзөт. Демек, тукум куучулук фактору инсандын өнүгүүсүндөгү табигый негиздерди түзөт.

Тукум куучулуктун генетикалык программасы ДНКнын молекулярдык түзүлүшүндө орун алат. Генетикалык программа адамдын организмдеринин иштешинде биохимиялык, биопсихикалык деңгээлден физиологиялык деңгээлге чейин башкарып, тукум куучулуктун өзгөчөлүгүн биологиялык дүйнөдөгү бирдик катары узак мезгилге чейин эске сактайт. Тукум куучулук менен ар түрдүү аномалиялык касиеттер дагы берилет. Мисалы, кан оорусу (гемофилия), диабет, шизофрения, эндокриндик четтөөлөр (бою өспөгөндүк) жана башка. Тукум куучулук менен психикалык процесстердин жүрүшү, анын өзгөчөлүгү дагы берилет. Бирок, азыркы мезгилге

чейин ата - энесинин аныкталган интеллектуалдык сапаттары, шыктары, таланттары балдарына тукум куучулук фактору менен түздөн түз бериле тургандыгы жөнүндө бирдиктүү илимий көз караш жок. Бирок, ата - энесинин интеллектуалдык сапаттарынын, шыктарынын жана таланттарынын, алардын балдарында аларды андан ары өнүктүрүп кетүүгө ыңгайлуу шарттар түзүлөт. Ал ыңгайлуу шарттардын негизинде ата - энесинин сапаттарын өздүк сапаттарга айландырышы ар бир инсандын өзгөчөлүгүнө жараша болуп калат.

Чөйрө - инсандын өнүгүүсүндөгү аны курчап турган чыныгы жаратылыштык жана социалдык дүйнө. Чөйрө географиялык, социалдык, мектептик, үй - бүлөлүк жана башка болуп бөлүнөт.

Социалдык чөйрөнү адатта - эң жакынкы жана алыскы чөйрө деп экиге бөлүшөт. Эң жакынкы чөйрөгө ата-эне, үй-бүлөөдөгү туугандары, достору кирет. Инсандын өнүгүүсүнө, өзгөчө балалык курагында эң жакынкы социалдык чөйрөнүн тийгизген таасири зор. Себеби инсандын эң негизги касиеттери, сапаттары, мүнөздөрү эң жакынкы социалдык чөйрөнүн таасири менен пайда болот. Бул көрсөтүлгөн таасирлер, биринчиден абдан тез убакыттын ичинде кабыл алынат, экинчиден анын жыйынтыгы ар бир инсандын өмүрлүк касиеттерине айланат. Демек, үй - бүлөлүк тарбия ар бир инсандын өнүгүшүндөгү жана калыптанышындагы негизги тарбия болуп саналат. Инсандын андан ары өнүгүшүнө мектептик, коомдук жана башка социалдык чөйрөлөр да таасир этет.

Инсандын өнүгүүсүнө географиялык шарттар, башкача айтканда табигый жаратылыш (климат, жашоо - шартты, тамак ресурстары жана башкалар) дагы чоң таасир берет. Географиялык чөйрө бул- территориянын ландшафты, ал географиялык поястар менен белгиленет жана өзүнө тиешелүү болгон бийиктик, суунун сапаты, абанын курамы жана ушул сыяктуу мүнөздөмөлөр менен аныкталат.

Мындан тышкары инсандын өнүгүүсүнө микро-чөйрө, тактап айтканда ал жашаган үйдүн абалы жана мүнөзү

кирет. Адамдын өнүгүүсүнө үйдүн кенендиги, андагы үй-эмеректер, жашоонун ички шарттары дагы таасир этет. Ошондуктан ар бир баланын өнүгүшүнө ар тараптан туура шарт түзүү зарыл. Эгерде адамдын өнүгүүсүндө тиешелүү чөйрөлөрдүн таасири тийбесе, тукум куучулук факторунун негизиндеги өнүгүүнүн табигый шарттары жетиштүү деңгээлге чейин өнүкпөйт.

Тарбия — системалуу, үзгүлтүксүз жана багытталган тышкы таасирлердин жыйындысы. Тарбия фактору коомдук таасир менен дагы (искусство, көркөм адабият, музыка жана башкалар), ошондой эле атайын уюштурулган окуу - тарбиялоо мекемелериндеги (бала бакча, мектеп, окуу жайлары жана башкалар) таасир менен жүрөт. Тарбия тукум куучулук жана чөйрө факторлору менен тыгыз байланышта. Себеби тарбия менен адамдын өзүндө бар сапаттарды, мүнөздөмөлөрдү гана өзгөртүүгө болот. Ал өзгөрүүлөр чөйрөнүн үзгүлтүксүз катышы менен жүрөт. Эгерде өнүгүүнүн факторлору бири - бирине шайкеш оптималдуу өз ара байланышта болсо, анда өнүгүү гармониялуу болот. Себеби тарбиялоо фактору менен гана инсандын бардык алдын ала белгиленген сапаттарын, мүнөздөрүн калыптоого болот деген идея иш жүзүнө толугу менен орун албастыгы теориялык деңгээлде дагы, практикалык деңгээлде дагы далилденген. Бирок, тарбиялоо факторунун таасири тарбиялоонун методдоруна, формаларына жана каражаттарына көз каранды. Ошондуктан, ар бир педагог инсандын өздүк өзгөчөлүгүнө жараша тарбиялоонун таасирлерин эффективдүү уюштурушу зарыл.

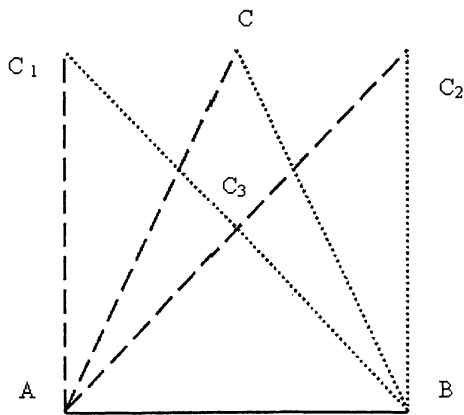
Тарбиялоо фактору төмөнкү функцияларды аткарат:

- ар бир жаш муундун өздүк өзгөчөлүгүнүн диагнозун аныктап, аны андан-ары өнүктүрүүнүн теориясын иштеп чыгуу жана ал түздөн-түз практикада ишке ашышы үчүн шарт түзүү;
- өспүрүмдөрдүн окуу-тарбиялоо ишмердүүлүгүн уюштуруу;
- инсандын калыптанышында оң таасирлерди табуу жана аларга таянуу;

- тарбиялоонун мазмунун, социалдык чөйрөнүн каражаттарын, шарттарын аныктоо;
- социалдык чөйрөгө таасир этүү, чөйрөнүн мүмкүн болгон тескери таасирлерин алдын-ала болтурбоо;
- ишмердүүлүктүн ар түрдүү чөйрөлөрүндө атайын шыктарды пайда кылуу.

Тарбиялоо фактору тукум куучулук менен берилген физиологиялык өзгөчөлүктөрдү, алдын-ала берилген нервдик ишмердүүлүктү, чөйрөнүн таасирин жана анын абалын өзгөртө албайт. Бирок, атайын түзүлгөн жана өткөрүлгөн тарбиялоо инсандын белгиленген касиеттерге ээ болушуна сөзсүз түрдө өбөлгө болот.

Тарбиялоо тарбиялануучуга таасир этүү менен бирге, ал анын өнүгүүсүнөн көз каранды. Ошондуктан өнүгүү менен тарбиялоонун ортосунда диалектикалык байланыш орун алат. Тарбиялоо эффективдүүлүгү тарбиялануучунун тарбиялоо таасирлерин кабыл алуу деңгээлинен түздөн-түз көз каранды.

Сүрөт 3. Өнүгүүнүн факторлорунун бири - бири менен байланышы. Факторлордун шарттуу түрдө берилиши:

- - тукум куучулук;
- - - - чөйрө;
- - тарбиялоо.

Инсандын өнүгүүсүнө таасир этүүчү факторлор бири бири менен тыгыз байланышта болуп, өнүгүүгө бирдей

таасир этиши керек. Өнүгүүнүн факторлорунун бири-бирине болгон таасирлерин Й. Шванцара төмөндөгүдөй берет (Сүрөт 3.). Тарбиялоонун таасирлери оптималдуу болгон учурда (ABC тең жактуу үч бурчтук) өнүгүү гармониялуу түрдө болот, ал эми тигил же бул фактор көбүрөөк таасир этсе (ABC_1 , ABC_2 үч бурчтуктар), же болбосо алар бири бирине жетиштүү таасир этпесе (ABC_3 үч бурчтугу), анда өнүгүү гармониялуу эмес болуп калат. Белгилей кете турган нерсе ар бир инсандын өнүгүүсүндөгү факторлордун таасирлери анын өздүк өзгөчөлүгүнө жараша ар түрдүү болот.

Инсандын ишмердүүлүгү - ар тараптан өнүгүү жана калыптануу үчүн инсандын күнүмдүк практикалык иш-аракетинин жыйындысы. Ар бир инсан тигил же бул ишмердүүлүктү аткаруу менен гана өнүгүшү мүмкүн. Ишмердүүлүк багыты боюнча таанып - билүү, коомдук, көркөм-искусстволук, спорттук, техникалык, гедонистик (каниет, жакшы сезим алуу үчүн) жана башка түрлөргө бөлүнөт. Ишмердүүлүк активдүү жана пассивдүү мүнөзгө ээ. Активдүү ишмердүүлүк - ар бир инсандын өзүнүн нукура каалоосу менен өз алдынча жаңы деңгээлге жетишүү үчүн жүргүзгөн чыгармачылык аракет. Пассивдүү ишмердүүлүк - өзүнүн каалоосу эмес, башка бирөөнүн буйругу же каалоосу менен жасалган, көчүрмө ирээтинде жүргүзүлгөн аракет.

Өздүк ишмердүүлүк же активдүү, же пассивдүү болушу мүмкүн. Асыресе, кичинекей бала деле активдүү ишмердүүлүгүн жүргүзө алат. Ал сөзсүз түрдө чоңдорго, өзүнүн курбуларына белгилүү талаптарды коё алат. Андан ары анын ишмердүүлүгү чөйрөнүн жана тарбиялоонун таасирлеринин астында активдешет, же болбосо басаңдайт.

Балдардын ишмердүүлүктөрүнүн негизгилери — оюн, окуу, эмгектенүү. Оюн ишмердүүлүгү аныкталган образдарды аткаруу менен тигил же бул социалдык тажрыйбага ээ болушу. Окуудагы окуучунун өздүк активдүүлүгү окуу материалдарын жөн гана кабыл албастан, ага өзүнүн жеке ой-толгоосун пайда кылуу менен өздөштүрүүгө шарт түзөт. Ал эми окуучунун эмгектенүү

ишмердүүлүгү бул аныкталган натыйжаны пайда кылуу үчүн жүргүзгөн аракеттеринин жыйындысы. Эмгектенүү ишмердүүлүгүн жүргүзүү менен гана коомдук тажрыйбаны өзүнө калыптай алат. Жалпысынан алганда, адамдын ишмердүүлүктү жүргүзүүдөгү активдүүлүгү анын шыгынын, талантынын ачылышына негиз болот жана тийиштүү жетишкендиктерге жетүүнүн жалгыз жолу болуп саналат

Өз алдынча даярдануу үчүн суроолор

1. «Адам», «индивид» жана «инсан» илимий категориялары жана анын байланыштары кандай.
2. Индивид качан инсан катары каралат?
3. Инсандын өнүгүүсүндөгү ички жана тышкы шарттар катары эмнелер каралат жана алардын бири-бирине болгон катышы кандай?
4. Инсандын өнүгүүсү кандай шарттар менен мүнөздөлүнөт жана жаш курактын кайсыл мезгилинде өнүгүү абдан тез ылдамдыкка ээ болот?
5. Тукум куучулук фактору менен кандай мүнөздөмөлөр ата-энесинен балдарына берилет? Ата-энесинин таланттары тукум куучулук менен берилеби?
6. Тарбиялоо фактору менен адамдын бардык сапаттарын өзгөртүүгө болобу?
7. Макро-чөйрө жана микро-чөйрөлөрдүн инсандын өнүгүүсүнө тийгизген таасири кандай?
8. Инсандын калыптанышындагы үй-бүлөлүк тарбиялоонун таасири кандай?
9. Өздүк ишмердүүлүктүн инсандын өнүгүшүнө тийгизген таасири кандай?
10. Инсандын ар тараптан жана гармониялуу өнүгүшү үчүн өнүгүүнүн факторлору кандай байланышта болушу зарыл?
11. Өздүк ишмердүүлүктү жүргүзүүдөгү активдүүлүктүн ролу?
12. Оюн, окуу-таануу жана эмгектенүү ишмердүүлүктөрүнүн байланыштары кандай?

ЖЕТИНЧИ ГЛАВА ӨНҮГҮҮНҮН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

1. Өнүгүүнүн жаш курактык мезгилдерге бөлүнүшү
2. Мектеп окуучуларынын өнүгүү өзгөчөлүктөрү
3. Өнүгүүнүн өз алдынчалуулук өзгөчөлүктөрү
4. Өнүгүүнүн жалпы закон ченемдүүлүктөрү

1. Өнүгүүнүн жаш курактык мезгилдерге бөлүнүшү

Өнүгүүнүн жаш курактык мезгилдерге бөлүнүшү адамдардын өнүгүүсүнүн айрым бир мезгилдин ичинде, негизинен алганда бирдей закон ченемдүүлүктөргө баш ийиши менен мүнөздөлөт. Демек, өнүгүүнүн жаш курактык өзгөчөлүгү - адамдын өмүрүнүн кайсы бир аныкталган мезгилинде анын жынысына, расасына, жашаган географиялык чөйрөсүнө карабастан, анатомиялык - физиологиялык жана психологиялык өнүгүүнүн жалпы бир мүнөзгө ээ болушу. Адамдын физиологиялык өнүгүүсүнүн өзгөчөлүгү негизинен алганда, белгилүү бир мезгилде тигил же бул органдын өнүгүүсүнүн башталышы жана калыптанышы. Өз учурунда адамдын физиологиялык өнүгүүсү анын руханий өнүгүүсү менен абдан тыгыз байланышта. Ошондуктан, адамдын руханий өнүгүүсүн негизинен анын физиологиялык өнүгүүсүнүн мезгилдүүлүгү менен дагы байланыштырса болот. Мындан тышкары, өнүгүүнүн жаш курактык мезгилине ылайык психологиялык калыптануунун дагы өзгөчөлүктөрү орун алат. Адатта, тигил же бул касиетти, мүнөздү калыптандыруунун эн эффективдүү мезгилдери болот.

Негизинен алганда адамдын жаш курактык мезгилдерге бөлүнүшү физиология илиминде жана медицинада кеңири колдонулат. Ал илимдердеги өнүгүүнүн мезгилдүүлүгүнө таянып педагогика жана психология илимдери окутуу жана тарбиялоо процессинде өнүгүүнүн курактык мезгилдүүлүгүн эске алуу үчүн шарттуу түрдө жаш курактык мезгилдүүлүктөрдү кабыл алышат. Педагогика илиминин негиздөөчүлөрү жаш курактык мезгилдүүлүккө көңүл

бурушкан. Педагогикалык процессти эффективдүү өткөрүү үчүн тарбиялануучулардын жаш өзгөчөлүгүн сөзсүз түрдө эске алуу керек. Себеби, ар бир тарбиялануучунун физиологиялык мүмкүнчүлүгүнө, анын психологиялык калыптануу деңгээлине жараша окуу-таануу ишмердүүлүгү уюштурулат.

Физиология илиминдеги, медицинадагы жана педагогика, психология илиминдеги өнүгүүнүн жаш курактык мезгилдүүлүктөрү 1-таблицада берилди.

Таблица 1

Жаш курактык мезгилдүүлүк

Жаш курактык физиологияда	Медицинада	Жаш курактык психологияда жана педагогикада
Жаңы төрөлгөн (биринчи 10 күн)	Жаңы төрөлгөн (биринчи 3-4 жума)	Ымыркай курак (төрөлгөндөн 1 жашка чейин)
Эмчектеги мезгил (10 күндөн - бир жылга чейин)	Эмчектеги мезгил (төмөнкү бала-бакчадагы мезгил 4 жумадан - бир жылга чейин)	Бөбөктүк курак (1 - 3 жыл)
Жаш балалык курак (1-3 жыл)	Бөбөктүк курак (жогорку бала-бакчадагы мезгил) (1-3 жыл)	
Биринчи балалык (4-7 жыл)	Мектепке чейинки курак (3-7 жыл)	Мектепке чейинки курак (3-6 жыл)
Экинчи балалык (8-12жыл)	Кенже мектептик курак (7-12 жыл)	Кенже мектептик курак (6-10 жыл)
Өткөөл курак: балдар - 13-16 жыл; кыздар - 12-15 жыл	Өткөөл курак	Өткөөл курак (орто мектептик) (10-15 жыл)
Жеткинчек курагы: балдар -17-21 жыл кыздар - 16-20 жыл	жогорку мектептик курак (12-18 жыл)	Жеткинчек курагы: 1 мезгил - 15-17 жыл 2 мезгил - 17-21 жыл

Өнүгүүнүн жаш курактык өзгөчөлүгүн эске алуу - педагогиканын негизги талаптарынын бири. Ал өзгөчөлүктүн негизинде окуучуларга окуу ишинин көлөмү, окуу регламенти, эмгектенүү жана эс алуу убактылары

бөлүнөт. Өнүгүүнүн жаш курактык өзгөчөлүгүнүн негизинде окуу предметтери тандалат жана окуу мазмуну аныкталат, ошондой эле тиешелүү методдор жана формалар кабыл алынат.

2. Мектеп окуучуларынын өнүгүү өзгөчөлүктөрү

Мектеп окуучуларынын өнүгүү мезгилдерин үч бөлүккө бөлүүгө болот: кенже мектептик курак, өткөөл (орто мектептик) курак жана жеткинчек (жогорку мектептик) курак.

Кенже мектептик куракта негизинен алганда окуучулардын биологиялык жактан калыптануусу интенсивдүү жүрөт. Алардын булчуңдарынын, тарамыштарынын чыңалуусу тез жүрөт. Мектепке чейинки курактагы балдарга салыштырмалуу кенже мектептик куракта түстөрдү кабыл алуу 45%, булчун, чымырдык өнүгүү 50%, ал эми көрүү функциясы 80% чейин жогорулайт. Ошондуктан, кенже мектептин окуучулары бир жерге токтобостон чуркаганды, секиргенди жана тынымсыз ойногонду каалап турушат. Буга байланыштуу окуу процессинде окуу ишмердүүлүгүн ар түрдүү дене тарбиялык машыгуулар менен толуктап туруу зарыл.

Биологиялык өнүгүү өзгөчөлүгү менен бирге эле, бул курактын психикалык калыптанышы жана таанып-билүү ишмердүүлүгү өзүнө гана тиешелүү өзгөчөлүктөргө ээ болот. Башталгыч мектептин окуучуларынын ишмердүүлүгүндө окуу негизги ишмердүүлүккө айланат. Ошондуктан алар атайын белгиленген окуу режимине көнүшү зарыл: убагында ойгонуу, мектепке убагында баруу, үй тапшырмаларын аткаруу, мектепке даярдануу жана башка. Алар негизинен мээнин сандык дагы, сапаттык дагы өзгөрүшүн пайда кылат. Мээнин функционалдык мүмкүнчүлүгү жогорулайт, эң биринчи ирээтте аналитикалык - синтездөө функциясы жогорулайт. Ошол эле учурда, козголуу жана тормоздоо процесстеринин ортосунда өз-ара жылыштар орун алат. Себеби тормоздоо процессинин

өнүгүшүнөн козголуу процессинин өнүгүшү алдыда жүрөт. Ошондуктан, бул мезгилде мектеп окуучуларынын кыймылдуулугу, бат эле козголуулары алардын тез чарчашына алып келет. Ушул себептен, окуучулардын психикасына туура мамиле жасоо менен, ишмердүүлүктүн бир түрүнөн экинчи түрүнө (мисалы, окуу процессинен эс алуу процессине) өз мезгилинде өтүп турушуна шарт түзүү керек.

Бул курактагы окуучулардын кабыл алуусу элестетүүнүн негизинде жүрөт. Кенже мектептин окуучулары көпчүлүк учурда жаңы берилген маалыматты дароо эле факт түрдө элестетишет. Ошондуктан окуу процессинде мейкиндиктеги көрсөтмө куралдарды пайдалануу анын натыйжалуулугуна алып келет. Кенже мектептин окуучуларынын эске тутуусу негизинен механикалык болот, ал эми ойлоноусу конкреттүү, предметтик байланышта орун алат. Окууга болгон мотив окуу процессине болгон кызыгуу менен мүнөздөлөт, ал эми жалпы кызыгуу ар тараптуу болот. Мындан тышкары алардын моралдык аң-сезиминде императивдүү (багыттуулук) элементтер көп орун алат. Анын натыйжасында кенже мектептин окуучулары бири-бирине абдан сынчыл мамиледе болгону менен өзүн-өзү баалоо ишмердүүлүгү жогорку деңгээлде болбойт. Ушундан улам бул курактагы окуучулардын ишмердүүлүгү айрым бир шарттарда пайда болгон ички себептер менен мүнөздөлөт. Демек, бул окуучуларга түшүндүрүү ишмердүүлүгүн жүргүзүү зарыл.

Мектептин администрациясы кенже мектептин окуучуларынын танапис убагында тамактанышына мүмкүнчүлүк түзүүлөрү зарыл. Андан тышкары, окуу класстарында тиешелүү санитардык-гигиеналык шарттарды сактоо керек. Ар бир окуу чейреги ичинде, окуучуларды медициналык кароодон өткөрүп, алардын физиологиялык мүнөздөмөлөрүн аныктоо зарыл.

Кенже мектептеги окуучуларды тарбиялоодо жана калыптандырууда мугалимдин, ошондой эле ата-эненин, улуулардын таасири чоң. Алардын окуучуларга карата

биргелешкен жана өз ара так, туура мамилелеринин натыйжасында калыптандыруу процессин ийгиликтүү иш жүзүнө ашырууга болот.

Орто мектеп курактагы окуучулардын курактык мезгилин адатта өткөөл курак деп аташат. Анткени ушул мезгил балалыктан жеткинчек куракка өтүү менен мүнөздөлөт. Бул куракта окуучулардын физиологиялык жактан өнүгүүсү абдан интенсивдүүлүгү жана организмдин ар түрдүү мүчөлөрүнүн бир калыпта эмес калыптануусу менен мүнөздөлөт. Ал эми мээдеги нервдик клеткалардын жана ассоциативдик волокнолордун калыптанышы, окуучулардын таанып -билүү ишмердүүлүгүнүн жаңы деңгээлге көтөрүлүшүнө өбөлгө түзөт. Ички секреция органдары иштеп чыккан гормондордун канга кошулушу окуучулардын көңүлүнүн улам жогорулашынан жана кайра чөгүшүнөн улам, алардын эмгектенүү мүмкүнчүлүктөрү дагы бирде жогорулап жана бирде төмөндөп турат.

Кенже мектептеги окуучулардан айырмаланып орто мектептеги окуучулар өтүлүп жаткан окуу материалдары, кубулуштары менен тышынан эле таанышып калбастан, аларды терең үйрөнүүгө, себептик байланыштарын табууга аракет кылышат. Ошондуктан алар түшүндүрүп жаткан мугалимдерден жаңы материалдар боюнча көптөгөн далилдерди талап кылышат. Демек, педагогикалык процессти окуучулар изденүү менен катышкандай проблемалык мүнөздө өтүү анын натыйжалуу жыйынтык алып келишине шарт түзөт.

Орто мектеп курактагы окуучулардын психологиялык калыптанышында дагы өзгөчөлүктөр орун алат. Маалыматты кабыл алуу багытталган мүнөзгө ээ болот, ал эми көрсөтмө куралдар жөн гана тышкы процесстерди эмес, анын ички процесстерин, байланыштарын түзүүгө кызмат кылат. Баамдоо толук өнүгө баштайт. Окуунун мотиви окуу процессине кызыгуудан билим алуунун социалдык маанисин түшүнүү менен түзүлөт. Жалпы кызыгуу тандоонун негизинде, бирок ал салыштырмалуу туруктуу болот.

Тарбиялоодогу үлгү катары адамдардын тышкы келбети, кийими, жүрүш-турушу, кызматтык абалы кабыл алынат.

Толук орто мектеп окуучуларынын физиологиялык жана психологиялык өнүгүүсү негизинен өзүнүн аныкталган закон ченемдүүлүктөрү менен жүрөт. Алардын физиологиялык өнүгүүсү жалпысынан алганда бир калыпта жүрөт. Окуучулардын нервдик өнүгүүсү жогорку деңгээлге жетип, таанып-билүү ишмердүүлүгүндө окулуп жаткан материалдарды жана кубулуштарды терең кабыл алууда абстракттуу ойлонуу негизи ролду ойнойт. Толук орто мектептен окуучулары алгачкы маалыматтарды, фактыларды, мисалдарды анализдөөнүн жана синтездөөнүн негизинде өз алдынча жыйынтык чыгарууга багыт алышат. Ой жүгүртүүнүн жана таанып-билүүнүн жаңы ыкмалары негизинен окутуу процессинин таасиринин негизинде калыптанат. Ошондуктан ар бир педагог жогорку мектепте окуу процессин окуучулардын ой-жүгүртүү ишмердүүлүгү калыптанып өнүгө тургандай жагдайда өтүүсү зарыл.

Толук орто мектептин окуучуларынын сезимдик жана эрктик сапаттары дагы жогорку деңгээлге көтөрүлөт. Негизинен алганда ушул куракта адеп-ахлактык көз карашы, жүрүш-түрүш нормалары калыптанат. Эгерде жогорку мектептин окуучусу же окууда, же коомдук иштерде өз алдына максатты так белгилей алса, анда ал тийиштүү ийгиликке жетише алат. Демек, окуучулардын өздүк мүнөздөмөлөрүн калыптандырууда ички факторлор (максат, мотив, идеал ж.б.) чоң роль ойнойт.

Толук орто мектеп окуучуларынын алдында келечекте кайсы багытты тандап алуу маселеси дагы пайда болот. Бул маселени туура чечүүгө педагогдор өз убагында профессионалдык жардам бериши зарыл. Толук орто мектептин окуучуларынын айрым бөлүгү окууда ийгиликке жетише албагандыктан улам, жогорку жана атайын орто билим алуунун кажети жок деп эсептешип, мектепте да окууга кайдыгер мамиле жасашы мүмкүн. Окуучулардын бул бөлүгү менен өзүнчө окуу-тарбия иш-чараларын алып баруу керек.

Толук орто мектептин окуучуларынын психикалык калыптануусу жогорку деңгээлде жүрөт. Маалыматтарды кабыл алуу тандоонун негизинде, башкача айтканда өзүнө зарыл деп табылган маалымат терең жана бекем кабыл алынат. Көрсөтмөлүүлүк символдук мааниге айланат. Эске тутуу концентрдик (топтолгон) жана рационалдуу мүнөзгө айланат. Алардын ойлонуусу диалектикалык деңгээлде болуп, жекеден жалпыга, конкреттүү-образдуудан абстракттуулукка, андан кайра конкреттүү-образдууга айландырууга мүмкүнчүлүктөрү жетет. Ошентип, толук орто мектеп окуучулары аналитикалык жана синтездик ойлонууга жетишет. Окууга болгон мотив билим алуунун социалдык мааниси менен, келечектеги боло турган профессиянын багыты менен аныкталынат. Алардын жалпы кызыгуусу туруктуу, багыттуу жана тандоо менен мүнөздөлөт.

Толук орто мектептин окуучулары коомдогу жаңы өзгөрүүлөрдү тез кабыл алышат. Алар искусстводогу, музыкадагы жана модадагы жаңы багыттарга кызыгышат, ошондой эле аларды туураганга аракет кылышат. Ошондуктан толук орто мектептин окуучуларын тарбиялоодо коомдогу өзгөрүүлөрдү туура жагдайда чечмелеп, аларды адамзаттын классикалык, руханий байлыктарынын негизинде калыптандыруу керек.

3. Өнүгүүнүн өз алдынчалуулугунун өзгөчөлүктөрү

Окуучулардын жаш курактык өзгөчөлүктөрү ар бир окуучунун өз алдынча өзгөчөлүгү менен мүнөздөлөт. Өз алдынчалуулук ар бир окуучунун башкалардан айырмаланган интеллектуалдык, моралдык, сезимдик, социалдык жана башка мүнөздөмөлөргө ээ болушу менен аныкталат. Буга кошумча түрдө, ар бир окуучу таанып-билүү ишмердүүлүгүндө өзүнө гана таандык өзгөчөлүккө, эске тутуу жөндөмдүүлүгүнө, тигил же бул предметке болгон кызыгууга, темпераментке жана кабыл алуу жөндөмдүүлүгүнө ээ болушат.

Өз алдынчалуулук ар бир окуучунун нервдик системасынын жалпы өзгөчөлүктөрү (сангвинник, холерик, флегматик, меланхолик), нерв системасынын процестеринин өтүшү боюнча (бат козголуучу жана жай козголуучу) жана алгачкы менен улам кийинки маалыматтарынын катыштарына жараша аныкталат. Натыйжада ар бир окуучунун ар түрдүү предметтерге болгон жөндөмдүүлүгү, кызыгуусу, тигил же бул ишмердүүлүккө карата жөндөмдөрү, шыктары ар түрдүү болот. Демек, ар бир окуучунун өздүк өнүгүшү, калыптанышы жалпысынан алганда бирдей закон ченемдүүлүккө баш ийгени менен алар негизинен өзгөчөлүккө ээ болушат.

Окуу процессине катышып жаткан ар бир окуучу өздүк өзгөчөлүккө, өз алдынчалуулукка ээ болот. Мисалы, маалыматты кабыл алууда биринчиси көрүү системасын эффективдүү пайдаланса, анда көрсөтмө куралдарды пайдалануу зарыл; экинчиси абдан көңүл коюу менен угуу системасын эффективдүү пайдалат, анда материалды кошумча айтып берүү менен өтүү зарыл; үчүнчүсү, өз алдынча китепти окуу менен жакшы өздөштүрсө, анда ага кошумча китептерди сунуштоо зарыл; төртүнчүсү маалыматты сүрөткө, образга айландыруу менен эффективдүү кабыл алса, анда ага тиешелүү шарттарды түзүү зарыл.

Окуучулардын эске тутуу жөндөмдүүлүгү дагы ар түрдүү деңгээлде болот. Себеби, бирөө механикалык кайталоо менен эске тутса, экинчиси аны кенен түшүнүү менен гана эске тута алат, ал эми үчүнчүсү практикалык түрдө мисалдарды, көнүгүүлөрдү аткаруу менен эске тутат.

Окуучулардын ойлонуусу дагы бири-биринен айырмаланат; кээ бири абстракттуу деңгээлде ойлоно алса, кээ бири конкреттүү-образдуу деңгээлде, ал эми кээ бири эки деңгээлде дагы ойлонуусун жүргүзүшү мүмкүн. Мындан тышкары, окуучулардын жалпы кызыгуусу сөзсүз түрдө бири-биринен айырмаланат. Айрым окуучулар кыйналбастан эле табигый-математикалык предметтерди өздөштүрүшсө, айрымдары тил предметтерин, айрымдары

спортто жогорку деңгээлдеги жетишкендиктерди көрсөтө алышат.

Педагогикалык процессти натыйжалуу өткөрүү үчүн ар бир окуучунун физиологиялык өнүгүүсүнө, ден-соолугунун абалына дагы көңүл буруу менен, аларга окуу материалдарын жеткиликтүү болгондой бөлүп-бөлүп берүү зарыл. Демек, педагогикалык процесс да, таалим-тарбия процесси дагы ар бир окуучунун өздүк өзгөчөлүгүнө таянуу менен жүргүзүлүшү керек.

4. Өнүгүнүн жалпы закон ченемдүүлүктөрү

Педагогикалык процесс дагы, тарбиялоо процесси дагы окуучулардын физиологиялык жана руханий багытта калыптанышынын закон-ченемдүүлүктөрүн эске алуу менен жүргүзүлүшү зарыл. Педагогикалык изилдөөлөрдүн негизинде, окуучулардын физиологиялык өнүгүүсүнүн төмөндөгүдөй жалпы чен-өлчөмдөрү аныкталган:

1. Окуучулардын өнүгүүсү төмөнкү жаш курактык мезгилде жогорку ылдамдыкта болот жана анын ылдамдыгы улам кийинки мезгилдерде төмөндөйт.

2. Бардык окуучулар физиологиялык жактан бир калыпта, бирдей өнүкпөйт. Кайсы бир убакыт мезгилинде тезирээк, ал эми кайсы бир убакыт мезгилинде жайыраак өнүгөт.

3. Окуучунун ар бир дене органы ар түрдүү ылдамдыкта өнүгөт жана калыптанат.

Окуучулардын руханий багытта калыптанышы алардын физиологиялык өнүгүшүнө тыгыз байланышта болот. Руханий багыттагы калыптануу негизинен алганда, окуучулардын нерв жана психикалык системасынын бир калыпта эмес өнүгүшүнө байланыштуу болсо, ал эми алардын бири-биринен өзгөчөлүгү интеллектуалдык ишмердүүлүгүнүн, кызыгуусунун, аң-сезимдүү талаптарынын, каалоолорунун деңгээлдери менен айырмаланат. Ошентсе дагы окуучулардын руханий жактан

калыптанышын төмөнкү эң жалпы закон ченемдүүлүктөр менен мүнөздөсө болот:

1. Окуучунун курагы менен руханий калыптанышынын ортосунда тескери көз-карандылык орун алат. Тактап айтканда, окуучу канчалык жаш болсо, анын руханий калыптанышы ошончулук ылдам жүрөт. Адамдын жашынын өтүшү менен анын руханий жактан калыптануу ылдамдыгы төмөндөйт.

2. Окуучулардын руханий багытта калыптанышы бир калыпта жүрбөйт. Бирдей эле шарттарда окуучулардын руханий калыптануусун аныктаган психологиялык мүнөздөмөлөрү ар түрдүү деңгээлде болушат. Жаш курактык өнүгүүнүн өзгөчөлүгүнө жараша, кайсы бир мезгилде бир психологиялык сапаттар орчундуу роль ойносо, кайсы бир мезгилде андан башка сапаттар негизги роль ойношу мүмкүн.

3. Тигил же бул багытта руханий калыптануунун психологиялык ишмердүүлүккө жараша аныкталган оптималдуу мезгили болот. Ал мезгилди - сензитивдик мезгил деп аташат. Окуучуларда аныкталган сапатты, мүнөздү калыптандыруу үчүн анын оптималдуу сензитивдик мезгилин аныктоо менен, аны натыйжалуу пайдалануу зарыл.

4. Окуучулардын психикалык өнүгүүсү менен анын руханий сапаттары, мүнөздөрү туруктуу абалга өтөт. Бирок, алар дайыма өзгөрүүгө учурап турушу мүмкүн. Адамдын психологиялык абалдары бара-бара анын кандайдыр бир ажырагыс мүнөзүнө айланат. Ошол эле учурда ал мүнөздү системалуу, туура таасирдин негизинде улам жакшы багытка өзгөртүүгө мүмкүнчүлүк бар.

Окуучулардын психикалык өнүгүүсүнүн негизинде, алардын руханий багытта калыптанышы туруктуу мүнөзгө ээ болот. Бирок, ошол эле учурда айрым бир сапаттар, мүнөздөр өзгөрүүгө учурашы мүмкүн. Демек, окуучунун психикалык өнүгүүсү, анын психикалык абалын аныктоо менен бирге, тигил же бул инсандык касиетин дагы аныктайт.

Өз алдынча даярдануу үчүн суроолор

1. Өнүгүү эмне үчүн жаш курактык мезгилдерге бөлүнөт?
2. Эмне үчүн физиологиядагы, медицинадагы жана педагогикадагы жаш курактык мезгилдүүлүк бири-бирине туура келбейт?
3. Кыргыз элдик педагогикада өнүгүүнүн мезгилдүүлүгү кандай мүнөздөлүнөт?
4. Мектепке чейинки мезгилде өнүгүү кандай мезгилдерге бөлүнөт?
5. Кенже мектептик курактагы окуучулардын өнүгүү өзгөчөлүктөрү кайсылар?
6. Өткөөл курактагы окуучулардын өнүгүү өзгөчөлүктөрү кайсылар?
7. Толук орто мектеп окуучуларынын өнүгүү өзгөчөлүгү эмнелер менен мүнөздөлөт?
8. Өнүгүүнүн мезгилдүүлүгү менен өнүгүүнүн өз алдынчалуулугунун байланышы кандай?
9. Окутуу процессинде окуучулардын өнүгүү мезгилдүүлүгү кандайча эске алынат?
10. Өнүгүүнүн жалпы закон-ченемдүүлүгү кандай мүнөздөлөт?
11. Окуучунун руханий багытта калыптануусу кандай закон ченемдүүлүккө ээ болот?
12. Өнүгүүнүн мезгилдери убакыт өтүшү менен өзгөрүүсү мүмкүнбү?
13. Өнүгүүдөгү сензитивдик мезгил кандай аныкталынат?

СЕГИЗИНЧИ ГЛАВА ТАРБИЯЛООНУН ЖАЛПЫ МАКСАТЫ

1. Тарбиялоонун максатын аныктоочу факторлор
2. Тарбиялоонун максатынын коомдук багыттуулугу
3. Тарбиялоонун максаттарын аныктоонун багыттары

1. Тарбиялоонун максатын аныктоочу факторлор

Максат адам баласынын өзүн-өзү алып жүрүшүнүн жана аң-сезимдүү ишмердүүлүгүнүн негизи болуп саналат. Философияда, психологияда жана педагогика илимдеринде максат тигил же бул ишмердүүлүктүн болочоктогу жыйынтыгы катары кабыл алынат. Өз учурунда максат инсандын аң-сезимдүү (айрым учурда стихиялуу) ички талаптарынан, мүдөөлөрүнөн жана кызыгуусунан улам келип чыгат. Ал эми мүдөө, кызыгуу өз учурунда субъектте кандайдыр зарыл жана маанилүү болгон каражаттын (кенен маанисинде), комфорттуу жашоо шарттын төмөндүгү, же болбосо таптакыр жоктугу менен аныкталат. Бул зарылдык субъектин ой-толгоосунда алдын-ала каалаган, жете турган продукт катары каралат жана ал субъектинин ишмердүүлүгүнүн багыты, жыйынтыгы катары каралат. Зарылдык, кызыгуу дайыма пайда болуп тургандыктан, тарбиялоонун максаты дагы улам жаңыланып турат. Философия илиминде максат - бул индивиддин баалуулугунун үлгүсү, ал эми зарылдык максат катары каралбайт.

Тарбиялоонун максаты - тарбиялоо процессинин жете турган чеги, болочоктогу жыйынтыгы. Тарбиялоонун максаты процесстин мазмуну, маңызы жана анын уюштурулушу, формасы, методдору менен аныкталат. Тарбиялоо процессинде мейли мамлекеттик деңгээлдеги иш-аракеттер болсун, мейли күнүмдүк деңгээлдеги тарбиялоо ишмердүүлүгү болсун, сөзсүз түрдө анын максаты аныкталышы зарыл. Максаты ачык-айкын коюлбаган тарбиялоо процесси болушу мүмкүн эмес.

Адатта тарбиялоо процессинин максатын жалпы жана жеке түргө бөлүшөт. Тарбиялоо процессинин натыйжасында бардык окуучуларда калыптана турган касиеттердин, сапаттардын жыйындысы тарбиялоо процессинин жалпы максаты, ал эми ошол эле процессте ар бир окуучуда калыптана турган сапаттардын жыйындысы - жеке максаты болуп саналат. Негизинен алганда, тарбиялоо процессинин жалпы жана жеке максаттары бири-бирине айкалышып турушу зарыл. Себеби тарбиялоонун жеке максаты тарбиялоонун жалпы максатынын чагылышы болуп саналат.

Тарбиялоо процессинин максаты - тарбиялоо системасы чече турган маселелердин жыйындысы. Тарбиялоо процессинин максаты тышкы жана ички факторлордун таасири менен өзгөрүп турушу мүмкүн. Бирок, бир эле учурда, бир эле мезгилде тарбиялоо процесси бир канча максатка багытталышы мүмкүн эмес. Демек, тарбиялоонун максаты тарбиялоо системасынын негизги мүнөздөмөсү.

Тарбиялоо процессинин максаты төмөнкү функцияларды аткарат: а) максат алдын-ала белгиленген үлгүнүн эталону, жетүүчү продукт, баалуулук катары каралат; б) кыймыл аракеттин, ишмердүүлүктүн кыймылдаткыч күчү катары аныкталат; в) кыймыл-аракеттин, ишмердүүлүктүн каражаттарын тандоодогу норма катары эсептелинет.

Тарбиялоо процессинин максатын аныктоочу факторлордун негизин мамлекеттин социалдык саясаты түзөт. Анткени, тарбиялоо процессинин эң негизги максаты - мамлекетте орун алган коомдук байланышты, катышты андан ары өркүндөтүүгө өзүнүн салымын кошуучу жаш муундарды калыптандыруу.

Мындан тышкары, тарбиялоо процессинин максаты жаш муундардын физиологиялык өнүгүүсүнүн закон ченемдүүлүктөрү, философиялык, педагогикалык илимдердин деңгээлдері жана жалпы коомдук маданияттын абалы менен аныкталат.

Тарбиялоонун максаты тарыхый конкреттүү мүнөзгө ээ, башкача айтканда адамзат коомунун өнүгүшү менен ал өзгөрүп турат.

2. Тарбиялоонун максатынын коомдук багыттуулугу

Тарбиялоо процессинин максаты коомдун өнүгүшүнө ылайык аныкталган коомдук функцияны алып баруучу жаш муундарды калыптандыруу багытындагы коомдук муктаждыкты чечүүгө арналат. Эгерде, тарбиялоо процессинин максаты коомдун нукура абалына ылайыктуу аныкталбай калса, анда тарбиялоо системасы сөзсүз түрдө кризиске учурайт.

Коом андагы адамдардын өз ара өндүрүштүк катышынын өзгөчөлүгү менен мүнөздөлгөн беш коомдук-экономикалык формацияны басып өттү. Ар бир коомдук-экономикалык формацияда жаш муундарды тарбиялоо процессинин максаты ал формацияга ылайыктуу аныкталган.

Алгачкы коомдук формацияда ачык-айкын таптык, класстык бөлүнүш болбогондуктан жаш муундарды тарбиялоо процессинин максаты бирдиктүү болгон. Жаш муундарды эмгекке тарбиялоо, атап айтканда ууга чыгууга, балык кармоого, кийим даярдоого жана башка ишмердүүлүккө күнүмдүк тиричиликте катыштыруу менен, практика жүзүндө үйрөтүшкөн. Тарбиялоонун негизги максаты татаал шартта жашап кетүүнүн эрежелерин, кыймыл-аракеттердин түрлөрүн улам кийинки муунга өткөрүү болгон.

Кул ээлөөчүлүк коомдук формацияда тарбиялоо процессинин максаты мамлекеттин башкы өзгөчөлүгүнүн негизинде аныкталган. Ушул мезгилде тарбиялоо процесси иш жүзүнө ашыруу үчүн атайын окуу-тарбиялоо уюмдары, тактап айтканда мектептер пайда болгон. Коомдо таптак, класстык бөлүнүш пайда болгондуктан тарбиялоонун максаты да эки тараптуу болгон. Кул ээлөөчүлөрдүн балдарын ар түрдүү согуш чеберчилигине, искусствого,

чарбаны жана мамлекетти башкаруунун негиздерине тарбиялашкан. Ал эми кулдардын балдарын негизинен алганда эмгектенүүгө гана үйрөтүшкөн.

Феодалдык коомдук формацияда жаш муундарды тарбиялоо эки максатта жүргүзүлгөн. Феодалдардын балдары рыцардык окууга тартылган болсо, ал эми көз каранды дыйкандардын балдарын түздөн-түз талааларда практикалык негизде эмгектенүүгө гана тарбиялашкан.

Өнүккөн өндүрүштүк мамиле менен мүнөздөлгөн капиталисттик коомдо ачык түрдө тарбиялоо процессинин максаты бөлүнбөсө дагы, ал дифференциялоого учураган. Анткени, терең жана жакшы сапаттагы билим берүү үчүн атайын жогорку суммадагы акы төлөнүүчү билим берүү системасы түзүлгөн. Келишимдик негиздеги мектептерге жана жогорку окуу жайларга бардык эле каалоочулар тапшырып, тиешелүү билим ала алышпайт.

Ошентип, тарбиялоо процессинин максаты коомдун өнүгүүсүнө жараша коомдук талаптан пайда болуп жана өндүрүштүк мамилеге, социалдык жана илимий-техникалык прогресстин темпине, педагогикалык теориянын жана практиканын жетишкен деңгээлине, ошондой эле окутуу тарбиялоо мамилеринин мүмкүнчүлүгүнө көз каранды.

3. Тарбиялоонун максаттарын аныктоонун багыттары

Азыркы учурда педагогика илиминде тарбиялоо процессинин максаттарын, мазмунун жана концепцияларын аныктоо боюнча ар түрдүү багыттар негизделген. Алардын эң негизгилери болуп төмөнкүлөр саналат: прагматизм, жаңы гумандуу педагогика, неопозитивизм, экзистенциализм, неотомизм жана бихевиоризм.

Прагматисттик педагогикада (“прагма”- грек сөзүнөн ишти, аракетти түшүндүрөт) тарбиялоо процессинин максаты - турмуштук муктаждыкты чече билген жаш муундарды тарбиялоо. Прагматисттик багыттын негизи - бул объективдүү реалдуу дүйнөнү аягына чейин таанууга мүмкүн эмес деген идея. Реалдуу дайыма өзгөрүп туруучу

дүйнөнү таануунун жалгыз жолу объективдүү тажрыйба болуп саналат. Билим системасынын баалуулугун анын практикалык мааниси гана аныктайт. Түшүнүктөр, идеялар жана теориялар дүйнөнү таануунун «инструменттери» катары гана бааланат. Тарбиялоо дагы, окутуу дагы практикалык мааниге ээ болушу зарыл деп эсептелинет. Прагматизмдин негиздери Ч. Пирс менен У. Джеймстин философиялык көз караштарында белгиленген. Бул багытты педагогика илимине колдонуунун негиздөөчүсү америкалык педагог Д. Дьюи: "тарбиялоо жаш муундарды келечекке даярдоонун негизи эмес, ал өзү - жашоо" - деген ойду билдирген. Тарбиялоонун эң негизги максаты - жаш муундардын өзүнүн нукура максатына жетиши үчүн алардын ички активдүүлүгүн жогорулатуу жана аны андан ары өнүктүрүү. Тарбиялоонун максаты тарбиялануучулардын өздүк кызыкчылыгынан улам келип чыкса жана тышкы талаптарга жооп бере алса, анда ал туура аныкталган болот.

Прагматикалык педагогикалык багыт А. Маслоу, А.Комбе, Э.Келли, К.Роджерс, Т. Браммельд, С. Хук; жана башкалардын эмгектеринде теориялык жана практикалык жагдайларда колдоого алынган. Алар педагогикалык процесстин максаты тарбиялануучуларга күнүмдүк маселелерин чечүүгө канчалык мүмкүнчүлүк түзсө, ал ошончолук баалуу деп эсептешкен. Ошентип, прагматикалык теория боюнча инсандын аракети жана ишмердүүлүгү өздүк каалоонун негизинде болуп, эч кандай тышкы тоскоолдуктарга учурабашы керек, башкача айтканда «окуу - ишмердүүлүктүн негизинде гана жүргүзүлүшү керек»)

Жаңы гумандуу педагогиканын негизги максаты - ар тараптан өнүккөн жана гармониялуу, интеллектуалдык деңгээли жогору болгон жаш муундарды тарбиялоо. Бул багыттын өркүндөшүнө немец педагогу Л. Кольбергдин эмгектери негиз болгон. Ал тарбиялоонун эң негизги багыты инсандардын өздүк таанып-билүү ишмердүүлүгүн жогорулатуу менен моралдык жана социалдык маселелерди өз алдынча анализдеп, тиешелүү жыйынтыкка келе алган

жаш муундарды калыптоо деп эсептеген. Жаңы гумандуу педагогикалык багыттын тарбиялоо процессинин негизги маселелеринде жаштарды эмгекке үйрөтүү каралган эмес. Анткени, эмгек тарбиясы интеллектуалдык өсүүгө жолтоо болот деген ойду жакташат.

Жаңы гумандуу педагогика тарбиялоо процессин адамдардын багыт алуудагы баалуулуктары менен байланыштырышат. Маслоу А. белгилегендей педагогдун максаты «ар бир адамдын өзүндө эмне түптөлгөнүн аныктоого» жардам берүүгө багытталышы керек. Тыштан ички сезимге багытталган окуу, ички, нукура сезимден чыккан окууга жол берип, ага ар тараптан колдоо көрсөтүүсү зарыл. Инсандын ички «Мени» толугу менен ачылып, кандайдыр бир тыштан аныкталган нормаларга, эрежелерге баш ийбеши керек деп эсептешет. Ушул учурда гана өзүн-өзү активдештирүү процесси орун алат деп эсептелет.

Неопозитивизм — философиялык, педагогикалык агымдардын бири. Классикалык позитивизм Платондун, Аристотелдин, Юмдун, Канттын жана башкалардын этикалык идеяларына таянат. Ал эми педагогика илиминде бул багыт сциентизмге негизделип, тарбиялоо процесси жаштарды өндүрүшкө, турмушка даярдоого багытталышы зарыл деп эсептейт. Неопозитивисттик педагогиканын негиз салуучулары П. Херс, Р.С. Питерс, Дж. Вильсон, А. Харрис, М. Уорнок жана башкалар болуп эсептелет. Бул багытта тарбиялоо процессинин негизги максаты дүйнөгө илимий көз-карашты калыптоо эмес, тарбиялоонун жыйынтыгында жаш муундарга “рационалдуу ойлонууну” үйрөтүү жетиштүү деп эсептелинет. Ар бир жаш тарбиялануучу “рационалдуу ойлонуу” менен өзүн - өзү өнүктүрөт жана коомдун башка мүчөлөрү менен байланышта боло алат. Тарбиялоо процессинин негизги максаты рационалдуу ойлонуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болгон жаш муундарды тарбиялоо. Коомдун бардык тармагында толук гуманизация орун алып, адамдардын ортосундагы байланыштар теңдиктин жана калыстыктын негизинде жүрөт деп эсептешет, Сциентизмдин

жактоочулары ой-толгоолорго эмес, логикага таянуу зарыл деп белгилешет. Рационалдуу ойлонгон инсандар гана башка адамдар менен белгилүү деңгээлде баарлаша алат жана өзүнүн мүмкүнчүлүгүн толук ача алат. Натыйжада тарбиялоо процессинде эң негизги максат адамдын «Менин» калыптоо болуп саналат.

Экзистенциалисттик педагогика — инсанды дүйнөдөгү эң негизги баалуулук деп эсептеген экзистенциалисттик философиялык багытка негизделген педагогика. Бул багыттын негиздөөчүлөрү болуп К. Гоулд, Дж. Кнеллер, Э. Брейзах, У. Баррет, М. Марсель, О. Больнов, Т. Морито, А. Фалико жана башкалар эсептелет. Экзистенциалисттик педагогика тарбиялоонун максаты жаштарга турмуш куруунун тажрыйбасын үйрөтүү деп эсептешет. Тарбиялоо - жаштардын адам болуп калыптануудагы өзүнүн аракетин, күрөшү. Тарбиялоонун максаты - жаш муунду инсан болууга үйрөтүү. Экзистенциалисттик педагогикада тарбиялоонун эң негизги булагы - өзүн - өзү тарбиялоо. Тарбиялоо ар бир жаш муундун жөндөмдүүлүгүнө, ички сезимине жараша жүргүзүлөт. Адамдардын моралдык калыптануусуна көмөк түзүү-экзистенциалисттик багыттагы педагогиканын методологиясынын өзөгү. Ар бир тарбиялануучу кайталангыс жана өзгөчө, ал коллективдик таасир алдында калыптана албайт. Экзистенциалисттик педагогиканын жактоочулары адам бардык жерде жападан жалгыз, тышкы дүйнөдөн ажыратылган жана дүйнө ага карама-каршы деп эсептешет. Тарбиялоонун теориялары объективдүү законченемдүүлүктөр эмес, андан калса чыныгы тарбиялоо законун ачуу мүмкүн эмес деп белгиленет. Турмуш, жаратылыш жана ички сезим тарбиялануучулардын негизги булактары, тарбиялоонун максаты ар бир индивидге өзүнчө, өзгөчө аныкталынат. Тарбиялоону коллективде, топтордо жүргүзүүгө мүмкүн эмес. Азыркы экзистенциалисттик педагогикада тарбиялоо тасирлерин адамдын аң-сезимине эмес, анын ички сезимине, тактап айтканда, көңүлүнө, интуициясына таасир этүү зарыл деп эсептелинет. Ошентип, экзистенциалисттик педагогикада жаш муундарды тарбиялоо

процессинде тарбиялоо факторунун мааниси эн төмөнкү деңгээлге коюлган.

Неотомисттик педагогиканын негизги булагы катары диний окуулар, диний көз караштар, ал багыттын негиздерин католик динин таануучу Фома (Тома) Аквинскийдин көз караштары эсептелинет. Неотомисттик багыттын өкүлдөрү курчап турган дүйнөнүн реалдуу экендигин кабыл алышат, бирок аны толугу менен Кудайдан көз-каранды деп белгилешет. Дүйнө жүзү Кудай тарабынан жаралган, ал эми чыныгы окуу бул - диний окуу.

Жаңы неотомизмдик педагогиканын негизги концепцияларын Ж.Маритен, У. Каннинггам, У.Макгакен, М.Казотти, М.Стефани, Е. Жильсон, В. фон Ловених, Р. Ливингтон жана башкалар негиздешкен. Неотомисттик педагогиканын негизи адамды «эки жактуу касиетке» ээ деп белгилейт. Адам - материалдык жана руханий дүйнөлөрдүн биримдиги, ошондуктан ал бир эле учурда индивид жана инсан. Индивид катары- материалдык жандык, жаратылыштын жана коомдун закондоруна баш ийет, ал эми инсан катары, руханий байлыгы менен түбөлүктүү болот. Ошондуктан, илим тарбиялоонун максатын аныктай албайт. Тарбиялоо негизинен адамдарды ак-көңүлдүккө, гумандуулукка, акыйкаттуулукка, жакын адамдарды сүйүүгө, айрым учурда өзүн дагы курмандыкка чалуу даярдыгына үйрөтүлүшү зарыл деп эсептелинет.

Неотомисттик педагогиканын негизги концепциясы тарбиялоо процессинде биринчи орунга жаш муундардын руханий калыптануусундагы диний окуулардын системасынын коюлушу. Алар христиандык этикага таянуу менен адамдардын адеп-ахлактык мамилелери материалдык мамилелеринен жогору болушун талап кылат. Тарбиялоонун негизги максаттары христиандык моралдын талаптарына жооп бериши зарыл деп эсептешет жана диний институттар эң негизги социалдык институттар деп карашат.

Бихевиористтик педагогиканын эң негизги максаты "башкарылуучу индивиддерди" калыптандыруу болуп саналат. Анын негизги максаты илимдин акыркы

жетишкендиктерин пайдалануу менен тышкы стимулга болгон анын реакциясын туура башкарууну үйрөнүү. Бихевиористтик педагогикалык багытынын негиздери Дж. Уотсон, Б. Скиннер, К. Халл, Э. Толмен, С. Пресси жана башкалардын эмгектеринде каралган. Алардын эмгегинде «стимул-реакция» катышына, «стимул-реакция-бекемдөө» киргизилген. Адамды тарбиялоо процесси башынан аяк башкарылат деп эсептелет.

Башкарылуучу индивид - бул жакшы гражданин, "ошол мамлекеттин гүлдөп өсүшүнө өзүнүн салымын кошо алган", белгилүү укуктарды, милдеттерди сөзсүз түрдө аткаруучу гражданин. Алар тарбиялоо процессинде эмгекке тарбиялоону биринчи орунга коюшат.

Өз алдынча даярдануу үчүн суроолор

1. Тарбиялоо максатынын педагогика илиминдеги ролу?
2. Тарбиялоо максатын аныктоочу факторлор?
3. Тарбиялоо максаттарынын тарыхый баскычтарга жараша өзгөрүшү?
4. Тарбиялоо максатынын негизги функциялары кайсылар?
5. Прагматисттик педагогиканын концептуалдуу негиздери?
6. Неопозитивисттик педагогиканын негизги маңызы, мазмунун жана багыты?
7. Жаңы гумандуу педагогиканын негизги маңызы, мазмуну жана багыты?
8. Неотомисттик педагогиканын концептуалдуу негиздери?
9. Экзистенциалисттик педагогиканын негизги маңызы, мазмуну жана багыты?
10. Бихевиористтик педагогиканын негизги маңызы, мазмуну жана багыты?
11. Кыргыз Республикасынын орто билим берүү системасында тарбиялоонун жалпы максаты кандай аныкталат?

ТОГУЗУНЧУ ГЛАВА

ТАРБИЯЛООНУН ЖАЛПЫ МИЛДЕТТЕРИ ЖАНА МАСЕЛЕЛЕРИ

1. Тарбиялоонун жалпы милдеттери
2. Тарбиялоонун курамдык бөлүктөрү

1. Тарбиялоонун жалпы милдеттери

Педагогика илиминде тарбиялоонун максаты аныкталган системаны байланыштырган илимий категория болуп саналат. Тарбиялоонун максаты сөзсүз түрдө тарбиялоонун мазмуну, маңызы, жыйынтыгы жана тарбиялоо каражаттары менен тыгыз байланышта. Тарбиялоонун мазмуну жана маңызы аныкталгандан кийин, максат зарыл болгон каражаттардын негизинде гана ишке ашат. Тарбиялоонун максатынан улам тарбиялоонун жалпы милдеттери аныкталынат. Тарбиялоонун максаттары ар бир коомдук баскычтарда өзгөргөндүктөн, тарбиялоонун милдеттери дагы тиешелүү түрдө өзгөрүүгө учурайт. Тарбиялоонун эң жалпы милдеттери байыркы адамдардын коомунда эле пайда болгон. Анын негизги милдети - калыптанып жаткан жаш муундун бардык мүчөсүн мүмкүн болушунча ар тараптан жана гармониялуу өнүктүрүү.

Азыркы мезгилде тарбиялоонун максатын, анын милдеттерин аныктоо боюнча ар түрдүү концепциялар сунушталууда. Бирок, жаш муунду ар тараптан жана гармониялуу өнүктүрүү идея катарында каралат.

Тарбиялоонун максатын жана милдеттерин аныктоо төмөнкү негиздерге таянышы зарыл: а) тарбиялоонун максаты, милдети коомдун өнүгүү деңгээлинен, тактап айтканда экономикалык мүмкүнчүлүктөн, саясий түзүлүштөн жана тарыхый калыптанган традициялардан көз каранды; б) тарбиялоо максаты, милдети бири-биринен келип чыккан тарбиялоонун деңгээлдерине көз каранды (мисалы, эң жалпы адамзаттык милдет, мамлекеттик деңгээлдеги милдет, мектептик деңгээлдеги милдет,

мугалимдик деңгээлдеги милдет жана башка деңгээлдеги милдеттер); в) инсанды ар тараптан жана гармониялуу өнүктүрүү тарбиялоонун жалпы максаты катары кабыл алынышы; г) тарбиялоо системаларын андан-ары демократизациялоо жана гуманизациялоо тенденциясы сунушталат.

Инсан ар тараптан жана гармониялуу өнүгүшү үчүн тарбиялоонун бардык багыттары бир эле учурда көңүлгө алынып, тарбиялоо процесси комплекстүү жүргүзүлүшү тийиш. Биринчи ирээт ар бир инсандын ден-соолугунун сак саламатта болушу, анын физиологиялык жактан чың, куунак болушу анын өнүгүшүнүн негизги шарттарынын бири. Мындан тышкары, инсан психикалык жактан калыптанып, акыл-эс мүмкүнчүлүгү жогору болууга тийиш. Анын социалдык тажрыйбага ээ болушу, руханий жактан аруу касиеттерге ээ болушу зарыл факторлорго кирет. Демек, ар бир инсан өзүн курчап турган дүйнө менен, жаратылыш менен, социалдык чөйрө менен бирге өзү-өзү менен гармониялуу байланышта болуп, бардык мүмкүнчүлүктөрүн иш жүзүнө ашырууга аракеттениши керек.

Кыргыз Республикасындагы орто мектептерде тарбия процессинин максаты мамлекеттик деңгээлде кабыл алынган тарбиялоонун негизги багыттарынан улам аныкталат. Орто мектептердеги тарбиялоо процессинин негизги максаты - окуучулардын руханий таза дөөлөттөрүн калыптоо, акыл-эстик, адеп-ахлактык, дене-тарбиялык, эмгектик жана эстетикалык жетилүүсүнө көмөктөш болуу, алардын чыгармачылык өнүгүүсүнө тийиштүү шарттарды түзүү, аларда гумандуулук мамилени калыптандыруу жана ар бир окуучунун өз алдынчалуулугун эске алуу менен бирге алардын гармониялуу өнүгүүсүн камсыз кылуу.

Орто мектептердеги тарбиялоо процессинин максаттарын жана милдеттерин аныктоодо улуу эпос "Манастан" келип чыккан тарбиялоо жагдайларын эске алуу керек. Мындан тышкары, тарбиялоо процесси кыргыз элинин көөнөргүс улуттук педагогикасынын булактарына таянуусу зарыл.

Орто мектепте тарбиялоо процесси негизинен алганда жалпы адамзатка тиешелүү болгон баалуулуктун негизинде жана ошол эле кыргыз элинин улуттук баалуулуктарына таянуу менен жүргүзүлүшү зарыл. Жалпы илимий педагогика тарбиялоонун максатын аныктоодо сөзсүз түрдө элдик педагогиканын, башкача айтканда этнопедагогиканын негизги закон-ченемдүүлүктөрүн көңүлгө алышы зарыл. Кыргыз элинде сакталып келген «улууну урматтоо, кичүүнү ызаттоо», «аял затын ыйык тутуу», «айкөлдүк, боорукердик» жана башка ушул сыяктуу негизги идеялар тарбиялоо процессинин максатын негиздөөдө колдонулушу зарыл. Демек, билим берүү системасы негизинен алганда жөн гана билим, билгичтик жана көндүмдү калыптандыруунун борборунан, ар бир окуучунун өзгөчөлүгүнө ылайык аны ар тараптан өнүктүрүү менен, чыныгы таза руханий дөөлөттөрдү, терең маданияттуулукту калыптандыруучу руханий борборго айланышы зарыл.

2. Тарбиялоонун курамдык бөлүктөрү

Орто мектептердеги тарбиялоо процессинин максаттары жана чечүүчү маселелер адатта, тарбиялоо процессинин курамдык бөлүктөрүндө даана, анык көрсөтүлөт. Азыркы мезгилде тарбиялоо процессин төмөнкү шарттуу курамдык бөлүккө бөлүү менен карашат: а) акыл-эс тарбиясы; б) эмгек тарбиясы; в) дене тарбиясы; д) адеп-ахлактык тарбия; ж) эстетикалык тарбия. Баса көрсөтүүчү нерсе, тарбиялоо процессинин курамдык бөлүктөрү эч убакытта өз алдынча, жападан жалгыз орун албайт, алар сөзсүз түрдө бир эле мезгилде бирдиктүү, биримдиктүү орун алышат. Ошол эле учурда тарбиялоо процессинин ар бир курамдык бөлүгү өзүнө гана тиешелүү болгон негизги максаттарга, чечүүчү маселелерге, эффективдүү методдорго жана уюштуруу формаларына ээ болушат. Демек, тарбиялоо процессинин өзгөчөлүктөрүн терең түшүнүү үчүн анын курамдык бөлүктөрүн өзүнчө кароо зарыл болуп саналат.

Акыл-эс тарбиясы ар бир тарбиялануучуну илимдин негиздери болгон билим системасы менен тааныштырат жана ага ээ кылат. Билимдин негиздери менен тааныштыруу аркылуу дүйнөнүн илимий сүрөттөлүшүн калыптандырат. Илимдер системасы боюнча билимдердин негиздерине ээ болуу жалпы логикалык ойлонууну, эске тутууну, көңүл коюуну, элестетүүнү, ойлонуунун акыл-эстик мүмкүнчүлүгүн, жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу үчүн шарт түзөт.

Акыл-эс тарбиясы чечүүчү негизги маселелер төмөнкүлөр:

- ар бир жаш муунда окуу-таануу ишмердүүлүгүнүн мотивдеринин калыптанышына, таанып-билүү кызыгуусуна жана өздүк билим алууга ички талаптын пайда болушуна толук шарт түзүү;
- таанып- билүү ишмердүүлүгүнүн тажрыйбасына (билгичтикке жана көндүмгө) ээ болуу менен бирге чыгармачылыкта изденүүгө, стандарттык эмес чечимдерди кабыл алууга, ойлонуунун эң жогорку деңгээлдерине жетишүүгө өбөлгө түзүү;
- эрудициянын өнүгүшүнө, илимий жана прикладдык илимдер системасы боюнча билимдерге ээ болушуна, дүйнөнү илимий көз-карашта кабыл алууга, ишмердүүлүктүн жаңы ыкмаларына ээ болууга шарт түзүү;
- өзүнүн билимин, жалпы жана профессионалдык даярдыгын үзгүлтүксүз жогорулатуу талабын пайда кылуу.

Жаш муундарды акыл-эстүүлүккө тарбиялоо төмөнкү шарттарда иш жүзүнө ашат: а) жалпы, профессионалдык жана кошумча билим жана маданият мекемелериндеги окуу процессинде; б) өз алдынча билим алуу процессинде; в) адамдардын ортосундагы бирдиктүү ишмердүүлүктү жүргүзүүдө жана баарлашуунун негизинде жана г) массалык маалымат каражаттарынын жана жалпы коомдун тийгизген таасиринин негизинде.

Ошентип, акыл-эс тарбиясынын негизги максаты аныкталган билим системасына ээ кылуу менен бирге интеллектуалдык деңгээлди, ойлонуу мүмкүнчүлүгүн жана жөндөмдүүлүгүн жогорку деңгээлге көтөрүү эсептелет.

Эмгек тарбиясы инсанды ар тараптан жана гармониялуу өнүгүү үчүн орун алган тарбиялоо процессинин негизги бөлүгүнүн бири. Эмгек тарбиясы жаш муундарга эмгектенүү менен, өндүрүштүк мамилелердин негиздерин жана эмгек каражаттарын пайдаланууну үйрөтөт. Эмгекке тарбиялоо процессинде инсандын негизги өнүгүү фактору — эмгек курчап турган дүйнөгө тиешелүү ишмердүүлүктүү жүргүзүү менен гана өзгөртүүнү киргизүүгө боло тургандыгын белгилөө зарыл. Эмгек тарбиясы менен политехникалык билим берүү дайыма бири бирин толуктап турат. Коомдун улам өнүгүшү менен эмгек куралдары, каражаттары техниканын жана илимдин жетишкендиктеринин негизинде абдан жогорку деңгээлде автоматташтырылат жана жогорку технологиянын жардамы менен колдонулат.

Эмгек тарбиясы жана политехникалык билим берүү төмөнкү маселелерди чечүүгө багытталган:

- эмгекке карата мотивди (ички талапты, кызыгууну, жоопкерчиликти) калыптоого жана адамдын өздүк мүмкүнчүлүгүн ишке ашырууда эмгектин ролуна туура, позитивдүү эмоционалдык-баалуулукту түзүүгө шарт түзүү;
- эмгек ишмердүүлүгүн иш жүзүнө ашыруу үчүн, келечектеги профессиясын туура тандоо үчүн, өздүк жашоодогу, социалдык чөйрөдөгү өзүнүн абалын аныктоого зарыл болгон билим системасын калыптандыруу;
- коомдук- зарыл болгон жана өндүрүштүк тажрыйбаны калыптоо үчүн, теориялык билимдерди практика жүзүндө колдонуу мүмкүнчүлүгүн түзүү үчүн шарт түзүү;
- эмгектин түрлөрүнө карабастан, аларга туура, он мамиле жасоого багыттоо;

- тынымсыз, системалуу түрдө дайыма эмгектенүүгө умтулууну пайда кылуу менен бирге, чыгармачылыкка үйрөтүү;
- азыркы мезгилдеги өндүрүштө колдонулуп жаткан бардык техника жана технология менен тааныштыруу;
- эмгек куралдарынын, каражаттарынын түзүлүштөрүн, аларды пайдалануунун жолдорун үйрөтүү.

Жаш муундарды эмгекке тарбиялоонун максаттары төмөнкү процесстерди жүргүзүүдө ишке ашат: а) билим берүүдөгү жалпы даярдыкта, себеби күнүмдүк билим алуу, аны терең өздөштүрүү эмгектенүүнүн негизинде гана орун алат; б) түздөн-түз эмгекке үйрөтүү предметинде турмушта эң зарыл болгон эмгек куралдары менен таанышуу менен бирге, аларды пайдалануу жана колдонуу боюнча ишмердүүлүктү жүргүзүүнүн натыйжасында, айрым практикалык билгичтиктерге жана көндүмдөргө ээ болуу; в) класстан жана мектептен тышкаркы атайын уюштурулган жумуштардын натыйжасында азыркы өндүрүш менен жеринде таанышууда, ар түрдүү кесиптин ээлерин менен жолугушууда жалпы өндүрүш, анын түзүлүштөрү жана ошондой эле тигил же бул кесиптин мааниси жөнүндөгү кеңири маалыматтарды алууда; г) өз алдынча эмгектенүү ишмердүүлүгүн жүргүзүүнүн натыйжасында.

Инсан өзүнүн максатына эмгектенүү менен гана жете алаарын ар бир жаш муун терең түшүнүшү зарыл. Ар бир окуучу сөзсүз түрдө эмгектенүүнүн аныкталган деңгээлдеги маданиятына ээ болуу менен бирге тынымсыз, үзгүлтүксүз эмгектенүү менен гана өзүн ар тараптан калыптай алат.

Дене тарбиясы ар бир инсандын туура жетилишине, калыптанышына шарт түзүүгө багытталган. Физиологиялык жактан туура жетилген инсан гана ар тараптан жана гармониялуу өнүгө алат. Дене тарбиясы бардык билим берүү системасындагы тарбиялоонун негизги бөлүктөрүнүн бири.

Дене тарбиясынын негизги маселелери төмөнкүлөр:

- өзүнүн ден-соолугун чыңдоого, жашоонун сергектик мүнөзүнө ээ болуу үчүн эмоционалдык-баалуулуктарга, кызыгууга, өздүк талаптын өсүшүнө ээ болуу;

- адамдын организминин функционалдык мүмкүнчүлүгүнүн анатомиялык, физиологиялык өзгөчөлүктөрү, психологиялык процесстердин мүнөздөрү, гигиенанын негиздери жана турмуштук коопсуздук боюнча билимдердин системасына ээ болуу;
- акыл эстин жана дененин иштөө мүмкүнчүлүгүн жогорулатуу менен эрктик жана ар түрдүү спорттук-дене тарбиялык сапаттарга (күч, шамдагайлык, чыдамкайлык, сергектик жана башкалар) ээ болуу;
- табигый кыймылдоо сапаттарын калыптандыруу жана жаңы кыймыл-аракеттерге үйрөнүү, денени чыңдоо жана психологиялык туруктуулукту калыптоо максатындагы машыгууну жүргүзүү;
- үзгүлтүксүз жана системалуу спорттук машыгууга өздүк талапты пайда кылуу;
- дайыма чың ден соолукта болуу менен бирге өзүнө жана курчап турган адамдарга кубаныч алып келүү.

Жаш муундардын дене тарбиясы төмөнкү шарттарда иш жүзүнө ашат: а) окуу процессинде (адамдын анатомиясын жана физиологиясын үйрөнүүдө, турмуш коопсуздугу менен таанышууда жана башка учурларда); б) дене тарбиясы боюнча окуу процесстеринде (спортко катышууда, кыймыл аракеттерге үйрөнүүдө, спорттук көнүүгүлөрдө жана башка учурларда); в) класстан жана мектептен тышкары учурда саламаттыкты жана тартипти сактоо мекемелеринде адистер менен жолугушууда (наркоманиянын жан токсикоманиянын алдын-ала алуу боюнча) жана куралдуу күчтөрдүн аскердик базаларында техника жана жабдуулар менен таанышууда; г) жалпы массалык спорт жана денени чыңдоо боюнча мелдештерге активдүү катышууда; д) үй-бүлөлүк дене тарбиясында жана башка иш аракеттерде.

Дене тарбиясынын туура жана системалуу түрдө жүргүзүлүшү ар бир жаш тарбиялануучунун ар тараптан жана гармониялуу өнүгүшүнө толук шарт түзөт. Азыркы мезгилде дене тарбиясын жүргүзүүдө улуттук кыймылдуу оюндарды натыйжалуу колдонуу орчундуу маселелердин бири. Себеби, улуттук оюндарды практикага киргизүү менен

биринчиден, жаңы кыймыл аракеттин активдүү түрлөрүн өздөштүрүүгө мүмкүнчүлүк түзүлөт, экинчиден кыргыз элинин эрктүүлүккө, шамдагайлыкка жана башка ушул сыяктуу тарбиялоосун түздөн-түз ишке ашырууга шарт түзүлөт.

Адеп ахлактык тарбия ар бир жаш тарбиялануучуда коомдо өзүн алып жүрүү маданиятын, курчап турган адамдар менен туура мамиле түзүүнү үйрөтөт. Адеп ахлактык тарбиялоо негизинен алганда бардык адамзат топтогон адамдык баалуулуктардын жана ошондой эле кыргыз элинин нукура каада-салттарынын, үрп-адатынын, традицияларынын алкагында жүргүзүлөт. Адеп-ахлактык нормаларга чынчылдык, акыйкаттык, айкөлдүк, жоопкерчилик, абийирдүүлүк, уяттуулук, гумандуулук, тартиптүүлүк, улууларды урматтоо, кичүүлөрдү ызаттоо, эмгектенүүнү сүйүүнү жана ошондой патриоттуулук, ата-мекендин негизги белгилерин сыйлоо, закондуулукту сактоо, граждандык милдетти так аткаруу, кайрымдуулук жана башка ушул сыяктуу адамдык баалуулуктар кирет.

Жаш муундарды адеп-ахлактыкка тарбиялоо процесси төмөнкү негизги маселелери чечүүгө арналат:

- нукура адамдык адеп-ахлактык аң-сезимди калыптоо: адеп-ахлактуулук боюнча идеалды пайда кылуу, этикалык баалуулуктарды жана нормаларды түшүнүү, таза моралдык мотивдерге ээ болуу;
- кыргыз элинин көөнөргүз адамдык баалуулуктарын терең түшүнүү менен аларды өздүк касиеттерге, сапаттарга айландыруу;
- адеп-ахлактуулук боюнча туура мүнөздөргө ээ болууга: гумандуулукка, таза абийирдүүлүккө, намыздуулукка, жоопкерчиликтүүлүккө, принципалдуулукка, ак көңүлдүүлүккө, жолдошчулукка, уяттуулукка, адамдарды сыйлоого, кайрымдуулукка жана башка мүнөздөргө ээ болуу;
- этикалык нормаларга жана традицияларга туура келүүчү өзүн алып жүрүүнүн тажрыйбасына: дайыма

чын айтууга, бирөөгө жамандык кылбоо, ак ниеттүүлүккө жана ушул сыяктуу сапаттарга калыптоо;

- адамзатынын адамдык баалуулуктарын үйрөнүү менен бирге, аларды өзүнүн негизги мүнөзүнө айландыруу;
- граждандык патриоттуулукка, ата-мекенди чындап сүйүүгө, жаратылышка аяр мамиле кылууга тарбиялоо.

Жаш муундарды адеп-ахлактуулукка тарбиялоо негизинен алганда төмөнкү иш аракеттердин натыйжасында орун алат: а) окуу процессинин жүрүшүндө, өзгөчө гуманитардык предметтерди өтүүдө; б) класстан жана мектептен тышкары маданият, саламаттыкты жана тартипти сактоо мекемелеринин мүмкүнчүлүгүн пайдаланууда; в) ар бир класста тарбия-таалим иш чараларын жүргүзүүдө; д) окуучулук коллективдерин калыптоо менен бирге коомдогу мамилелерге, коомдун ар мүчөсү менен туура байланышта жана мамиледе болуудагы тажрыйбага ээ болууда; е) үй-бүлөлүк тарбиялоодо, ар түрдүү коомдук башталыштагы уюмдардын тарбиялык таасиринин алдында.

Коомдун ар бир жаш мууну адептүү тарбияланган учурда гана тарбиялоонун негизги максаты иш жүзүнө ашканын билүүгө болот.

Эстетикалык тарбия ар бир жаш муунда туура эстетикалык нормаларды, талаптарды жана каалоолорду калыптандырууга багытталган. Бул тарбиялоо негизинен эки бөлүктөн турат: эстетикалык нормалар менен тааныштыруу жана ал нормаларды иш жүзүнө ачыруу. Эстетикалык тарбиялоо үчүн негизинен искусство багытындагы чыгармалар пайдаланылат. Өнүгүп келе жаткан жаш муунга туура эстетикалык билим берүү үчүн адамзаттын жыйнаган бардык эл аралык классикалык эмгектер менен бирге кыргыз элинин өздүк искусствосун, элдик эстетикалык нормаларды колдонуу керек.

Эстетикалык тарбиялоонун негизги маселелери төмөнкүлөр:

- эстетикалык билимдердин, бүткүл дүйнөлүк жана ата мекенибиздин маданияттуулугунун, искусстводогу

чыныгы сулуулуктун негизинде эстетикалык аң-сезимдүүлүктү калыптоо;

- элдик чыгармачылыктагы нукура кооздуктун берилишин, жалпы жаратылыштын сулуулугун эстетикалык нормалардын жардамы менен туура кабыл алуу;
- туура эстетикалык сезимдүүлүктү, көркөм чыгармачылыктардын негизинде өзүнүн турмушка, жаратылышка болгон туура эстетикалык көз-карашын пайда кылуу;
- дүйнөлүк жана ата-мекенибиздеги эстетикалык жана маданияттык тарыхый мурастар менен таанышуу;
- эстетикалык ойлонууну, кабыл алууну уюштуруу;
- жаратылыштагы, коомдогу, турмуштагы, искусстводогу татынакайлуулукту, сулуулукту туура кабыл алуу;
- эстетикалык идеалдарды иштеп чыгуу;
- ишмердүүлүктө, өзүн алып жүрүүдө дайыма жогорку эстетикалык нормаларды сактоо.

Эстетикалык тарбиялоо төмөнкү ишмердүүлүктөрдү жүргүзүүдө эффективдүү орун алат: а) окуу процессиндеги эстетикалык багыттагы ишмердүүлүктүн жүрүшүндө; б) эстетикалык циклдагы окуу процессин жүргүзүүдө (музыка, сүрөт, дүйнөлүк жана ата мекендин маданияты жана башка ушул сыяктуу предметтерди жүргүзүүдө); в) ар түрдүү чыгармачылык уюмдардын, бирикмелердин негизиндеги түздөн-түз эстетикалык жагдайдагы ишмердүүлүктү аткарууда.

Эстетикалык туура идеалдарды жаратуу ар бир жаш муун өзүнүн мүмкүнчүлүгүнө, жөндөмдүүлүгүнө жараша болуп мүмкүн болушунча сулуулукту жаратууга түздөн түз катышууга шарт түзүү зарыл.

Өз алдынча даярдануу үчүн суроолор

1. Тарбиялоо процессинин жалпы милдеттери кандайча аныкталат?
2. Эмне себептен тарбиялоо процессин курамдык бөлүктөргө бөлүшөт?
3. Акыл-эс тарбиянын негизги милдеттери жана анын ишке ашышынын багыттары?
4. Дене тарбиянын негизги милдеттери жана анын ишке ашышынын багыттары?
5. Адеп-ахлактык тарбиясынын негизги милдеттери жана анын ишке ашышынын багыттары?
6. Эмгек тарбиянын негизги милдеттери жана анын ишке ашышынын багыттары?
7. Эстетикалык тарбиянын негизги милдеттери жана анын ишке ашышынын багыттары?
8. Тарбиялоо процессинин курамдык бөлүктөрү бири-бирине кандай байланышта болушат?
9. Инсандын ар тараптан жана гармониялуу өнүгүүсү эмнелерди өзүнө камтыйт?
10. Тарбиялоодо кыргыз элинин нукура баалуулуктарын колдонуунун багыттары кайсылар?
11. Тарбиялоо процесси менен окутуу процесси кандай байланышкан?
12. Орто мектепке кыргыз улуттук оюндарды киргизүүнүн негизги максаттары кайсылар?
13. Жалпы адамзатынын баалуулуктары менен кыргыз элинин баалуулуктарынын байланышы жана катышы кандай?

ОНУНЧУ ГЛАВА

ПЕДАГОГИКАЛЫК ПРОЦЕССТИН НЕГИЗДЕРИ

1. Педагогикалык процесс система катары
2. Педагогикалык процесстин түзүлүшү

1. Педагогикалык процесс система катары

Педагогикалык процесс тарбияланып жаткан жаш муундарда белгилүү болгон аныкталган сапаттарды жана мүнөздөмөлөрдү калыптандырууга багытталган педагогдор менен тарбиялануучулардын ортосундагы өз ара аракеттенишүүсү. Педагогикалык процесстин жүрүшүндө социалдык тажрыйба инсандын касиеттерине айланат.

Адатта педагогика илиминде акыркы мезгилге чейин "окуу-тарбиялоо процесси" деген түшүнүк пайдаланылып келген. Көптөгөн педагогикалык изилдөөлөр бул түшүнүк толук эместигин жана ал процесстин бардык татаалдыгын, биримдүүлүгүн, бирдиктүүлүгүн көрсөтө албагаидыгы далилденди. Окуу процессинин жана тарбиялоо процессинин биримдүүлүгүн, бирдиктүүлүгүн жана өз ара тыгыз байланышын педагогикалык процесс көрсөтүп турат.

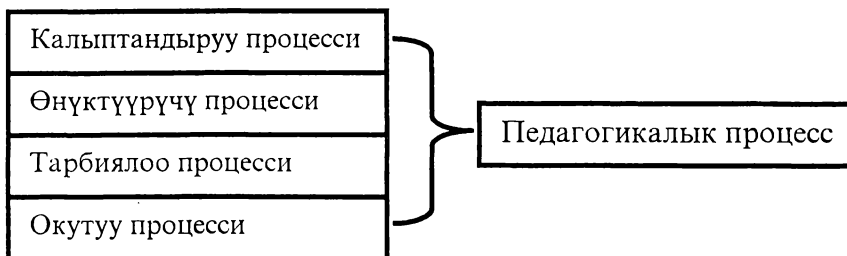
Педагогикалык процесс бир эле убакытта индивиддин физиологиялык, психикалык, социалдык, руханий өнүгүүсүн камтыган бирдиктүү процесс. Ал сөзсүз түрдө аныкталган багытка багытталып, мүмкүн болушунча башкарылууга тийиш. Педагогикалык процесс - пландалган, алдын-ала аныкталган жана белгилүү жыйынтыкка жетүүчү процесс.

Азыркы педагогика илиминде педагогикалык процессти жүргүзүү - бул жөн гана жаңы окуу материалын түшүндүрүү эмес, ошол жаңы материалды түшүндүрүү учурунда ар бир окуучу өзүнүн ички талабы, өздүк кызуугусу менен активдүү, аң - сезимдүү катышкандай жагымдуу педагогикалык абалды түзүү.

Педагогикалык процесс жөн гана окуу ишмердүүлүгүн камтыбайт, ал процессте сөзсүз түрдө коммуникативдик процесс дагы орун алат. Ошондуктан пикир алмашуу,

баарлашуу маданиятынан педагогикалык процесстин жыйынтыгы түздөн-түз көз каранды болот. Педагогикалык процессти жүргүзүүдө педагог менен окуучулардын ортосундагы өз ара ишенимдин негизинде жагымдуу абалдын түзүлүшү бирин-бири сыйлоо сезимин пайда кылат. Жагымдуу абалда гана окуучулар чыгармачылык менен окуу-таануу ишмердүүлүгүн жогорку деңгээлде жүргүзө алышат.

Педагогикалык процессти терең үйрөнүү үчүн аны система катары кабыл алуу зарыл. Себеби, педагогикалык процесс жөн гана окутуу, тарбиялоо, өнүктүрүү жана калыптандыруу ишмердүүлүктөрүнүн механикалык кошулмасы жана аралашмасы эмес, ал алардын өз ара аракеттенишинен улам пайда болгон татаал жана бирдиктүү система. Анын негизги касиети биримдүүлүк, бирдиктүүлүк жана аныкталган закон ченемдүүлүктөргө ээ болушу. Бирок, педагогикалык процессти шарттуу түрдө түзүлүштүк элементтерге ажыратууга болот:

Сүрөт 4. Педагогикалык процесстин түзүлүштүк элементтери

Ошентип, педагогикалык процесс бири-биринен негизги аткаруучу функциялары менен, таасир этүүчү чөйрөсү менен, өтүү формалары менен жана ошондой эле баалуу системалары менен айырмаланган окутуу, тарбиялоо, өнүктүрүү жана калыптандыруу процесстеринен турат. Ошол эле учурда педагогикалык процесстин биримдүүлүгү жана бирдиктүүлүгү аны түзүүчү бардык процесстердин бир максатка жетүү үчүн бири-бирине шайкеш келип тыгыз

байланышта болуп турушу. Көрсөтүлгөн процесстердин татаал диалектикалык байланышы төмөндөгүдөй:

- а) түзүүчүлөрдүн жалпы биримдүүлүгү жана өз алдынчалыгы;
- б) түзүүчүлөрдүн жалпы биримдүүлүгү жана бири-биринен көз карандылыгы;
- в) түзүүчүлөрдүн ар биринде жалпылыктын жана өзгөчөлүктүн орун алышы.

Педагогикалык процессти түзүүчүлөрдүн ар биринин негизги функциялары болот: окутуу процессинин негизги функциясы - окутуу; тарбиялоо процессиники - тарбиялоо; өнүктүрүү процессиники - өнүктүрүү жана калыптандыруу процессиники - калыптандыруу. Ошол эле учурда ар бир аталган процесс өзүнүн негизги функциясын аткаруу менен эле бирге башка функцияларды дагы жарыш түрдө аткарат.

Мисалы, окутуу процессти окутуу функциясы менен эле бирге тарбиялоо процессин, өнүктүрүү процессин, калыптандыруу процессин жүргүзө алса окутуу ийгиликтүү жана натыйжалуу өтөт. Тескерисинче тарбиялоо процессти сөзсүз түрдө жаңы нерсени үйрөтүү, окутуу менен коштолот. Ошондой эле өнүктүрүү процессти менен калыптандыруу процесстери дагы бири-бирин толуктап турат.

Педагогикалык процессти түзүп турган ар бир чакан түзүүчүлөр тарбиялануучуларга таасир этүүчү чөйрөсү менен бири-биринен айырмаланып турушат. Окутуу процессти өзүнүн жүрүшүндө негизинен окуучулардын акыл-эсине, интеллектуалдык деңгээлине таасир этет. Ал эми тарбиялоо процессти окуучулардын ички сезимине, эмоциясына таасир берүү менен жүргөндө гана аныкталган натыйжа бере алат. Бирок, ошол эле учурда окуучулардын ички сезиминин өзгөрүшү, эмоционалдык толгонушу сөзсүз түрдө белгилүү ойлонууларды, акыл-эстик жыйынтыктарды берет.

Педагогикалык процесстин ар бир түзүүчүсү жүргүзүү формасы менен айырмаланышат. Мисалы, окутуу процессти негизинен алганда классикалык класстык-сабактык формада өтөт. Ал эми тарбиялоо процессти класстык-сабактык

формада дагы, ошондой эле класстан тышкары ар түрдүү формаларда - маданий, тарыхый жерлерге жүрүшкө, экскурсияга чыгуу, театрларга баруу, эс алуучу жайларда болуу сыяктуу башка формада дагы жүргүзүлөт.

Педагогикалык процесстин ар бир түзүүчүсү өзүнө гана таандык болгон жыйынтыкты аныктоочу критерийлерге, башкача айтканда баалоо системасына ээ болот. Тактап айтканда, азыркы учурда окуу процессинин жыйынтыгы беш баллдык («5», «4», «3», «2» жана «1» баалары) баалоо система менен аныкталат. Ал эми тарбиялоо процессинин жыйынтыгы сандык эмес, сапаттык категориялар менен бааланат. Себеби, тарбиялоо процессинде окуучулардын жүрүш-турушу “канааттандырарлык эмес”, “канааттандырарлык» жана «үлгүлүү» деген аныктамалар менен бааланат. Тарбиялоо процессинин жыйынтыгын аныктоо ар бир педагогикалык иштин жүрүшүндө эмес, аныкталган мезгилден кийин гана, мисалы окуу чейректеринде белгиленет.

Ошентип, педагогикалык процесс бири-бирине абдан тыгыз байланышкан системалардын бирдиктүү жыйындысы болуп саналат.

2. Педагогикалык процесстин түзүлүшү

Бардык өндүрүштүк процесстер сыяктуу эле, педагогикалык процесс дагы өзүнө гана таандык болгон түзүлүшкө ээ. Адатта анын түзүлүштөрүнүн негиздерине процеске катышып жаткан педагогдор менен тарбиялануучулардын ортосундагы байланыштын, катыштын мүнөзү жана ошондой эле процесстин өтүү шарттары кирет. Педагогикалык процесс - аныкталган максатка жетүү үчүн педагогдор менен тарбиялануучулардын өз ара аракеттенүүсүнүн максаттары, маселелери, маңызы, методдору, каражаттары жана формалары болуп эсептелет. Ошондуктан, педагогикалык процесстин түзүлүшүн төмөндөгү компоненттер аркылуу көрсөтүүгө болот: максат, маңыз, ишмердүүлүк, жыйынтык.

Педагогикалык процесстин максат компоненти педагогикалык ишмердүүлүктүн максаттарын аныктоо жана негиздөө маселелерин камтыйт.

Инсанды тарбиялоодогу эң негизги максат — же мейли аны жалпы ар тараптан гармониялуу калыптандыруу жана өнүктүрүү максаты, же мейли кандайдыр бир жеке конкреттүү сапатты калыптандыруу үчүн аныкталган максаты сөзсүз түрдө алдын ала белгилүү болуш керек. Максат компоненти канчалык так жана даана аныкталса, ал процесс ошончолук эффективдүү жүрөт. Педагогикалык процесстин алдын-ала белгиленген максатынан, ал максатка жетүү үчүн чечүүчү маселелердин жыйнагы келип чыгат.

Демек, педагогикалык процессти жүргүзөөрдүн алдында анын максат компоненти ачык, айкын белгилениши керек. Мүмкүн болушунча педагогикалык процесстин максаты ар бир окуучуга түшүнүктүү жана далилдүү жеткирилиши керек.

Педагогикалык процесстин маңыз компоненти жалпы жана конкреттүү максатты ишке ашыруу үчүн өткөрүлүүчү ишмердүүлүктү өзүнө камтыйт. Бул компонент педагогикалык процесстин ички касиетин мүнөздөйт, башкача айтканда анын мазмунун, ишмердүүлүктүн ирээтин өзүнө камтыйт. Педагогикалык процесстин мазмуну жана анын ирээти ар бир окуучуга жөнөкөй жана түшүнүктүү жеткирилиши керек.

Педагогикалык процесстин ишмердүүлүк компоненти - педагогдордун жана тарбиялануучулардын жалпы белгиленген максатка жетүү үчүн, аныкталган маселелерди ишке ашыруу үчүн түздөн-түз кыймыл-аракеттеринин жыйындысын мүнөздөйт. Айрым учурда педагогикалык процесстин бул компонентин уюштуруу же уюштуруу-жетектөө компоненти деп аташат. Ишмердүүлүк компоненти педагогикалык процесстин өтүү убагында педагогдордун жана окуучулардын аракеттенүүсүн мүнөздөйт. Демек, педагогикалык процесстин жүрүшү педагог жана окуучулардын бири-бирине болгон катышы жана

байланышы менен, алардын бири-бирине болгон таасири менен аныкталат.

Педагогикалык процесстин жыйыктык компоненти - ал процесстин натыйжалуу, же болбосо натыйжалуу эмес өткөндүгүн жана анын негизги максатка жетишин, же болбосо жетпей калганын көрсөтөт. Жыйынтык компоненттин аныктоо менен бирге, педагогикалык процесстин андан-ары эффективдүү өтөрүнө шарт түзүүгө болот.

Педагогикалык процесс бул окуу-таануу ишмердүүлүгүн жүргүзүүнүн негизинде алдын-ала белгиленген жыйынтыктарды алуу үчүн жүргүзүлөт. Ошондуктан, бардык эле ишмердүүлүк процессиндей эле, педагогикалык процесс өзүнүн объектиси, предмети, ишмердүүлүктүн каражаттары жана ишмердүүлүктүн жыйынтыгы менен мүнөздөлөт.

Педагогикалык процесстин, башкача айтканда окуу-таануу ишмердүүлүгүнүн объектиси бул тынымсыз өнүгүп жаткан инсан жана инсандардын коллективи. Педагогикалык процесс тынымсыз өзгөрүүдө болот, себеби анын объектиси тынымсыз, үзгүлтүксүз өз алдынча өнүгүүчү инсан жана инсандык коллектив. Натыйжада педагогикалык процесстин жыйынтыгы дагы өзгөрмөлүү болот.

Педагогикалык процесстеги педагогдун ишмердүүлүгүнүн предмети - бул өнүгүүнүн баштапкы абалындагы жана чоң адамдар ээ болгон билимге, билгичтикке жана көндүмгө али ээ боло элек инсанды калыптоо болуп саналат. Ар бир инсан өзүнө гана тиешелүү болгон мүнөзүнө жана касиеттерине ылайык белгилүү бир закон ченемдүүлүктүн негизинде психикалык жана акыл-эстик калыптанууга ээ болот. Жаш муундардын калыптанышы педагогикалык таасирге түздөн-түз көз каранды эмес, себеби ал окуучулардын өздүк мүнөздөмөлөрүнө: кабыл алуу, түшүнүү, ойлонуу жана башка көптөгөн касиеттерине көз каранды.

Педагогикалык процесс иш жүзүнө ашышы үчүн сөзсүз түрдө аныкталган каражаттар колдонулушу керек. Ага,

биринчи ирээт педагогдун профессионалдык даярдык деңгээли, кесиптик тажрыйбасы жана педагогикалык чеберчилиги кирет. Тактап айтканда педагогикалык процессте колдонулуучу негизги эмгек каражаты - педагогдун кеби, сөзү. Мындан сырткары, педагогикалык каражаттарга окуу китептери, окуу- методикалык куралдар, даярдалган көрсөтмө куралдар, схемалар, иллюстрациялар, үлгүлөр жана ошондой эле окутуунун жаңы маалыматтык техникалык каражаттары кирет. Азыркы мезгилдин негизги педагогикалык каражаты болуп бүткүл дүйнөлүк маалыматтар топтому эсептелет.

Педагогикалык процесстин жыйынтыгы тарбияланган, жашоого даяр инсан жана инсандардын коллективи болуп саналат. Педагогикалык процессте алардын аныкталган мүнөздөрдөрү, касиеттери калыптанат. Алдын-ала белгиленген максаттын түздөн-түз орун алышы анын жыйынтыгы болуп саналат. Бирок, дайым эле белгиленген максат дароо эле аткарылбайт. Педагогикалык процесс канчалык жогорку деңгээлде жүргүзүлсө, алдыга коюлган максат ошончолук так аткарылат.

Педагогикалык процесс бардык өндүрүштүк процесстер сыяктуу эле уюштуруу деңгээли, натыйжалуулук, технологиялык жана экономикалык сапаттары менен мүнөздөлөт. Педагогикалык процесстин натыйжалуулугу биринчи ирээт анын өтүү убактысы менен аныкталат. Педагогикалык процесстин уюштуруу деңгээли кайсы бир мааниде анын сапаттуу жүрүшүн жана технологиялык жактан ийкемдүү болушуна шарт түзөт.

Өз алдынча даярдануу үчүн суроолор

1. «Педагогикалык абалды» кандай түшүнүүгө болот?
2. Эмне үчүн педагогикалык процессти система катары карашат?
3. Педагогикалык процесс түшүнүгү менен окутуу, тарбиялоо жана окуу-тарбиялоо процесстеринин байланыштары?
4. Педагогикалык процесстин түзүлүштүк элементтерине кайсылар кирет?
5. Педагогикалык процесстин түзүлүштүк элементтери бири-биринен кандай касиеттери менен айырмаланат?
6. Педагогикалык процесстин компоненттик бөлүктөрү?
7. Педагогикалык процесстин негизги мүнөздөмөлөрү жана алардын өзгөчөлүктөрү?
8. Педагогикалык процесстин негизги каражаттары кайсылар?
9. Педагогикалык процесстин натыйжасынын өзгөчөлүктөрү кайсылар?
10. Педагогикалык процесстин объектиси жана предмети кантип аныкталат?
11. Педагогикалык процесстин натыйжалуугу кандай критерийлер менен белгиленет?
12. Жаңы маалымат технологиясы педагогикалык процеске кандай таасир этет?
13. Педагогикалык процесстеги окуу жана тарбиялоонун орун алышы, алардын бири-бирине болгон байланышы, алардын биримдүүлүгү кандай мүнөздөлөт?

ОН БИРИНЧИ ГЛАВА ПЕДАГОГИКАЛЫК ПРОЦЕССИН ЗАКОН ЧЕНЕМДҮҮЛҮКТӨРҮ

1. Педагогикалык процесстин закон ченемдүүлүктөрү
2. Педагогикалык процесстин этаптары

1. Педагогикалык процесстин закон ченемдүүлүктөрү

Тигил же бул процесстин объективдүү, зарыл болгон жана кайра-кайра кайталануучу байланыштары жана катыштары, ал процесстин негизги закон-ченемдүүлүктөрү болуп саналат. Ар бир процессти эффективдүү жүргүзүү үчүн анын негизги закон-ченемдүүлүктөрүн терең өздөштүрүү зарыл. Процесстин жүрүшү закон-ченемдүүлүктүн негизинде болсо, анда ал алдын-ала белгиленген максатка толугу менен жетүүгө шарт түзүлөт. Тескерисинче, процесс закон-ченемдүүлүктүн негизинде эмес, баш аламан жүргүзүлсө, анда ал процесс натыйжасыз болот жана алдын-ала коюлган максат ишке ашпай калат.

Педагогикалык процесс абдан татаал, көп кырдуу, объективдүү жана субъективдүү себептерге, факторлорго байланыштуу процесс болгондуктан, анын негизги закон-ченемдүүлүктөрү аныкталган багыттарда белгиленет. Ошондуктан, педагогикалык процесстин өтүшүнүн негизги закон ченемдүүлүктөрүн жети багытта аныкташат:

1. Педагогикалык процесстин жүрүшүнүн динамикасынын закон ченемдүүлүгү. Педагогикалык процесстин жүрүшүндөгү өзгөрүүнүн өлчөмү улам мурунку өзгөрүүнүн өлчөмүнө түздөн-түз көз каранды. Демек, педагогикалык процесстеги педагог менен тарбиялануучунун өз ара аракеттеринин жыйынтыктары баскычтуу мүнөзгө ээ болот. Натыйжада педагогикалык процесстин жыйынтыгы дагы "баскычтуу" сапатка ээ болот - ар бир мурунку баскычтагы жыйынтык канчалык жакшы болсо, улам кийинки баскычтагы жыйынтык ошончолук жогору болот.

Башкача айтканда, педагогикалык процесстин жүрүшүндө дароо эле аныкталган жыйынтыкка жетишүүсү мүмкүн эмес.

2. Педагогикалык процессте инсандын өнүгүүсүнүн закон ченемдүүлүгү. Педагогикалык процессте ар бир жаш муундун калыптануусунун ылдамдыгы жана жетишүү деңгээли төмөнкү факторлордон көз каранды: а) тукум куучулук факторго; б) тарбиялоо жана окутуу чөйрөсүнө; в) окуу-тарбиялоо ишмердүүлүгүнө; г) педагогикалык таасир этүүгө жана колдонулуучу каражаттарга. Демек, педагогикалык процесс бир эле мезгилде жана бирдей эле шартта өтсө дагы, ар бир жаш муундун калыптануу ылдамдыгы жана жетишүү деңгээли ар түрдүү болот.

3. Окуу-тарбиялоо процессин жетектөө закон ченемдүүлүгү. Педагогикалык процесстин натыйжалуу өтүшү төмөнкүлөргө көз каранды: а) педагог менен тарбиялануучунун ортосундагы кыйыр, тескери байланышка; б) тарбиялануучуга өз убагында такталып көрсөтүлүүчү таасирдин чондугуна, мүнөзүнө жана маанисине. Педагогикалык процесс эффективдүү жыйынтыкка келиши үчүн, ага өз убагында тастыктоолорду, тактоолорду киргизүү менен башкаруу зарыл. Демек, педагогикалык процесстин жыйынтыгын окуучулардын окуу жетишкендиги менен гана аныктабастан, ар бир педагогдун ишмердүүлүгүнүн натыйжасы катары кароо менен бирге, ага өз убагында толуктоолорду, өзгөртүүлөрдү киргизүү зарыл.

4. Педагогикалык процессти стимулдаштыруунун закон ченемдүүлүгү. Педагогикалык процесстин жыйынтыгы төмөнкү стимул түзүүнүн факторлоруна көз каранды: а) окуу тарбиялоо ишмердүүлүгүнө ички мотивдердин тийгизген таасирине; б) өз убагында пайда болгон тышкы (педагогикалык, коомдук, моралдык, материалдык жана башка) стимулдардын чондугуна жана анын мүнөзүнө. Педагогикалык процеске ар бир окуучу өзүнүн окуу мотивинин деңгээлине жараша же активдүү, же болбосо пассивдүү катышат. Ошентип, педагогикалык процесс эффективдүү жүрүшү үчүн ички жана тышкы оң окуу мотивдеринин гармониялуу айкалышы керек.

5. Педагогикалык процесстеги сезимдик кабыл алуунун, логикалык ой жүгүртүүнүн жана практиканын биримдүүлүк закон ченемдүүлүгү. Педагогикалык процесстин натыйжалуу өтүшү төмөнкүлөргө көз каранды: а) сезимдик кабыл алуунун сапатына жана тездигине; б) кабыл алынган маалыматтардын логикалык ой жүгүртүү менен иштелип чыгышына; в) анын практикалык колдонулушуна. Демек, педагогикалык процесстин жыйынтыгы окуу-таануу ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрүнүн байланышынан жана алардын практикада колдонулуу деңгээлинен көз каранды болот.

6. Педагогикалык процесстеги тышкы (педагогикалык) жана ички (таанып-билүү) ишмердүүлүктүн биримдүүлүк закон ченемдүүлүгү. Педагогикалык процесстин жыйынтыгы төмөнкүлөргө көз каранды: а) педагогикалык ишмердүүлүктүн сапатына; б) окуу тарбиялоо ишмердүүлүгүндөгү окуучулардын өздүк ишмердүүлүгүнүн сапатына. Педагогикалык процесс педагогдор менен тарбиялануучулардын өз-ара аракеттениши менен мүнөздөлгөндүктөн, анын жыйынтыгы педагогдун ишмердүүлүгүнөн дагы, окуучунун өздүк ишмердүүлүгүнөн дагы көз-каранды болот.

7. Педагогикалык процесстин шарттык закон ченемдүүлүгү. Окуу-тарбиялоо процессинин өтүүсү жана анын жыйынтыгы төмөнкүлөргө көз каранды: а) коомдук жана жеке талаптарга; б) коомдун материалдык-техникалык, экономикалык жана башка мүмкүнчүлүктөрүнө; в) педагогикалык процесстин өтүү шарттарына (моралдык-психологиялык абалга, санитариялык-гигиеналык нормаларга, эстетикалык жана башка). Педагогикалык процесс сөзсүз түрдө аныкталган жыйынтыкка жетиши үчүн тиешелүү адамдык, педагогикалык ресурстар, материалдык техникалык база жана аны уюштуруу үчүн зарыл жана жетиштүү болгон шарттар болушу зарыл.

2. Педагогикалык процесстин этаптары.

Педагогикалык процесс мезгил, мезгили менен кайталанып туруучу мүнөзгө ээ болот. Ошондуктан, педагогикалык процесстин жүрүшүндө ишмердүүлүктүн аныкталган ирээттүүлүгү орун алат, тактап айтканда, педагогикалык процесс белгилүү ишмердүүлүктөн башталып, аныкталган удаалаштыкта жүрүп, жыйынтыктоо бөлүгү менен аяктайт. Адатта педагогикалык процесс бир канча өтүү этаптарынан турат деп эсептелинет. Этап - бул педагогикалык процесстин жөн гана өзүнчө бир бөлүгү эмес, аныкталган ишмердүүлүктөрдүн убакыт боюнча тизмектелип өтүшү. Педагогикалык процесс негизинен үч этаптан, башкача айтканда даярдоо, негизги жана жыйынтык этаптан турат.

Педагогикалык процесстин даярдоо этабында процесс кабыл алынган багытта, белгилүү ылдамдыкта өтүшү үчүн бардык шарттар түзүлөт. Бул этапта маанилүү болгон төмөнкү маселелер чечилет: максатты аныктоо жана бекитүү, өтүү шарттарынын диагностикасы, жыйынтыкты алдын-ала аныктоо жана процесстин өтүшүнүн долбоорун жана планын бекитүү.

Педагогикалык процесстин даярдоо этабы процесстин максатын аныктоо жана бекитүү менен башталат. Процесстин максатын аныктоо жана бекитүү - жалпы билим берүү системасынын алдында турган максатты конкреттүү системага, конкреттүү шарттарга ылайыкташтыруу. Башкача айтканда, педагогикалык процессти конкреттүү мектепке, анын класстарына жана ар бир сабактарга тиешелүү түрдө аныктап чыгуу. Бул учурда педагогикалык жалпы максаттан келип чыккан талаптар менен конкреттүү окуу жайынын окуучуларынын мүмкүнчүлүгүнүн ортосундагы туура келбестиктер изилденет жана аны чечүү үчүн жолдор аныкталат.

Педагогикалык процесстин максатын туура аныктоо аны диагноздоо менен ишке ашат. Педагогикалык диагноздоо - бул педагогикалык процесстин жүрүшүнүн

конкреттүү шарттарын жана кырдаалдарын аныктоого багытталган изилдөө ишмердүүлүгү. Анын негизги максаты педагогикалык процеске таасир этүүчү негизги себептерди аныктоо болот. Башкача айтканда, педагогикалык процеске кайсыл себептер кандай таасир тийгизерин тактоо жүргүзүлөт. Бул жагдайда педагогдордун жана окуучулардын реалдуу мүмкүнчүлүктөрү жөнүндө, процесстин өтүү шарттары боюнча жана көптөгөн башка маалыматтар жыйналат. Диагноздоонун жыйынтыгында, айрым учурда процесстин максатына конкреттүү мүмкүнчүлүктөргө ылайык өзгөртүү киргизилиши мүмкүн.

Педагогикалык процессти диагноздоодон кийин, жыйынтыкты алдын-ала аныктоо — бул процессти өткөзбөй туруп эле, теориялык деңгээлде анын натыйжаларын изилдөө. Бул учурда абдан татаал методика колдонулат жана анын жардамы менен педагогикалык процесстин натыйжасыз жана туура эмес багытта жүрүшүнө жол берилбейт.

Педагогикалык процесстин даярдоо этабы диагноздоонун жана жыйынтыкты алдын-ала аныктоонун негизинде педагогикалык процесстин долбоорун жана планын түзүү менен аяктайт. Демек, педагогикалык процесстин планы дайыма конкреттүү системага ылайыкталат. Ар бир план өзү үчүн аныкталган мөөнөттүн ичинде гана жарактуу болот.

Ошентип, педагогикалык процесстин планы ким, качан жана кандай аракет жасашын аныктоочу нормативдик документ.

Педагогикалык процесстин өзөгү - негизги этап. Негизги этап бири-бирине салыштырмалуу өзгөчөлөнгөн, ошол эле учурда өз ара тыгыз байланышкан төмөнкү түзүлүштөрдөн турат: аткарылуучу ишмердүүлүктүн максаттарын жана маселелерин коюу жана аны чечмелеп берүү, педагогдордун жана окуучулардын өз ара аракеттениши; алдын-ала аныкталган методдор, каражаттар, формалардын колдонулушуна ыңгайлуу шарттарды түзүү; окуучулардын ишмердүүлүгүн стимулдаштыруу үчүн иш

чаралар; педагогикалык процесстин башка процесстер менен тыгыз байланышын түзүү.

Педагогикалык процесстин натыйжалуу өтүшү, анын түзүлүштөрүнүн өз ара байланыштарынын шайкештигине, алардын багыттуулугуна көз каранды болот. Себеби педагогикалык процесстин бир эле түзүлүшү айрым учурларда оң таасир этсе, айрым учурларда тескери таасир этиши мүмкүн. Мисалы, туура жана тез жүргүзүлгөн текшерүү процесстин натыйжалуу өтүшүнө өбөлгө түзөт, ошол эле учурда анын тез-тез кайталанышы тескери таасир этиши мүмкүн.

Педагогикалык процесс эффективдүү жүрүшү үчүн, анын негизги маселелери абдан ачык, так жана даана көрсөтүлүшү керек. Бул процесстин ишке ашышы - педагог менен тарбиялануучулардын өз ара аракеттениши. Окуу мазмунунун татаалдыгы, көлөмүнө ылайык педагогикалык процессти эффективдүү жүргүзүү үчүн тиешелүү методдор, каражаттар жана аны уюштуруу формалары тандалышы зарыл. Ар бир педагог педагогикалык процессти жүргүзүү менен бирге, окуучулардын оң мотивин түзүү үчүн стимулдаштыруунун эффективдүү жолдорун табышы зарыл болуп саналат.

Педагогикалык процесстин натыйжалуу өтүшүнө кыйыр, тескери байланыштын ролу абдан маанилүү. Анткени, кыйыр, тескери байланыш педагогикалык процессти башкаруунун негизги механизми, ар бир педагог өз учурунда тескери байланышты түзүү менен ага тиешелүү өзгөртүүлөрдү киргизе алат. Педагогикалык процесс өтүп жаткан учурда дагы ага тиешелүү өзгөртүүлөрдү, толуктоолорду киргизүүгө болот.

Педагогикалык процесс жыйынтыктоочу этап менен аяктайт. Жыйынтыктоочу этапта педагогикалык процесстин өтүшү жана анын жеткен деңгээли анализделет жана жалпыланат. Ар бир педагогикалык процесстин натыйжаларын талдоо менен кетирилген кемчиликтер жана орун алган жетишпегендиктер аныкталат. Алардын ар биринин себептерин аныктоонун натыйжасы, улам кийинки

педагогикалык процессти жүргүзүүдө кемчиликтерди, жетишпегендиктерди жоюуга шарт түзөт. Ошентип, педагогикалык процесс жыйынтыктоонун анализинин негизинде такталып жана толукталып өзгөртүүгө учурап турат.

Өз алдынча даярдануу үчүн суроолор

1. Эмне үчүн педагогикалык процесстин законченемдүүлүгүн багыттарга карата бөлүшөт?
2. Педагогикалык процесстин жүрүшүнүн динамикасынын закон ченемдүүлүгүнүн мааниси кандай?
3. Педагогикалык процессте инсандын өнүгүүсүнүн закон ченемдүүлүгү эмнелерден көз-каранды?
4. Окуу-тарбиялоо процессин жетектөө закон ченемдүүлүгүнүн ролу кандай?
5. Педагогикалык процессти стимулдаштыруунун закон ченемдүүлүгүнүн мааниси кандай?
6. Педагогикалык процесстеги сезимдик кабыл алуунун, логикалык ой жүгүртүүнүн жана практиканын биримдүүлүк закон ченемдүүлүгү өзүнө эмнелерди камтыйт?
7. Педагогикалык процесстеги тышкы (педагогикалык) жана ички (таанып-билүү) ишмердүүлүктүн биримдүүлүк закон ченемдүүлүгүнүн ролу кандай?
8. Педагогикалык процесстин шарттык закон ченемдүүлүгүнүн мааниси кандай?
9. Педагогикалык процесстин даярдоо этабында кандай ишмердүүлүктөр орун алат?
10. Педагогикалык процесстин негизги этабында кандай ишмердүүлүктөр жүргүзүлөт?
11. Педагогикалык процесстин жыйынтыкты талдоо этабынын мааниси кандай?

ЭКИНЧИ БӨЛҮК ДИДАКТИКА

ОН ЭКИНЧИ ГЛАВА ДИДАКТИКАНЫН НЕГИЗДЕРИ

1. Дидактиканын өнүгүшү жана анын маселелери
2. Дидактиканын категориялары

1. Дидактиканын негиздери

Окутуу процессинин маселелерин жана билим берүүнүн негиздерин дидактика изилдейт. Дидактика (байыркы грек тилинде *didaktikos* - окутуу жана *didasko* - окуучу деген маанини түшүндүрөт) педагогика илиминин негизги өзөктүү бөлүгү. Окутуу процесси - абдан татаал процесс, ал өз учурунда окутуу жана окуу процесстеринен турат. Адатта окутуу процесси менен тарбиялоо процесстерин ажырагыз процесс катары кабыл алышат. Ошол эле учурда окутуу процесси өзүнө гана тиешелүү болгон закон ченемдүүлүктөргө, принциптерге, жоболорго жана эрежелерге ээ болот. Азыркы мезгилде дидактиканы окутуунун теориясы жана практикасы жөнүндөгү илим катары кабыл алышат.

Коомдун алгачкы өнүгүү этаптарында эле улуу ойчулдар Сократтын, Демокриттин, Гераклиттин, Платондун, Аристотелдин жана башкалардын илимий трактаттарында окутуунун жана окуунун теориясы жөнүндө алгачкы түшүнүктөр, жоболор жана практикалык сунуштар орун алган. Ал эми «дидактика» илимий категориясын биринчилерден болуп немец педагогу, окумуштуусу Вольфранг Ратке (1571-1635 жж.) окутуу искусствосу катары киргизген. Ал эми белгилүү улуу чех педагогу Ян Амос Коменский (1592-1670 жж.) классикалык "Улуу дидактика" деген эмгегинде дидактиканы "бардыгын бардыгына окутуунун универсалдуу искусствосу" катары белгилөө менен ал процесс «кыска», «жагымдуу», «негиздүү», «жеңил»

болуу менен бирге теориялык билимди практикалык ишмердүүлүккө айлануусуна шарт түзүүсү керек деп эсептеген. Дидактиканын калыптанышына жана андан-ары өнүгүшүнө Джон Локк (1632-1704 жж.), Жан Жак Руссо (1712-1778 жж.), Генрих Песталоцци (1746-1827 жж.), Иоганн Гербарт (1776-1841 жж.), Адольф Дистервег (1790-1866 жж.), К.Д. Ушинский (1824-1870 жж.) жана башкалар зор салым кошушкан.

Дидактика илиминин жалпы предмети болуп бардык предметтер үчүн жалпы окутуу теориясы жана практикасы, ошондой эле окутуу процессиндеги бардык жалпы байланыштар эсептелинет. Ал эми ар бир предметтин окутуу теориясы ошол предметке тиешелүү окутуу теорияларында жана методикаларында каралат. Бул учурда ар бир окуу предметинин ички түзүлүшү, анын өзгөчөлүктөрү, окутуунун тиешелүү закон ченемдүүлүктөрү эске алынат жана ал предмет окутуунун түздөн-түз предмети болуп саналат. Мисалы, тарых предметин окутуунун теориясы жана практикасы.

Дидактиканын негизги функциялары:

а) окутуунун илимий деңгээлде негизделген теориясын түзүү, башкача айтканда билим берүүнүн багытын, мазмунун, анын түзүлүшүн, окуунун диагностикасын жана прогнозун түзүүнү;

б) окутуу процессинин практикасын аныктоо, башкача айтканда ал процесстин нормативдик жана инструменталдык нормаларын иштеп чыгуу.

Педагогика илиминин калыптануу мезгилинде "окуу", "окутуу процесси" деген түшүнүктөрдө негизинен предмет боюнча окуу процесси гана камтылган жана ал процесстин өзөгү, «кыймылдаткыч күч» катары окутуучу, мугалим кабыл алынган. Ал эми кийинки мезгилдерде окуу процесси эки компоненттен, тактап айтканда окутуу процессинен жана окуу процессинен тургандыгы далилденген. Окутуу процесси - окуу материалын ар бир окуучуга жеткирүү, түшүндүрүү үчүн мугалимдин атайын уюштурулган ишмердүүлүгү, ал эми окуу процесси - окуучулардын

билимди кабыл алуу, аны өздөштүрүү үчүн жүргүзгөн өздүк ишмердүүлүгү. Азыркы учурда окутуу түшүнүгүнө окуучуларда белгилүү бир таанып билүү ишмердүүлүгүн калыптоо үчүн мугалимдердин жетектөө ишмердүүлүгү менен бирге. мугалимдердин жана окуучулардын биргелешкен ишмердүүлүгү дагы кирет. Окутуу процесси төмөнкү мүнөздөмөлөр менен аныкталат: а) процесстин эки тараптуулугу (түз- мугалимден окуучуга; тескери - окуучунун кабыл алышынан кайра процесске өзгөртүү киргизүү); б) мугалимдердин жана окуучулардын бири- бирине тыгыз байланышкан бирдиктүү ишмердүүлүгү; в) негизинен алганда, мугалим тарабынан жетектелиши; г) атайын пландалышы, уюштурулушу жана башкарылышы; д) бүтүндүк жана бирдиктүүлүгү; е) окуучулардын жаш курагына туура келүүчүлүк; ж) окуучулардын тарбияланышын жана өнүгүшүн башкаруу жана башкалар.

Ошентип, дидактиканын негизги маселеси болуп «кимди?» «эмнеге?» жана «кимди?» «кантип?» окутуу саналат. Азыркы педагогика илиминде көрсөтүлгөн маселелерге «качан?», «канча убакытта?», «кимди?» жана «эмне үчүн?» деген суроолор дагы кошулган. Демек, дидактика илиминин негизги чече турган маселелери катары төмөнкүлөр белгиленет:

- окуу мазмунун аныктоонун педагогикалык негиздерин аныктоо менен мазмунду иштеп чыгуу;
- окуунун маңызын, закон ченемдүүлүктөрүн жана принциптерин изилдөө менен бирге окуучуга тийгизген таасирлерди өркүндөтүүнү аныктоо;
- окуучунун окуу-таануу ишмердүүлүгүнүн закон ченемдүүлүктөрүн изилдөө менен бирге окуу процессинде аны активдештирүүнүн жолдорун табуу;
- окуунун жалпы педагогикалык методдорунун системасын иштеп чыгуу жана аны эффективдүү пайдалануунун шарттарын аныктоо;
- окуу-тарбиялоо мекемелеринде окуу процессин эффективдүү уюштуруу жана өркүндөтүүнүн формаларын аныктоо.

Дидактиканын илимий милдеттеринин бири окуу мазмуну менен илимдин жетишкендиктерин айкалыштыруу, башкача айтканда окуу процессинде окуучулардын теориялык билим деңгээлин жогорулатуу менен, алардын ойлонуу, абстракциялоо мүмкүнчүлүгүн жакшыртуу.

Азыркы дидактикалык маселелердин бири окуу процесси учурунда туура проблемалык абалды түзүү менен бирге окуучулардын өз алдынча таанып - билүү ишмердүүлүгүн активдештирүүнүн натыйжасында билимди терең өздөштүрүүгө жана акыл -эстик өнүгүүгө жетишүү.

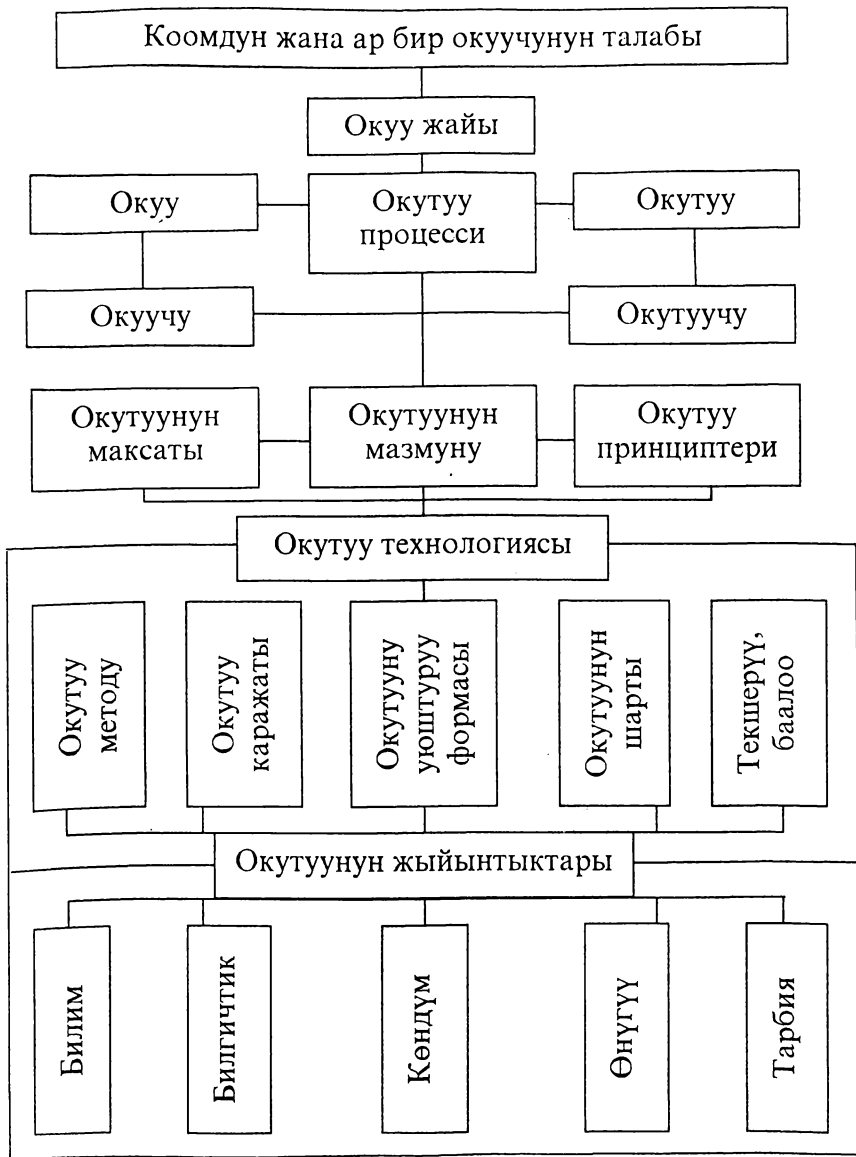
Мындан тышкары, дидактиканын милдеттерине окуу процессине тиешелүү техникалык каражаттарды эффективдүү пайдалануу, окуу материалдарынын программалык берилишин, окуучулардын таанып — билүү ишмердүүлүгүн, жөндөмдүүлүгүн, шыгын, оң окуу мотивин түзүүнү жана башка маселелер кирет.

2. Дидактиканын категориялары

Категория тигил же бул илимдин эң негизги кабыл алынган илимий түшүнүгү болуп саналат. Категориялардын негизинде жапы закон ченемдүүлүктөр жана закондор аныкталат. Бардык эле илимдер сыяктуу дидактиканын өздүк категориялары бар. Алардын түзүлүшү 5 - сүрөттө көрсөтүлгөн.

Окуу - таанып билүүнүн, ар түрдүү көнүгүүлөрдүн жана кабыл алынган тажрыйбанын негизинде өзүн алып жүрүүнүн жана ишмердүүлүктүн жаңы формаларын калыптоочу процесс.

Окутуу - аныкталган максатка жетүү үчүн педагогдор менен окуучулардын ортосундагы ырааттуу өз ара аракеттенүү.

Сүрөт 5. Дидактикалык категориялар жана алардын байланышы

Окуу процесси төмөндөгүдөй өз ара байланышкан ишмердүүлүктөн турат (Таблица № 2).

Таблица № 2

Окутуу менен окуу ишмердүүлүктөрдүн байланышы

№	Педагогдун ишмердүүлүгү	Окуучулардын ишмердүүлүгү
1	Окутуунун максатын жана милдеттерин чечмелөө	Окуунун оң мотивин түзүү үчүн өздүк ишмердүүлүк
2	Окуучуларды жаңы билим, кубулуштар, окуялар менен тааныштыруу	Жаңы билимдерди, көндүмдөрдү кабыл алуу
3	Билимди жана билгичтиктин аң-сезимдүү кабыл алуу процессин жетектөө	Анализдөө, синтездөө, талдоо жана системага келтирүү
4	Жаңы илимий закон ченемдүүлүктөрдү жана закондорду таанып билүү процессин жетектөө	Закон ченемдүүлүктөрдү, закондорду таанып билүү жана алардын натыйжалуу себеп-натыйжаларын таанып билүү
5	Теориядан практикага өтүү процессин жетектөө	Кабыл алынган билгичтиктерди жана көндүмдөрдү системага келтирүү
6	Эвристикалык жана изилдөө ишмердүүлүгүн уюштуруу	Маселелерди чечүү үчүн практикалык ишмердүүлүктү жүргүзүү
7	Окуучулардын окуудагы жана өнүгүүдөгү өзгөрүштөрүн текшерүү жана баалоо	Өзүн - өзү текшерүү жана жетишүүсүн аныктоо

Максат- окутуу процесси жете турган чек, алдын-ала белгиленген жыйынтык.

Мазмун - окутуу процессинде окуучу кабыл алуучу илимий билимдердин, практикалык билгичтиктердин, көндүмдөрдүн жана ошондой эле ойлоону ишмердүүлүгүнүн, ыкмаларынын системасы.

Принцип - окутуу процессин закон, закон ченемдүүлүктүн негизинде жүргүзүүдөгү негиз.

Окутуунун технологиясы - алдын-ала белгиленген, көрсөтүлгөн окутуунун максатына жетүү үчүн методдорду, каражаттарды, формаларды, шарттарды тандоонун, колдонуунун жана текшерүүнүн жолу.

Метод - аныкталган максатка жетүүнүн жана алдыга коюлган маселелерди чечүүнүн жолу, ыкмасы.

Уюштуруу формасы - окуу процессин ишке ашыруунун түзүлүшү, ирээтүүлүгү. Ал окуу процессинин маңызынын тышкы касиети, логикасы жана убактысы.

Каражат - окуу процессин өткөрүүдө колдонулуучу куралдардын жана нерселердин жыйындысы.

Жыйынтык - коюлган максаттын ишке ашуу деңгээли, окуу процессинин аякташындагы корутунду.

Түшүнүк - тигил же бул предметти теориялык жактан кабыл алуудагы идеялардын жыйындысы.

Билим - окуунун негизинде түшүнүккө, билгичтикке, көндүмгө жана ойлоонуунун ыкмаларына ээ болуу.

Билгичтик - ээ болгон түшүнүктөрдүн негизинде берилген шартка ылайык коюлган милдетти чечүү үчүн ийгиликтүү иш-аракеттин мүмкүнчүлүгү. Ал өздөштүрүлгөн билимди практикада колдонуу мүмкүнчүлүгүн аныктайт.

Көндүм - билгичтиктин автоматтык түрдө ишке ашырылышы.

Өз алдынча даярдануу үчүн суроолор

1. Дидактика окутуунун искусствосу же болбосо, окутуу жөнүндөгү илим болуп саналабы?
2. Байыркы доордогу ойчулдардын дидактика боюнча эмгектери кайсылар?
3. Ян Амос Коменскийдин классикалык "Улуу дидактика" деген эмгегиндеги негизги концептуалдуу багыттар кайсылар?
4. Педагогика илиминин бөлүктөрү менен дидактика кандай байланышта?
5. Дидактиканын негизги маселеси «кимди?» «эмнеге?» жана «кимди?» «кантип?» окутууну кандай чечмелеп берсе болот?
6. Окутуу жана окуу ишмердүүлүктөрүнүн этаптары жана бири-бири менен байланыштары кандай?
7. Дидактиканын негизги категорияларынын аныктамалары жана бири-бири менен болгон байланыштары кандай?
8. Дидактикалык категориялар убакыттын өтүшү менен өзгөрүшү мүмкүнбү?
9. Дидактиканын педагогика илиминдеги орду жана функциялары кандай?
10. Окутуу процессинин эң жалпы мүнөздөмөлөрү кайсылар?
11. Кыргыз Республикасындагы дидакт-окумуштуулардын негизги эмгектери кайсылар?
12. Эмне үчүн республикада дидактикалык категориялар ар түрдүү аныктамаларга ээ болушат?

ОН ҮЧҮНЧҮ ГЛАВА ДИДАКТИКАЛЫК СИСТЕМАЛАР

1. Гербарттын дидактикасы
2. Дьюинин дидактикалык системасы
3. Азыркы дидактикалык система

1. Гербарттын дидактикасы

Окуу процесси тигил же бул психологиялык, педагогикалык концепциянын негизинде жүргүзүлөт. Өз учурунда бири-биринен айырмаланган окуу концепцияларды дидактикалык система деп аташат. Дидактикалык система — белгилүү бир критерийдин негизинде түзүлгөн педагогикалык биримдүүлүк, ал өз учурунда окуу максаттарын, окуу мазмунун, окуучулардын өзгөчөлүктөрүн, окуучу менен окутуучунун бирдиктүү ишмердүүлүгүн уюштуруунун формаларын, окуу үлгүлөрүн жана окууну жүргүзүүнүн жолдорун, ыктарын камтыйт. Бир дидактикалык система экинчи дидактикалык системадан эң негизги концепциясы, андан пайда болгон дидактикалык максаттары, уюштуруу принциптери, мазмуну, формасы жана методдору менен айырмаланышат. Шарттуу түрдө азыркы педагогика илиминде эң жогорку деңгээлде жалпылоонун негизинде дидактикалык системаларды үч түргө бөлүшөт:

1. Гербарттын дидактикалык системасы (классикалык система);
2. Дьюинин дидактикалык системасы (прогрессивдүү система);
3. Азыркы дидактикалык система.

Немец педагогу Иоганн Фридрих Гербарт улуу педагог Я. Коменскийдин кадимки класстык-сабактык окуу системасын кайрадан иштеп чыгып, педагогиканын илимий дидактикалык системасын түзгөн. Ал дидактиканы ошол мезгилдеги этика жана психология илимдеринин теориялык концепцияларынын базасында иштеп чыккан. И. Гербарт

тарбиялоонун негизги максаты моралдык, адеп-ахлактык деңгээли жогору болгон жаш муундарды калыптандыруу деп эсептеген. Ошондуктан тарбиялоо процесси төмөнкү адеп-ахлактык идеяларга негизделиши зарыл деп эсептеген:

- өзүн-өзү өркүндөтүү, инсандын өздүк талабына ылайык өнүгүү багытынын аныкталышы;
- ак көңүлдүк, өзүнүн эркин башкалардын эрки менен айкалыштыруу;
- укуктук өнүгүү, адамдар менен болуучу карама-каршылыктын өз убагында алдын-алуу;
- чынчылдык, башка адамдар тарабынан кетирилген каталарга кечиримдүү болуу;
- ички эркиндик, өзүнүн каалоосун жана көз-караштарын башка адамдардын каалоосу менен айкалыштыра билүү.

И. Гербарт ошол мезгилдеги психология илиминин эки жобосун дидактикага киргизген:

- адамда тукум куучулук менен берилген, же болбосо алдын ала пайда болгон психикалык шык, ынтаа болбойт;
- адамдын бардык психикалык өнүгүшү, калыптанышы элестетүүнүн негизинде жүрөт.

И. Гербарт дидактикалык системаны иштеп чыгууда колдонгон адеп-ахлактык жана психологиялык жоболор метафизикалык мүнөзгө ээ болучу, ал эми анын дидактиканын негизги концепциясы болсо немецтик идеялогиялык философияга негизделген. Мектептин негизги милдети болуп окуучулардын интеллектуалдык деңгээлин көтөрүүгө шарт түзүү саналган, ошол эле учурда аларды тарбиялоо үй-бүлөнүн функциясы деп эсептелген. Педагогикалык башкаруу - окуучуларды дайыма тынымсыз окутуу, алардын физикалык жана интеллектуалдык өнүгүшүн байкоо жана аларды катуу тартипке үйрөтүү. И. Гербарттын дидактикасында тартипти сактоо үчүн ар түрдүү чектөөлөрдү, талаптарды коюуга жана ошондой эле айрым учурда күч колдонуп жазалоого дагы уруксат берилген.

И. Гербарттын дидактикага кошкон негизги салымы - анын биринчилерден болуп окуу процессинин жүрүшүн аныкталган бөлүктөргө бөлүп жүргүзүүнүн зарылчылыгын далилдеши. Анын иштеп чыккан дидактикалык системасына ылайык окуу процесси төмөнкү бөлүктөрдөн турат: ачыктык-ассоциация-система-метод.

Окуу процессинин ачыктык бөлүгүндө окуу материалын аныктоо жана аны өздөштүрүү жүрөт. Окуу материалы мүмкүн болушунча көрсөтмө куралдар менен жабдылып, окуучулардын ачык-айкын алгачкы ирээт кабыл алуу ишмердүүлүгү орун алышы зарыл. Ассоциация бөлүгүндө алгач кабыл алынып жаткан окуу материалдарын мурда өздөштүрүлгөн билимдер системасы менен байланыштыруу, алардын окшоштуктарын, айырмасын аныктоо жүргүзүлөт. Окуу процессинин система бөлүгүндө өздөштүрүлгөн окуу мазмунундагы байланыштарды, түшүнүктөрдү, закон ченемдүүлүктөрдү жана корутундуларды түшүнүү, аларды кабыл алуу орун алат. Бул учурда окуу материалы негизинен жоболорго, эрежелерге таянуу менен берилет. Окуу процессинин метод бөлүгүндө байланыштардын, түшүнүктөрдүн, закон ченемдүүлүктөрдүн негизинде теорияларды, концепцияларды кабыл алуу менен бирге аларды жаңы абалда, мурда белгисиз жагдайларда колдонуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болуу орун алат. Ошентип, И. Гербарттын дидактикалык системасы боюнча окуу процесси чечмелеп түшүндүрүү, аларды кабыл алуу, жалпылоо жана колдонуу ишмердүүлүктөрүн камтыйт. Окуу процессинин көрсөтүлгөн бөлүктөрү бардык окуу предмети боюнча, окуу мазмунунун татаалдыгына жана деңгээлине карабастан сөзсүз түрдө аткарылышын талап кылынган. Азыркы мезгилге чейин орто билим берүү системасында окуу процесси негизинен алганда көрсөтүлгөн бөлүктөр менен жүргүзүлүүдө. И. Гербарттын дидактикалык системасы окуу процессин жүргүзүүнү аныкталган багытта өткөрүүнү жолго салган, окутуучулар алдыңкы-ала бекитилген методикалык көрсөтмөлөрдүн негизинде гана окуу процессин жүргүзүүгө тийиш болгон. Окуу процесси

окутуучулар тарабынан абдан катуу башкарылган, себеби тыюу салуу, жазалоо жана башка авторитардык методдор колдонулган. Натыйжада И. Гербарттын дидактикасы өз убагында коомдун өнүгүшүнө жакшы өбөлгө түзгөнү менен кийин мектептердин өнүгүшүнө тескери таасирин тийгизген. Тактап айтканда, И. Гербарттын дидактикасында окуу процессинин негизги максаты окуучуларга даяр гана билимдерди берүү болуп калган. Ал процесстин негизги өзөгү мугалим болуп, ал эми окуучулар пассивдүү ролду ойноп, сабак учурунда тынч отуруп, көңүл коюу менен мугалимди угуп жана анын талаптарын сөзсүз аткарууга мажбур болушкан. Мындан тышкары, бардык предметтер боюнча сабактар бирдей "формалдуу бөлүнгөн" бөлүктөрдү ишке ашыруу менен өтүлүүгө тийиш болучу.

Кийинчээрэк Рейн, Циллер, Дерпфельд жана башкалар Гербарттын дидактикасындагы бир жактуулукту, формалдык жоболорду жоюуга аракет кылышкан. Мисалы, Рейн окуу процессинин бөлүктөрүн кайрадан бөлүп чыгып, алардын сандык дагы, сапаттык дагы маанисин жогорулаткан. Анын теориясы боюнча окуу процесси төмөнкү бөлүктөрдөн турат: жаңы материалды даярдоо - аны чечмелеп берүү - мурунку өтүлгөн материалдар менен жаңы материалдарды айкалыштыруу - жалпылоо - колдонуу. Ошол эле учурда, мугалимдерге бул бөлүктөрдүн сөзсүз түрдө сактоо талабы коюлган эмес. Ошондуктан, мугалимдер окуу процессин методикалык жактан жаңылоого, ал эми окуучулар кайсы бир деңгээлде өздөрүнүн демилгесин көтөрүүгө мүмкүнчүлүк алышкан.

Эң алгачкы дидактикалык система болгон И.Гербарттын классикалык дидактикасы окутуу процессинин теориясынын жана практикасынын негизи болуп саналат.

2. Д. Дьюинин дидактикалык системасы

Америкалык философ, психолог жана педагог Джон Дьюи гербарттык, авторитардык, классикалык

дидактикалык системанын тескери жактарына сын көз караш менен карап, аны кайрадан иштеп чыгып, жаңы дидактикалык системаны негиздеген. Д. Дьюи педагогикалык изилдөөлөр аркылуу И. Гербарттын дидактикалык системасынын төмөнкү жетишпеген жактарын көрсөткөн:

- катуу тартиптин негизиндеги үстүртөдөн тарбиялоо;
- окутуунун «китептик» мүнөзү жана анын турмуш менен байланышпаганы;
- окуучуларга даяр түшүнүктөрдү берүүгө жана аларды эске тутууга гана багытталган окуунун «пассивдүү» методдордун колдонуу;
- окуу процессинде окуучулардын өздүк кызыкчылыгын, талабын жана суроолорун толук көңүлгө албагандыгы.

Джон Дьюи педагогикалык эксперименттерди Чикаго шаарынын мектептеринде 1895-жылдары баштаган. Д. Дьюи эгерде окуучулардын өздүк кызыкчылыгы негизги орунга коюлса, окуу процесси натыйжалуу, ийгиликтүү өтөөрүн далилдеген. Окуучулардын өздүк кызыкчылыктарына, талаптарына ылайыктуу жүргүзүлгөн окуу процесси жөн гана "вербалдык"(оозеки, китеп боюнча) окуу процессине караганда жакшы жыйынтыктарды берерин көрсөткөн. Окуу теориясына киргизген Д. Дьюинин эң негизги концепциясы - бул "ойлонуунун толук актысы". Ал философия жана психология илимдеринин негизги жоболоруна ылайык, эгерде окуучу өзүнүн келечеги үчүн маанилүү болгон кыйынчылыкка кездешсе, анда ал кыйынчылык боюнча толук жана натыйжалуу ой жүгүртө баштайт жана аны чечүүгө аракеттенет деген. "Ойлонуунун толук актысы" концепциясына ылайык окуу процесси төмөнкү этаптарды камтыйт:

- кыйынчылыкты сезүү;
- кыйынчылыкты аныктоо;
- кыйынчылыкты чечүү үчүн жолдорду издөө, башкача айтканда кыйынчылыктын чечилишинин гипотезасын иштеп чыгуу;

- кыйынчылыкты чечүүдөгү алдын-ала жыйынтыктарды иштеп чыгуу, башкача айтканда гипотезанын логикалык жактан ар тараптан негизделиши;
- гипотезаны кабыл алуу, же болбосо аны четке чыгаруу боюнча экспериментти жана байкоолорду жүргүзүү.

Ошентип, "кыйынчылыктар табылгандан" кийин аны чечүү жолдору, "маселелери" белгиленет. Бул учурда И. Герbartтын дидактикасына туура келген деңгээлдеги билим берүү жана тарбиялоо баалуулугунун ордуна принциптүү жаңы түрдөгү жогорку деңгээлдеги маселелер пайда болот. Анткени, окуу маселелери негизинен алганда окуучулардын өздүк кызыкчылыгынан жана талабынан пайда болот.

Ар бир педагог окуучулардын өнүгүшүн терең изилдеп жана алар чече ала турган маселелердин аныкталган, кичинекей бөлүктөрүн "улам-улам" берип турушу зарыл. Бул учурда, ар бир окуучу өз кезегинде кездешкен кыйынчылыктарды сезүү жана аны чечүү, өзүнүн келечегине чоң роль ойной турганын билиши керек. "Ойлонуунун толук актысына" ылайык жүргүзүлгөн окуу процессинде окуучулар төмөнкү маселелерди чечүүгө тийиш:

- конкреттүү кыйынчылыкты ички сезими менен туюу;
- аны аныктоо, башкача айтканда маселени ар тараптан тактоо;
- гипотезаны иштеп чыгуу жана анын чечилишин изилдөө;
- маселенин бөлүктөрүнүн чечилишинин жыйынтыгын алуу;
- эксперимент жана байкоонун негизинде гипотезаны текшерүү.

Ошентип, "китептик окуунун" ордуна өздүк таанып билүү ишмердүүлүгүнүн негизиндеги активдүү окуу пайда болгон. Окуу процессинде жөн гана жаңы материалдарды түшүндүрүүчү мугалимдин ордуна окуучулардын жеке кыйынчылыгын чечүүдө жардам көрсөтүүчү мугалимдер келет. Мурунку стабилдүү окуу программасынын ордуна жаңы багыттуу окуу программасы киргизилген жана анын маңызынын жалпы гана бөлүгү мугалимдер аркылуу

аныкталган. Мындан тышкары, оозеки жана жазуу ишмердүүлүгүнүн ордуна окуучулардын өз алдынча изденүү ишмердүүлүгү пайда болгон.

Ошентип, И. Гербарттын «традициялык» дидактикалык системасына уюлдуу, карама-каршы болгон, Д. Дьюинин «прогрессивдүү» дидактикалык системасы пайда болгон.

Бирок, Д. Дьюинин дидактикасы дагы көптөгөн жаңыланууларга карабастан, айрым кемчиликтерге дагы ээ. Тактап айтканда, Д. Дьюинин дидактикалык системасы боюнча окуу процесси бардык предметтер боюнча дээрлик бирдей методдор, формалар менен өтүлүшү зарыл деп эсептелген. Мындан тышкары, окуу процесси жалаң гана изилдөө багытына өтүүдө окуу убактысы ченемсиз жогорулап кетет. Окуучулар көпчүлүк учурда жаңы окуу материалдарды, билимдерди бекемдөө, өздөштүрүү ишмердүүлүгүн жүргүзбөй калышат. Мурдагы бардыгына тиешелүү болгон стабилдүү окуу пландарынын ордуна кирген фрагменталдык, кыска курстар окуу процессинин ирээттүү удаалаштыгын, бири - бирине өтүшүн камсыз кыла алышкан жок.

3. Азыркы дидактикалык система

Азыркы дидактикалык система көптөгөн педагогикалык изилдөөлөргө, эксперименттерге негизделип окутуу процессинин максаттарын, милдеттерин, өтүшүн жана жыйынтыгын аныктайт. Азыркы дидактикалык система үч башкы жобого таянат:

1. Азыркы дидактиканын методологиялык негизин таанып-билүүнүн философиясынын (гносеологиянын) объективдүү закон ченемдүүлүктөрү түзөт. Ошондуктан, азыркы дидактика мурунку дидактикалык теориялардагы окуу процессинин анализинин жана анын негизги теориясынын бир жактуулугун, чектелгендигин жойгон. Азыркы дидактиканын негизги теорияларына ылайык окуу процессин чечмелөө системалык көз карашта, тактап

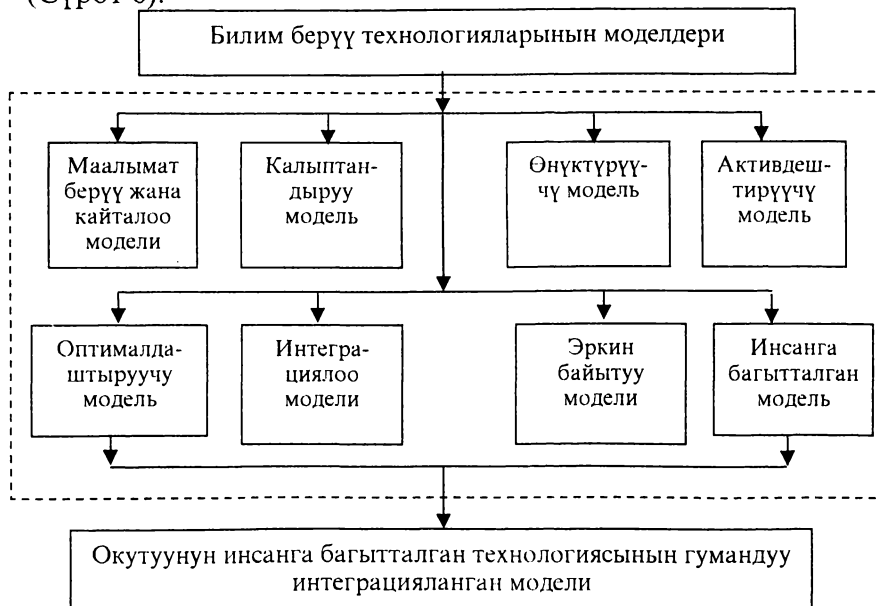
айтканда таанып-билүү процессинде дагы, окуу ишмердүүлүгүндө дагы сезимдик туюу, кабыл алуу жана кабыл алынган билимдин жана билгичтиктин практикалык текшеримдүүлүгү органикалык түрдө бири-бирине байланышат жана айкалышат. Демек, окуу процессинде сезимдик кабыл алуу, аны теориялык деңгээлде иштеп чыгуу жана практикада текшерүү бирдей роль ойношу зарыл.

2. Азыркы дидактиканын теориялары боюнча окутуунун маңызы бир жагынан алганда окуучуларга даяр билим берүү эмес жана экинчи жагынан, окуучулардын өздөрү алдыга койгон кыйынчылыктарын өз алдынча чечүү гана эмес. Ал процесс окуучулардын активдүү өз алдынча ишмердүүлүгү менен туура жана так уюштурулган педагогдун башкаруу ишмердүүлүгүн айкалыштырат. Ошентип, окуу процессинин айрым бөлүктөрүндө окуучуларга окуу материалдары даярдалган негизде берилип, анын жалпыланышы, системага келиши жана андан ары өздөштүрүлүүсү проблемалык, чыгармачылык менен изденүү, өз алдынча окуу-таануу ишмердүүлүгүн уюштуруу менен жүрөт. Азыркы дидактиканын негизги максаты кыска убакыттын ичинде эң сапаттуу каражаттарды колдонуу менен бирге, окуучулардын окуу деңгээлин жогорку баскычка көтөрүү негизинде сапаттуу окуу процессин жүргүзүү.

3. Азыркы дидактиканын теориясына ылайык окуу пландары, программалары жана курстары жаңы технологиялардын негизинде түзүлө баштады. Жогоруда көрсөтүлгөндөй «традициялык» дидактикалык системада окуу программалары окуучулардын түздөн-түз кызыкчылыгынан келип чыкпастан, ачык жана так аныкталган «китептик түшүнүктөрдү» гана алуу менен интеллектуалдык деңгээлди көтөрүүгө багытталган болсо, ал эми «прогрессивдүү» дидактикалык системада болсо спонтандык, убактылуу окуучулардын гана кызыкчылыгын көздөгөн программалар түзүлүүчү. Ал эми азыркы дидактикага ылайык стабилдүү программаларды кабыл алуу менен бирге, айрым бир курстар аркылуу терендетилип берилүүчү программалар дагы кошумча ишке киргизилүүдө.

Азыркы дидактикалык системанын негизинде окуу процесси негизинен төмөнкү бөлүктөрдөн турат: билим берүүгө даярдоо, таанып билүү маселелеринин чечилиши, кабыл алынган билимдин жалпыланышы, системага келтирилиши жана анын практикада колдонулушу. Окуу процессинин бөлүктөрүнүн бири-бири менен байланыштары, ар биринин окуу процесстеги ролу жана функциясы, педагог менен окуучулардын бири-бирине болгон мамилелери ар тараптуу жана көп кырдуу касиеттерге ээ болот.

Окуу процессинин жүрүү багытына жараша, анын негизги жоболоруна ылайык окутуунун технологиясынын ар кандай үлгүлөрү түзүлгөн. Алар бири- бири менен тыгыз байланышта жана бири - бирин ар дайым толуктап турат. Аларды шарттуу түрдө төмөндөгүдөй элестетүүгө болот (Сүрөт 6).

6-сүрөт. Окутуунун технологиялары

Жогоруда келтирилген үлгүлөр жалпы адамзатынын өнүгүүсүнүн тиешелүү тигил же бул тарыхый - социалдык

этаптарында пайда болгон. Алардын ар бири дидактикалык атайын теорияга, концепцияга негизделген. Мисалы, окутуунун маалымат берүү жана кайталоо үлгүсү Я. А. Коменскийдин заманынан ушул күнгө чейин орун алып келе жатат. Мында мугалимдер окуучуларга окуу маалыматтарын негизинен даяр түрдө гана беришет, ал эми окуучулар аларды кабыл алышат, бекемдешет жана зарыл учурда кайталап айтып беришет.

Окутуунун калыптандыруучу үлгүсү окуучулардын акыл эмгегин жана илимий элестерин, түшүнүктөрүн белгилүү, аныкталган жана бири-биринен кийин өтүүчү удаалаш этаптар боюнча калыптандырууга арналган. Бул теориянын автору белгилүү психологдор жана дидакт-окумуштуулар П.Я. Гальперин, Н.Ф. Талызина, А.В. Усова жана башкалар.

Окутуунун өнүктүрүүчү үлгүсү 60 - жылдарда пайда болгон. Анын негизги баштоочусу Л.В. Занков башталгыч билим берүүнүн программасы жана окутуу методикасы окуучулардын жалпы өсүүсүнө жардам бербестен, ар кандай окуу материалдарын жаттап алууга шарт түзөрүн далилдеген. Ал бул оюн Л.С. Выготскийдин «окутуу өнүгүүнүн алдында жүрүүгө тийиш» деген жобосу менен негиздеген. Өнүгүүгө багыттап окутуу идеясы башка психологдор (В.В. Давыдов, Н.Я. Менчинская, Н.Ф. Талызина, И.С.Якиманская, Д.Б. Эльконин жана башкалар) тарабынан дагы колдоого ээ болуп, алар бул үлгүнүн теориясын түзүүгө зор салымдарын кошушкан. Бул багытта бири-бирине байланышкан төмөнкү принциптер көрсөтүлөт:

- окуунун жогорку татаалдык деңгээлде жүрүшү;
- окуу материалын өтө тездикте окуу;
- теориялык билимдин негизги орунда болушу;
- окуучулардын окуу процесин аңдап туюшу;
- бардык окуучуларды, анын ичинде кыйынчылыкка ээ болушкан окуучуларды өнүктүрүү үчүн багытталган жана системалуу ишмердүүлүктүн орун алышы.

Окутуунун активдештирүү үлгүсү окуучуларга билимдерди даяр түрдө гана бербестен, ага атайын шарт түзүүгө арналган. Бул дидактиканын проблемалуу окутуу идеясынын негизинде иш жүзүнө ашат. Проблемалуу окутуу багытын баштоочулары жана негиздөөчүлөрү Дж. Брунер, И.Я. Лернер, М.М. Махмутов, В. Оконь, М.Н. Скаткин жана башкалар болушкан. Проблемалуу окутууда алгач окуучу чече ала турган проблемалык кырдаал, жагдай түзүлөт. Окуу материалы проблемалык жагдайдын негизги маселеси катары берилет. Окуучу проблемалык жагдайды чечүү үчүн өзүндөгү билимди аныктоо менен дагы кандай багытта кошумча эмнелерди табуу керек экендигин анализдейт жана аракеттенет. Аныкталган тоскоолдукту жеңгенден кийин гана жаңы «ачылыш» пайда болот. Окуунун кийинки бөлүктөрүндө өздөштүрүлгөн жаңы билимдерди салыштыруу, аны тастыктоо жана жалпылоо орун алат.

Окутуунун оптималдаштыруучу үлгүсү көрүнүктүү педагог-окумуштуу Ю.К. Бабанскийдин жетекчилигинде түзүлгөн. Анын мазмуну берилген шартта мугалимдин жана окуучулардын минималдуу аракеттерин жумшоо менен кыска убакыт ичинде жогорку натыйжага жетишүү дегенди билгизет.

Окутуунун интеграциялоо үлгүсү ар кандай предметтерден алынган билимдерди бири - бирине шайкеш келтирүү, ылайыкташтыруу, системалаштыруу максатын көздөйт. Ал илимдин өнүгүшүнүн философиядагы интеграциялоо жана дифференциация принциптерине (Б.П. Кедров, М.Г. Чепиков, А.Н. Федосеев жана башкалар) негизделген. Дидактикада биринчилерден болуп кесиптик билимдер менен жалпы билимдерди интеграциялоо процессинде (М.Н. Берулава) ишке ашкан. Интеграциялоонун алгачкы элементи болуп окутуу процессинде тектеш предметтерди байланыштырып окутуу саналат.

Инсанга багытталган окутуу үлгүсү кийинки убактарда гана пайда болду. Бирок анын элементтери буга чейин эле ар кандайча аталып келген. Мисалы, гумандуу педагогика,

неопрагматизм, экзистенциализм, неопедоцентризм, эркин тарбиялоо, кызматташуу педагогикасы жана башка багыттар. Бул идеялардын негизинде окуу процессинин гумандуулук психологиясы (А. Маслоу, К. Роджерс жана башкалар) турат. Инсанга багытталган окутуу инсанды татаал, кайталанбаган өз адынча баалуулук катары кабыл алат. Адамдын бардыгы бирдей, алар бири - бирин кемсintүүгө укуктары жок. Мына ушулар инсанга багытталган окутуунун үлгүсүн түзүүгө негиз болгон принциптер болуп эсептелет.

Билим алуунун эркин байытуу үлгүсү ар бир адамдын өз билимин көтөрүүгө, байытууга болгон жеке муктаждыгы менен мүнөздөлөт. Билимди эркин байытуу көбүнчө балдардын музыкалык билим алуусу, чет тилдерин үйрөнүүсү, спорт менен машыгуусу, репетитор жалдап билимин көтөрүүсү аркылуу ишке ашат. Бул үлгүнүн мазмунунда бардык окуучуга бирдей көрсөтмө, же болбосо бирдей программа болушу мүмкүн эмес. Бирок ал процессти уюштурууга коюлуучу жалпы талаптар, натыйжасын көтөрүүнүн жалпы жоболору болуусу закон ченемдүү көрүнүш.

Жогоруда келтирилген окутуунун үлгүлөрүн талдоонун негизинде окутуунун инсанга багытталган технологиясынын гумандуу интеграцияланган үлгүсү профессор Э. Мамбетакунов тарабынан сунуш кылынууда. Мында негизги көңүл инсандын каалоосуна, жөндөмүнө гумандуу мамиле жасап, ар кандай ыкмаларды, каражаттарды, уюштуруу формаларын интеграциялоо идеясы жатат. Мындай интеграцияланган үлгүсүн түзүүгө А. Маслоу, К. Роджерс, В.П. Зинченко, А.В. Петровский, М.Н. Борулава, В.В. Краевский, В.В. Сериковдун эмгектери негиз болду.

Өз алдынча даярдануу үчүн суроолор

1. Дидактикалык системалар бири-биринен кандай айырмаланышат?
2. И. Герbartтын дидактикалык системасынын негизги жоболору кандай идеяларга таянат?
3. И. Герbartтын классикалык дидактикалык системасынын азыркы окуу процессиндеги ролу кандай?
4. Д.Дьюинин дидактикалык системасынын негизги жоболору кандай концепцияга ылайыкташтырылган?
5. «Ойлонуунун толук актысына» ылайык окутуу кандай этаптардан турат?
6. Д.Дьюинин прагматикалык дидактикалык системасынын азыркы окуу процессиндеги ролу кандай?
7. Азыркы дидактикалык системанын негизги концепциялары кайсылар?
8. Окуу процессинин технологиялык үлгүлөрүнүн жалпы мүнөздөмөлөрү жана алардын айырмачылыктары?
9. Окутуунун инсанды өнүктүрүү моделиндеги негизги принциптер кайсылар?
10. Окутуунун бир эле моделин дайыма колдонууга мүмкүнбү?
11. Окутуунун жаңы моделдери пайда болушу мүмкүнбү?

ОН ТӨРТҮНЧҮ ГЛАВА

ПЕДАГОГИКАЛЫК ТЕХНОЛОГИЯЛАР

1. Педагогикалык технологиянын негиздери
2. Педагогикалык технологиялардын түрлөрү

1. Педагогикалык технологиялардын негиздери

Азыркы мезгилде педагогика илиминде «педагогикалык технологиялар», «билим технологиясы», «окуу технологиясы», «инновациялык технология» терминдери колдонулат. «Технология» термининин уңгусу байыркы грек тилинде «техно» - искусство, чеберчилик, аткаруучулук, ал эми «логос» - окуу, үйрөнүү деген маанилерди түшүндүрөт. Демек, технология тигил же бул ишмердүүлүктү жогорку чыгармачылык деңгээлде жүргүзүү жана аны үйрөнүү болуп саналат. Ал эми педагогикалык технология бул - бир жагынан окуу материалын иштеп чыгуу, аны өзгөртүү жана берүүнүн методдору менен каражаттарынын жыйындысы болсо, экинчи жагынан техникалык жана маалыматтык каражаттардын негизинде педагогдун окуучулар менен бирдикте окуу процессин жүргүзүү жөнүндөгү илим болуп саналат. Педагогикалык технология окуу максатынын, билим мазмунунун, дидактикалык методдордун, каражаттардын, формалардын бири-бири менен байланышын жана аныкталышын өзүнө камтыйт.

Педагогика илиминин калыптанышы менен бирге эле педагогикалык технология категориясы негизделген. XX кылымдын башында педагогикалык технологияны окуу процессинин эффективдүүлүгүн жогорулатуу максатында окуу процессин ар түрдүү техникалык каражаттар менен өтүү менен түшүндүрүшкөн. Бирок, педагогикалык технология бул жөн эле окуу процессинде техникалык каражаттарды, компьютерлерди колдонуу эмес, ал окуу процессинин натыйжалуулугун жогорулатуунун жаңы принциптерин, закон ченемдүүлүктөрүн иштеп чыгуу, окуу

мазмунун өзгөртүү жана ошондой эле окуу процессинин жүрүшүн аныктоонун критерийлерин белгилөө менен мүнөздөлөт. Ошондуктан акыркы мезгилдерде педагогикалык технологияны окуу процессинин баштапкы этабынан акыркы этабына чейин белгиленген үлгүнү түзүү жана аны практикада түздөн-түз жүргүзүү менен аныкташат. Педагогикалык технологиянын аныктамасы ар түрдүү багытта берилет.

Педагогикалык технологиянын аныкталышы эн биринчи ирээт окуу процессинин эффективдүүлүгүн жогорулатуу үчүн педагогика илимине «система» түшүнүгүн системасын киргизүү менен берилет, башкача айтканда педагогикалык технологияны «билим берүүнүн систематизациясы» жана «окутуунун систематизациясы» түшүнүктөрү менен байланыштырышат. Ошондуктан ЮНЕСКОнун аныктоосу боюнча педагогикалык технология: техникалык жана адамдык ресурстардын бири-бири менен тыгыз байланышын эске алуу менен окутуу процессинин жана билимди өздөштүрүүнүн системалык методун иштеп чыгуу жана аны практикага киргизүү.

Айрым учурда педагогикалык технологияны окутуу процессинин натыйжалуу өтүшү үчүн колдонула турган инструмент, каражат катары карашат. Бул учурда педагогикалык технология окуу процессинин эффективдүү жүрүшүнүн аныкталган методдордун, формалардын, каражаттардын педагогикалык, психологиялык жыйындысы, башкача айтканда окуу процессин уюштуруунун методикалык жыйындысы болуп саналат.

Педагогикалык технологияны аныктоонун дагы бир багыты окуу процессин эффективдүү жүргүзүүнүн нормативдик документтерин иштеп чыгуу менен байланышкан. Анткени, айрым учурда педагогикалык технологияны окутуу процессинин эффективдүү жүрүшүнүн үлгүсү катары кабыл алышат.

Педагогикалык технологияны татаал система катары кабыл алып, анын илимий аспектилерин, колдонулуу деңгээлдерин жана курамдык бөлүктөрүн аныктоо керек.

Педагогикалык технологиянын аспектилери төмөнкүлөр:

- илимий аспектиси - педагогикалык технология педагогикалык процесстин максатын, маңызын, методдорун, формаларын жана жүрүшүн изилдөөчү жана иштеп чыгуу боюнча педагогика илиминин өзгөчө бир бутагы, бөлүмү;
- процессуалдык - аныктоо аспектиси- педагогикалык процессинин баштан аягына чейин аныкталышы жана жазылышы, башкача айтканда процесстин эффективдүү өтүшү үчүн максаттын, мазмундун, методдун, форманын, каражаттын алдын-ала белгиленishi;
- ишмердүүлүк аспектиси - педагогикалык процесстин жүрүшү үчүн инсандык, инструменталдык жана методологиялык каражаттардын бири-бири менен айкалышы, башкача айтканда педагогикалык процесстин түздөн-түз орун алышы.

Педагогикалык технологиянын колдонулушу бири-бири менен тыгыз байланышкан үч деңгээл менен мүнөздөлүнөт:

1. Жалпы педагогикалык, дидактикалык деңгээл. Жалпы педагогикалык (окутуу жана тарбиялоо процесстеринин) технология республикалык окуу мекемелеринин бирдиктүү мүнөздөмөсү болуп саналат. Анткени жалпы педагогикалык технология билим берүү системасынын максатын, мазмунун, методдорун, формаларын, каражаттарын жана ошондой эле процесстин объектилери менен субъектилеринин байланышын аныктайт.

2. Жеке предметтик деңгээл. Предметтик педагогикалык технология аныкталган предметтер, класстар жана окуу жайлар боюнча кабыл алынган методдордун, формалардын жана каражаттардын жыйындысы катары кабыл алынат.

3. Өзгөчөлөнгөн бөлүктүү деңгээл. Өзгөчөлөнгөн педагогикалык технология кандайдыр бир так аныкталган окуу жана тарбиялоо маселелерин жогорку деңгээлде жүргүзүүнүн бардык этаптарын камтыйт. Мисалы, түшүнүктөрдү өздөштүрүү технологиясы, окуу

материалдарын кайталоо технологиясы, өз алдынча окуу ишмердүүлүгүн технологиясы жана башка ушул сыяктуу технологиялар.

Ал эми педагогикалык технологиянын курамдык бөлүктөрү дагы үч багытта каралат:

I. Концептуалдык негизи бөлүгү педагогикалык технологиянын жалпы мүнөздөмөлөрүн жана принциптерин өзүнө камтыйт.

II. Педагогикалык технологиянын маңыздык бөлүктөрүнө окуунун жалпы жана конкреттүү максаттары менен бирге окуу материалынын мазмуну кирет.

III. Педагогикалык технологиянын процессуалдык иштиктүү бөлүгүнө окуу процессин уюштуруунун түрлөрү, педагогдун жана окуучулардын ишмердүүлүктөрүнүн методдору жана формалары, окуу процессинин башкарылышы жана ошондой эле бааланышы кирет.

Ар бир педагогикалык технология сөзсүз түрдө методологиялык талаптарга, тактап айтканда концептуалдуулук, системалуулук, башкарылуучулук, эффективдүүлүк жана кайталануучулук критерийлерине туура келиши зарыл.

Педагогикалык технология философия, психология, педагогика, дидактика жана ошондой башка илимдерге негизделген жана өзгөчөлөнгөн концепциянын негизинде жаралат. Педагогикалык технология өзүнө тиешелүү болгон изилдөөнүн объектисине, предметине, принциптерине жана методдорго ээ болуп, илимдин концептуалдуулук критерийине туура келет.

Педагогикалык технология жогорку деңгээлдеги система катары кабыл алынат. Анткени ал окутуу процессинин аныкталган логикасын, курамдык бөлүктөрүн жана алардын бири-бири менен байланышын мүнөздөп системалуулуктун талабына жооп берет.

Педагогикалык технология жогорку деңгээлдеги башкарылуучулук талапка жооп берет. Себеби, педагогикалык технология окуу процессинин бардык этаптарында тиешелүү өзгөртүүлөрдү жана толуктоолорду

өз убагында киргизип, алдын-ала аныкталган жыйынтыкка жетүүгө мүмкүнчүлүк түзөт.

Педагогикалык технология мамлекеттик стандартта көрсөтүлгөн максаттарга жетүүнүн гаранты болуу менен бирге окутуу процессинин эффективдүү жүрүшүн оптималдуу каражаттардын жардамы менен камсыз кылат.

Педагогикалык технология сөзсүз түрдө кайталануучулук критерийине жооп берет. Себеби, анын жыйынтыгы бирдей мүнөздөгү окуу жайларда дайыма кайталанат, башкача айтканда процесстин субъектилерине көз карандысыз мүнөзгө ээ болот.

2. Педагогикалык технологиялардын түрлөрү

Азыркы мезгилде орто билим берүү системасына ылайыкташтырылган көптөгөн педагогикалык технологиялар даярдалып билим сапатын жогорулатууга өбөлгө түзүүдө. Алардын негизги түрлөрү төмөндөгүлөр:

- коллективдик окуу технологиясы;
- активдүү окуу технологиясы;
- модулдук технология;
- проблемалуу окуу технологиясы;
- оюн технологиясы жана башка технологиялар.

Коллективдик окуу технологиясынын багыты салттуу окутуудагы айрым кемчиликтерди жана жетишпегендиктерди жоюуга багытталган, башкача айтканда салттуу окутуудагы төмөнкү туура келбестиктерди чечүүгө арналат:

1. Тышкы стимул менен окуу мотивинин туура келбестиги. Себеби, салттуу окутууда мугалимдер окуу материалын берүүдө стимулду түзүүгө аракет жасашканы менен ал окуунун оң мотивине айланбайт. Ал эми коллективдик окуу технологиясында өзүнө жана калган окуучуларга ишеним пайда болуп, окуучулардын окуу мотиви жогорулайт.

2. Пассивдүү жөнөкөй кабыл алуунун активдүү өзгөртүп түзүү ишмердүүлүгүнө айланбашы. Салттуу окууда көпчүлүк

окуучулар окуу материалын жөн гана кабыл алып, аны кайра айтып берүү менен гана чектелет. Ал эми коллективдик окуу технологиясында ар бир окуучу өзүнүн ишмердүүлүгүнүн натыйжасында окуу материалын түшүнүү менен кабыл алат.

3. Окуу процесси учурундагы окуучулардын психологиялык «коркунучтуу», «жагымсыз» абалынын «жагымдуу» абалга айланбашы. Белгилүү болгондой окуу процесси окуучу үчүн дагы, педагог үчүн дагы «жагымдуу» болушу зарыл. Тилекке каршы, салттуу окутууда окуучулардын көпчүлүгү суроого жооп берүүдөн тартынып «жагымсыз» абалда болушат. Ал эми коллективдик технология мүмкүн болушунча ар бир окуучунун өздүк каалоосу менен окуу процессине активдүү катышууга шарт түзөт.

4. Тарбиялоо менен окутуунун шайкеш келбеши. Салттуу окутуу процессинде тарбиялоо негизинен алганда тигил же бул аракетти башкарууга гана багытталат. Ал эми коллективдик технологияда ар бир окуучу өзүн эркин сезип, болгон мүмкүнчүлүгүн толук ачууга аракет жасайт. Демек, коллективдик окуу технологиясында окуучу окуу процессине активдүү катышуу менен, өзүнө зарыл болгон касиеттерди, сапаттарды калыптайт.

Коллективдик окуу технологиясы төмөнкү принциптердин негизинде орун алат:

- улам өзгөрүп туруучу окуучулардын жуптары, топтору;
- өз ара окутуу;
- өз ара текшерүү;
- өз ара башкаруу.

Коллективдик окуу технологиясы окуу материалын педагогдун жардамы менен эмес, атайын түзүлгөн чакан коллективдин изденүүчүлүк ишмердүүлүгү жана жалпы талкуу менен өздөштүрүү болуп саналат. Коллективдик окуу технологиясы окуу процессинин уюштурулушуна жараша жуптук, группалык жана класстык топтор түрлөрүнө бөлүнөт.

Коллективдик окуу технологиясынын салттуу окутуудан эң негизги өзгөчөлүктөрү төмөнкүлөр:

- чыныгы баарлашуунун орун алышы;
- угууга жана түшүнүүгө аракет жасоо;
- түшүнүүгө жана түшүндүрүүгө аракеттенүү;
- биримдикте ишмердүүлүктү жүргүзүү;
- өзүн жана башкаларды сыйлоо;
- өздүк ишенимдин пайда болушу.

Коллективдик окуу технологиясы сөзсүз түрдө алдынала даярдалып, аныкталган ирээтте жүрүшү зарыл. Коллективдик окуу технологиясынын уюштурулушу төмөнкүлөрдү өзүнө камтыйт: эрежелерди иштеп чыгуу жана аны бекитүү; ар бир катышуучуга аныкталган ролдорду бөлүү; тапшырмаларды берүү жана аткаруу убактысын аныктоо; жыйынтыкты талкулоо жана жалпы чечимдерге келүү.

Окутуунун активдүү технологиясы. Окуу процессиндеги окуучунун активдүүлүгү педагогика илиминдеги эң негизги маселелердин бири. Окуучунун окуу ишмердүүлүгүндөгү активдүүлүк окуу материалын ойлонуу, туюу менен кабыл алып, өзүнүн бардык мүмкүнчүлүгүн жумшап ойлонуу жана практикада колдонуу ишмердүүлүгүнүн жаңы жогорку деңгээлине жетүү болуп саналат. Окуу процессинин жүрүшүнө ылайык окуу ишмердүүлүгүндөгү активдүүлүктү үч деңгээлге бөлүшөт:

- окуу материалын калыбына келтирүүдөгү активдүүлүк - окуучунун окуу материалын түшүнүү менен калыбына келтирип, үлгүнүн жардамы менен практикада колдонуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болуусу;
- окуу материалын түшүндүрүп, чечмелеп берүүдөгү активдүүлүк — окуучунун түшүнгөн окуу материалынын маанисин, анын эң негизги байланыштарын аныктап, аларды белгисиз, жаңы абалдарда колдонуусу;
- чыгармачылык деңгээлдеги активдүүлүк — окуучунун окуу материалынын теориялык маанисин кеңири

түшүнүүсү, пайда болгон жаңы маселелерди өз алдынча чечүүгө аракеттенүүсү, окуу-таануу ишмердүүлүгүн эн жогорку деңгээлде жүргүзүүгө аракет жасоосу.

Окутуунун активдүү технологиясынын салттуу окутуудан эң негизги өзгөчөлүктөрү төмөнкүлөр:

- мажбурлоо менен ойлонууну активдештирүү, башкача айтканда окуучу өзүнүн каалоосуна жараша активдүү окуу - таануу ишмердүүлүгүн жүргүзөт;
- үзгүлтүксүз ишмердүүлүктү жүргүзүү, окуучу окуу процессинин аныкталган этабында гана эмес, тескерисинче башынан аягына чейин тынымсыз катышат;
- өз алдынча чыгармачылык деңгээлдеги чечимдерди кабыл алуу, жогорку деңгээлдеги окуу мотивине ээ болуу.

Азыркы мезгилде билим берүү системасында окутуунун активдүү технологиясы абдан кеңири колдонулууда. Алардын негизги түрлөрү төмөнкүлөр: абалдын анализи (case stadi), дискуссия, иштиктүү оюн, «тегерек стол», «акыл-эс чабуулу» жана башка ушул сыяктуулар.

Абалдын анализи кеңири таралган окутуунун активдүү технологиясынын бири болуп саналат. Окуу материалы кандайдыр бир аныкталган абалды ар тараптан анализдин негизинде берилет. Аныкталган абалдын анализинде окуу процесси эки багытта жүрөт. Биричисинде, аныкталган абал окуучуларга алдын-ала жеткизилет, ар бир окуучу абалдын анализи боюнча такталган тапшырма алат жана аны өз алдынча чечкенге аракет жасайт. Бул учурда окуу процесси ар бир окуучу активдүү катышкан талкуу катары жүрөт. Экинчисинде, аныкталган абалдын чечилиши түздөн-түз окуу процессинде орун алат. Бул учурда абалдын анализи боюнча ар бир окуучунун көз карашы талкууланат. Негизинен алганда, абалдын анализи окуу материалын аналитикалык талкуунун негизинде белгилүү болгон маалыматтарды пайдалануу, өз алдынча чечимдерди кабыл алуу жана жалпы бир ой толгоого келүүнү пайда кылат.

Дискуссия бул - бир талаш маселени ачык айкын талкуунун негизинде, талаш-тартыш менен ар тараптан талкуулоо, изилдөө болуп саналат. Дискуссия алдына койгон максаты боюнча жана жүрүшү боюнча талдоо, баа берүү, эрежелерди иштеп чыгуу жана башка түрлөргө бөлүнөт:

Дискуссияны даярдоо жана жүргүзүү төмөнкү ишмердүүлүктөрдү өзүнө камтыйт:

- окуучуларга маселени өз убагында жеткизүү жана алдын-ала даярдыкты жүргүзүү;
- талкуудагы терминдердин, түшүнүктөрдүн, аныктамалардын бирдей болуп, алардын туура сакталышын камсыз кылуу;
- катышуучулардын бирин-бири сыйлоосун, мамилелердин туура болушуна алып келүү;
- талкууну абдан кызык жана курч, ошону менен бирге эле маданияттуу өткөрүү.

Дискуссия бири-бирине байланышкан үч этаптан турат:

1. Багыт берүү этабы. Дискуссиянын маселесин, анын максатын катышуучуларга жеткизүү, катышуучуларды бири-бирине тааныштыруу жана дискуссиянын эрежелерин, жүрүү убактыларын, талкуулоонун ирээтин жана дискуссияда колдонулуучу негизги терминдердин, түшүнүктөрдүн аныктамаларын ар бир катышуучуга берүү. Дискуссия натыйжалуу өтүү үчүн тиешелүү туура, жагымдуу абалды пайда кылуу керек.

2. Баалоо этабы. Дискуссиянын маселеси боюнча ар түрдүү пикирлерди ортого салуу, маселенин чечилиши боюнча сунуштарды, идеяларды топтоо жана аларды ар тараптан талкуулоо. Дискуссия коюлган маселеден четтебей, мүмкүн болушунча бардык катышуучулардын чыгып сүйлөөсү менен жүрүшү зарыл.

3. Жыйынтыктоо этабы. Дискуссиянын маселесинин чечилиши боюнча ар тараптуу пикирлердин жана сунуштардын негизинде бир багыттуу чечимге жетүүгө аракет кылуу. Бул учурда мүмкүн болушунча бардык каршы пикирлерди дагы эске алуу зарыл болуп саналат.

Иштиктүү оюн. Активдүү окуу технологиясынын кеңири таралган түрлөрүнүн бири иштиктүү оюн болуп саналат. Иштиктүү оюндун негизи болуп төмөнкү эрежелер саналат:

- катышуучулардын аткара турган ролдору боюнча бөлүнүшү;
- катышуучулардын ар түрдүү ролдорду аткаруу менен бирдиктүү ишмердүүлүккө катышуусу;
- катышуучулардын жалпы максатка жетүүгө аракет жасашы;
- оюн учурунда ар түрдүү күтүлбөстүктөрдүн орун алышы;
- оюн учурунда стимулду пайда кылуучу факторлордун пайдаланылышы;
- оюндун үзгүлтүксүз, ыкчам жана кызыктуу жүрүшү;
- оюн учурунда билим алуу, өнүгүү жана тарбиялоо функцияларынын гармониядуу айкалышы.

Иштиктүү оюнду жүргүзүүнү даярдоо өзүнө төмөнкү этаптарды камтыйт.

- Оюндун максатын аныктоо этабы. Оюнду жүргүзүү менен окуу процессинин кандай максаттарына жетүү зарыл экендиги аныкталат, башкача айтканда иштиктүү оюндун багыты белгиленет.
- Оюндун мазмунун аныктоо этабы. Окуу максатына туура келүүчү абал аныкталат.
- Оюндун жүрүшүн аныктоо. Оюнга катышуунун эрежелери, катышуучулардын укуктары жана милдеттери, арбитрлердин укуктары белгиленет.
- Оюндун жүрүү ирээти, катышуучулардын тизмеси, арбитрлердин орду, ролдордун мазмуну жана аткарылышы белгиленет.

Иштиктүү оюн бири-биринен келип чыгуучу төрт бөлүктөн турат:

1. Иштиктүү оюндун темасы, максаты катышуучуларга жеткирилет. Жалпы катышуучулар кичинекей топторго (4-5 окуучу) жана арбитрлерге (3-4 окуучу) бөлүнөт.

Катышуучуларга жана арбитрлерге оюндун шарттары жана зарыл болгон маалыматтар берилет. Бул этаптын аягында ар бир топко суроолор, тапшырмалар берилип, алар дароо бааланат.

2. Ар бир кичинекей топто өз алдынча берилген абалды сүрөттөө үчүн функцияларды, ролдорду бөлүштүрүү орун алат. Натыйжада ар бир топ жазуу түрүндө жоопторду арбитрлерге тапшырышат.

3. Ар бир кичинекей топ өздөрү даярдаган абалды көрсөтүшөт. Ал эми башка топтор аларга суроо беришет жана аларды толукташат. Бул учурда арбитрлер күтүлбөгөн суроолорду, тапшырмаларды берүү менен эң кыска убакытта жооп даярдоону талап кылышат. Арбитрлер ар бир топтун ишмердүүлүгүн ачык айкын баалашат

4. Жыйынтыкты чыгаруу. Арбитрлердин оюндун жүрүшүн, катышуучулардын активдүүлүгүн баалоо менен бирге оюндун жүрүшүндөгү жетишкендиктерди жана кетирлиген кемчиликтерди көрсөтүшөт.

«Тегерек стол» окуучулардын кабыл алган билимдерин өздөштүрүүгө, жетишпеген маалыматтарды топтоого, коюлган маселени чечүүнү үйрөнүүгө, өзүнүн ой-пикирин далилдөөгө жана жогорку деңгээлде дискуссия жүргүзүүнү үйрөнүүгө багытталган технологиянын бир түрү болуп саналат. «Тегерек столду» уюштуруунун бирден-бир талабы катышуучулардын бетме-бет жайгашуу менен баардашуу, пикир алмашуунун орун алышы. Бул учурда бардык катышуучулар бирдей укукка жана мүмкүнчүлүктөргө ээ болот. Ар бир катышуучу өзүнүн ой-толгоосун, пикирин ортого салып, аны ар тараптан негиздөөгө аракет жасайт. Натыйжада окуучулар жөн гана жоопту бербестен, берилген жооптун далилдүүлүгүн, сунуштардын маанилүү экендигин далилдөөгө үйрөнөт.

«Акыл-эс чабуулу» максатка ылайык коюлган маселени жогорку деңгээлде чечүүнүн аныкталган ыктарынын бири болуп саналат. «Акыл-эс чабуулунун» негизги максаты коюлган маселе боюнча коллективдик ойлонуунун натыйжасында анын «жаңыча», өзгөчө чечилишин пайда

кылуу саналат. «Акыл-эс чабуулу» окуу процессинин жүрүшүндө төмөнкү милдеттерди аткарат:

- окуу материалын чыгармачылык изденүү менен кабыл алуу;
- теория менен практиканын байланышын чындоо;
- окуу процессинде окуу-таануу ишмердүүлүгүнүн жаңы багыттарын аныктоо;
- коллективдик ойлонуу ишмердүүлүгүн жүргүзүүнүн тажрыйбасына ээ болуу жана башка ушул сыяктуу.

«Акыл-эс чабуулу» натыйжалуу жүргүзүү үчүн төмөнкү эрежелерди кабыл алышат:

- талкуу учурунда бардык катышуучулар бирдей укукка, шартка ээ болот;
- ар бир сунуш, пикир кабыл алынат;
- канчалык көптөгөн сунуштар пайда болсо, коюлган максатты чечүү ошончолук жеңил болот;

«Акыл-эс чабуулун» өткөрүүдө мугалим окуучуларды чечилүүгө тийиш болгон маселе жана өткөрүү эрежелери менен тааныштырат. Окуучулардын санына жараша 3-5 окуучудан турган группа түзүлөт жана группанын ичинен пайда болгон пикирлерди, сунуштарды топтоп туруу үчүн эксперт шайланат. Группалардагы окуучулар бирдей санда жана мүмкүн болушунча бирдей деңгээлдерде болушу керек. Андан кийин группалардын баарына бирдей суроо берилип, бир-эки суроо жооп уюштурулат. Андан кийин мугалим дагы бир жолу эрежелерге токтолуп, аудиторияга негизги маселени коет. Ар бир группа активдүү ишмердүүлүктү жүргүзөт, ал эми эксперт бардык пикир, сунуштарды атайын кагазга түшүрүп, аларды топтойт. Андан кийин эксперттер өзүнчө чогулушуп, эң оригиналдуу, кызыктуу варианттарды тандап алышат. Андан кийин эксперттер «акыл-эс чабуулунун» натыйжасында пайда болгон пикирлерди, сунуштарды талкуулоо менен корутунду чыгарышат. Эсперттерден кийин мугалим «акыл-эс чабуулуна» катышкандарга ыраазычылык билдирип, эң кызыктуу ойлорго токтолуп жалпы жыйынтык чыгарат.

Модулдук технология. Модуль катары өзүнчө мааниге ээ болгон системанын аныкталган бир бөлүгү кабыл алынат. Модулдук окуу технологиясы окуучунун толук өз алдынча же болбосо мугалимдин жардамы менен өз алдынча окуу материалдарын өздөштүрө алгандай окуу максатынын, окуу мазмунунун, маалыматтардын жана окуу-методикалык көрсөтмөлөрдүн алдын-ала берилиши болуп саналат. Педагогдун функциясы маалыматты берүү жана анын өздөштүрүлүшүн аныктоо менен чектелет. Окуу модулу бул окуу предметинин аныкталган окуу — таануу ишмердүүлүгүн талап кылган ар тараптан негизделген функционалдуу түйүнү.

Модулдук окуу технологиясын уюштуруу төмөнкү принциптердин негизинде жүрүзүлөт: маалыматтык материалдын максатка багытталышы; комплекстүүлүгү; интеграцияланган жана жекече дидактикалык максаттардын айкалышы; модулдук окуу материалынын толуктугу жана өз алдынчалуулугу; модулдук элементтердин бирдей мааниге ээ болушу жана салыштырмалуулугу; маалыматтык, жана методикалык материалдардын оптималдуу берилиши.

Модулдук окуу технологиясынын жүрүшүндө төмөнкү эрежелер жана талаптар сакталышы керек:

- окуу мазмунун модулдарга бөлүүдө ар бир түзүлүш аныкталган дидактикалык максаттарга туура келиши;
- ар бир модуль сөзсүз түрдө өзүнчө мааниге ээ болуп, башка модулдар менен биригип жалпы окуу мазмунун түзүшү;
- ар бир модуль өзүнө шайкеш келүүчү метод жана форма менен өтүшү.

Модулдук окуу технологиясында окуу предметинин мазмуну так жана аныкталган түзүлүшкө ээ болот жана ар бир модуль маанисине жана мазмунуна ылайык ар түрдүү методдордун жана формалардын шайкеш келиши менен мүнөздөлүнөт. Окуучу ар бир модулду өз алдынча өздөштүрүп, окуу предметин жогорку деңгээлде кабыл алууга жетет.

Проблемалуу окуу технологиясы. Негизинен алганда проблемалуу окуу технологиясы дайыма актуалдуу болуп, ар тараптан изилденип келген. Проблемалык окуу технологиясында «проблемалык жагдай» түзүлүп, окуу мазмунун өздөштүрүү аныкталган «проблеманы» чечүү менен орун алат. Проблемалык жагдай - бул зарыл болгон окуу мазмунун өздөштүрүүдөгү пайда болгон кыйынчылык, татаалдык жана ошондой эле ал кыйынчылыкты сөзсүз түрдө жениш керек экендигин түшүнүү болуп саналат. Ал эми проблема катары өздөштүргөн билим, билгичтик жана көндүмдөрдүн негизинде чечилүүгө тийиш болгон проблемалык жагдай кабыл алынат. Демек, проблемалык окуу технологиясы билим сапатын жогорулатуу үчүн окуу процессин окуучулардын өз алдынча ишмердүүлүктү жүргүзүүчү окуу методдорду айкалыштырып өтүү саналат.

Проблемалык окуу технологиясынын негизги ыкмалары төмөнкүлөр:

- проблемалык баяндоо;
- айрым изденүү;
- изилдөө.

Проблемалык баяндоо технологиясында окуу мазмуну проблемалык жагдай, проблема катары мугалим тарабынан окуучуларга сунушталат. Окуу процессинин жүрүшүндө мугалим ал проблемалык жагдайды ар тараптан анализдейт жана проблеманы чечүү үчүн багыттарды аныктайт. Андан кийин проблеманын чечилишин алдын-ала негиздейт, башкача айтканда проблеманын илимий гипотезасын иштеп чыгат. Окуу процессинин аягында проблеманын чечилишинин туура, же туура эмес экендигин далилдейт. Демек, проблемалык баяндоодо окуу процесси мугалим тарабынан уюштурулат, ал эми окуучулар болсо проблемалык жагдайды түзүү, проблеманы негиздөө, анын чечүүгө аракет жасоо, чечилишин алдын-ала аныктоо жана проблеманын чечилишинин туура экендигин далилдөө ишмердүүлүгү менен таанышышат.

Айрым изденүү технологиясында окуу мазмунуна ылайык проблемалык жагдайды түзүү мугалим менен

окуучулардын бирдиктүү ишмердүүлүгүнө негизделет. Андан кийин окуучулар проблеманы негиздөөгө, аны чечүүнүн жолун (гипотезасын) аныктоого жана ошондой эле проблеманын чечилишинин туура, же туура эмес экендигин далилдөөгө аракет жасашат. Окуу процессинин жүрүшүндө мугалим маалыматты жыйноого багыт көрсөтүүчү, гипотезаны негиздөөдө кеңеш берүүчү, ал эми жыйынтыкты талкуулоодо эксперт катары катышат.

Изилдөө технологиясында окуу мазмунуна жараша проблемалык жагдайды түзүү, анын чечилишин негиздөө жана жыйынтык чыгаруу баштан аяк окуучулар тарабынан жүргүзүлөт. Окуу процессинин жүрүшүндө мугалим тышкы көз карандысыз байкоочу катары гана катышат.

Проблемалык окуу технологиясынын жүрүшү төмөнкү этаптардан турат:

- Проблемалык жагдайды түзүү;
- Проблемалык жагдайды ар тараптан изилдөө менен проблеманы негиздөө;
- Проблеманы терең анализдөө;
- Проблеманын алдын-ала чечилишин — гипотезаны иштеп чыгуу;
- Гипотезанын туура же туура эмес экендигин далилдөө;
- Жыйынтыкты талкуулоо.

Оюн окуу технологиясы. Оюн адамдын негизги ишмердүүлүгүнүн бири болуп саналат. Атайын түзүлгөн шартта коомдук тажрыйбаны түзүү жана аны өздөштүрүү менен коомдо өзүн-өзү алып жүрүүнү далилдүү көрсөтүүнү оюн, же болбосо оюнду ойноо деп аташат. Оюнду ойноо төмөнкү бөлүктөрдөн турат:

- максатты аныктоо;
- планды түзүү;
- максатты ишке ашыруу (ойноо);
- жыйынтыктын анализи.

Окуу процессинде оюн технологиясы дидактикалык максаттары, уюштуруу өзгөчөлүктөрү, жаш курактык мүмкүнчүлүктөрү жана мазмуну боюнча бири-биринен

айырмаланышат. Адатта дене тарбиясын өркүндөтүү боюнча, интеллектуалдык, эмгектик жана психологиялык окуу оюндары коюлат. Оюн технологиясынын негизги функцияларын төмөнкүлөр түзөт:

- социалдаштыруу - коомдук тажрыйбаны жогорку деңгээлде тез жана сапаттуу өздөштүрүү;
- өзүн-өзү сыноо — конкреттүү шартта окуучунун өзүнүн мүмкүнчүлүгүн, жөндөмдүүлүгүн аныктоо;
- коммуникациялоо — адамдардын ортосундагы татаал байланыштарды өзүнүн башынан өткөрүү менен, коммуникативдик тажрыйбаны топтоо;
- өзүнүн «Менин» калыптоо — окуучунун өзүнүн күчүн, мүмкүнчүлүгүн көрсөтүү менен кайсыл бир чечилбеген кыйынчылыктарды жеңүү боюнча ички ишенимдерин пайда кылуу.

Оюн окуу технологиясынын жүрүшү сөзсүз түрдө атайын каражаттарды талап кылат. Мисалы декорация, тиешелүү боюмдар жана айрым учурда сахна даярдалат.

Оюн окуу технологиясынын мазмуну боюнча төмөнкү түрлөрү кездешет: имитация оюну, кыймыл оюндары, «иштиктүү театр», психодрама жана башка түрлөрү.

Имитация оюнунда аныкталган бир ишмердүүлүктүн, тигил же бул ишкананын, мекеменин белгилүү учуру коюлат. Мисалы, банктын кредиттик бөлүмүнүн ишмердүүлүгү.

Кыймыл оюндары окуучуларда аныкталган кыймылды, аракетти, тигил же бул сапаттарды, ишмердүүлүктү калыптоо үчүн жүргүзүлөт. Мисалы, күз майрамын же түшүм майрамын өткөзүү.

«Иштиктүү театр» адамдын аныкталган жагдайда өзүн өзү алып жүрүшүн чагылдырат. Мисалы, чоң тааныш эмес шаарда адашып кеткен учур.

Психодрама адамдын кайсы бир жагдайдагы ички дүйнөсүнүн абалын, сезимдеги өзгөрүштөрдү чагылдырат. Окуучу аныкталган ролду аткаруу менен адамдын татаал психологиялык мүнөзүнө баа бергенге үйрөнөт.

Өз алдынча даярдануу үчүн суроолор

1. Эмне себептен азыркы мезгилге чейин педагогикалык технология көптөгөн аныктамалар менен берилет?
2. Педагогикалык технология окуу системасында кандай орунду ээлейт?
3. Бардык окуу предметтерин окутуу бирдей технологияга ээ болобу?
4. Традициялдуу окутуу менен коллективдик окуу технологиясынын байланышы жана өзгөчөлүктөрү кандай?
5. Эмне себептен активдүү окуу технологиясы билим сапатынын жогорулашына алып келет?
6. Орто мектепке модулдук технологияны киргизүүнүн маселелери кайсылар?
7. Бардык эле окуу мазмунун модулдарга бөлүп, модулдук технологиянын негизинде өтүүгө болобу?
8. Традициялдуу окутуу менен проблемалык окуу технологиясынын окуу процессиндеги ирээтүүлүгү кандай болушу мүмкүн?
9. Оюн окуу технологиясындагы педагогдун орду, функциясы кандай болот?
10. Окутуунун жаңы маалымат технологиясы окутуунун сапатын көтөрүүгө кандай өбөлгөлөрдү түзүшү мүмкүн?
11. Жаңы окуу технологиясы менен педагогикалык процессти жүргүзүү үчүн мугалимдер кандай даярдыктарды жүргүзүшү зарыл?
12. Педагогикалык технологиянын түрүнө жараша окутуу процессиндеги мугалимдердин жана окуучулардын ролдору кандай өзгөрөт?
13. Республикада педагогикалык технология боюнча илимий-методикалык борбор түзүүнүн зарылчылыгы барбы?

ОН БЕШИНЧИ ГЛАВА ОКУУ ПРОЦЕССИНИН НЕГИЗГИ МҮНӨЗДӨМӨЛӨРҮ

1. Окуу процессинин аныктамасы жана маңызы
2. Окуу процессинин түзүлүшү
3. Окуу процессинин деңгээлдери

1. Окуу процессинин аныктамасы жана маңызы

Дидактиканын өзөктүү маселелеринин негизгиси бул - окуу процессинин аныктамасын берүү жана анын маңызын түшүндүрүү болуп саналат. Адатта окуу процессин «жүрөт», «орун алат», «жетектелет», «багытталат» деп сүрөттөшөт. Мындан тышкары окуу процессинде «билим берүү» орун алат, «окутуучу менен окуучунун өз ара аракеттениши» атайын уюштурулат. Бул багыттан алганда окутуу процесси - инсанды калыптандыруу, ага билим берүү жана тарбиялоо, мугалим менен окуучунун багытталган, биргелешкен ишмердүүлүгү жана анын жыйынтыгы катары кабыл алынат. Демек, окутуу процесси өзөктүү эки ишмердүүлүктү: мугалимдин окуучуга билим, билгичтик жана көндүмдөрдү, жашоодогу тажрыйбаны үйрөтүү боюнча окутуу аракети жана мугалим тарабынан берилип жаткан окуу мазмунду өздөштүрүү үчүн окуучунун окуу аракети. Окуу процессинин аныкталышында окутуу окууну багыттап, аныктап турат. Ошондуктан, окутуу процесси көпчүлүк учурда окуучуга билим берүү процесси катары түшүндүрүлөт. Натыйжада окутуу процесси окуу мазмунун мугалимдин окуучуга «өткөрүү» механизми катары кабыл алынат, мугалим окуучуну түздөн-түз калыптайт.

Окуу процессинин маңызын аныктоодо, айрым педагогдор «өткөрүү» механизми катары кароо туура эмес деп эсептешет. Чындыгында, билим, билгичтик жана көндүм - материалдык эмес предметтер, аларды жөн гана бир адам экинчи адамга (мугалимден окуучуга) өткөрүүгө, берүүгө мүмкүн эмес. Алар сөзсүз түрдө ар бир окуучунун өздүк ишмердүүлүгүнүн, активдүүлүгүнүн жана чыгармачылык

издөнүүсүнүн натыйжасында гана пайда болот, өздөштүрүлөт жана калыптанат.

Окуу процесси окуучунун инсандык сапаттарынын, мүнөздөмөлөрүнүн тынымсыз, үзгүлтүктүз өзгөрүүсү жана өнүгүүсү менен коштолот жана аныкталат. Окуучунун өздүк өзгөчөлүгү жана мүмкүнчүлүгүнүн негизинде анын таанып-билүү, адеп-ахлактык жана башка жөндөмдүүлүктөрүн, шыктарын өнүктүрүү максатында орун алган окуу процесси өнүктүрүүчү окуу деп аталат. Бул учурда мугалим жөн гана билимди өткөрүүнү уюштурбастан, ал окуучунун ошол окуу мазмунуна болгон көз карашын, мамилесин пайда кылат. Ошентип, окуучунун баалуулукка умтулганын эң негизги фактор катары кабыл алып, окуучунун ишмердүүлүгүн негизги, ал эми мугалимдин ишмердүүлүгүн окуучунун ишмердүүлүгүн уюштуруу менен байланыштырган концепция инсанга багыттап окутуу деп аталат.

Инсанга багыттап окутуунун негизин ар бир окуучунун кайталангыстыгын жана ошондой эле ар бир окуучунун өздүк окуу жетишкендигинин боло тургандыгын кабыл алуу түзөт. Мугалимдин ролу билимди, билгичтикти жана көндүмдү өткөрүү эмес, окуучу өздүк мүмкүнчүлүгүнүн негизинде тиешелүү билимге ээ болууга шарт түзүү болот.

Окутуу процесси татаал жана көп баскычтуу процесс болуп саналат. Ал төмөнкү мүнөздөмөлөр менен аныкталат:

- окутуу процесси убакыт ичинде дайыма өзгөрүүдө болот. Бул анын динамикалык сапаты болуп саналат;
- окутуу процесси өзүнүн максаты менен өзгөчөлөнөт;
- аныкталган маселелерди чечүү үчүн колдонулуучу ыкмаларга ээ болот;
- окутуу процессин сөзсүз түрдө изилдөө компоненти коштойт;
- бардык эле процесстер сыяктуу окутуу процесси дагы анализге, жалпылоого учурайт.

Негизинен алганда, окутуу процесси - ар бир процеске катышкан окуучуну алдын ала аныкталган илимий билимдерге, билгичтиктерге, көндүмдөргө ээ кылуу, чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн, дүйнөгө чыныгы илимий

көз-карашын, адамзаттык баалуулуктардын чегинде адеп-ахлактык нормаларды калыптандыруу, туура эстетикалык нормаларды кабыл алышын, өздүк ишенимин өстүрүү үчүн таанып-билүү ишмердүүлүгүн уюштуруу, стимулдаштырууга багытталган педагогикалык процесс.

Окутуу процессинде төмөндөгү милдеттер чечилет:

- окуучунун окуу-таанып билүү активдүүлүгүн жогорулатуу;
- окуучунун илимий билимдерге, билгичтиктерге, көндүмдөргө ээ болушу үчүн анын таанып-билүү ишмердүүлүгүн уюштуруу;
- ой жүгүртүүсүн, чыгармачылык жөндөмүн өстүрүү;
- дүйнөгө илимий көз карашын калыптандыруу.

Окутуу процесси - таанып-билүү процессинин өзгөчө шартта өткөн түрү. Анын жүрүшүндө ар бир окуучунун илимий чындыкты жеке чыгармачылык менен өздөштүрүүсү орун алат.

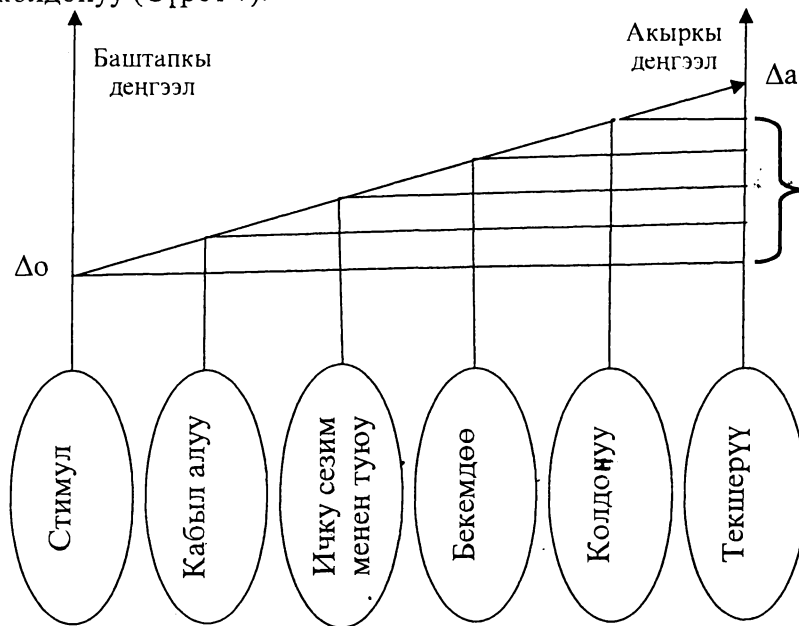
Окутуу процесси жогоруда көрсөтүлгөн милдеттерди аткаруу менен бирге, ал төмөнкү функцияларды дагы аткарат:

- билим берүү - жаш муундун алдын - ала аныкталган көлөмдөгү жана тереңдиктеги илимий билимдерди өздөштүрүүсү, атайын жана жалпы көндүмдөрдү, билгичтиктерди калыптандыруусу менен мүнөздөлөт;
- тарбиялоо - жаш муундун алдын-ала белгиленген туруктуу көз-карашты, адеп-ахлактык сапаттарды, эстетикалык, укуктук нормаларды калыптандыруусуна багытталат. Бул функция билим берүү функциясы менен айкалышы зарыл;
- өнүктүрүүчүлүк - окутуу процесси окуучулардын ар биринин ар тараптан өнүгүшүнө шарт түзүшү зарыл. Аныкталган билимге, билгичтикке жана көндүмгө ээ болуу анын ойлоону, кабыл алуу, логикалык жыйынтык чыгаруу мүмкүнчүлүгүн жогорулатат.

2. Окутуу процессинин түзүлүшү

Окутуу процесси кандай метод жана форма менен уюштурулбасын анын ички түзүлүшү дээрлик бирдей болот. Ошондуктан алгач окутуунун жыйынтыгын алдын-ала белгилеп алышат жана окуу процессинин жүрүшүн максатка жетүүдөгү ишмердүүлүктөрдүн жыйындысы катары карашат. Өз учурунда окутуу процессинин жыйынтыгы болуп окуучулардын баштапкы абалындагы деңгээли менен окутуу процессинин аягындагы абалынын деңгээлинин ортосундагы айырма эсептелинет.

Окутуу процесси төмөнкү бөлүктөр менен мүнөздөлөт: стимул, кабыл алуу, ички сезим менен туюу, бекитүү жана колдонуу (Сүрөт 7).

Окуу процессинин бөлүктөрү

Окуу процессинин жыйынтыгы $\Delta = \Delta_a - \Delta_0$

Сүрөт 7. Окуу процессинин жыйынтыгы.

Ар бир бөлүктүн өтүшү менен окуу процессинин жыйынтыгы улам жогорулап, өзгөрүп турат. Окутуу процессинин маселесин коюу менен бирге сөзсүз түрдө белгилүү бир стимулду пайда кылуу зарыл. Демек, окутуу процессинин алдында эле окуучу ала турган билимдин негизин, анын ролун түшүнүшү зарыл. Ошентип, окуу маселесин коюуда эле алгачкы жыйынтык - элестетүү пайда болот.

Андан кийин окутуу процессинде материалды алгач кабыл алуу орун алат. Бул учурда, окуучулар өздөштүрө турган материал менен таанышат жана анын негизинде окутуу процессинин жыйынтыгы дагы бир баскычка жогорулайт.

Жаңы материал ар бир окуучуга терең жетиши үчүн алгач берилген окуу материалдарын окуучулардын ар бири ички сезими менен иштеп чыгып, аны ички сезими менен туюшу зарыл. Бул учурда окутуу процессинин жыйынтыгы белгилүү бир деңгээлге көтөрүлөт. Окутуу процессинин бул бөлүгүндө түшүнүктөр, билгичтиктер жана айрым бир көндүмдөр калыптанат.

Окуучунун ички сезими менен туюлуп кабыл алынган билимдер системасы бышык болушу үчүн окутуу процессинин бекитүү бөлүгү аткарылат.

Окутуу процессинин жыйынтыгына коюлуучу талаптардын бири, кабыл алынган билимдерди практикада колдонуу. Ошентип, окутуу процессинин кийинки бөлүгү - практикада колдонуу.

Окутуу процессинин акыркы бөлүгү текшерүү жана баалоо деп аталат. Дидактикалык процесстин бул бөлүгүндө жетишкен деңгээл менен окутуу процессинин башында максат кылынган деңгээл салыштырылат.

Жалпылап алганда, окутуу процессинин жыйынтыгы - ар бир окуучунун окутуу процесси башталгандагы алгачкы билим деңгээли менен, окуу процесси аяктагандагы жетишкен билим деңгээлинин айырмасы. Бул айырма канчалык чоң болсо, окутуу процессинин жыйынтыгы ошончолук жакшы болот.

Окутуу процессинин жыйынтыгы төмөнкү компоненттерден турат:

- билим, билгичтик, көндүм;
- инсандын дүйнөгө илимий көз карашы;
- ой толгоонун кенендиги жана эрудиция (бир нерсени түшүнүүнүн көлөмү жана бир нерсени билүүнүн сапаты, билүү жөндөмдүүлүгүнүн сапаты);
- инсандын интеллектуалдык жактан өнүгүүсү. акыл эстин сапаты (ой жүгүртүүнүн амалдары жана ыкмалары, таанып - билүүнүн жолдору жана формалары);
- окуу ыкмасына ээ болуу, билимдерге ээ болуу жана аларды көбөйтүп туруу зарылдыгынын пайда болушу;
- өз алдынча билим алуу көндүмү;
- активдүүлүк;
- инсандын акыл жана аракет аркылуу иштөө жөндөмдүүлүгү;
- таалим тарбия алуу (адеп-ахлактык, ыймандуулук, эстетикалык, политехникалык, укуктук, экологиялык жана башка);
- кесипке багыт алуу жана турмушка даярдануусу жана башка.

3. Окутуунун деңгээлдери

Окутуу процесси алдын- ала аныкталган максатка ылайык окутуунун төмөнкү төрт деңгээлинин бирине жетет:

1-деңгээл - таанышуу деңгээли.

Окуучу окутуунун бул деңгээлинде бирдей объектилердин арасынан изилденип жаткан объектине өзүнчө бөлүп таанууга жетишет. Бирок, ал объект менен таанышуу эң жөнөкөй жалпы маалыматтарга гана ээ болуу менен аяктайт. Ал эми ой жүгүртүү жөнөкөй категориялардын ("ооба - жок", "же - же") негизинде гана жүрөт;

2 -деңгээл - репродукция деңгээли.

Окутуунун бул деңгээлинде изилденип жаткан объект, предмет жөнүндө маалыматтар кайсы бир деңгээлде жыйынтыкталат. Ошондуктан, окуучулар ал предметти сүрөттөп түшүндүрүп берүү жана ар түрдүү абалдарды аныктоо менен бирге анын жыйынтыгын алдын ала аныктоо мүмкүнчүлүгүнө ээ болот;

3 -деңгээл - толук билим деңгээли.

Окутуунун бул деңгээлинде окуучулар объект же кубулуш жөнүндө маалыматты толук кабыл алышат. Кабыл алынган маалыматтардын негизинде ошол багыттагы айрым жаңы бир маселелерди чечүү жана объективдүү жаңы маалыматты өз алдынча алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болушат;

4 -деңгээл - трансформация деңгээли.

Окутуунун бул деңгээли эң жогорку деңгээл болуп саналат. Окуучулар бул деңгээлде маалыматтарды толук анализдөөнүн негизинде, кабыл алынган билимдин, билгичтиктин жана көндүмдөрдүн негизинде тааныш эмес багыттардагы маселелерди изилдөө менен, аны чечүүгө мүмкүнчүлүк алышат.

Көрсөтүлгөн окутуунун деңгээлдерине жараша окуучу өздөштүргөн билимди: таанышуу билими, көчүрмө билими, бекем билим (мүмкүнчүлүк- билим) жана трансформациялоо билими деген бөлүктөргө ажыратышат. Окутуу процессиндеги билим алуу таанышуу билимден, трансформациялоо билимине өтүү процесси болуп саналат. Негизинен алганда окуучулардын алдын ала коюлган максатка ылайык тигил же бул объект, кубулуш жөнүндөгү билимди белгилүү бир деңгээлде өздөштүрүүгө жетишүүгө болот. Тактап айтканда, айрым бир объектилер, кубулуштар боюнча таанышуу - билими жетиштүү болсо, ал эми кээ бир объект, кубулуш боюнча сөзсүз түрдө трансформациялоо - билимине ээ болуу зарыл.

Өз алдынча даярдануу үчүн суроолор

1. Окутуу процессинин аныктамасын берүүдө эң негизги түшүнүктөр кайсылар?
2. Окутуу процессинин мүнөздөлөрүнө эмнелер кирет?
3. Эмне үчүн билимди, билгичтикти жана көндүмдү түздөн-түз окуучуга «берүүгө» болбойт?
4. Окутуу процессиндеги мугалимдин негизги функциясы эмнеде?
5. Мугалим билим берүү менен эле чектелиши керекпи?
6. Эмне үчүн окуу процессинин ички түзүлүшү бардык окуу предмети үчүн бирдей болот?
7. Эмне үчүн окуу процессинин боло турган жыйынтыгын алдын-ала белгилешет?
8. Окуу максаты менен окуу процессинин жыйынтыгы бирдей болушу мүмкүнбү?
9. Окуу процессинин ички түзүлүшү кандай курамдык бөлүктөрдөн турат?
10. Окуу процессинин жыйынтыгы кандай компоненттерден турат?
11. Бирдей шартта окуучулардын жетишкендиктери бирдей болобу?
12. Окутуу жыйынтыктары эмне үчүн аныкталган деңгээлдерге бөлүнүшөт?
13. Окутуу процессинин деңгээлдери эмнелери менен бири-биринен айырмаланып турат?
14. Окутуу процессинин жүрүшү менен окутуунун деңгээлдери кандай өзгөрөт?
15. Окуучунун деңгээлин кантип аныктоого болот?
16. Эгерде окуучунун деңгээлин аныктоо боюнча комплекстүү көнүүгүлөр даярдалса, анда Сиз ага эмнелерди кошот элениз?

ОН АЛТЫНЧЫ ГЛАВА ОКУТУУ ПРОЦЕССИНИН МАЗМУНУ ЖАНА МАКСАТЫ

1. Окутуу процессинин мазмуну
2. Окутуу процессинин максаты
3. Окутуу процессинин мазмунун аныктоонун принциптери
4. Билим мазмунун түзүлүшү

1. Окутуу процессинин мазмуну

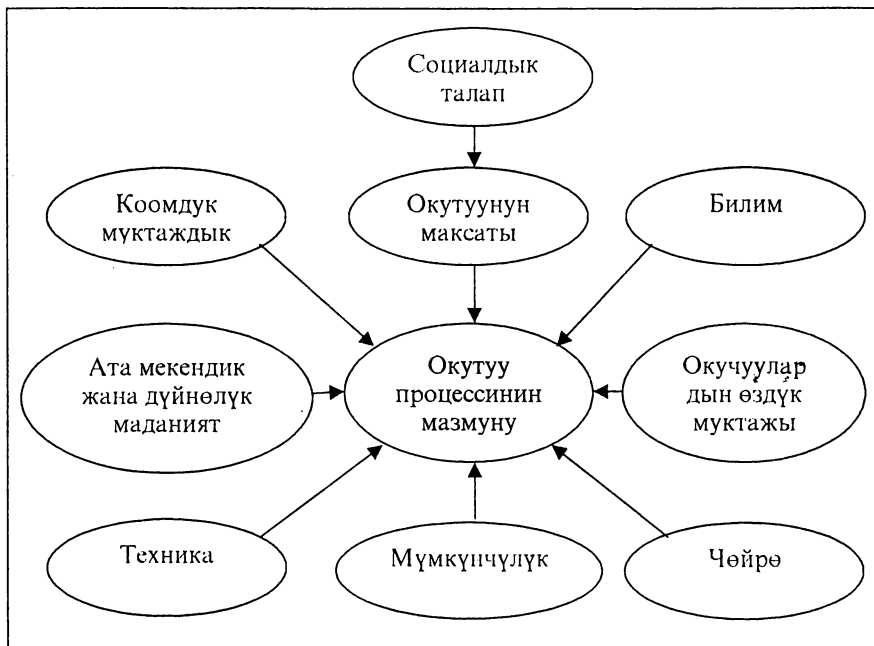
Окутуу процессинин мазмуну дидактиканын негизги маселелеринин бири. Окутуу процессинин мазмуну «кимге?», «кандай?» көлөмдөгү билимди, «кандай?» деңгээлде берүү керектигин аныктайт. Демек, тигил же бул окуу мекемеси үчүн окутуу процессинин мазмуну алдын - ала белгиленген билимдин, билгичтиктин жана көндүмдөрдүн системасы. Окутуу процессинин мазмуну окуучулардын ар тараптан өнүгүшүнө, алардын ойлоону, ой-жүгүртүү ишмердүүлүгүнө жана эмгектенүүсүнө шарт түзүшү зарыл.

Окутуу процессинин мазмунун аныктоо үчүн алгач ирээт, ага таасир этүүчү факторлорду аныкташат. Педагогикалык илимий-изилдөөлөрдүн негизинде окуу процессинин мазмунун аныктоочу башкы факторлор аныкталган (Сүрөт 8). Алар төмөнкүлөр:

- окутуу процессинин максаты;
- билимдин деңгээли;
- окуучулардын өздүк муктаждыгы;
- алыскы жана жакынкы өлкөлөрдөгү билим системасы;
- мамлекеттин мүмкүнчүлүгү;
- техниканын жетишкендиктери;
- улуттук жана дүйнөлүк маданият;
- жалпы коомдук муктаждык.

Окутуу процессинин мазмуну эң биринчи ирээтте билим берүү максатына ылайыктуу аныкталат. Ал эми өз учурунда билим берүүнүн негизги максаты социалдык

талаптан келип чыгат. Билим берүүнүн мазмунунун негизги максаты өз алдынча, эркин, маданияттуу, адеп-ахлактуу, ар тараптан өнүккөн инсанды тарбиялоо болуп саналат. Кыргыз Республикасында билим берүүнүн максаттары «Билим жөнүндө» негизги закондо, мамлекеттик деңгээлде кабыл алынган «Билим», «XXI кылымдын кадрлары» жана башка директивалык документтердин негизинде аныкталган.

Сүрөт 8. Окуу мазмуну.

Окутуу процессинин мазмуну илимдин жетишкендиктеринен улам келип чыгат. Бирок, илимдин акыркы жетишкендиктери окутуу процессинин мазмунуна түздөн-түз айланбайт, атайын ыкмалар менен дидактикалык жактан иштеп чыгуудан кийин гана мазмунга киргизилет. Демек, тигил же бул предмет боюнча билим мазмуну тиешелүү илимдин негиздери болуп саналат.

Окутуу процессинин мазмуну окуучулардын өздүк талаптарына ылайык тандалышы зарыл. Анткени окуу мазмуну окуучулардын кызыгуусун, ойлонуусун пайда кылышы керек. Коомдун өнүгүү деңгээлине жараша жаш муундардын жалпы талабы, кызуугусу өзгөрүп турат. Ал өзгөрүүлөрдү билим мазмунун иштеп чыгууда эске алуу зарыл.

Кыргыз Республикасынын билим берүү системасында, анын ичинде билим мазмунун аныктоо жакынкы жана алыскы мамлекеттердин окутуу мазмунун аныктоодогу тенденцияларын эске алууну талап кылат. Себеби, билим берүү мейкиндигинин бүткүл дүйнөлүк билим берүү мейкиндиги менен айкалышы, интеграцияланышы республиканын ар бир жаш муунунун келечегине тиешелүү шарт түзүү болуп саналат.

Окутуу процессинин билим мазмуну мамлекетибиздин бүгүнкү мезгилдеги экономикалык, социалдык жана педагогикалык мүмкүнчүлүгүнө адекваттуу аныкталышы керек. Себеби, окуу процессинин техникалык каражаттары, педагогдордун профессионалдык деңгээли жана окуу-тарбиялоо мекемелеринин материалдык-техникалык базасынын абалы билим мазмунунун түздөн-түз аткарылышына мүмкүнчүлүк түзөт.

Окутуу процессинин мазмунун аныктоочу факторлордун бири - техниканын жетишкендиктери. Себеби, биринчиден, техниканын жетишкендиктери окутуу мазмунунда чагылышы керек, экинчиден, техниканын жетишкендиктерин колдонуу билим мазмунунун берилишинин жаңы деңгээлин түзүшү мүмкүн.

Окутуу процессинин мазмунун аныктоодо азыркы мезгилдеги негизги тенденциялардын бири-аны гуманизациялоо жана табигый, так предметтерди гумандаштыруу. Бул багытта ата мекендик жана дүйнөлүк маданияттын элементтери окутуу процессинин мазмунунда каралышы зарыл. Себеби, билим мазмунунда аныкталган билимдин системасы менен бирдикте адамзатты жалпы

руханий байлыктары жана баалуулуктары дагы орун алышы керек.

Окутуу процессинин мазмуну жалпы коомдогу өзгөрүүлөрдү эске алуу менен тандалат. Анткени, билим мазмунунун негиздери мамлекеттин өнүгүшүнүн башкы багыттарына байланыштуу болот.

Жалпысынан алганда билим мазмунун төрт курамдык бөлүккө бөлүшөт:

- дүйнө, адамзат, коом жана ишмердүүлүк жөнүндөгү билимдер системасы;
- ишмердүүлүктү белгилүү болгон ыкмалардын негизинде жүргүзүү жөнүндөгү билимдер, башкача айтканда репродуктивдүү ишмердүүлүктөрдүн жыйындысы;
- чыгармачылык менен өз алдынча изденип ишмердүүлүк жүргүзүүнүн негиздери;
- айлана-чөйрөгө, адамдарга боорукердик менен, сарамжалдуулук жана адилеттүүлүк менен, адамгерчиликтүү жана гумандуулук менен мамиле кылуунун тажрыйбасынын жыйындысы.

2. Окутуу процессинин максаты

Азыркы мезгилде орто мектептеги окутуу процессинин негизги максаттары төмөнкүлөр:

- моралдык жана дене тарбиясы жагынан таза жаш муундарды улуттук жана бүткүл дүйнөлүк маданияттын негизинде калыптандыруу;
- коомдук жана өндүрүштүк талаптарга ылайык билим берүү;
- илимий, саясий, экономикалык жана укуктук баалуулуктарды туура калыптандыруу;
- жаңы муундарды демократиялык башкарууга активдүү катышууга тарбиялоо;
- жаратылыш, коом, техника, маданият жөнүндө тийиштүү денгээлде системалуу билим алууну камсыз кылуу;

- окуучулардын кызыкчылыктарын, жөндөмдүүлүктөрүн, ой жүгүртүүлөрүн, көңүл коюуларын, элестетүүлөрүн, эске сактоолорун, сезип — туюуларын, таанып билүүчүлүк жана практикалык билгичтиктерин калыптандыруу, өнүктүрүү;

- окуучулардын дүйнөгө илимий көз карашын, ыймандуулук, эстетикалык, укуктук, экологиялык жана башка сапаттарын калыптандыруу;

- үзгүлтүксүз билим алуу шартында окуучулардын өз алдынча билим алуу жөндөмдүүлүктөрүн, өзүн өзү өркүндөтүүгө болгон муктаждыктарын калыптандыруу;

- өндүрүштүн негиздери, өндүрүштө эмгекти уюштуруу жөнүндөгү билимдерди жана техникалык түзүлүштөрдү колдоно билүү боюнча ыкмаларды калыптандыруу.

XX кылымдын 50 - жылдарынан баштап дидактикада окутуунун максатынын таксономиясы деген түшүнүк пайда болгон. Анын негиздөөчүсү болуп америкалык психолог Б. Блум эсептелет. Ал окутуу процессинин максатынын үч тобун көрсөткөн: таанып-билүүчү, аффективдүү жана психомотордук.

Таанып-билүүчүлүк топтогу билимдерге жана интеллектуалдык ыкмаларга ээ болуу талаптары өзүнө төмөнкүлөрдү камтыйт:

1. Билүү. Окуучу фактыларды, терминдерди, методдорду, теорияларды, принциптерди билет.

2. Түшүнүү. Окуучу кубулуштардын ортосундагы байланыштарды түшүндүрө алат, материалды өзгөртүп түзөт, алынган жыйынтыктарды сүрөттөп жаза алат.

3. Колдонуу. Окуучу түшүнүктөрдү, эрежелерди конкреттүү жагдайларда колдоно алат.

4. Анализ. Окуучу байкалбаган божомолдорду таба алат, ой жүгүртүүнүн логикасын өздөштүрөт.

5. Синтез. Окуучу сочинение жазат, план боюнча эксперимент өткөрөт, ар кандай предметтерден алган билимдерин пайдаланып конкреттүү проблеманы чечет.

Ата мекендик дидактикада окуучулардын билимдерди өздөштүрүүсүнүн үч деңгээли белгиленген: а) билимдерди

белгилүү жагдайларда колдонуу; б) билимдерди анча тааныш эмес жагдайларда колдонуу; в) билимдерди белгисиз гана жаңы жагдайларда колдонуу. Булар дагы окутуунун максатын аныктоого өз таасирин тийгизет.

Окутуунун максатын аныктоодо айрым бир предметтер боюнча билимдердин системасынын элементерин өздөштүрүүгө коюлуучу жалпы талаптарды иштеп чыгуу өзгөчө мааниге ээ. Мисалы, табигый билимдердин системасы фактылардан, түшүнүктөрдөн, закондордон, теориялардан, практикалык колдонуулардан, изилдөө методдорунан турат. Ал эми аларды толук өздөштүрүүгө аныкталган талаптар коюлат.

Мисалы, окуучу түшүнүктү толук өздөштүрүү үчүн төмөнкүлөрдү билүүгө тийиш:

1. Түшүнүктүн мазмуну - предметтин же кубулуштун маңыздуу белгилеринин жыйындысы.
2. Түшүнүктүн көлөмү - түшүнүк камтыган предметтердин же кубулуштардын саны.
3. Түшүнүктөрдүн өз ара байланышы - түшүнүктөрдүн жалпы теги жана алардын түрдүк өзгөчөлүктөрү.

Эгерде окутуу процесси табигый кубулуштарды үйрөтүүгө багытталса, анда ал процесстин максаты төмөнкү элементтерди камтууга тийиш:

1. Берилген кубулуштун аныктамасын берүү.
2. Берилген кубулуштун байкап билүүгө мүмкүн болгон сырткы белгилерин көрсөтүү.
3. Кубулуштун жүрүү механизмин, пайда болуу шарттарын түшүндүрүү.
4. Кубулушту сандык жактан мүнөздөөчү чоңдуктарды киргизүү.
5. Кубулуштун жаратылыштагы байкалышын жана турмуштагы колдонулушун ачып көрсөтүү.
6. Кубулуштун тескери аракеттери болсо, алардын маанисин түшүндүрүү, алдын алуунун жолдорун көрсөтүү.

Эгерде окутуу процесси табиятта кездешкен чондуктарды окутууга арналса, анда ал процесстин максаты төмөнкүчө аныкталат:

1. Берилген чондук кубулуштун же заттын кандай касиеттерин, мүнөздөрүн белгилеп көрсөтүү.
2. Чондуктун аныктамасын аныктаманын эрежесине жараша берүү, башкача айтканда чондуктун тегин жана анын айырмалануучу белгилерин аныктоо.
3. Чондук кандай тамга менен белгиленерин жана башка чондуктар менен байланышын көрсөтүүчү формуланын маанисин түшүндүрүү.
4. Чондуктун бирдигин жана анын маанисин аныктоо. Эселик жана үлүштүк бирдиктерин түшүндүрүү.
5. Чондукту өлчөөнүн жолдорун түшүндүрүү.

Эгерде окутуу процесси закон жөнүндөгү билимди берүүгө тийиш болсо, анда ал процесстин максаты төмөнкүчө аныкталат:

1. Берилген закон кайсыл түшүнүктөрдүн ортосундагы байланышты көрсөтөрүн аныктоо.
2. Закондун эрежесин түшүндүрүү.
3. Закондун математикалык жазылышын, башкача айтканда формулага кирген чондуктардын бири - биринен көз карандылыгынын мүнөзүн аныктоо.
4. Закондун тууралыгын далилдөөчү тажрыйбаны демонстрациялап көрсөтүү.
5. Закондун практикадагы колдонулушунан жана жаратылыштагы байкалышынан мисалдарды келтирүү.
6. Законду пайдаланып практикалык маселелерди чыгарууга үйрөтүү жана башка.

Жалпы окутуу процессинин максаты ар бир предметти окуунун максатынан, ал болсо ар бир бөлүмдү же теманы окутуунун максатынан турары белгилүү. Ошондуктан окутуу процессинин максаты ар бир теманы же бөлүмдү илимий - методикалык талдоого жана окуучулар өздөштүрүүчү билимдерге коюлуучу талаптарды аныктоого көз каранды.

3. Окутуу процессинин мазмунун аныктоонун принциптери

Окутуу процессинин мазмуну тандалгандан кийинки маселе - аны түзүп чыгуу. Окутуу процессинин мазмунун иштеп чыгууда төмөнкү илимий принциптер колдонулат:

- гумандуулук - жалпы адамзатка тийешелүү болгон баалуулуктардын негизинде ар бир окуучуга эркин өнүгүүгө шарт түзүү.

- илимийлүүлүк - окутуу процессинин мазмунун илимдин жетишкендиктеринин негизинде социалдык жана маданий прогреске ылайыкташтыруу. Билим мазмуну тиешелүү илимге негизделип, анын мазмуну, изилдөө методун адекваттуу чагылдырышы керек.

- удаалаштык - ар бир кийинки берилүүчү материал мурунку материал менен байланышып, аны толуктап турушу. Билим мазмуну бири - бирин толуктаган, аныкталган жаңы илимий түшүнүктөрдү, жоболорду, теориялык негиздерди жана практикалык колдонулуштарды камтыган бөлүктөрдүн жыйындысы. Билимдин мазмунунун улам кийинки бөлүгү мурунку бөлүгүнөн келип чыгышы зарыл.

- Тарыхка кайрылуу - ар бир илимдин өнүгүү этаптарын көрсөтүү. Билим мазмуну окуучулардын оң окуу мотивин түзүү үчүн илимдин тарыхый өнүгүүсүн, окумуштуулардын салымдарын жана илимий ачылыштардын илимий — техникалык прогреске тийгизген таасирлерин камтышы керек.

- системалуулук - ар бир предметтин, курстун өзүнө гана тийешелүү багыттуулугу менен бирге, теориянын негиздерин менен байланышуусу. Билим мазмуну жалпы максатка биригүү менен дүйнөнүн, коомдун жалпы илимий сүрөттөлүшүн түзүшү зарыл.

- текшеримдүүлүк - кабыл алынган билимдин өздөштүрүлүшүнүн жана практикада колдонулушунун сапатын аныктоого мүмкүн болушу. Билим мазмунунун ар бир бөлүгүнүн негизги жоболору практика жүзүндө текшерилип, кабыл алынган билимдер системасынын

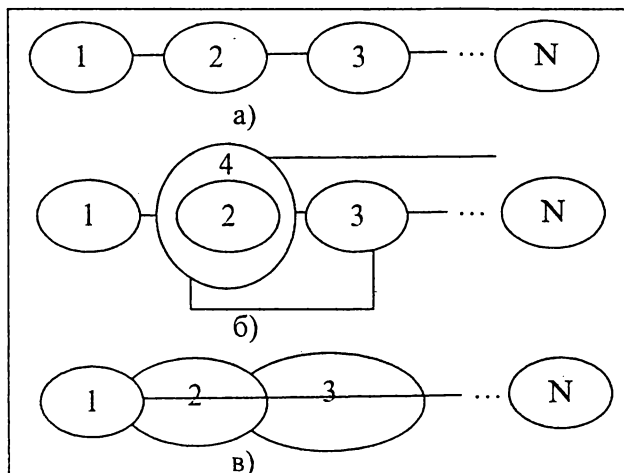
билгичтикке, көндүмгө айланышы билимдин толук берилишин түзөт.

- тиешелүүлүк - билимдин мазмунунун окуучулардын жаш курактык өзгөчөлүгүнө ылайыкталышы. Билимдин мазмунун көлөмү жана анын татаалдыгы окуучулардын физиологиялык жана психологиялык мүмкүнчүлүктөрүнө туура келиши зарыл.

- жеткиримдүүлүк - билим мазмунуна оптималдуу сандагы жаңы түшүнүктөрдүн, терминдердин киргизилиши зарыл.

4. Билимдин мазмунунун түзүлүшү

Билимдердин мазмуну система катары атайын түзүлүшкө ээ болот. Ал окуу материалынын айрым бөлүктөрүнүн бири-бирине болгон байланышын жана аларды түшүндүрүүнүн формаларын камтыйт. Билимдин мазмунунун төмөндөгүдөй түзүлүшкө ээ: а) түз удаалаштык; б) концентрдик; в) спиралдык (Сүрөт 8).

Сүрөт 8. Окутуу процессинин мазмунунун чечмелөөнүн түрлөрү: а) түз удаалаштык; б) концентрдик; в) спиралдык.

3. Окутуу процессинин мазмунун аныктоонун принциптери

Окутуу процессинин мазмуну тандалгандан кийинки маселе - аны түзүп чыгуу. Окутуу процессинин мазмунун иштеп чыгууда төмөнкү илимий принциптер колдонулат:

- гумандуулук - жалпы адамзатка тийешелүү болгон баалуулуктардын негизинде ар бир окуучуга эркин өнүгүүгө шарт түзүү.

- илимийлүүлүк - окутуу процессинин мазмунун илимдин жетишкендиктеринин негизинде социалдык жана маданий прогресске ылайыкташтыруу. Билим мазмуну тиешелүү илимге негизделип, анын мазмуну, изилдөө методун адекваттуу чагылдырышы керек.

- удаалаштык - ар бир кийинки берилүүчү материал мурунку материал менен байланышып, аны толуктап турушу. Билим мазмуну бири - бирин толуктаган, аныкталган жаңы илимий түшүнүктөрдү, жоболорду, теориялык негиздерди жана практикалык колдонулуштарды камтыган бөлүктөрдүн жыйындысы. Билимдин мазмунун улам кийинки бөлүгү мурунку бөлүгүнөн келип чыгышы зарыл.

- Тарыхка кайрылуу - ар бир илимдин өнүгүү этаптарын көрсөтүү. Билим мазмуну окуучулардын оң окуу мотивин түзүү үчүн илимдин тарыхый өнүгүүсүн, окумуштуулардын салымдарын жана илимий ачылыштардын илимий — техникалык прогресске тийгизген таасирлерин камтышы керек.

- системалуулук - ар бир предметтин, курстун өзүнө гана тийешелүү багыттуулугу менен бирге, теориянын негиздерин менен байланышуусу. Билим мазмуну жалпы максатка биригүү менен дүйнөнүн, коомдун жалпы илимий сүрөттөлүшүн түзүшү зарыл.

- текшеримдүүлүк - кабыл алынган билимдин өздөштүрүлүшүнүн жана практикада колдонулушунун сапатын аныктоого мүмкүн болушу. Билим мазмунунун ар бир бөлүгүнүн негизги жоболору практика жүзүндө текшерилип, кабыл алынган билимдер системасынын

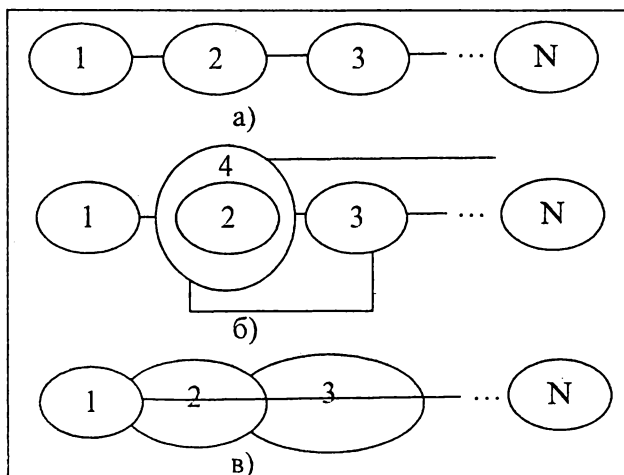
билгичтикке, көндүмгө айланышы билимдин толук берилишин түзөт.

- тиешелүүлүк - билимдин мазмунунун окуучулардын жаш курактык өзгөчөлүгүнө ылайыкталышы. Билимдин мазмунун көлөмү жана анын татаалдыгы окуучулардын физиологиялык жана психологиялык мүмкүнчүлүктөрүнө туура келиши зарыл.

- жеткиримдүүлүк - билим мазмунуна оптималдуу сандагы жаңы түшүнүктөрдүн, терминдердин киргизилиши зарыл.

4. Билимдин мазмунунун түзүлүшү

Билимдердин мазмуну система катары атайын түзүлүшкө ээ болот. Ал окуу материалынын айрым бөлүктөрүнүн бири-бирине болгон байланышын жана аларды түшүндүрүүнүн формаларын камтыйт. Билимдин мазмунунун төмөндөгүдөй түзүлүшкө ээ: а) түз удаалаштык; б) концентрдик; в) спиралдык (Сүрөт 8).

Сүрөт 8. Окутуу процессинин мазмунунун чечмелөөнүн түрлөрү: а) түз удаалаштык; б) концентрдик; в) спиралдык.

Түз удаалаштык түрүндө окутуу процессинин мазмунунун бөлүктөрү бири-биринен кийин берилип, кайталанууга учурабайт. Ошентип, окутуу процессинин мазмуну түз удаалаштык, системалык, тарыхка кайрылуу, жеткиликтүүлүк талаптарына жооп берет. Мындай түзүлүш тарых, тил предметтеринде кеңири колдонулат. Бирок, айрым учурда түз удаалаш чечмелөө түрүндө окуучулардын жаш курактык өзгөчөлүгүн эске алуу оор маселеге айланат.

Концентрдик түзүлүштө окутуу процессинин мазмунундагы айрым өтүлгөн материалдар кайрадан кайталанып берилет. Окутуунун биринчи этабында окуу материалы жалпы, жеңилдетилген деңгээлде берилет. Ал эми кайра кайталанууда өтүлгөн материал кеңири, тереңирээк берилет. Физика, химия, биология предметтери концентрдик түзүлүштө чечмеленет. Концентрдик түзүлүш менен билим мазмунун берүү окуу убактысынын көп сарпталынышына алып келет.

Спиралдык түзүлүштө окутуу процессинин мазмуну негизги багыттан четтебей, аны улам-улам тереңдетүү менен берилет. Демек, спиралдык түзүлүштө кайрадан кайталануу жок. Көптөгөн коомдук, педагогикалык жана психологиялык илимдер спиралдык түзүлүштө окутулат.

Окуу куралдарын иштеп чыгууда жогоруда көрсөтүлгөн бардык түзүлүштөрдөн турган бирдиктүү түзүлүш колдонулат. Анткени, окуу куралында атайын кайра кайталоо үчүн материалдар, ошондой эле айрым учурда өтүлгөн материалдар кайрадан кеңейтүү менен берилет.

Окуу мазмунунун чечмелөөнүн түрлөрүн тандоо окутуунун максатына, окуучулардын деңгээлине, өтүлүүчү материалдын мүнөзүнө жараша жүргүзүлөт.

Өз алдынча даярдануу үчүн суроолор

1. Эмне үчүн билим мазмунун аныктоо дидактиканын өзөктүү маселеси болуп саналат?
2. Билим мазмунун аныктоодо кыргыз элинин дүйнө таануу боюнча өздүк өзгөчөлүктөрү кандайча эске алынат?
3. Билим мазмуну кайсыл учурда жана кандай багытта өзгөрүүгө учурайт?
4. Билим мазмунун аныктоодо кандай факторлорду биринчи ирээт эске алышат?
5. Билим мазмуну менен маданият кандай байланышта болот?
6. Билим мазмунун аныктоонун негизги принциптери кайсылар?
7. Билим мазмунунун көлөмү жана татаалдыгы биринчи ирээт кайсы фактордон көз каранды болот?
8. Белгиленген билим мазмунун чегинде айрым предметтерди тереңдетип берүүгө болобу?
9. Окутуу процессинин максаты дайыма туруктуу болобу?
10. Окутуу процессинин таксономиясы деген эмне?
11. Эмне үчүн ар бир тема боюнча окуучуларга коюлуучу талаптарды иштеп чыгуу зарыл?
12. Окутуу процессинин азыркы мезгилдеги максаты дүйнөлүк тенденциялар менен кандай байланышкан?
13. Аныктамаларды, түшүнүктөрдү, закон, закон ченемдүүлүктөрдү окутууда кандай элементтерди сөзсүз түрдө өздөштүрүү зарыл?
14. Билим мазмуну менен техниканын жетишкендиктери кандай байланышта болот?
15. Окуу китебин жазууда материалдардын мазмуну кандай удаалаштыкта берилиши мүмкүн?
16. Электрондук окуу китептерде окуу мазмуну кандай берилиши мүмкүн?

ОН ЖЕТИНЧИ ГЛАВА ОКУУ ПРОЦЕССИНИН НОРМАТИВДИК ДОКУМЕНТТЕРИ

1. Билим стандарты
2. Окуу планы
3. Окуу программасы
4. Окуу китеби жана куралы

1. Билим стандарты

Билим мазмунун аныктоочу нормативдик документтердин бири - билим стандарты. Билим стандарты мамлекет тарабынан кабыл алынган билим берүүнүн негизги мүнөздөмөлөрүнүн жыйындысы. Стандарт негизинен алганда бирдей мааниге ээ болгон нерселерди, объектилерди салыштыруунун «нормасы», «үлгүсү» жана «эталону» болуп саналат. Билим стандарты мамлекет менен анын граждандарынын ортосундагы билим берүү сферасы боюнча өз ара келишимди чагылдырат. Мамлекет өзүнүн социалдык, техникалык, экономикалык мүмкүнчүлүгүнөн улам аныкталган деңгээлдеги билим берүүнү сунуштайт, уюштурат жана жүргүзөт. Ал эми коомдун ар бир жаш мууну мектептин жана коомчулуктун, мугалимдердин жана ата —энелердин жардамы менен сунушталган билимди кайсы бир деңгээлде өзүнүн мүмкүнчүлүгүнө ылайык кабыл алуу менен бирдикте, инсан катары коомдун аныкталган мүчөсү катары калыптанат.

Билим стандартын практикага киргизүү окуу процессин башынан аягына чейин катуу текшерүүдөн өткөзүү эмес, тескерисинче аныкталган окуу мазмунунун негизинде ар түрдүү варианттардагы программаларды жаңы технологиялар менен, ар түрдүү окуу китептери менен жогорку чыгармачылыкта эмгектенүүгө шарт түзөт. Анткени стандартта окуу процессинин акыркы жыйынтыгы көрсөтүлөт, ал эми ага жетүүнүн багытын, жолдорун жана формаларын ар бир педагог өзү тандап ала алат.

Окуу системасына билим стандартты киргизүү бул окуу процессинин мазмунун, анын түзүлүшүн, окуучуларга берилүүчү билимдин көлөмүн жана сапатын аныктоого багытталат. Ошондуктан билим стандарты төмөнкү талаптарга жооп берет:

1. Стандарт социалдык чөйрөнүн абалына, окуу процессине катышуучу тараптардын каалоосуна жана мүмкүнчүлүгүнө туура келип, эки тараптын макулдугу менен кабыл алынышы керек.

2. Стандарт эң биринчи ирээт окуу процессинин жыйынтыгынын нормасы катары каралышы зарыл.

3. Стандарт билим системасынын баскычтарынын улануучулугун жана байланыштуулугун камсыз кылышы керек.

4. Стандарттын мазмуну жана түзүлүшү ар бир билим системасынын баскычында инсандын аныкталган өнүгүшүнө алып келиши зарыл.

5. Стандарт окуу процессиндеги мамлекеттин кызыкчылыгын жана компетенциясын эске алуу менен бирге, эң биринчи ирээт окуучунун мүмкүнчүлүгүнө жана талабына жооп бериши керек.

6. Стандарт жогорку деңгээлдеги технологиялык мүнөздөмөлөргө, жөнөкөй жана түшүнүктүү текшерүү жана баалоо каражаттарына ээ болушу зарыл.

Билим стандарты окуу мазмунунун нормативдик документи болуу менен бирге төмөнкү функцияларды аткарат:

- билим берүүнүн сапатын аныктайт. Стандарт билим мазмунунун, окуучуларга тиешелүү болгон окуу көлөмүнүн, окутуу процессинин жыйынтыгынын бааланышын, окуу - тарбиялоо мекемелерин жана окутуучуларды аттестациялоонун нормасы болуп саналат.

- республикабыздын ар бир жаш муунунун билимге ээ болушунун гаранты болуп саналат. Республикабыздагы Конституция, Закондорго ылайык окуучулардын тиешелүү билим системасынын баскычтарында кандай укуктук базада

жана кайсы билимдер окутула тургандыгы ачык жана так көрсөтүлөт.

- билим берүүнүн жалпы багытын аныктайт. Республикабыздагы билим берүүдөгү өзгөрүүлөр жалпы дүйнөлүк билим берүү системасынын өнүгүү тенденциялары менен айкалышып, бүткүл дүйнөлүк билим берүүнүн мейкиндигине интеграциялоо мүмкүнчүлүгүн түзөт.

- билим системасынын ийкемдүү башкарылышына шарт түзөт. Алдын-ала даярдалган текшерүү жана баалоо критерийлеринин негизинде билим системасынын жалпы мүнөздөмөлөрүнүн так аныкталышы мугалимге жана ошондой эле жалпысынан мектептерге окуу методдорун, каражаттарын жана формаларын тандоого шарт түзөт.

- билим берүү системасындагы билим берүү деңгээли менен окуучулардын даярдык деңгээлинин ортосундагы айырманы аныктайт. Стандартта ар бир предмет боюнча билимди берүү деңгээли абдан так аныкталат. Ошол эле учурда окуучуларга ар биринин өзгөчөлүгүнө, мүмкүнчүлүгүнө жараша даярдануу деңгээлинин эң 'зарыл төмөнкү чегин аныкталат. Ошентип, билим берүү процессинин сапаты бекитилет.

Мамлекеттик билим стандартынын киргизилиши ар бир окуучунун алдын ала белгиленген билимдин деңгээлине жетишине шарт түзөт. Мамлекеттик билим стандарттын сактоо жана аткаруу жалпы билим берүүнүн сапатын тийиштүү деңгээлге көтөрөт.

2. Окуу планы

Окутуунун мазмуну окуу планы, окуу программасы жана окуу китептери, куралдары аркылуу иш жүзүнө ашат. Окуу процессин тигил же бул окуу жайында жүргүзүү үчүн окуу планы бекитилет. Окуу планы окуу жайы үчүн окуунун мөөнөтүн, окулуучу предметтердин тизмегин, алардын окутулуу ыраатын, окутууга берилген жумалык сааттын жалпы санын жана ошондой эле окуу графигин аныктайт. Анда орто мектептин ар бир классы үчүн эң жогорку

жумалык сааттардын көлөмү аныкталынат. Эң жогорку жумалык сааттардын көлөмү биринчи класста - 22 саат, экинчи класста - 25 саат, үчүнчү класста - 26 саат, төртүнчү класста - 27 саат, бешинчи класста - 35 саат, алтынчы класста - 32, жетинчи класста - 34 саат, сегизинчи класста - 34 саат, тогузунчу класста - 36 саат, онунчу класста 32 саат жана он биринчи класста - 33 саат бекитилген. Ал эми лицей, гимназия, мамлекеттик эмес жана менчик-мамлекеттик мектептер үчүн жогорку жумалык сааттардын көлөмү биринчи класста - 23 саат, экинчи, үчүнчү класстарда - 23 саат, төртүнчү класста - 29 саат, бешинчи класста - 34 саат, ал эми алтынчы класстан он биринчи класска чейин - 36 саат өлчөмүндө белгиленген.

Орто мектептин окуу пландарынын долбоорлору Билим берүү академиясы тарабынан иштелип чыгат жана окумуштуулардын, тажрыйбалуу педагогдордун, педагогикалык жамааттардын катышуусу менен талкууланып тиешелүү тактоолор, түзөөтүлөр жана оңдоолор киргизилет. Такталган окуу планы Билим жана илим министрлиги тарабынан бекитилет.

Кыргыз Республикасы эгемендүүлүккө ээ болгондон тартып эле окуу планына өзгөчө көңүл бурулууда. 1991-1992-окуу жылында орто мектептер үчүн өткөөл окуу планы бекитилген. Ал окуу планында биринчи ирет көп варианттуу окуу системасы киргизилген. Бирок, орто мектептердин материалдык-техникалык базасы, педагогикалык жамааттардын профессионалдык даярдык деңгээли жана негизинен мамлекеттин финансалык каражатынын жетишсиздигинен, көп варианттуу окуу планынын ишке аткарылышынын педагогикалык, социалдык шарттары түзүлбөгөндүктөн улам 1994-1995-окуу жылында кайрадан бир типтүү окуу планы бекитилген.

Ошого карабастан башталгыч, негизги жана толук орто мектептердин жаңы түрлөрү (гимназиялар, мектеп лицейлер) жана ошондой эле жеке менчик мектептер пайда болду. Мындан тышкары, мектеп окуучуларынын кызуугусунун өзгөрүшү, мектеп окутуучуларынын профессионалдык

деңгээлинин жогорулашы окутуу процессине көптөгөн жаңылыктарды киргизүүнү, биринчи ирээтте айрым предметтерди тереңдетип окутууну талап кылган. Ошондуктан, 1995-1996-окуу жылынан баштап кайрадан көп варианттуу окуу планы бекитилген.

Кыргыз Республикасында жалпы билим берүүчү уюмдарынын 2008-2009 - окуу жылы үчүн базистик окуу планы Министрдин буйругу менен бекитилген. Кыргыз Республикасында орто мектеп үч баскычтан турат:

а) башталгыч мектепке төрт жылдык базистик окуу планы;

б) негизги мектептер беш жылдык базистик окуу планы;

в) жалпы орто мектеп эки окуу жылына ылайыкташкан эки варианттуу окуу планынын негизде окуу процессин жүргүзүшөт.

Окуу планында балдарды башталгыч мектепке даярдоо жана мектептин тартибине көндүрүү максатында мектептерге жүз академиялык сааттык билим берүү программасынын негизинде балдарды даярдоо курстарынан милдеттүү түрдө өткөрүшөт. Даярдоо программасын Кыргыз билим берүү академиясы иштеп чыккан сунуштардын негизинде башталгыч класстардын мугалимдери ишке ашырышат. Даярдоо курсунун өтүү мөөнөтү жайкы каникул убагында жалпы билим берүүчү уюм тарабынан аныкталып, райондук (шаардык) билим берүү бөлүмү тарабынан бекитилет. Окуу процессинин жүрүшү 30 минутаны түзөт.

Окуу планында башталгыч мектептин биринчи классына ата-энелердин (мыйзамдуу өкүлдөрүнүн) каалоолору боюнча алты жаштан баштап, жети жаштан ашпаган балдар кабыл алынат.

Башталгыч мектептин базистик окуу планы төмөнкү таблицада көрсөтүлгөн. Базистик окуу план төрт жылга эсептелген бир модулдук түзүлүштөн турат.

Кыргыз тилинде окутуучу башталгыч жалпы билим
берүүчү мектептер үчүн окуу планы

Окуу предметтери	Базистик вариант			
	I	II	III	IV
Кыргыз тили	7	7	8	8
Орус тили	3	4	4	4
Чет тили	0/2	2	2	2
Математика	4	5	5	6
Мекен таануу (айлана - чөйрө менен тааныштуруу)	1	2	2	2
Көркөм өнөр	1	1	1	1
Адеп	1	1	1	1
Музыка	1	1	1	1
Дене тарбиясы	2	2	2	2
Баардыгы	20/22	25	26	27

Биринчи класста окутуу толук же толук эмес күн тартибинде жүргүзүлүшү мүмкүн. Окуу процессинин өтүү мөөнөтү биринчи класс үчүн 40 минута, ал эми калган бардык класстар үчүн 45 минута каралган. Аныкталган өтүү мөөнөтү бардык типтеги жана менчиктин түрүндөгү мектептерге милдеттүү болуп саналат жана аны өзгөртүүгө жол берилбейт.

Чет тилин окутуу 1 - класстын экинчи жарым жылдыгынан башталат.

Окуу планында интегративдүү курстарды өтүү каралган. Башталгыч мектепте окуучуларга айлана-чөйрөнү камтыган көрүнүштөр жана республикада жашаган элдердин руханий маданияты менен тааныштырган «Мекен таануу» предмети киргизилген. 1- 4 класстарда окутулуучу «Көркөм өнөр» интегративдүү курсу «Сүрөт искусствосу» жана «Эмгекке үйрөтүү» курстары бириктирилгендигине байланыштуу «Эмгекке үйрөтүүгө» өзүнчө саат каралган эмес.

Негизги жалпы билим берүүчү мектептер үчүн базистик окуу планы 4 -таблица берилген.

Кыргыз тилинде окутуучу негизги мектептин окуу
планы

Окуу предметтери	V	VI	VII	VIII	IX
Кыргыз тили	5	4	3	3/2	2
Кыргыз адабияты	3	3	3	2/3	3
Орус тили	2	2	2	1	1
Орус адабияты	2	2	2	2	2
Чет тили	4	3	2	2	2
Кыргызстан тарыхы	2	1	1	1	1
Дүйнө тарыхы		1	1	1	1
Адам жана коом					1
Математика	6	6	6	6	6
Информатика			1	2	2
Физика			2	2	3
Биология		2	2	2	2
Химия				3	2
Табият таануу	1				
География		2	3	2	2
Көркөм өнөр	1	1	1		
Музыка	1	1	1		
Чийүү				1	1
Адеп	1	1	1	1	1
Эмгекке үйрөтүү	1	1	1	1	1
Дене тарбиясы	2	2	2	2	2
Экономикага киришүү					1
Бардыгы	31	32	34	34	36
Эмгек тажрыйбасы (күндөр менен)	10	10	10	16	

Кыргыз тилинде окутуучу жалпы орто билим берүүчү мектептер үчүн базистик окуу планы 5 -таблица берилген.

Таблица 5

Кыргыз тилинде окутуучу жалпы орто билим берүүчү
мектептердин окуу планы

Окуу предметтери	Базистик вариант		Экинчи вариант	
	Х	ХІ	Х	ХІ
Кыргыз тили	2	2	2	2
Кыргыз адабияты	3	3	3	2
Орус тили	2	2	1	2
Орус адабияты	2	2	2	2
Чет тили	2	2	2	2
Кыргызстан тарыхы	1	1	1	1
Дүйнө тарыхы	1	1	1	1
Адам жана коом	1	1	1	1
Математика	3/4	5	3	3
Физика	4	3	3	3
Астрономия		1		
Биология	1	1	1	1
Химия	2	2	2	2
География	2/1	1	1	1
Экономикага киришүү	1	1	1	1
Башталгыч кесипке даярдоо			4	4
Адеп	1	1	1	1
Дене тарбиясы	2	2		
Аскерге чейинки даярдоо	2	2		
Дене тарбиясы, аскерге чейинки даярдоо			3	3
Бардыгы	32	33	32	33
Эмгек тажрыйбасы (күндөр менен)			20	

Кыргыз тилинде окутуучу жалпы билим берүүчү уюмдардын 1-11 класстарында «Адеп» (Этика) интегративдүү курсу окутулат. «Адеп» интегративдүү курсу

окуучуларды адамдын жүрүм-турум ченемдерин, алардын руханий сапаттары жана республикада жашаган элдердин маданий жашоо, каада-салттары менен тааныштырат. «Адеп» интегративдүү курстары педагогикалык билими жана тийиштүү педагогикалык дасыктыгы бар мугалимдер тарабынан окутулат.

Негизги мектепте «Адеп» окуу предметинин алкагында 5-7 класстарда «Мурас» курсу, 8 класста «Адам», ал эми 9 класста «Үй-бүлө» курсу жумасына бир саатка ылайыкташкан.

«Табият таануу» интегративдик курсу 5 класста өтүлүп, ал айлана-чөйрөнүн көрүнүштөрү жөнүндөгү материалды камтып, II — III баскычтагы окуучуларды илимий-табият таануу предметтерин окутууга даярдайт. Окуу процессине компьютердик технологияларды киргизүү негизинен информатика предметинде 7-9 класстарда окутулат.

Кыргыз тилинде окутуучу жалпы орто билим берүүчү мектептердин окуу планынын экинчи вариантында онунчу класс үчүн орус адабиятын, физиканы, географияны (биринчи жарым жылдыкта), математиканы (экинчи жарым жылдыкта) бир саатка кыскатуу жана аскерге чейинки даярдоо жана дене тарбия предметтеринин сааттарынын биригишинин эсебинен, ал эми он биринчи класс үчүн кыргыз адабиятын (бир саат), математиканын (эки саат) кыскарышынын жана аскерге чейинки даярдоо жана дене тарбия предметтеринин сааттарынын биригишинин эсебинен башталгыч кесипке даярдоого төрт саат бөлүп берүү каралган.

«Адеп» предметинин алкагында 10 класста «Эл таануу», ал эми 11 класста «Маданият» курсу окутулат. Окуу планында физика жана астрономия предметтери 11 класстарда өз алдынча окутулуп, аларды окутууга өзүнчө сааттар каралган.

Предметтердин мамлекеттик компонентине бекитилген сааттар башка предметтерди окутууга берилбейт. «Аскерге чейинки даярдоо» курсунун сааттарынын эсебинен апрель-май айларында 11 класстын окуучу уландары үчүн 3 күндүк

(18 саат) талаада окуу жыйыны, ал эми кыздар үчүн - дарылоо мекемелеринде медициналык-санитардык даярдоо боюнча тажрыйба алуу жүргүзүлөт.

Окуу планында эмгекке үйрөтүү, кыргыз тили жана адабияты, орус тили жана адабияты, чет тили, информатика предметтерин өтүүдө класстарды топторго бөлүү бекитилген. Мындан тышкары, 2008-2009 - окуу жылынан баштап 1 -класстан 11 - класска чейин 105 академиялык сааттык көлөмүндөгү «Жашоо-турмуш коопсуздугунун негиздери» жаңы тажрыйбалык курсу киргизилет: 1-10 класстарда 10 сааттык программа менен, 11-класста 5 сааттык программа менен өтүлөт.

Айрым окуу предметтерин тереңдетип өздөштүрүү максатында гимназия, лицейлерде ийримдерди, студияларды жана бирикмелерди уюштурууга мугалимдин бир чени жана жогорку дасыктагы кызматкерлер менен өзүнчө лекцияларды, циклдарды, курстарды төлөө үчүн лицей класстарда - 1, ал эми гимназиялык класстарга - 0,5 мугалимдик чен бөлүү бекитилген.

Мамлекеттик жалпы билим берүүчү уюмдардын окуу пландары Билим берүү министрлиги тарабынан бекитилген базистик окуу планынын негизинде түзүлүп, тийиштүү райондук (шаардык) билим берүү бөлүмдөрү менен макулдашат. Ал эми мамлекеттик эмес жалпы билим берүү уюмдарынын жана республикага таандык жалпы билим берүү уюмдарынын окуу пландары Билим берүү министрлигинин Мектепке чейинки, мектеп жана мектептен тышкары билим берүү башкармалыгы менен жыл сайын 1 - августка чейин макулдашылат.

3. Окуу программалары

Билим мазмунунун берилиши теориялык денгээлде окуу планында көрсөтүлсө, анын түздөн - түз практикалык иш жүзүнө ашырылышы окуу программаларында жана окуу китептеринде чагылдырылат. Окуу предмети илимдин, маданияттын жана өндүрүштүн негизги жоболорунан келип

чыккан атайын багыттагы илимий билимдердин, билгичтиктердин жана көндүмдөрдүн жаш курактык өзгөчөлүгүнө ылайыкташкан системасы болуп саналат. Окуу предметинин максаты, мазмуну жана түзүлүшү окуу программалары менен аныкталат.

Окуу программасы ар бир окуу предмети боюнча билимдин, билгичтиктин жана көндүмдөрдүн мазмунун бекитүүчү, негизги илимий көз-караштарды үйрөнүүнүн логикасына ылайыкташкан окуу темаларын, алардын удаалаштыгын, өздөштүрүүгө бөлүнгөн убакыт өлчөмдөрүн бекитүүчү негизги нормативдик документ болуп саналат. Окуу программасы окуу предметинин илимий жана руханий бирдиктүүлүгүн камсыз кылат. Окуу программасынын типтүү мамлекеттик, жумушчу жана автордук түрлөрү бар.

Типтүү окуу программасы бардык педагогдордун, окумуштуу дидакттардын, коомчулуктун катышуусу менен даярдалып, официалдуу түрдө Билим жана илим Министрлиги тарабынан бекитилет. Ар бир мектеп типтүү программанын негизинде жумушчу окуу программасын иштеп чыгат жана педагогикалык кеңешке бекитет.

Окуу программасы негизинен алганда үч бөлүктөн түзүлөт. Окуу программасынын түшүндүрмө бөлүгүндө окуу предметинин максаты, анын милдеттери, окуучуларга берилүүчү билимдердин, билгичтиктердин жана көндүмдөрдүн системасы көрсөтүлөт.

Окуу программасынын кийинки бөлүгү - негизги бөлүгү болуп саналат. Ал бөлүктө окуу предметинин мазмуну, тематикалык планы жана темалардын чечилиши көрсөтүлөт. Ар бир теманын негизги түшүнүктөрү, билим, билгичтик жана көндүм боюнча окуу бирдиктери, окутуунун формалары белгиленет. Мындан тышкары, ар бир теманы өздөштүрүү боюнча окуу убактысы бөлүнөт.

Окуу программасынын үчүнчү бөлүгүндө окуу предметине тиешелүү методикалык көрсөтмөлөр, башка окуу предметтери менен байланыштар, окуу предметтине керектелинүүчү материалдык-техникалык база, көрсөтмө куралдар жана ошондой эле окуучулардын даярдык

деңгээлине коюлуучу негизги талаптар көрсөтүлөт. Мындан тышкары колдонулуучу адабияттардын тизмеси берилет.

Мамлекет тарабынан бекитилген окуу программасынын негизинде тиешелүү предметти тереңдетип же тескерисинче жеңилдетип окутуу боюнча жеке автордук, же коллективдик окуу программалары даярдалат. Адатта автордук окуу программасы, кошумча курстар, мектептин педагогикалык кеңешинде талкууланып бекитилет.

4. Окуу китеби жана куралдары

Окутуу процессиндеги эң негизги окуу куралы - окуу китеби болуп саналат. Окуу китеби - окуу программасына ылайык окуучулар өздөштүрүүгө тийиш болгон маалыматтарды жана методикалык материалдарды толук камтыйт. Окуу китеби ар бир класстагы окуу предметтери боюнча түзүлөт жана билим берүүчү, өнүктүрүүчү, тарбиялоо, мотивация түзүү, маалымат берүү, текшерүү жана башкаруу функцияларын аткарат. Окуу китебинен төмөнкү дидактикалык талаптар коюлат:

1. Окуу китеби мамлекеттик билим стандартында көрсөтүлгөн билим деңгээлин камсыз кылуучу окуу материалы менен жабдылышы керек. Демек, окуу китебинде аныкталган татаалдыктагы жана зарыл көлөмдөгү окуу материалы берилет.

2. Окуу китеби окуучунун интеллектуалдык, руханий жактан тынымсыз жана үзгүлтүксүз өнүгүшү үчүн ар тараптуу материалдар менен камсыз болушу зарыл. Ошондуктан окуу китебинде ар бир маалымат абдан кылдат тандалып, өз ордуна коюлушу маанилүү болуп саналат.

3. Окуу китебиндеги материалды өздөштүрүү менен окуучу аныкталган сапаттарга, мүнөздөргө калыптанышы керек. Окуу китебинин көлөмүнө коюлган талаптар менен анын тарбиялоо таасирлерин жогорулатуу абдан оор маселелердин бири болуп саналат.

4. Окуу китебиндеги окуу материалдары окуучуларда кызыгууну пайда кылышы керек. Окуу предметинин окуучу

тарабынан өздөштүрүлүүсү китептеги материалдардын мотивди түзүүдөгү таасирине көз каранды болот.

5. Окуу китебинин мазмунун өздөштүрүү үчүн сөзсүз түрдө кошумча маалыматтарды издөө зарылчылыгы келип чыгышы керек. Себеби, окуу китеби билимди өздөштүрүү үчүн зарыл мазмундун эң минималдуу бөлүгүн гана камтыйт. Ар бир окуучуда китептеги материалдарга кошумча материалдарды өз алдынча издөө, табуу системалык ишмердүүлүккө айланышы керек.

6. Окуу китебинде материалдардын берилиши жана жайгашышы мугалим менен окуучу тарабынан текшерүүгө, окуу жетишкендиктерин баалоого мүмкүнчүлүк түзүшү зарыл. Ошондуктан аныкталган билгичтикке жана көндүмдөргө ээ болуу үчүн сөзсүз түрдө аткарылуучу көнүүгүлөр жана тапшырмалар орун алат.

7. Окуу китеби таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн өзгөрүүсүн аныктоого, ага өз убагында багыт берүүгө мүмкүнчүлүк түзүүсү зарыл. Демек, берилип жаткан окуу мазмунунун татаалдыгына жана көлөмүнө жараша көмөк көрсөтүүчү методикалык сунуштар, көрсөтмөлөр орун алышы зарыл.

Окуу китебинде мындан тышкары төмөнкү методикалык шарттар сакталууга тийиш:

- ар бир окуу китебинин мазмунунун окуучулардын жаш курактык өзгөчөлүгүнө ылайык деңгээлде түзүлүшү;
- өзгөчө маанилүү материалдардын айырмаланышы;
- тиешелүү деңгээлдеги сүрөттөрдүн, иллюстрациялардын, чиймелердин жана таблицалардын орун алышы;
- атайын өз алдынча кайталоого арналган материалдардын камтылышы;
- методикалык материалдардын орун алышы.

Окуу китептери жеке автор же болбосо автордук коллектив тарабынан даярдалып, атайын билим жана илим министрлигинин чечими менен официалдуу түрдө мектептерге сунушталат.

Окуу куралы берилген предметтин мазмунун чагылдырып эркин түрдө жазылган китеп болуп саналат. Анда программадан сырткары материалдар дагы кошулушу мүмкүн. Окуу куралдары мугалимдин көрсөтмөсү боюнча окуу китеби менен катар сунуш кылынат. Окуу материалынын мазмуну жана аларды өздөштүрүүнүн жолдору кошо көрсөтүлгөн адабият окуу-методикалык курал деп аталат. Адатта, алар мугалимдер жана окуучулар үчүн өз өзүнчө даярдалат. Окуу-методикалык куралдарга адабият жана тарых боюнча хрестоматиялар, математика, физика, биология, химия боюнча көнүгүүлөрдүн жыйындысы, география, биология боюнча атластар, тилдер боюнча ар түрдүү жыйналмалар жана башка түрлөр кирет.

Өз алдынча даярдануу үчүн суроолор

1. Билим стандартынын билим сапатын жогорулатуудагы орду жана функциялары кандай?
2. Билим стандартынын аткарылып жаткандыгын кантип аныктаса болот?
3. Эмне себептен ар бир окуу жылы үчүн окуу планы даярдалат жана бекитилет?
4. Тигил же бул окуу предметин тереңдетип окутуу үчүн кандай шарттарды аткаруу керек?
5. Башталгыч кесипке даярдоо предметинин зарылчылыгы кандай факторлор менен байланышкан?
6. «Адеп» окуу предметинин мааниси эмнеде жана ал кандай түзүлүштөрдөн турат?
7. Окуу программасынын мааниси жана түзүлүшү кандай?
8. Автордук окуу программасы кандай учурда даярдалат?
9. Окуу программасында көрсөтүлбөгөн материалдарды өтүүгө болобу?
10. Бир окуу предмети боюнча бир канчалаган окуу китептери болобу?
11. Окуу китебине коюлган талаптар жана шарттар кайсылар?

ОН СЕГИЗИНЧИ ГЛАВА ДИДАКТИКАЛЫК ФАКТОРЛОР

1. Дидактикалык факторлор
2. Факторлордун байланыштары

1. Факторлор

Окутуу процессинин жүрүшү, анын натыйжасы абдан көп себептерге көз каранды болот. Бирок бардык эле себептер окуу процессинин жыйынтыгына бирдей таасир этпейт. Айрым себептер окуу процессине түздөн-түз таасир этип, окутуу процессинде кандайдыр бир белгилүү ролду ойнойт. Окуу процесстин жүрүшүнө жана жыйынтыгына таасир этүүчү себептерди негизи дидактикалык себептер деп аташат. Ал эми кайсы бир себептердин окуу процессине тийгизген таасири убактылуу болуп, ал процесстин жыйынтыгына бир аз эле таасир тийгизиши же болбосо таасир этпей калышы мүмкүн. Мындай себептер негизги себептерге кирбейт, ошондуктан аларды кошумча себептерге кошушат. Бирок, кошумча себептерди дагы окутуу процессинин жүрүшүндө эске алуу зарыл. Ошентип, окутуу процесси натыйжалуу жыйынтыкты алып келиши үчүн ар кандай факторлорду жана кошумча себептерди терең үйрөнүү зарыл.

Окутуу процессинин жыйынтыгына таасир этүүчү себептер кайсы бир багытта белгилүү, аныкталган критерийдин негизинде биригишип дидактикалык жөнөкөй факторлорду түзөт. Окуу процессинин негизги критерийи катары процесстин жыйынтыгын кабыл алышат. Демек, фактор бул окуу процессинин жыйынтыгын түзүүчү себеп, себептердин жыйындысы болуп саналат.

Ар бир дидактикалык жөнөкөй фактордун окутуу процессинин жыйынтыгына тийгизген таасирине жараша башка факторлордун арасында ээлеген орду болот. Демек, фактор бул эң орчундуу бир себеп, же болбосо бир багытта,

аныкталган критерийдин негизинде биригишкен себептердин жыйындысы болуп саналат.

Факторлордун окутуу процессине тийгизген таасирлерин тиешелүү деңгээлде жалпылоого болот. Жалпылоонун биринчи деңгээли бирдей багыттагы факторлор биригип келип жалпы факторду пайда кылат. Жалпы факторлорго бирикпеген дидактикалык себептер түздөн - түз кириши мүмкүн.

Бир багыттагы бир канча жалпы факторлор белгилүү бир критерийдин негизинде биригип, комплекстүү факторлорду түзөт. Бир комплекстүү фактор бир канча жалпы факторлордон, өзгөчө жөнөкөй факторлордон жана дидактикалык себептерден турушу мүмкүн. Бул факторлордун жалпыланышынын үчүнчү деңгээли болуп саналат.

Факторлордун андан ары жалпыланышы дидактикалык процесстин генералдык факторлорун пайда кылат. Бул факторлордун төртүнчү деңгээлин түзөт. Ошентип, генералдык фактор эки же андан көп комплекстүү, бир канчалаган жалпы, жөнөкөй факторлордон жана түздөн - түз бириккен көптөгөн дидактикалык себептерден турат.

2. Факторлордун байланыштары

Азыркы мезгилде көптөгөн педагогикалык изилдөөлөрдүн негизинде окуу процессинин жыйынтыгы төрт генералдык факторго көз каранды экендиги далилденген: а) окуу материалы; б) педагогикалык уюштуруунун таасири; в) окуучулардын окуу жөндөмдүүлүгү; г) убакыт.

Окуу материалы - негизги генералдык фактор. Ал өзүнө маалыматтык себептерди камтыйт. Маалыматтык себептер эки түргө бөлүнөт: а) когнитивдүү маалымат (билимди камтыган); б) башкаруучу маалымат (когнитивдүү маалыматты өз учурунда өзгөртүүчү).

Окуу материалы генералдык фактору эки комплекстүү фактордон турат: 1) объективдүү маалыматтан; 2) анын дидактикалык иштелишинен.

Объективдүү маалымат комплекстүү фактору өз учурунда төмөнкү жалпы факторлорду өзүнө камтыйт: окуунун мазмунун, көлөмүн жана сапатын.

Ал эми материалды дидактикалык иштетүү комплекстүү фактору төмөнкү жалпы факторлордон турат: ык, түзүлүш, чечмелөө. Ар бир көрсөтүлгөн жалпы факторлор өз учурунда бир канчалаган жөнөкөй факторлорду камтыйт. Демек, окуу материалы генералдык фактору эки комплекстүү фактордон, алты жалпы фактордон жана элүүдөн ашык дидактикалык себептерден турат.

Педагогикалык уюштуруу таасири - окуу процессиндеги педагогдордун ишмердүүлүгүн, процесстин уюштуруу денгээлин жана процесстин өтүү шарттарын мүнөздөөчү генералдык фактор. Бул генералдык факторду эки комплекстүү факторго бөлүүгө болот: а) сабак учурундагы педагогикалык уюштуруунун таасири; б) класстан тышкаркы мезгилдеги педагогикалык уюштуруунун таасири.

Сабак учурундагы педагогикалык уюштуруу таасиринин комплекстүү фактору төмөнкү жалпы факторлордон турат: окутуунун методикасы, уюштуруунун формалары, окутуу абалы, педагогдун ишмердүүлүгү, окуучулардын ишмердүүлүгү, процесстин жыйынтыгын текшерүү, сабактардын түрлөрү жана түзүлүшү, кабыл алынган билимди практикада колдонуу, окуу каражаттарын пайдалануу, окуу процессинде жабдыктардын колдонулушу жана окутуу шарттары.

Сабактан тышкаркы педагогикалык уюштуруунун таасири комплекстүү фактору төмөнкү жалпы факторлордон турат: ата-энелердин, досторунун таасиринин мүнөзү жана көлөмү, окуунун режими, улуулар тарабынан текшерүү, массалык маалымат каражаттарынын маалыматтарын пайдалануу, өз алдынча иштөөнүн уюштурулушу,

репетиторлордун жардамы, ар түрдүү секцияларга катышуу жана башкалар.

Ошентип, педагогикалык уюштуруунун таасири генералдык фактору эки комплекстүү, жыйырма жалпы жана жүз элүүдөн ашык жөнөкөй факторлордон турат.

Окуучулардын окуу жөндөмдүүлүгү генералдык фактору окуучулардын окууга шыктуулугун, мүмкүнчүлүктөрүн жана ошондой эле аныкталган убакыт ичинде белгилүү жыйынтыктарга ээ болууну көрсөтөт. Адатта, окуучунун жеке окуу жөндөмдүүлүгү жана группалык окуу жөндөмдүүлүгү изилденет. Бул генералдык фактор эки комплекстик факторлорго бөлүнөт: сабак мезгилиндеги окуу жөндөмдүүлүгү жана окуудан тышкаркы мезгилдеги окуу жөндөмдүүлүгү. Окуучулардын сабак мезгилиндеги окуу жөндөмдүүлүгү төмөнкү факторлорго көз каранды болот: окуучулардын жалпы даярдыгы, окуу материалын кабыл алуу жөндөмдүүлүгү, билимди калыптоонун мүмкүнчүлүгү, окуучулардын ой жүгүртүү өзгөчөлүктөрү, кабыл алуунун ылдамдыгы, окуучулардын ден соолугу, окутуунун багыттуулугу жана башка жөнөкөй факторлордон турат. Ал эми окуудан тышкаркы мезгилдеги окуу жөндөмдүүлүгү комплекстүү фактору төмөнкү жөнөкөй факторлордон турат: өзүн-өзү текшерүү, эрктүүлүк жана өжөрлүк, багыттуулук, стимулдаштыруу жана башкалар.

Ошентип, окуучулардын окуу жөндөмдүүлүгү генералдык фактору эки комплекстүү факторлордон жана алтымыштан ашык жөнөкөй факторлордон турат.

Убакыт генералдык фактору төмөнкүдөй жалпы факторлордон турат: 1) түздөн-түз сабак учурундагы убакыт; 2) сабактан тышкаркы мезгилдеги даярданууга кеткен убакыт. Ар бир жалпы фактор өз учурунда жыйырмадан ашык жөнөкөй факторлордон турат.

Окутуу процессине, анын жыйынтыгына жүз элүүдөн ашык фактор жана төрт жүз элүүгө чейин дидактикалык себептер таасир этери далилденген.

Педагогикалык изилдөөлөрдүн негизинде педагогикалык процеске педагогикалык - уюштуруу

уоштуруу таасири- 32%, окуу материалы- 25%,
окуучулардын окуу жөндөмдүүлүгү- 28% жана убакыт- 15%
салымын кошоору далилденген.

Өз алдынча даярдануу үчүн суроолор

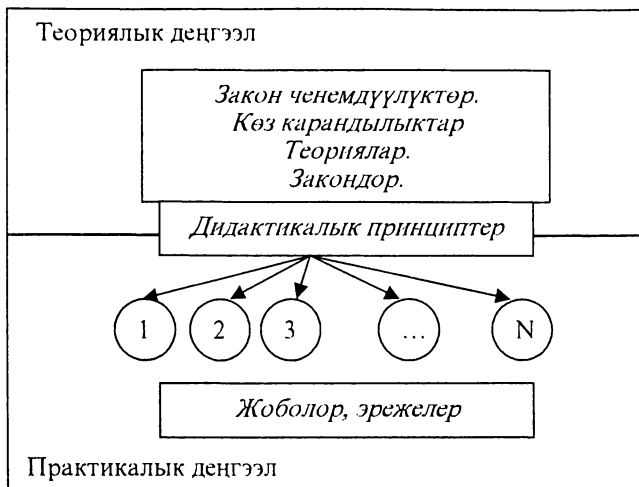
1. Окуу процессине таасир этүүчү себептерди аныктоо эмне үчүн зарыл?
2. Окуу процессинин кошумча себептерин эске албай коюуга мүмкүнбү?
3. Окуу процессине тескери таасир этүүчү факторлор болобу?
4. Факторлорду кандай критерийдин негизинде бириктиришет?
5. Факторлордун кандай деңгээлдери болот?
6. Фактордун окуу процессине тийгизген таасирин өзгөртүүгө болобу?
7. Окуу процессинин жыйынтыгын аныктоочу эң негизги факторлор бири-бири менен кандай байланышат?
8. Окуу процессине таасир этүүчү факторлордун байланышын математикалык закондор менен аныктоого болобу?
9. Окутуу факторлорун окуу процессинин жыйынтыгына тийгизген таасирин сандык мааниде аныктоого болобу?
10. Эмне себептен убакыт фактору негизги факторлордун бири болуп саналат?
11. Факторлор мугалимдин жана окуучунун өзгөчөлүктөрүнө көз каранды болобу?

ОН ТОГУЗУНЧУ ГЛАВА ДИДАКТИКАЛЫК ПРИНЦИПТЕР

1. Дидактикалык принциптер
2. Дидактикалык принциптер системасы

1. Дидактикалык принциптер

Бардык эле илимдер сыяктуу эле педагогика илимин шарттуу түрдө эки деңгээлге бөлүүгө болот: теориялык деңгээл жана практикалык деңгээл. Теориялык деңгээлде педагогика илими окуу жана тарбиялоо процессинин теорияларын, закон ченемдүүлүктөрүн, принциптерин жана жалпы концепцияларын изилдейт. Ал эми ар бир педагог окуу процессин практикалык тигил же бул эрежелердин, жоболордун негизинде жүргүзөт. Окутуунун эрежелери, жоболору теориялык концепциялардын конкреттүү шартка ылайыкташтырылган тиешелүү «көчүрмөсү» болуп саналат. Бирок, ал «көчүрмө» өзүнчө мааниге ээ болуп, педагогика илиминин теориялык жана практикалык деңгээлдеринин бири-бирине байланыштыруучу, айкалыштыруучу «көпүрөгө» айланат. Окуу процессинде окуу теориясы менен практикасынын ортосундагы «көпүрө» дидактикалык принцип болуп саналат. Демек, дидактикалык принцип бир жагынан алганда окутуу процессинин белгилүү бир багытындагы закон ченемдүүлүктү түшүндүрсө, экинчи жагынан алганда, ал ошол закон ченемдүүлүктү иш жүзүнө ашыруу үчүн колдонулуучу окутуу эрежелеринин, жоболорунун жыйындысы болуп саналат. Бул байланышты төмөндөгүдөй элестетүүгө болот (сүрөт 9.).

Сүрөт 9. Дидактикалык принциптер.

Негизинен алганда «принцип» термини алгачкы негиз, баштапкы идея жана өзүн-өзү алып жүрүүнүн эрежеси деген маанини түшүндүрөт. Дидактикалык принциптер: жалпы максатка жана маселелерге тиешелүү болгондой окутуу процессинин мазмунун, формасын жана методун аныктоочу негизги жобо, эреже болуп саналат. Башкача айтканда, дидактикалык принцип окутуу процессинин жүрүшүн окутуунун негизги закондоруна жана закон ченемдүүлүктөрүнө туура келтирүүнүн нормалары, негиздери болот. Демек, ар бир дидактикалык принциптерден окутуунун конкреттүү жоболору жана эрежелери пайда болот. Дидактикалык жоболор түздөн - түз принциптен келип чыкпайт, ал педагогдордун көптөгөн муундарынын практикалык тажрыйбасын анализдөөдөн жана жалпылоодон келип чыгат. Ошентип, окутуунун практикалык тажрыйбасы эрежелерде жана жоболордо камтылат. Бул эрежелер, жоболор эки түрдүү роль ойнойт. Биринчиден, окутуу процессинин негизги закон ченемдүүлүктөрүнүн муундан - муунга өтүү принциби сакталат (оң таасири). Экинчиден, айрым бир эрежелер кээ бир убактарда окуу процессин аныкталган чектеп чыкпай өтүүгө шарттап, белгилүү бир кыйынчылыктарды түзөт

(терс таасири). Ошондуктан, ар бир педагог дидактикалык эрежелерди жана жоболорду жөн гана түздөн-түз пайдалана бербестен, аны ар бир педагогикалык кырдаалга жараша колдонушу керек.

Педагогика илиминин өнүгүшү менен дидактикалык принциптер дагы такталып, толукталып, башкача айтканда өзгөрүп турат. Натыйжада айрым бир дидактикалык принциптер өзгөрүүгө учураса, айрым бир принциптер жоюлуп, анын ордуна жаңы принциптер пайда болот.

Я. Коменский эң негизги дидактикалык принцип деп педагогикалык процесстин жаратылышка айкалышуу принцибин санаган. Ошол эле учурда, ал башка принциптерди дагы негиздеген. Ал эми А. Дистервег болсо дидактикалык принциптерге атайын талаптарды коюуну көрсөткөн. К.Ушинский төрт дидактикалык принципти киргизген: а) окуучулардын аң-сезимдүүлүгүнүн, активдүүлүгүнүн принциби; б) көрсөтмөлүүлүк принциби; в) удаалаштык принциби; г) билимдин бекемдиги принциби.

Окуу процесси башынан аягына чейин дидактикалык принциптерге таянуу менен жүргүзүлсө гана аныкталган жыйынтыкты берет.

2. Дидактикалык принциптер системасы

Илимий педагогикалык изилдөөлөрдүн жана педагогикалык тажрыйбалардын натыйжасында төмөнкү дидактикалык принциптер иштелип чыккан:

- акыл- эстүүлүк жана активдүүлүк принциби;
- көрсөтмөлүүлүк принциби;
- системалуулук жана ырааттуулук принциби;
- бышыктык принциби;
- жеткиликтүүлүк принциби;
- илимий принцип;
- теориянын практика менен байланышы принциби;
- тарыхка кайрылуу принциби;
- улануучулук принциби;

- гумандуулук принциби жана башка.

Акыл-эстүүлүк жана аң-сезимдүүлүк принциби - бул окутуу процессинин жүрүшүнө мүмкүн болушунча бардык окуучулардын активдүү жана аң-сезимдүү катышуусун камсыз кылуу. Ар бир педагог окуу процессин жүргүзүүдө жөн гана жаңы материалды түшүндүрбөстөн, ал материалды мүмкүн болушунча бардык окуучулар терең жана өз алдынча ойлонуусу менен кабыл алгандай педагогикалык кырдаалды түзүшү зарыл. Окуучулардын окуу материалын аң-сезимдүү жана активдүү кабыл алышы көптөгөн шарттарга, факторлорго көз каранды: окуунун мотиви, окуучунун таанып-билүү активдүүлүгүнүн деңгээли жана мүнөзү, окутуу - тарбиялоо процессин уюштуруу, окуучунун өздүк таанып-билүү активдүүлүгү жана башка. Акыл-эстүүлүк жана активдүүлүк принцибин турмушка ашыруу үчүн төмөнкү эрежелерди колдонуу зарыл:

- ар бир жаңы материалдын маанисин жана баалуулугун баса көрсөтүү;
- ар бир сабактын алдында жана жүрүшүндө мүмкүн болушунча ар бир баланы сураганга жетишүү;
- ар бир жаңы материалды түшүндүрүүнүн алдында анын мурунку өтүлгөн материал менен байланышын, айкалышын көрсөтүү;
- ар бир окуучуга анын жөндөмдүүлүгүнө, ой жүгүртүү мүнөзүнө жараша тиешелүү деңгээлдеги суроолорду берүү.

Көрсөтмөлүүлүк принциби. Адамдын тышкы маалыматты кабыл алуу, аны иштетүү жана эске тутуу системаларынын арасынан эң натыйжалуусу көрүү системасы болуп саналат. Анткени, көрүү системасы маалыматтарды тез кабыл алат, иштетет жана кабыл алынган маалыматты узакка чейин сактайт. Эгерде даам татуу менен маалыматтарды кабыл алуу, иштетүү жана эске тутуунун шарттуу түрдө эквивалент катары кабыл алсак, анда ага салыштырмалуу башка маалыматты кабыл алуу системаларынын бири-бирине болгон катыштары 6 - таблицанда көрсөтүлдү.

Маалыматтарды кабыл алуу системалары

Маалыматтарды кабыл алуу органдары	Салыштырмалуу коэффициенти
Даам татуу органы	1
Тери менен сезүү	1,5
Жыт билүү органдары	3,5
Угуу органдары	11
Көрүү органдары	83

Ошондуктан, окуу процессинде сөзсүз түрдө көрсөтмө куралдарды колдонуу зарыл. Көрсөтмөлүүлүк принцибин ишке ашырууда төмөнкү эрежени сактоо зарыл:

- көрсөтмө куралды колдонуунун убактысы алдын-ала аныкталууга тийиш. Сабактын алдында эле көрсөтмө куралды илип коюу окутуу процессинин жүрүшүнө тескери таасир этиши мүмкүн. Жаңы материалды түшүндүрүү учурунда аныкталган мезгилде бардык окуучулардын көңүлүн көрсөтмө куралга буруу сабактын эффективдүүлүгүн жогорулатканга шарт түзөт;
- көрсөтмө куралдын санына да, сапатына да чоң талаптар коюлушу керек. Бир эле сабакта көп сандаган көрсөтмө куралдарды колдонуу тескери таасир этиши мүмкүн;
- азыркы жаңы маалыматтык технологияларды кеңири колдонуу;
- көрсөтмө куралдарды колдонуу менен окуучулардын элестетүүсүн жана абстракциялоосун жогорулатуу;
- айрым татаал эмес көрсөтмө куралдарды даярдоодо окуучуларды катыштыруу жана башка.

Системалуулук жана ырааттуулук принциби. Орто мектептерде өтүлүүчү ар бир предмет өзүнүн өзгөчөлүгүнө жараша белгилүү бир система менен, бекитилген ырааттуулукта өтүлүшү зарыл. Ошол сыяктуу эле билимди кабыл алууда окуучулар дагы аныкталган удаалаштыкта жана белгилүү бир системада ишмердүүлүктү жүргүзүшү

зарыл. Демек, жаңы материал менен мурунку түшүндүрүлгөн материалдын ортосунда абдан жакшы айкалышуу орун алышы керек. Ошентип, тигил же бул багыттагы билим, ал билимдин ички түзүлүшү окуучулардын жаш курактык өзгөчөлүгүнө жараша ырааттуу системанын негизинде берилет.

Бул принципти ишке ашыруу үчүн төмөнкү эрежелерди, жоболорду сактоо сунуш кылынат:

- окулуучу материалдар алдын-ала пландаштырылат, логикалык жактан байланышкан топторго, бөлүктөргө бөлүнөт, алардын ар бири менен иштөөнүн тартиби жана методикасы аныкталат;

- ар бир темадагы таяныч билимдин элементтерин аныктоо, негизги идеяны, түшүнүктү бөлүп алуу, калган материалдарды алардын айланасына топтоштуруу;

- курсту окутууда фактылардын, закондордун, теориялардын ортосундагы байланыштар аныкталынып, алар белгилүү бир удаалаштыкта түшүндүрүлөт;

- окуу предмети тиешелүү илимдин «кичирейтилген көчүрмөсү» болгондуктан, ал илимдин логикасын бузбай, белгилүү система менен өтүү;

- теориялык билимдерди калыптандыруунун практикада текшерилген схемасын пайдалануу, үйрөнүлүүчү объектини жана предметти тандоо, теориянын негизин түшүндүрүү, теорияны өздөштүрүүчү элементтерин ачып көрсөтүү, теориянын натыйжаларын белгилөө, теорияны колдонуунун жолдорун жана чегин аныктоо;

- мурдагы өтүлгөн материалдарды тез-тез кайталоого жана өнүктүрүүгө көңүл буруу;

- окуу эмгегинин келечегин көрсөтүүгө аракет жасоо;

- бөлүмдү, курсту окуп бүткөндө сөзсүз жалпылоо жана системалаштыруу иштерин аткаруу;

- окуучуларды системалуу жана максаттуу байкоо жүргүзүүгө көнүктүрүү жана башка.

Бышыктык принциби. Окуучулар кабыл алган билим сөзсүз түрдө, биринчи жагынан абдан терең ойлонуу менен

кабыл алынышы керек, экинчи жагынан ал узакка чейин эсте калышы керек. Ошондуктан, айрым бир учурларда берилип жаткан билимдин бышыктыгына көңүл бурулууга тийиш. Кабыл алынган билимдин бышыктыгы көптөгөн объективдүү факторлордон (окуу материалынын мазмуну, түзүлүшү, көлөмү жана башка), ошондой эле субъективдүү факторлордон (окуучунун көңүл буруусу, окуунун ички мотиви, мугалимге карата мамилеси жана башка) көз каранды болот. Бышыктык принцибин иш жүзүнө ашыруу - окуучунун белгиленген материалды жөн гана механикалык жаттап алуусу эмес, ал материалды терең жана так билүүсүн уюштуруу менен мүнөздөлөт.

Кабыл алынган билимдин эсте калуусу ал билимди кабыл алуу ишмердүүлүккө түздөн-түз көз каранды болот. Өтүлгөн жалпы материалдын эсте калган үлүшү менен окуу процессиндеги ишмердүүлүктүн түрүнүн байланышы 7-таблицада көрсөтүлгөн.

Таблица 7

Эске тутуунун ишмердүүлүктөн көз-карандылыгы

Окутуу процессиндеги ишмердүүлүктүн түрү	Эске тутуунун үлүшү, процент менен
Окуса	10
Укса	20
Көрсө	30
Көрсө жана укса	50
Айтып берсе	80
Айтып берсе жана практикада көрсөтсө	90

Мындан тышкары, педагогикалык изилдөөлөрдүн негизинде билимдин бекемдиги, эске калышы окутуу процессинин уюштурулушунун мүнөзүнө да көз каранды болору далилденген (таблица 8).

Материалдын эсте калышы

Окуу материалын берүү	Окуу материалынын эсте калышы, процент менен		
	3 сааттан кийин	3 күндөн кийин	1 жылдан кийин
лекция	70	10	3
көрсөтмө	72	20	13
лекцияда көрсөтүү	85	65	33
лекцияда айтып берүү, көрсөтүү, практикада аткаруу	98	95	75

Окуучулардын билиминин бекем жана бышык болушу үчүн төмөнкү эрежелерди, жоболорду эске алуу зарыл:

- окуучунун ой жүгүртүүсү менен эске сактоосун туура айкалыштыруу, экинчи маанидеги кошумча материалдарды жаттатууга жол бербөө;
- жоболорду, аныктамаларды жана категорияларды жат билүүнү талап кылуу, бирок жатка билүү жөн гана механикалык жаттап алууга айланбашы керек;
- окуучуларды ар кандай окуу куралдар жана кошумча адабияттар менен тааныштыруу, алар менен иштөөгө үйрөтүү;
- өтүлгөн окуу материалын кайталоону унутуунун психологиялык закон ченемдүүлүгүнө жараша өтүү;
- окуучулардын окуу материалын өз алдынча кайталоосун жана традициялуу эмес, күтүлбөгөн суроолорго жооп табуусун өнүктүрүү;
- окуу материалдарынын эске тутууну жогорулатуунун психологиялык ыкмаларын колдонуу;
- үй тапшырмасын системалуу берүүнү жана аны текшерүүнү туура жолго коюу жана башкалар.

Жеткиликтүүлүк принциби. Ар бир окуу материалы ар бир класстын мүмкүнчүлүгүнө жараша, ар бир окуучунун

кабыл алуу деңгээлине ылайык берилиши зарыл. Тактап айтканда, окуу материалы көлөмү боюнча, сапаты боюнча окуучулардын мүмкүнчүлүгүнө ылайык болушу керек. Эгерде ал көлөмү жагынан аз, сапаты жагынан жеңил болуп калса, анда окуу материалы окуучулардын активдүүлүгүн, аң-сезимдүүлүктөрүн пайда кылбайт. Тескерисинче эгерде окуу материалы көлөмдүү жана оор болуп калса, анда аны кабыл алуу мүмкүн болбой калат. Мындан тышкары, окуу процессинде сөзсүз түрдө окуучулардын жаш курактык өзгөчөлүгү да эске алынууга тийиш. Окуу материалы жеңилден оорго, белгилүүдөн белгисизге жана жөнөкөйдөн татаалга багытталышы зарыл.

Окутуу процессинин жеткиликтүүлүк принцибин иш жүзүнө ашырууда төмөнкү эрежелерди, жоболорду аткаруу максатка ылайык келет:

- ар бир окуу предмети окуучулардын турмуштук тажрыйбасы, акыл-эсинин өнүгүшү, кызыгуусу, түшүнүү деңгээлине жараша берилүүсү;
- ар бир окуучунун өздүк өзгөчөлүгүн эске алуу, билим алуу деңгээли боюнча окуучуларды өз алдынча топторго бөлүштүрүү менен окутуу процессин жүргүзүү;
- күчтүү окуучулардын өнүгүшү токтоп калбашына, убактылуу кыйынчылыкка дуушар болгон окуучулардын алдыга жылышына оптималдуу шарттарды түзүүгө жетишүү;
- окуу материалдарын түшүндүрүүгө изилдөө методдорунун элементтерин (салыштыруу, аналогия түзүү, карама-каршы коюу жана башка) кеңири пайдалануу зарыл. Татаал окуу материалын дагы жеңил жол менен өздөштүрүүгө боло тургандыгын далилдеп берүү;
- жаңы жана татаал окуу материалдарын алгач түшүндүрүүдө күчтүү окуучуларды, ал эми аны бекемдөөдө бардык окуучуларды окуу процессине тартуу;
- илимий түшүнүктөрдү калыптандырууда аларды өздөштүрүүнүн жалпы планын пайдалануу;

- илимий түшүнүктөрдүн аныктамасын берүүдө, аныктамалардын мазмуну жана түзүлүшү жөнүндөгү эрежелерди колдонуу;

- окуучулардын таанып-билүү ишмердүүлүгүн туура уюштуруу, окуучуларга чындыкты түшүндүрүү эмес, аны кантип табууга багытталышы керек.

Илимий принцип. Ар бир окуу процессинде илимий, чыныгы, текшерилген маалыматтарды берүү талап кылынат. Ошондуктан окутуу процессинде илимий изилдөө методдорума жакын, шайкеш келген методдорду колдонуу керек. Илимий принциптин негизинде адамзат бул дүйнөнү таанып-билүү мүмкүнчүлүгүнө ээ деген концепция жатат. Илимий изилдөөлөрдүн негизинде алынган илимий маалыматтар дүйнөнүн объективдүү сүрөттөлүшүн түзүп турат. Ошондуктан, окутуу процесси дүйнөнүн объективүү, илимий сүрөттөлүшүнүн негиздерин бериши зарыл. Илимий принципти аткаруу максатында педагогдор ар бир окуу процессин уюштурууда ар бир окуучуга белгилүү илимдердин негиздерине ээ болуп жаткандыгына анын өзүндүк ишенимин пайда кылуулары зарыл.

Окутуу процессинин илимийлүүгүн камсыз кылууда төмөнкү эрежелер, жоболор аткарылууга тийиш:

- окутуу процессин педагогика, психология жана дидактика илимдеринин жана алдыңкы тажрыйбанын жетишкендиктерин колдонуу менен жүргүзүү;

- окуучулардын жаш курактык өзгөчөлүгүнө жараша көрсөтмөлүүлүк менен абстракциялоону эриш-аркак пайдалануу;

- окуу предметинин ички логикасына ылайык, илимдин жетишкендиктерин орду менен аралаштырууга аракеттенүү;

- ар бир кубулушту жана закон ченемдүүлүктү өздөштүрүүгө диалектикалык мамиле жасоо, окуучулардын дүйнөгө болгон илимий көз караштарын калыптандырууга шарт түзүү;

- жаңы өздөштүрүлгөн түшүнүктөрдү системалуу түрдө кайталап туруу, убакыттын өтүшү менен анын мазмунуна жаңы белгилерди киргизүү менен өнүгүүсүн камсыз кылуу;
- ар бир окуу предмети боюнча пайда болгон жаңы илимий терминдерди өз учурунда пайдалануу жана алардын маанисин окуучуларга ачык түшүндүрүү;
- окуучулардын илимий-изилдөө ишине болгон кызыгуусун ар тараптан колдоо, алардын жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүүгө кам көрүү;
- акыркы илимий жетишкендиктер жөнүндө толук маалымат берүү менен бирге жаңы технологиялар боюнча дагы материалдарды берүү;
- илимий билимдердин адамдын жеке турмушуна жана коомдун өнүгүшүнө тийгизген оң таасирлерин ачык, даана көрсөтүп берүү;
- илимдин чексиздигин, анын чындыкка тынымсыз жакындашын түшүндүрүү жана башка.

Теориянын практика менен байланышы принциби. Окуу процессинин натыйжалуулугу жана анын сапаты практикада текшерилет. Анткени, таанып-билүү ишмердүүлүгү, тарбиялоонун максаты практикадан келип чыгат. Окуу процессинин жыйынтыгы теория менен практиканын байланышына, окуу процессинин мазмунуна, окуу-тарбиялоо иштеринин уюштурулушуна жана колдонулуучу методдорго, формаларга көз каранды. Теориянын мааниси анын практикада колдонулушунан келип чыгат. Тактап айтканда, теория канчалык практикада көп пайдаланылса, ал ошончолук маанилүү теория болуп эсептелет.

Теория менен практиканын байланыш принцибин ишке ашырууда төмөнкү эрежелерди, жоболорду эске алуу зарыл:

- мектепте окулуучу ар бир окуу предметтин мазмунун билүү турмуштук зарылчылык экендигин, тарыхый-социалдык практика далилденгенинин ачык көрсөтүү;
- илим, илимий билим жана турмуштук практиканын ажырагыс байланышын, илимдин өнүгүшү турмуштук

керектөөлөрдөн келип чыгарына ачык мисалдарды табуу жана колдонуу;

- теориялык билимдерди практикада колдоно билүүгө үйрөтүү;

- курчап турган айлана-чөйрөнү билимдин булагы жана алынган билимди колдонулуучу объект катары кароо;

- өндүрүш менен мектептин байланышын ар тараптан чыңдоого көңүл бөлүү. Ар бир окуу предметинин турмуштагы ордун так аныктоого жетишүү;

- билим берүүдө турмуштан, өндүрүштөн алынган көнүгүүлөрдү аткаруу, турмуштук маселелерди түзүү жана аларды чечүүгө үйрөтүү;

- окутууну өзү жашаган аймагынын абалы, келечеги менен байланыштыруу;

- окуучулардын окуу эмгегине, өндүрүштүк эмгекке болгон мамилесин туура жолго салуу, кесипке багыт берүү боюнча иштерди жүргүзүү;

- адамзаттын өнүгүүсүнүн ар кандай этабында жасалган ачылыштардын бири-бирин менен байланышын, бирин-бир толуктап тургандыгын, алар жаратылышты, коомду, ой жүгүртүүнү таанып билүүнүн жалпы закон ченемдерине туура келээрин баса көрсөтүү жана аларды окутуу процессинин айрым баскычтарында жетекчиликке алуу жана башка.

Тарыхка кайрылуу принциби - илимдин негизин окутууда анын өнүгүү тарыхы, өнүгүүдөгү карама-каршылыктар, ар кандай илимий багыттардын пайда болушу, илимдин түрдүү тармагын өнүктүрүүдө окумуштуулардын кошкон салымы жөнүндөгү материалдардын берилишин шарттайт. Бул принципти аткарууда төмөнкү жоболор эске алынат:

- коомдук мамилелердин, аларды таанып-билүүнүн жетишкендиктеринин натыйжасында илимде пайда болгон проблеманы түшүндүрүү;

- кайсы бир ачылыштын ачылаардын алдында окумуштуунун алдына коюлган маселелердин мазмунун белгилөө;
- тарыхый ой жоруулардын, тажрыйбалардын үлгүсүн демонстрациялоо;
- окумуштуулар пайдаланган фундаменталдуу тажрыйбаларды мектеп шартында көрсөтүү;
- ачылган кубулушту, закон ченемдерди сапаттык жана сандык жактан мүнөздөөчү атайын түшүнүктөрдү илимге киргизүүнүн этаптарын аныктоо жана аларды логикалык удаалаштыкта түшүндүрүү;
- окумуштуулардын жасаган корутундусунун оригиналдуу берилиши жана алардын кийинки өзгөрүүлөрү менен окуучуларды тааныштыруу;
- окумуштуунун ачкан жаңылыктарынын практикада колдонулушун жана анын адамзат жашоосундагы ордун так аныктоо;
- айрым окумуштуулардын жалпы дүйнө-таанууга, адамзат цивилизациясын өнүктүрүүгө кошкон жеке салымынын маани-маңызын ынандыруу далилдер менен ачып көрсөтүү, алардын патриоттук жана улуттар аралык сезиминин жогорку деңгээлин көрсөтүү жана башка.

Улануучулук принцибин кийинки убактарга чейин удаалаштык жана системалуулук принциби менен бирдикте карап келишкен. Дидактикалык изилдөөлөрдүн жыйынтыгы окутуу процессинде улануучулук принциби өзүнчө, өз алдынча принцип болорун далилдеген. Улануучулук - өнүгүү процессиндеги кубулуштардын өз ара байланышы болуп саналат. Ал таанууну таануу, сандык өзгөрүүнүн сапатка өтүшү сыяктуу диалектикалык закондордун айрым байкалышы болуп эсептелинет. Жаратылышта, коомдо жана таанып-билүүдө ар дайым пайда болуу менен ал объективдүү жана жалпыланган мүнөзгө ээ болот. Улануучулук принцибинин негизги мааниси - ар кандай жаңы нерсе эскинин негизинде пайда болот, коомдун өзгөрүшүнө жараша эскинин жараксыз бөлүгү четке кагылып, жарактуусу сакталып калат. Ошондуктан улануучулук

диалектикалык өзгөрүүнүн, жетилүүнүн башкы шарты болуп саналат.

Окутуу процессинде улануучулук принциби төмөнкү эрежелердин негизинде ишке ашат:

- билимдерди кабыл алуунун алгачкы этабында окуучулардын активдүү иш аракетин уюштуруу менен билимдин сапаттуу калыптанышы;
- билимдердин бардык элементтерин жана мүнөздөмөлөрүн окутуунун бардык этабында эске сактоо жана керек учурда пайдаланууну камсыз кылуу;
- билимдерди бышыктоодо, тактоодо, кеңейтүүдө жаңы менен эскинин диалектикалык байланыштарына көңүл буруу;
- кубулуштардын бардык маңыздуу белгилерин түшүнүктүн, закон ченемдин мазмунуна толугу менен киргизүүгө, алардын логикалык байланышын бекемдөөгө жетишүү;
- билимдердин өнүгүүсүндө пайда болгон жаңы терминдердин маанисин так ачуунун жана аларды системалаштыруунун оптималдуу жолдорун табуу жана натыйжалуу пайдалануу;
- билимдердин мазмунун үзгүлтүксүз конкреттештирүү, көлөмүн кеңейтүү аркылуу ар кандай жагдайдагы практикалык маселелерди чыгарууга пайдаланууга окуучуларды үйрөтүү;
- ар кандай окуу предметтерден алынган билимдердин байланышын аныктоо, анын натыйжасында окуучулардын аң-сезиминде дүйнөнүн илимий сүрөттөлүшүн калыптандыруу жана башка.

Гумандуулук принциби окутуу процессинин негизги принциптеринин бири болуп саналат. Гуманизм (латын сөзүнөн - адамгерчилик деген маанини түшүндүрөт) - адамдын теңдиги, акыйкаттуулугу, алардын ортосундагы бири-бирин сыйлоосу жөнүндөгү көз караштардын жыйындысы. Гуманист - гуманизмден, адамгерчиликтен тайбаган адам, гуманизмди изилдөөчү, жактоочу адам. Гуманитардык (адамдын жаратылышы, таалим-тарбиясы, 206

руханий маданияты) ишмердүүлүктөр - адамга, коомго, маданиятка таасир этүүчү тиешелүү акциялардын жыйындысы болот. Гуманитардык илимдер — табигый жана техникалык илимдерден айырмаланган коомдук илимдердин тобу.

Окутуу процессинин гумандуулук принциби ар бир окуучуга адамгерчиликтүү мамилени, аларды окутуунун объектиси менен катар эле өз алдынча, өз жөндөмү жана кызыкчылыгы бар субъект катары кароону шарттайт.

Бул принципти ишке ашыруу үчүн төмөнкү багыттар эске алынууга тийиш:

- билим берүүнүн максатын гумандаштыруу - эркин, өнүккөн, адептүү, чыгармачыл, социалдык жактан жетик адамдарды калыптандыруу;
- билим берүүнүн мазмунун гумандаштыруу - жаратылыш, коом жана адамдын ойлоосу жөнүндөгү билимдердин эволюциясын көрсөтүү, жалпы адамзатынын руханий маданиятын түзүүдө окумуштуулардын жана ойчулдардын гумандуу көз карашын чагылтуу, табигый илимдердин мазмунун гумандаштыруу;
- окутуунун методдорун гумандаштыруу — окутуу процессинин объектиси катары каралган окуучулардын таанып-билүү ишмердүүлүгүн уюштурууга гумандуу мамиле жасоо, окуучу өнүгүүчү субъект экендигин, анын өз алдынча көз карашы, кызыкчылыгы, жөндөмү бардыгын, коомдун тең укуктуу мүчөсү экендигин эске алуу, окутуунун жана тарбиялоонун инсанга багытталган технологиясын иштеп чыгуу жана практикада колдонуу;
- окуучулардын окуу иштерин уюштурууга гумандуу мамиле - традициялуу сабак менен катар мугалим менен окуучунун ар кандай өз ара аракеттерин камсыз кылуучу жаңы формаларды (экскурсия, диспут, тренинг, конференция жана башка) пайдалануу, окуучулардын билимин текшерүүгө, эсепке алууга жана баалоого акыйкат, адилет мамиле жасоо;

- окуучулардын, мугалимдердин, окуу жайынын иш аракеттерин объективдүү баалоонун критерийлерин иштеп чыгууга гумандуу мамиле жасоо жана башка.

Окуучулардын таанып-билүү ишмердүүлүгүн натыйжалуу уюштуруунун гумандуулук принцибин иш жүзүнө ашырууда атайын жоболор (Л.М. Фридман иштеп чыккан) пайдаланылат: окуучулардын өздүк чыгармачылыгы; окуучунун өз ишин өзү уюштуруу жөндөмү, окуучунун өнүгүүсүнүн камсыздалышы, окуучулардын биргелешкен аракеттери, окутуу процессине ролго жараша катышуу, жоопкерчиликти сезүү, психологиялык тең салмактуулук жана психологиялык келишимдүүлүк.

Өз алдынча даярдануу үчүн суроолор

1. Принциптин түпкү мааниси эмнени түшүндүрөт?
2. Принцип менен закондун байланышы кандай?
3. Эмне үчүн дидактикалык принцип педагогика илиминин теориясы менен практикасынын байланышы катары кабыл алынат?
4. Акыл эстүүлүк жана активдүүлүк принцибинин жоболору жана эрежелери кайсылар?
5. Көрсөтмөлүүлүк принциби кандайча иш жүзүнө ашат?
6. Системалуулук жана ырааттуулук принциби кандай түшүндүрүлөт?
7. Окуу материалын бышык жана терең кабыл алууну кантип уюштурса болот?
8. Жеткиликтүүлүк принцибинин негизги жоболору, эрежелери кайсылар?
9. Илимийлүүлүк принцибинин мааниси кандай?
10. Эмне үчүн теориялык билимди практикалык билим менен байланыштыруу зарыл?
11. Окутуу процессинде тарыхка кайрылуу принцибинин мааниси кандай?
12. Улануучулук принциби кандай жоболор, эрежелер менен ишке ашат?

ЖЫЙЫРМАНЧЫ ГЛАВА ОКУТУУ МЕТОДДОРУ

1. Окутуу методдору
2. Методдордун классификациясы
3. Методдордун системасы
4. Окутуу методун тандоо

1. Окутуунун методдору

"Метод" термини байыркы грек сөзүнөн түзмө - түз которгондо максатка жетүүнүн ыкмасы, жолу дегенди түшүндүрөт. Философиялык сөздүктө төмөндөгүдөй аныктама берилген: "Метод - жалпы мааниде максатка жетүүнүн жолу, белгилүү мүнөздө иреттелген иш-аракеттин жыйындысы". Окутуу методу педагогдун окутуу ишмердүүлүгүнүн жана окуучулардын окуп-таанып билүү ишмердүүлүгүнүн бири-бири менен айкалышып, окуу максатына жетүүгө багытталышы. Негизинен алганда окуу методу бир, же бир канчалаган ыкмалардан турат. Ыкма методдун өзүнчө бир бөлүгү, ал өз алдынча болгон аракеттин жыйындысы. Айрым бир учурларда окутуунун ыкмасы метод катары кабыл алынат жана бир эле ыкма ар түрдүү методдордун курамына кириши мүмкүн.

Окутуу методун түзүлүшү боюнча эки бөлүккө бөлүүгө болот: а) методдун объективдүү бөлүгү; б) методдун субъективдүү бөлүгү. Методдун объективдүү бөлүгү жалпы окутуу процессинде орун алуучу, өзгөрбөөчү бөлүгү болуп саналат. Башкача айтканда, кандай гана окуу предмети окулбасын мугалим менен окуучунун сөзсүз түрдө аткара турган окуу-таануу ишмердүүлүктөрдүн, ыкмаларынын жыйындысы болот. Ал эми методдун субъективдүү бөлүгү ар бир педагогдун жана окуучулардын жекече өзгөчөлүгү, даярдыгы жана мүмкүнчүлүгү менен мүнөздөлөт жана ал бөлүгү өзгөрүүгө учурап турат. Негизинен алганда, окуу процессинин жүрүшүндө эки ишмердүүлүк - мугалимдин окутуу ишмердүүлүгү жана окуучунун окуу-таануу

ишмердүүлүгү орун алат. Азыркы мезгилге чейин көрсөтүлгөн ишмердүүлүктөрдүн байланышы, бири-бирине болгон катышы боюнча ар түрдүү пикирлер орун алат. Натыйжада окутуу методун аныктоодо дагы ар түрдүү багыттар кездешет. Алардын биринчи бөлүгү мугалимдин окутуу ишмердүүлүгүн - ал жалпы окуу процессин башкаруучу жана багыттоочу ишмердүүлүк катары каралат. Себеби, окуучунун окуу-таануу ишмердүүлүгү көпчүлүк учурда мугалим тарабынан окуу мазмунун берүүнүн ыкмасынан, уюштуруунун түрүнөн көз каранды болот.

Окуу процессинде мугалимдин окутуу ишмердүүлүгү менен окуучунун окуу-таануу ишмердүүлүгү бири-бирине байланыштуу, бири-бирин аныктап турат. Ошондуктан, көпчүлүк учурда окуу методду окутуу менен окуу-таанууну байлаштыруучу ишмердүүлүк катары кабыл алышат.

Окуу методун аныктоонун дагы бир багытында мугалимдин окутуу жана окуучунун окуу-таануу ишмердүүлүгүн жөн эле кабыл албастан, алардын бирдей мааниде экендигин жана алар сөзсүз түрдө бири-бирине шайкеш келээрин баса көрсөтүшөт. Бирок, окуу процессинде дайыма эле эки ишмердүүлүк орун албайт, мисалы өз алдынча окуу процессинде окутуу ишмердүүлүгү катышпайт.

Айрым учурда мугалимдин окуучулардын окуу-таануу ишмердүүлүгүн уюштурулушун даярдоо жана аны жүргүзүү окуу каражаттары катары кабыл алынып, окуу методу болсо окуучулардын таануу ишмердүүлүгүнүн орун алышы менен мүнөздөшөт.

Демек, окутуунун методу - мугалимдин окутуу ишмердүүлүгү менен бирге окуучулардын жаңы материалды жогорку деңгээлде уюштуруу жана жүргүзүү, башкача айтканда окуу максатына жетүү үчүн алдыга коюлган дидактикалык маселелерди чечүүдө окуучулардын окуу - таануу ишмердүүлүгүн уюштуруу ыкмасы, жолу болуп саналат.

2. Методдордун классификациясы

Дидактиканын методдорун классификациялоодо ар түрдүү критерийлер колдонулат. Бир эле окутуунун методу кабыл алынган критерийдин негизинде тигил же бул классификацияга кириши мүмкүн. Педагогика илиминде азыркы мезгилге чейин дидактикалык методдордун универсалдуу критерийи кабыл алына элек. Дидактикалык методдордун традициалдуу классификациясы 9 — таблицада берилди.

Таблица 9

Дидактикалык методдордун бөлүнүштөрү

9.1. Билим алуунун булактары боюнча

Окуу методдору	Билимдин булактары
Мугалимдин сөзү	Айтып берүү, ангемелешүү, лекция
Басма сөздөр	Китеп, адабияттар, окуу куралдары, журналдар, газеталар
Жаратылыштагы предметтер, кубулуштар	Байкоо, тажрыйба, экскурсия
Техникалык жана башка окуу каражаттары	Демонстрация, иллюстрация, үлгүлөр жана башка
Окуучунун өзүнүн практикалык иштери	Маселе чыгаруу, лабораториялык, практикалык иштер

9.2. Дидактикалык максаттары боюнча

Дидактикалык максаттар	Окутуунун методдору
Жаңы материалды берүү	Түшүндүрүү, китеп менен иштөө, эксперимент, үлгүнү пайдалануу
Жаңы материалды бышыктоо	Көнүгүүлөр, китеп менен иштөө, лабораториялык жумуш, маселе иштөө
Окуу ыкмаларын үйрөтүү	Түшүндүрүү, практикалык көрсөтмө берүү, инструкция
Билимдерди практикада колдонуу	Маселе иштөө, сочинение, практикалык иштерди аткаруу
Билимдерди текшерүү	Ооз эки суроо, жазуу жана текшерүү иштери, реферат, доклад, тест

9.3. Маалыматтын түрлөрү боюнча

Маалыматтын түрлөрү	Окутуу методдору
Ооз эки	Айтып берүү, аңгемелешүү, лекция
Көрсөтмө	Демонстрация, иллюстрация, экскурсия, байкоо
Практикалык	Көнүгүү, маселе чыгаруу, лабораториялык иштер, тажрыйбаны жүргүзүү, практикумдар

9.4. Мугалим менен окуучунун ишмердүүлүгүнүн байланышы

Мугалимдин ишмердүүлүгү	Окуучунун ишмердүүлүгү
Аңгемелешүүнү жүргүзүү	Аңгемелешүүгө аралашуу, катышуу
Айтып берүү	Угуу, көрүү, ойлонуу, түшүнүү
Лекция	Жазуу иштери
Билимдерди текшерүү	Маселе чыгаруу, жазуу иштери
демонстрация	Экскурсия

Азыркы убакытта дидактикалык методдорду төмөндөгүдөй бөлүшөт:

- Окутуу методдорунун традициялык, же болбосо билим алуунун булактарына ылайык бөлүнүшү. Белгилүү болгондой, эң байыркы традициялык билим алуу булактары - практика, көрсөтмөлөр жана сүйлөө кеби. Коомдун өнүгүшүнүн натыйжасында билимдин дагы бир негизги булагы - китеп пайда болгон. Ал эми азыркы убакта компьютердик технологиянын негизинде видео булагы пайда болду. Ошентип, традициялык бөлүнүшкө ылайык окуу методдору төмөндөгүдөй бөлүнөт: практика, көрсөтмө, оозеки, китептер, видео булактар.

- Окутуу методдору окутуунун арналышына ылайык төмөнкү бөлүктөргө бөлүнөт: билимдерди алгач кабыл алууга арналган методдор; билгичтикти жана көндүмдү калыптоо; билимди колдонуу; чыгармачылыктыктагы ишмердүүлүк; бекемдөө; билимди, билгичтикти жана көндүмдү текшерүү методдору;

- Окутуу методдору таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн мүнөзүнө ылайык төмөнкү топторго бөлүнөт: иллюстрациялап-түшүндүрүү; репродукциялап-кайталоо, проблемалык баяндоо, айрым издөө жана изилдөө.

Иллюстрациялап - түшүндүрүү методунда билим даяр түрдө сунушталат, мугалим ар түрдүү ыкмалар менен окуу материалын түшүндүрөт, ал эми окуучулар окуу ишмердүүлүгүнүн негизинде аларды кабыл алышат, түшүнүшөт жана эске тутушат. Бул методдо мугалимдин ишмердүүлүгү башкы орунда турат.

Окутуунун репродуктивдик-кайталоо методунда окуучуларга билим даяр түрүндө сунушталат, окутуучу окуу материалын айтып гана бербестен, аны чечмелеп, түшүндүрүп берет, окуучулар аң-сезимдүү түрдө билимди кабыл алат, аны түшүнөт жана эске сактайт. Кабыл алынган билимдин бекемдиги бир нече ирээт кайталоонун жардамы менен камсыз кылынат. Бул методдун негизин кабыл алынган билимди кайрадан туура калыбына келтирүү кайталап айтып берүү түзөт.

Проблемалуу баяндоо методу даяр билимди кабыл алуудан чыгармачылык ишмердүүлүккө өтүүнүн алгачкы этабы. Бул учурда маселе мугалим тарабынан коюлат жана ал мугалим тарабынан башынан аягына чейин чечилет. Окуучулар бул методдо маселени коюу, аны чечүү ишмердүүлүгү менен таанышышат.

Айрым изилдөө методунда билим даяр түрүндө сунушталбайт, аны окуучулар өздөрүнүн ишмердүүлүгү менен алышы зарыл. Мугалим бул методдо жаңы материалды түздөн - түз бербейт, аны ар түрдүү каражаттардын негизинде издөөнү уюштурат. Ал эми окуучулар мугалимдин жетекчилиги менен коюлган абалды анализдешет, салыштырышат жана жыйынтык чыгарышат. Бирок, окуучулар коюлган маселени баштан аяк чече алышпагандыктан, айрым бир чечилиштерин мугалим көрсөтөт.

Изилдөө методунда окутуучу окуучулар менен бирдикте изилденүүчү маселени тандашат. Окуучулар өз

алдынча маселени чечүү жолдорун изилдешет, ал эми окутуучу болсо аларга багытты көрсөтүп турат. Окутуу процессин изилдөө методу менен өтүү абдан жакшы жыйынтыкты берет, бирок бул метод абдан көп даярдыкты, убакытты талап кылат.

Окутуу методдору дидактикалык максатка ылайык эки топко бөлүнөт: а) окуу материалын алгач кабыл алууну уюштуруу; б) кабыл алынган билимдерди тереңдетүү жана бекемдөө.

Окуу материалын алгач кабыл алууну уюштуруу методдоруна төмөнкү методдор кирет: өнүктүрүү - маалымат методдору (оозеки, аңгемелешүү, китеп менен иштөө), изденүү методдору (изденүү багытындагы аңгемелешүү, диспут, лабораториялык жумуштар) жана изилдөө методдору.

Кабыл алынган билимдерди тереңдетүү жана бекемдөө методдоруна төмөнкүлөр кирет: көнүгүү (үлгү боюнча, өз алдынча, ар түрдүү жана башка) жана практикалык жумуштар.

Окутуу методдорун комплекстүү критерийдин негизинде белгилүү дидакт Ю.К. Бабанский төмөнкү топторго бөлгөн:

1. Окуу-таанып билүү ишмердүүлүгүн уюштуруу жана ишке ашыруу методдору.
2. Окуу - таанып билүү ишмердүүлүгүнүн мотивдери жана стимулдарын түзүү методдору;
3. Окуу-таанып билүү ишмердүүлүгүнүн эффективдүүлүгүн сырткы жана өздүк текшерүү, баалоо методдору.

Жогоруда көрсөтүлгөн методдордун классификацияны жалпылоо менен бирге И.Ф. Харламов окуу методдорун төмөндөгүдөй бөлүүнү сунуш кылат:

1. Окутуучу тарабынан билимди оозеки берүү жана окуучулардын таанып билүү ишмердүүлүгүн активдештирүү методдору.
2. Өтүлгөн материалды бекемдөө методдору.

3. Жаңы материалды өз алдынча кабыл алуу жана ой жүгүртүүнү өнүктүрүү методдору.
4. Билимди практикада колдонуу жана билгичтиктерди, көндүмдөрдү калыптоонун методдору;
5. Билимди, билгичтикти жана көндүмдөрдү текшерүү жана баалоо методдору.

3. Методдордун системасы

Окутуу методу тигил же бул критерийдин негизинде бир же бир нече түрдөгү методдорго кириши мүмкүн. Ошондуктан методдорду жалпы топторго бөлүү менен карап өтүү туура болот.

Биринчи - окутуунун оозеки методдору. Бул методдордо жаңы материал негизинен педагогдун түшүндүрүүсү менен берилет. Окутуу процессинде окуу материалдарын окуучулар педагогдун айткандарынын негизинде кабыл алып, эске тутушат жана ойлонуп өздөштүрүшөт. Буларга төмөнкү методдор кирет: аңгеме, окуу лекциясы, аңгемелешүү. Аңгеме - окуу материалынын аңгемелешүү монолог түрүндө берилиши. Аңгемелешүү - педагог тарабынан окуучуларга туура тандалган суроолорду берүү менен алардын өтүлгөн материалдарды эстөөсүн жана жаңы материалды ойлонуу, өз алдынча талдоо, түшүнүү менен кабыл алуусун уюштуруу. Аңгеме алдын-ала аныкталган удаалаштыкта, жогорку эмоциялык денгээлде өтүшү зарыл. Мектептин жогорку класстарында көлөмдүү материалды берүүдө окуу лекциялары жүргүзүлөт. Окуу лекциясы өзүнүн ички планы, жаңы материалды көбүрөөк камтышы менен мүнөздөлөт. Экинчи - окутуунун көрсөтмөлүү методдору. Бул методдордун негизи болуп мүмкүн болушунча окуу материалдарындагы кубулуштарды, процесстерди жана объектилерди көрсөтүү менен түшүндүрүү саналат. Мындай методдорго төмөнкүлөр кирет: демонстрация, иллюстрация жана видеоаппаратураны колдонуу. Демонстрация изилденип жаткан кубулуштун өзгөрүүсүн изилдөөдө, предметтердин тышкы касиеттерин

үйрөнүүдө колдонулат. Айрым бир учурларда, натуралдык предметтер колдонулса, айрым учурларда алардын көчүрмөсү, үлгүсү колдонулат. Иллюстрация изилденип жаткан предметти, кубулушту плакаттардын, карталардын, портреттердин, фотографиялардын, сүрөттөрдүн жардамы менен көрсөтүү, түшүндүрүү. Азыркы учурда маалыматтардын экрандык берилишинен (кодоскоптон, проектордон, киноаппараттан, видеоманитофондон, телевизордон, компьютерден) пайдалануу кеңири таралууда.

Үчүнчү багыт - окутуунун практикалык методдору. Бул учурда окуучуларга атайын тапшырмалар берилет, аны аткаруу пландаштырылат, аткаруу процесси жетектелип, стимулдаштырылып, жөнгө салынып, текшерилет, жыйынтыгы чыгарылып жана процесске тийешелүү өзгөртүүлөр киргизилет.

Төртүнчү багыт - окутуунун индукциялык жана дедукциялык методдору. Индукциялык методдо педагог алгачкы фактыларды айтып, тажрыйбаны демонстрациялап, көнүгүүлөрдү аткарып, акырында жалпылоого, жыйынтыкка алып келет. Дедукциялык методдо педагог жалпы жоболорду, закон ченемдүүлүктөрдү түшүндүрүп, андан кийин конкреттүү маселелер чечилет.

Бешинчи багыт - репродукциялык методдорду камтыйт. Бул методдо педагог окуучуларга билимди даяр түрдө түшүндүрөт. Окуучулар берилген илимий маалыматтарды аң-сезимдүү кабыл алып, эске тутушат. Репродукциялык методдун эң негизги өзгөчөлүгү - анын үнөмдүүлүгү. Тактап айтканда, кыска мөөнөттүн ичинде көптөгөн материалды берүүгө болот жана кайталоонун негизинде кабыл алынган билимдин бекемдиги камсыз болот.

Алтынчы багыт - окутуунун изилдөө - проблемалык методдору. Бул методдор окуучулардын аткаруучулук ишмердүүлүгүнөн чыгармачылык-изденүү ишмердүүлүгүнө өтүүгө шарттарды түзөт жана аларга төмөнкү методдор кирет: проблемалуу баяндоо, айрым - изилдөө (эвристикалык), изилдөө. Айрым-изилдөө методунда

окуучуларга билим даяр түрүндө берилбейт, анткени алар ал билимге педагогдун жардамы менен коюлган маселелерди чечүү менен жетиши зарыл. Бирок, окуучулар окуу маселелерин дайыма эле өз алдынча чече алышпайт, ошондуктан ал маселенин чечилиш жолдору, ыкмалары педагог тарабынан берилет. Ал эми изилдөө методунда окуучулар педагог менен бирдикте чечилүүгө тийиш боло турган маселени тандап алышат. Ал маселени чечүүнүн жолдорун да, ыкмаларын да окуучулардын өздөрү изилдешет. Бул учурда педагог окуучулардын ишмердүүлүгүнүн жогорку деңгээлде өтүшүнө гана жетекчилик жүргүзөт. Коюлган маселенин чечилиши менен окуучулар терең жана бекем билимге ээ болушат. Бирок, көрсөтүлгөн методдор убакытты көп сарптоо менен бирге педагогдун жана окуучулардын алдын ала даярдануусун талап кылат.

Жетинчи багыт - окутуу процессинде окуучулардын ишмердүүлүгүн стимулдаштыруу методдорун камтыйт. Педагогикалык изилдөөлөрдө жаш муундардын окуу ишмердүүлүгүндө мотив негизги роль ойноору аныкталган. Эгерде окуучуларда окууга оң ички мотив пайда болсо, анда ал окутуу процессинин натыйжалуу, жыйынтыктуу өтүшүнө чоң өбөлгө түзөт. Бул методдорго төмөнкүлөрдү киргизүүгө болот: окуучунун таанып-билүүгө кызыгуусун жана окуу процессиндеги жоопкерчилик сезимин калыптандыруу. Окуучунун таанып-билүүгө кызыгуусун калыптандырууда, биринчиден, окуу ишмердүүлүгүнө оң эмоциянын, туура мамиленин пайда болушу; экинчиден, эмоцияда таанып-билүүнүн орун алышы; үчүнчүдөн мотивдин ишмердүүлүккө түздөн-түз таасири. Бул багытта, таанып-билүү оюндарын, окуу дискуссияларын жана турмуштук абалдарды талдоону жүргүзүүгө болот. Окуудагы жоопкерчилик сезимди калыптандыруу методу - окуу процессинде таанып-билүүгө кызыгууга жана окуучунун жоопкерчилигине негизделген. Анткени, окуучунун окуудагы кыйынчылыктарды жеңип, өз алдынча ийгиликке жетишүү ишенимин пайда кылуу өтө зор мааниге ээ. Бул багытта окуучуларга окуунун коомдук жана

жеке маанисин түшүндүрүү, окуудагы талаптарды катуу коюу, ошондой эле окуу процессинин жыйынтыгына ылайык мактоо же жазалоо зарыл.

Сегизинчи багыт - окутуу процессиндеги текшерүү методдору. Алар окуудагы текшерүү жана өзүн-өзү текшерүү методдору болуп бөлүнөт. Текшерүү методдору сөзсүз түрдө окутуунун башка методдору менен тыгыз байланышта болушу зарыл. Себеби, текшерүү окутуу процессинин кандайдыр бир бөлүгү эмес, ал процесстин натыйжалуу өтүшүнө өбөлгө түзүүчү негизги фактор болуп эсептелет. Текшерүү методдоруна төмөнкүлөр кирет: оозеки текшерүү, жазуу жүзүндө текшерүү, лабораториялык текшерүү, машиналык (программалык) текшерүү, тесттик жана өзүн-өзү текшерүү.

4. Окутуу методдорун тандоо

Ар бир педагог тигил же бул окутуу процессин өткөрүүнүн алдында тиешелүү методду тандап алышы зарыл. Окуу методу канчалык туура тандалын алынса, анда окутуу процесси ошончолук эффективдүү өтүп, коюлган дидактикалык маселе толугу менен чечилет. Ошондуктан методду туура тандоо негизги дидактикалык маселелердин бири.

Окутуу методдун тандоо процессинин мазмунуна, анын көлөмүнө, сапатына ылайык жүрүшү зарыл. Бул учурда төмөндөгүдөй критерийлер колдонулат:

- методдун окутуу процессинин негизги закон ченемдүүлүктөрүнө жана принциптерине ылайык келиши;
- ар бир предметке тиешелүү илимий изилдөө методуна шайкеш болушу;
- окутуунун максатына, милдеттерине ылайык келиши;
- өтүлүүчү материалдын мазмунун толук, кенен ачууга мүмкүнчүлүк түзүшү;
- окуучулардын жаш курактык өзгөчөлүгүнө, алардын мүмкүнчүлүгүнө туура келиши;

- алдын - ала аныкталган убакытка жана процесстин реалдуу өтүү шартына туура келиши;
- педагогдун өздүк мүмкүнчүлүгүнө туура келиши.

Өз алдынча даярдануу үчүн суроолор

1. Окуу методдору дидактиканын «кимди?», «эмнеге?» жана «кантип?» деген негизги маселелеринин кайсынысы менен аныкталат?
2. Эмне үчүн методду аныктоо ар түрдүү багытта жүргүзүлөт?
3. Жөнөкөй жана татаал метод болушу мүмкүнбү?
4. Метод менен форма кандай байланышат?
5. Метод менен окутуу каражаттары кандай байланышат?
6. Эмне үчүн бир эле максатка жетүү үчүн ар түрдүү методдорду колдонсо болот?
7. Методдорду классификациялоодогу негизги критерийлер кайсылар?
8. Бир окуу темасын түшүндүрүүдө окуу методун кайсы критерийдин негизинде тандап алууга болот?
9. Окуучулардын чыгармачылык ишмердүүлүгүн кайсы методдордун жардамы менен уюштурса болот?
10. Бир эле окутуу методу менен бир окуу предметин толук бойдон өтсө болобу?
11. Билим алуунун булактары боюнча методдор кандай түрлөргө бөлүнүшөт?
12. Окутуу методдору маалыматтын түрлөрү боюнча кандай бөлүктөргө бөлүнүшөт?
13. Окуучулардын өз алдынча билим алуусун уюштуруучу методдор кайсылар?
14. Методдордун ичинен натыйжалуу методун кантип аныктаса болот?
15. Окутуунун жаны методдорун иштеп чыгууга болобу?

ЖЫЙЫРМА БИРИНЧИ ГЛАВА ОКУТУУ ПРОЦЕССИН УЮШТУРУУНУН ФОРМАЛАРЫ

1. Окутуу формасынын өнүгүшү
2. Стандарттык жана стандарттык эмес сабактар

1. Окутуу формасынын өнүгүшү

Окутуунун формасы - окутуу процессинин сырткы мүнөздөмөсү. Латынчадан которгондо "форма" термини бул сырткы көрүнүш, сырткы мүнөздөмө деген маанини берет. Окутуунун формасы - окутуу процессинин уюштурулушунун сырткы көрүнүшү, тышкы мүнөздөмөсү. Окутуу формасы окуучулардын санын, окуу процессинин ордун, өтүү убактысын, мугалим менен окуучулардын өз ара аракеттенишин жана уюштурулушун аныктайт. Окутуу формасы менен окуу методу ажырагыс байланышта болот. Себеби окуу процессинин маңыздуу белгиси болуп окуу методу саналса, ал эми анын тышкы белгиси - окуу формасы болот. Ошентип, окуу процесси аныкталган метод менен белгилүү бир формада жүрөт. Анын алдын-ала коюлган максатка жетиши тандап алган окуу методуна жана формасына көз каранды болот.

Окутуу формасы коомдун өнүгүүсү менен бирге тынымсыз өзгөрүүгө учурап келген. Азыркы мезгилде окутуу формаларын төмөнкү түрлөргө ажыратсак болот: жекелик, жекелик-топтук жана класстык-сабак.

Окутуу формасынын жекелик түрүндө мугалим жеке, жалгыз бир окуучу менен окуу процессин уюштурат. Азыркы мезгилде деле аныкталган кесиптерге үйрөтүү педагог-үйрөнүүчү формасында жүрөт. Бул учурда жеке бир окуучу үчүн окуу процесси даярдалат жана жүрөт. Окуу процессинин жекелик формасы натыйжалуу жыйынтыкты камсыз кылат, бирок окуунун наркы абдан жогору болот.

Окутуу формасынын жекелик-топтук түрүндө бир эле убакытта, бир эле педагог көп сандагы окуучулар менен окуу процессин жүргүзөт. Бирок, окуучулардын жаш курактары

бирдей болбогондуктан топтун ар бир мүчөсү менен жеке уюштуруу масселелерин чечүүгө туура келет, башкача айтканда топтун ар бир мүчөсүнө өзүнчө окуу процесси даярдалат жана жүргүзүлөт. Демек окуу процессин өтүүдө педагог ар бир окуучуну өзүнчө сурайт, тапшырма берет, ал эми калган окуучулар бул учурда өз алдынча ишмердүүлүктү жүргүзүшөт. Окуу процессинин жекелик-топтук формасында ар бир окуучунун жетишкендиктери бири-биринен кескин айырмаланат.

Коомдун өнүгүшү менен XVI кылымдан баштап окутуу процессинин класстык-сабак формасы пайда болгон. Себеби, коомдук мамилелердин өнүгүшү жана өндүрүштүн татаалданышы жаш муундардын негизги бөлүгүн аныкталган деңгээлдеги билимге калыптоо муктаждыгы келип чыккан. Салттуу класстык-сабак окуу формасынын эң негизги мүнөздөмөлөрү төмөнкүлөр:

- окутуу процессине негизинен туруктуу сандагы бирдей жаштагы, бирдей мүмкүнчүлүктөрү бар окуучулар катышат (класс);
- ар бир класс аныкталган окуу графигинин негизинде окуу процессине катышат (окуунун пландалышы);
- окуу процесси бири-бирине байланышкан, салыштырмалуу өзүнчө болгон бөлүктөр аркылуу өтүшү (сабак);
- ар бир сабакта бир гана предметтин окулушу;
- сабактардын так белгиленген кезек менен өтүшү (окуу расписаниеси);
- мугалимдин жетекчилигинин башкы орунда турушу (педагогикалык башкаруу);
- окуучулардын ар түрдүү окуу-таануу ишмердүүлүгүнүн камсыз кылынышы (ишмердүүлүктүн ар түрдүүлүгү).

Ошентип класстык-сабак формасы орун алгандан баштап, бирдей жаштагы окуучулар мектептерге бир убакыттын ичинде келип, алдын ала бекитилген окуу графиги менен окутуу процессине катышышат. Класстык - сабак формасынын өзгөчөлүгү биринчиден, көп сандагы окуучуларды окуу процессине катыштыруусу, экинчиден,

окуу процессинин абдан катуу тартипте өтүшүн камсыз болушу, үчүнчүдөн, окуучулардын өз ара атандашуусунун, мелдешинин орун алышы менен мүнөздөлөт. Ошол эле учурда класстык-сабак формасы өзүнө тиешелүү мүчүлүштүктөргө ээ болот. Себеби, окуу процесси алдын-ала эле окуучулардын бардыгынын мүмкүнчүлүктөрүн бирдей кабыл алат жана процесстин жүрүшү негизинен «орточо» деңгээлде жетишкен окуучуга ылайыкташат. Акыркы мезгилде салттуу класстык-сабак формасын ар түрдүү багытта өзгөртүү, ага толуктоолорду киргизүү орун алууда.

2. Стандарттык жана стандарттык эмес сабактар

Азыркы мезгилде окутуу процесси төмөнкү формаларда өтүлөт: сабак, экскурсия, окуу өндүрүштүк жайларындагы эмгек жана өндүрүштүк окуулар, факультативдик, үйдүк сабактар жана ошондой эле класстан тышкаркы ишмердүүлүктөр (предметтик секциялар, илимий уюмдар, олимпиадалар, конкурстар жана башкалар).

Сабак - окуучулардын турактуу курамы менен аныкталган убакыт ичинде жана белгилүү график менен өткөрүлүүчү окутуунун негизги формасы. Сабактагы окуучунун саны, окутуунун убактысы жана анын графиги нормативдик документтер менен аныкталат. Сабак өзүнчө мааниге ээ болгон жана аныкталган убакыт менен мүнөздөлгөн окуу процессинин өзүнчө бир болүгү болуп саналат. Убакыттын аздыгына карабастан ар бир сабактын жүрүшү, анын максатка жетиши окуучулардын билим сапатын түздөн-түз аныктайт. Сабакты уюштурууга төмөнкү талаптар коюлат:

- педагогика илиминин акыркы жетишкендиктеринин жана алдыңкы педагогикалык тажрыйбанын жыйынтыктарын колдонуу менен бирге окуу ишмердүүлүгүн жүргүзүү;
- дидактикалык принциптерди жана эрежелерди туура айкалыштыруу;

- ар бир окуучунун кызыгуусун жана мүмкүнчүлүгүн эске алуу;
- окуу предметтеринин байланышын камсыз кылуу;
- мурда өздөштүрүлгөн билимдерге жана билгичтиктерге таянуу;
- окуучунун мотивинин негизинде анын активдүүлүгүн пайда кылуу;
- окутуу процессинин ар бир бөлүгүнүн логикалык түзүлүшүн жана эмоционалдык коштолушун камсыз кылуу;
- турмуш, өндүрүш жана ар бир окуучунун өздүк тажрыйбасы менен байланышты камсыз кылуу;
- окуу-үйрөнүү ыкмаларын калыптандыруу, билимди тынымсыз толуктоого багыт берүү;
- ар бир сабактын максатынын, өтүү ирээтинин жана жыйынтыгынын алдын-ала белгилениши жана башка ушул сыяктуулар.

Ар бир өтүлгөн сабак сапаттуу өтүшү үчүн ага төмөнкү дидактикалык талаптар коюлат:

- ар бир сабактын милдеттеринин ачык-айкын аныкталышы;
- сабактын маалыматтык маңызынын окуучулардын мүмкүнчүлүгүнө жараша болушу;
- окуу ишмердүүлүгүн уюштурууда жаңы маалыматтык технологиялардын орун алышы;
- окутуунун ар түрдүү методдорунун, каражаттарынын жана формаларынын колдонулушу жана алардын айкалыштары;
- сабактын түзүлүшүнө чыгармачылык изденүүнү колдонуу;
- ар бир окуучунун жеке ишмердүүлүгү менен жалпы класстык окуу ишмердүүлүгүн байланыштыруу;
- тескери байланышты, чыныгы текшерүүнү жана туура жетектөөнү камсыз кылуу;
- сабакты уюштурууда илимий мамиленин жана жогорку чыгармачылыктын орун алышы.

Азыркы мезгилде сабактын абдан көп түрлөрү кездешет. Ошондуктан аныкталган критерийлердин негизинде сабактарды топторго бөлүшөт. Мисалы, сабактарды мазмуну жана өткөрүүнүн түрлөрү боюнча бөлүшөт. Сабактын мазмуну боюнча бөлүнүшү окуу предметинин мазмундук бөлүгүнө жараша болот: математика предмети боюнча сабак арифметика, алгебра, геометрия жана башка ушул сыяктуу. Ал эми өткөрүүнүн түрлөрү боюнча сабактар сабак-экскурсия, сабак-театр, өз алдынча сабак жана башкалар.

Сабакты мазмундук бөлүктөрү жана ишмердүүлүктүн мүнөздөрү боюнча төмөнкү топторго бөлүшөт: а) киришүү сабагы; б) окуу материалы менен алгачкы ирээт тааныштыруу сабагы; в) жаңы билимдерди өздөштүрүү сабагы; г) кабыл алынган билимдерди колдонуу сабагы; д) көндүмдөрдү калыптоо сабагы; е) бекемдөө, кайталоо жана жалпылоо сабагы; и) текшерүү сабагы; ж) аралаш сабак жана башкалар.

Сабакты коюлган максатынын мүнөзүнө жана өтүү иретине карата эки түргө бөлүүгө болот: а) стандарттык сабак; б) стандарттык эмес сабак.

Стандарттык сабак - нормативдик документтер менен максаты, маселелери, милдеттери жана өтүү удаалаштыгы алдын ала аныкталган окуу формасы. Ал эми, стандарттык эмес сабакты уюштурууда максаты, өтүү ирээти, алардын байланыштары, милдеттери ар бир педагогдун чыгармачыл изденүүсүнөн улам аныкталат.

Өз учурунда стандарттык сабактарды төмөндөгүдөй түрлөргө бөлүүгө болот:

- аралаш сабак;
- жаңы билимди өздөштүрүү сабагы;
- алынган билимдерди бекемдөө сабагы;
- билгичтиктерди, көндүмдөрдү өздөштүрүү сабагы;
- алынган билимдерди толуктоо, жалпылоо жана системага келтирүү сабагы;
- билгичтиктерди, көндүмдөрдү текшерүү жана баалоо сабагы жана башка.

Орто мектептерде окутуу процессинин дээрлик басымдуу бөлүгү аралаш сабак формасында өтөт. Сабактын бул түрүндө окутуу процессинин максаттары жана окуунун түрлөрү бири-бирине айкалышат. Тактап айтканда, бир эле сабакта өтүлгөн материалды кайталоо, жаңы материалды түшүндүрүү жана аны бекемдөө бири-бирине байланышып, аныкталган удаалаштыкта өтөт. Ошондуктан, аралаш сабак төмөнкү түзүлүштө болот (убакыттар болжол менен):

1. Окуучуларды окуу процессине даярдоо (3-4 минута). Ар бир педагог сабакты уюштуруу менен баштайт. Уюштуруу ишмердүүлүгү тез, активдүү жана жакшы маанайда өтүшү зарыл. Окуучулар менен учурашуу, окуу процессине ар бир окуучунун жана жалпы класстын даярдыгын текшерүү жана башка ишмердүүлүктөр орун алат. Уюштуруунун аягында ар бир окуучу билим алууга ынтызарланып, окуу-иштерин аткарууга даяр болууга тийиш.

2. Өтүлгөн материалды кайталоо (10-15 минута). Окуучулардын активдүүлүгүн жогорулатуу үчүн жана өтүлгөн материалды калыбына келтирүү максатында мүмкүн болушунча көпчүлүк окуучуларды сураганга үлгүрүү керек. Айрым учурларда тест жүргүзүү, карточкалар менен жеке иштөө, айрым окуучуларды доскага чакыруу, ооз эки текшерүү жана башка ушул сыяктуу экспресс ыкмалар колдонулат. Негизинен ар бир окуучу дайыма даярданып келип, системалуу түрдө текшериле тургандай абал түзүлүшү керек. Сабактын бул бөлүгү педагог тарабынан өтүлгөн материалды кыска жана так калыбына келтирүү менен аяктайт.

3. Жаңы материалды терең түшүнүү менен кабыл алуу (20-25 минута). Педагог жаңы материалды жеткиликтүү болгондой окуучуларга түшүндүрөт. Түшүндүрүү өтүлгөн окуу материал менен өтүлүүчү жаңы окуу материалдардын окшоштуктарын, же тескеричинче карама-каршылыктарын негиздөө менен башталат. Жаңы окуу материалын түшүндүрүү логикалык жактан байланыштуу түйүндүү бөлүктөрдү түшүндүрүү менен берилет. Окуу материалынын оор же, тескерисинче, жеңилдигине карабай ал материал

сөзсүз түрдө эки ирээт кайталанып түшүндүрүлүшү зарыл. Окуучулар жаңы материалды кабыл алып, аларды өздөштүргөндөн кийин гана кийинки этапка өтүүгө болот.

4. Кабыл алынган билимди билгичтикке жана көндүмгө айландыруу, башкача айтканда бекемдөө (5-10 минута). Кабыл алынган билимди бекемдөө мисал иштөө жана көнүгүүлөрдү аткаруу менен иш жүзүнө ашат. Алгачкы мисалды аткарууну педагог өзү өткөрүү менен эң негизги өзгөчөлүктөрдү, аткаруунун ирээти жана логикасы түшүндүрүлөт. Бир, эки мисалдан кийин гана окуучуларга жеңилден оорго, жөнөкөйдөн татаалга багытталган тапшырмалар берилет. Бул учурда айрым окуучуларды доскага чыгаруу, ар бирине жеке тапшырма берүү, топтук жарыштарды жүргүзүүлөр орун алат.

5. Үйгө тапшырма берүү (5-10 минута). Окуучуларга үйгө тапшырма берүүдө кайталоо үчүн негизги маалыматтарды окуу китеби боюнча жана ар түрдүү кошумча булактарынан берилет. Мындан тышкары өз алдынча даярданууга берилген ар бир тапшырманы аткаруунун жолун, андагы негизги маселелерди ачык жана так көрсөтүү зарыл. Айрым учурда ар бир окуучуга өзүнчө тапшырма берүүгө туура келет.

6. Жыйынтыктоо, баалоо (2-3 минута). Ар бир сабак окуучулардын окуу процессине катышуусун, андагы аракеттерин баалоо менен аякташы зарыл. Ар бир окуучунун окуу жетишкендигин аныктоо мүмкүн болушунча объективдүү, ачык жана далилдүү жүргүзүлүшү керек. Сабактын аягында педагог эң жалпы жыйынтык чыгарат.

Жаңы билимди өздөштүрүү сабагынын шарттуу түзүлүшү төмөндөгүдөй: а) окуучуларды окутуу процессине даярдоо; б) өтүлгөн материалдын негизги бөлүктөрүн кыскача кайталоо; в) жаңы материалдын темасын, маанисин жана маселелерин негиздөө; г) жаңы материалды түшүндүрүү; д) жаңы теманын негизги бөлүгүн бекемдөө; с) үйгө тапшырма берүү; ж) жыйынтыктоо. Жаңы түшүнүктөрдү, аныктамаларды жана ыкмаларды үйрөнүү окуучулардын ишмердүүлүгү менен гана ишке ашат.

Ошондуктан жаңы билимди өздөштүрүү сабагы абдан кылдат даярдалып, жогорку деңгээлде өтүшү зарыл.

Өтүлгөн материалдарды бекемдөө сабактары окуу программасынын белгилүү бир темасын, бөлүмүн аяктагандан кийин өтүлөт. Бул сабактардын өтүү убактысы жана максаттары алдын ала окуучуларга эскертилиши зарыл. Мындан тышкары кайталоо үчүн суроолор, маселелер өз убактысында окуучуларга берилиши керек. Өтүлгөн материалдарды бекемдөө сабактары окуучулардын бардыгын бирдей суроонун жана ошондой эле ар биринин билимин атайын суроолор менен текшерүүнүн негизинде өткөрүлөт.

Билгичтиктерди, көндүмдөрдү калыптандыруу сабагында төмөнкү дидактикалык маселелер коюлат: а) мурда өтүлгөн окуу материалын кайталоо жана бекемдөө; б) кабыл алынган билимди тереңдетүү жана кеңейтүү максатында аларды практикада колдонуу жана өздөштүрүү; в) жаңы билгичтикти жана көндүмдү пайда кылуу; г) билимди, билгичтикти жана көндүмдү өздөштүрүүнү текшерүү. Билгичтиктерди, көндүмдөрдү өздөштүрүү сабактарына лабораториялык жумуштар, практикалык иштер, семинар-сабактар, окуу экскурсиясы жана башкалар кирет. Бул сабактарда өтүлгөн окуу материал боюнча кеңейтилген кайталоо орун алып, өздөштүрүлгөн билимдерди, билгичтиктерди жана көндүмдөрдү жаңы белгисиз абалдарда колдонуу, тапшырмаларды аткаруу жүргүзүлөт. Натыйжада билимдер системага келтирилет, ал эми билгичтиктер жана көндүмдөр жалпыланат.

Өтүлгөн материалды толуктоо, жалпылоо жана системага келтирүү сабагында эки дидактикалык маселе каралат:

1. Окуучулардын кабыл алган теориялык билимдерин жана таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн деңгээлин аныктоо жана текшерүү.
2. Окуу мазмунун эң негизги түйүндүү бөлүктөрүн кайрадан калыбына келтирүү менен бирге алардын

терең кабыл алынышын жана айрым бөлүктөрдүн байланыштарын жалпылоо.

Бул сабактар окуу материалынын орчундуу бөлүктөрүн, чоң блокторун кайталап, окуу материалынын системалык мазмунун аныктоого, кабыл алынган билимдерди стандарттык эмес абалда пайдаланууга жана жаңы окуу маселелерин чечүүгө арналат. Өтүлгөн материалды толуктоо, жалпылоо жана системага келтирүү сабагы алдын-ала белгиленип, кошумча маалыматтарды табуу үчүн адабияттар көрсөтүлүп дискуссия, семинар катары жүргүзүлөт.

Билгичтиктерди, көндүмдөрдү текшерүү жана баалоо сабагы окуучулардын өздөштүргөн теориялык билимин, билгичтигин жана көндүмүн аныктоого арналат. Сабакта ооз эки (жалпы, жеке, топтук) суроолор, жазуу иштери, диктанттар, көнүгүүлөрдү аткаруулар жана башка ыкмалар колдонулат. Акыркы мезгилде ар түрдүү тесттик тапшырмалар дагы кеңири пайдаланылууда.

Билгичтиктерди, көндүмдөрдү текшерүү жана баалоо сабагы үч бөлүктөн турат. Киришүү бөлүгүндө педагог өткөрүлө турган текшерүүнүн мазмуну жана уюштурулушун түшүндүрөт. Негизги бөлүгүндө ар бир окуучу өз алдынча коюлган маселени аткарышат. Ал эми жыйынтыктоочу бөлүгүндө текшерүүнүн жыйынтыгы талдалып, ар бир окуучунун окуу жетишкендиги бааланат.

Сабактын стандарттык эмес түрү - окутуу процессинин натыйжалуу уюштурулушу максатында өзгөрмөлүү жана кайталанбаган түзүлүшкө ээ болгон формасы. Азыркы учурда педагогикалык атайын адабияттарда стандарттык эмес сабактын жүздөгөн түрлөрү көрсөтүлөт. Аларга төмөнкүлөр кирет: сабак-оюн, сабак-мелдеш, сабак-конкурс, сабак-концерт, сабак-диспут, сабак-конференция, сабак-экскурсия жана башкалар. Стандарттык эмес сабактар окутуу процессине көптөгөн жаңылыктарды жана күтүлбөстүктөрдү алып келип, окуучулардын жалпы кызыгуусун жогорулатат. Стандарттык эмес сабактар натыйжалуу өтүшү үчүн атайын ишмердүүлүктүн негизинде

өзгөчөлөнгөн окуу каражаттарын даярдап, уюштуруунун ирээтин, эрежелерин иштеп чыгуу керек. Стандарттык эмес сабак адатта кайсы бир деңгээлде өтүлгөн материалдарды жалпылоо үчүн, аныкталган системаны иштеп чыгуу үчүн өтүлөт. Ошондуктан стандарттык жана стандарттык эмес сабактарды бир-бири менен айкалыштырып, окуу мазмунунун татаалдыгына ылайыктап өтүү зарыл.

Өз алдынча даярдануу үчүн суроолор

1. Метод менен форманын бири-бирине болгон катышы, байланышы кандай аныкталат?
2. Окуу процессин уюштуруу формасынын түрлөрү кайсылар?
3. Сабактын эң негизги көрсөткүчтөрү кайсылар?
4. Салттуу класстык сабактын жакшы мүнөздөмөлөрү жана кемчиликтери кайсылар?
5. Сабактын натыйжалуу өтүшү үчүн кандай талаптар коюлат?
6. Сабактын түрлөргө бөлүнүшү?
7. Стандарттык сабактын түрлөрү кайсылар?
8. Аралаш сабактын мазмундук бөлүктөрү жана алардын байланыштары кандай?
9. Жаны билимди өздөштүрүү сабагынын мазмундук бөлүктөрү жана алардын байланыштары кандай?
10. Алынган билимдерди бекемдөө сабагынын мазмундук бөлүктөрү жана алардын байланыштары кандай?
11. Билгичтиктерди, көндүмдөрдү текшерүү сабанын түзүлүшү кандай?
12. Стандарттык эмес сабактын дидактикалык өзгөчөлүктөрү кайсылар?
13. Окуу процессин дайыма стандарттык эмес сабак формасында уюштурууга болобу?
14. Практикада көп колдонулган стандарттык эмес сабактарга кайсылар кирет?

ЖЫЙЫРМА ЭКИНЧИ ГЛАВА

ОКУТУУ ФОРМАЛАРЫНЫН БАШКА ТҮРЛӨРҮ

1. Экскурсия
2. Окутуу формаларынын башка түрлөрү

1. Экскурсия

Окуу экскурсиясы - окуучулардын үйрөнүлө турган объектини, кубулушту, тарыхый эстеликтерди, орундарды жана технологиялык, өндүрүштүк процесстерди түздөн-түз барып таанышуусу менен аны үйрөнүү жана изилдөө ишмердүүлүгүнүн уюштурулушу. Окуу экскурсиясы окутуу процессин уюштуруунун эффективдүү формасынын бири. Себеби, экскурсияны өткөрүүдө процессти, кубулушту түздөн - түз көрүп изилдөөнүн оң мотивин түзөт. Бул учурда теория менен практиканын, окуу процесси менен турмуштун байланышы дагы орун алат. Өндүрүштүк, технологиялык экскурсия окуучуларга кесиптик багыт берүүгө дагы ыңгайлуу шарт түзөт.

Окуу экскурсиясы алдын-ала белгиленет жана аны даярдоо иштери жүргүзүлөт. Экскурсиянын объектиси жана чечүүчү маселелер алдын - ала аныкталат. Мындан тышкары объектини изилдөөнүн тартиби (методикасы), каражаттары, тапшырмалары жана экскурсиянын жыйынтыгын чыгаруу алдын-ала белгиленет. Экскурсиянын өтүү тартиби экскурсиянын максатына, анын объектисине жана окуучулардын жаш курактык өзгөчөлүгүнө көз каранды болот. Ар бир экскурсия изилдөө объектиси менен таанышуу, аны түздөн - түз көрүү, байкоо жүргүзүү, маалыматтарды чогултуу жана жалпы жыйынтыкты чыгарууну өзүнө камтыйт. Экскурсия окуучуларга өз Мекени менен кенен таанышууга, жаратылыштын керемет сулуулугун кабыл алууга, тарыхый эстеликтердин баалуулугун түшүнүүгө жана чыгармачыл адамдар тарабынан жаралган укмуш сүрөттөрдү, чыгармаларды түшүнүүгө шарт түзөт. Мындан тышкары, айрым

технологиялык процесстин жүрүшү жана өзгөчөлүгү менен таанышуу жүрөт, мисалы тегирмендеги өндүрүштүк процессти үйрөнүү.

Экскурсияны жүргүзүү өзүнө үч этапты камтыйт: а) экскурсияны уюштурууга алдын-ала даярдыктарды жүргүзүү; б) түздөн-түз экскурсияга чыгуу жана зарыл болгон материалдарды иликтөө, жыйноо; в) экскурсиянын жыйынтыгын чыгаруу.

Экскурсиянын объектиси, мөөнөтү жана максаты алдын-ала аныкталып, окуучуларга өз убагында маалымдалат. Окуучуларга тиешелүү маалыматтарды жана зарыл болгон окуу каражаттарын даярдоо боюнча ар бирине тапшырмалар берилет. Изилдөө объектисин ар тараптан изилдөө боюнча методика жана каражаттар (ченөөчү аспаптар, фотоаппараттар, байкоо техникасы жана башкалар) аныкталат.

Экскурсиянын негизги максаты бул объект менен түздөн-түз таанышуу жана аны ар тараптан изилдөө болуп саналат. Ар бир окуучуга чыгармачылык менен изилдөөгө тапшырмалар берилет: схемаларды түзүү, параметрлерин өлчөө, эскиздерди жасоо жана башка ушул сыяктуу. Адатта жолго кеткен убакытты эсептебегенде экскурсия 40 минутадан 3 саатка чейин созулат. Экскурсиянын убактысы окуучулардын жаш курактык мезгилине, экскурсиянын объектисине жана коюлган максатка көз каранды болот.

Экскурсиянын натыйжалуулугу анын жыйынтыгын чыгаруу менен аныкталат. Мүмкүн болушунча ар бир окуучу экскурсия боюнча атайын жыйынтыктоо ишин даярдашы зарыл. Анда объект боюнча жалпы маалыматтар менен бирге өзүнүн жеке байкоосунун жыйынтыктары көрсөтүлөт.

Экскурсия объектиси жана максаты боюнча төмөндөгүдөй топторго бөлүнөт: а) өндүрүштүк; б) табигый - илимий; в) тарыхый-адабий; г) регион таануу; д) комплекстик.

Өндүрүштүк экскурсия физика, химия, биология, математика жана башка предметтер боюнча айрым өндүрүштүк процесстин өтүп жаткан жерине түздөн - түз

барып, аны ар тараптан изилдөө максатында уюштурулат. Өндүрүштүк экскурсияда заводдорго, фабрикаларга, курулуштарга, айыл чарба объектилерине баруу менен бирге тигил же бул өндүрүштүк кубулуш, процесс изилденет. Мисалы, иче турган суунун тазаланышы, жылуулук системасынын иштеши жана башка ушул сыяктуу процесстер. Өндүрүштүк экскурсияда изилденип жаткан кубулуштун негизги көрсөткүчтөрүн өлчөө, технологиялык көрсөткүчтөрдү эсептөө орун алат.

Табигый илимий экскурсия биология, география, экономикага киришүү предметтеринин айрым окуу материалдарын терең жана ар тараптан өздөштүрүү үчүн уюштурулат. Экскурсия талаага, дарыяга, көлгө, тоолорго жана башка ушул сыяктуу объектилерге жүрүш жасоо менен өтөт. Экскурсия учурунда тиешелүү үлгүлөр жыйналат жана зарыл болгон маалыматтар өлчөөчү инструменттердин, аппараттардын жардамы менен жеринде чогултулат. Экскурсиянын объектисинин эң негизги мүнөздөмөлөрү, параметрлери аныкталынат.

Тарыхый - адабий экскурсия адабияттын, тарыхтын айрым окуу материалдарын терең өздөштүрүү үчүн уюштурулат. Бул учурда экскурсия тарыхый эстеликтерге, жерлерге, көркөм маданияттык көрсөтмөлөргө, сүрөт галереяларына, архивдик мекемелерге баруу менен өтөт. Айрым учурларда тарыхый - адабий экскурсия тарыхый инсандар, жазуучулар, окумуштуулар, искусство ишмерлери менен жолугушуу формасында дагы жүрөт. Экскурсиянын аягында ар бир окуучу өзүнүн жеке иликтөөсүнүн жыйынтыгына ар түрдүү маалыматтар (тарыхый, библиографиялык, архивдик жана башка) менен бирге байкоосунун, же жеке аңгелешүүсүнүн корутундусун тиркейт.

Регион таануу экскурсиясы түздөн - түз региондун жаратылышын, региондун тарыхый, маданий өзгөчөлүктөрүн изилдөө максатында уюштурулат. Эгерде региондун жаратылышын иликтөө экскурсиясы болсо, анда жергиликтүү фауна менен флора, климат, кен байлыктар ар

тараптан изилденет. Ал тарыхый, маданий багыттагы экскурсиясы региондогу жайгашкан тарыхый эстеликтерди, археологиялык казууларды, маданият ишмерлерине таандык болгон жайларды иликтөө жүргүзүлөт.

Комплекстүү экскурсия бир эле мезгилде бир канча предмет боюнча уюштурулат. Экскурсиянын максаты изилденип жаткан объектини, кубулушту ар тараптан терең изилдөөнү камтыйт. Комплекстүү экскурсияны өткөрүү даярдоо жана уюштуруу маселелеринин сапатына көз каранды болот. Ошондуктан, ар бир окуучуга алдын-ала так, анык тапшырмалар берилип, тиешелүү маалыматтарды жыйноо, каражаттарды даярдоо, изилдөөнүн методун тандоо жана ушул сыяктуу ишмердүүлүктөр орун алышы керек. Экскурсия убагында объектини, кубулушту бардык тараптан иликтөө, анын негизги көрсөткүчтөрүн аныктоо, айрым зарыл болгон параметрлерин өлчөө үчүн топтор түзүлүп, ар бир топ өз алдынча ишмердүүлүктү алып барат. Экскурсиянын аягында ар бир топ түзгөн жыйынтыктыктарды жалпылоо, бир системага келтирүү менен объект толук мүнөздөлөт.

Экскурсия окуу формасынын натыйжалуу формасы болуп саналат жана ал системалуу түрдө жүргүзүлүшү керек. Эгерде экскурсия системалуу орун алса, анда анын эң натыйжалуу формасы — узак мөөнөттөгү экспедицияны дагы уюштурууга болот.

2. Окутуу формаларынын башка түрлөрү

Окутуу формаларынын башка түрлөрүнө салттуу сабак жана экскурсиядан башка төмөнкүлөр кирет: мектеп лекциясы, семинар, үй тапшырмасы, факультативдик иштер, предметтик кружоктор, олимпиада, конкурстар жана башкалар.

Орто мектептин жогорку класстары үчүн айрым учурда окуу процессин уюштуруу лекция формасында өтөт. Мектеп лекциясы окуу материалын аныкталган удаалаштыкта берүү менен бирге окуучуларга маселе коюуну, аны чечүү үчүн

ишмердүүлүктү жүргүзүүнү жана андан жыйынтыктарды чыгарууну үйрөтөт. Эң негизгиси лекцияда окуу-таануу ишмердүүлүгүнүн логикасы ачык айкын берилиши зарыл. Эгерде лекция алдын-ала кылдат даярдалып кызыктуу өтсө, анда окуучулар пассивдүү угуучудан активдүү катышуучуга айланат. Азыркы мезгилде мектепте багыт берүүчү лекция, лекция-диалог, илимий түзүлүштөгү лекция, илимий ачылыштардын тарыхы боюнча лекция, предмет аралык лекция, жалпылоочу лекция жана башка түрлөрү жүрөт.

Багыт берүүчү лекция негизинен алганда тигил же бул ишмердүүлүктү жүргүзүүнүн ирээтин жана логикасын түшүндүрүү үчүн өтүлөт. Мисалы, коюлган окуу маселесин чечүүнү методу, экспериментти жүргүзүүнүн ирээти жана жолдору, түшүнүктөрдү, закондорду чечмелөө жана аларды өздөштүрүү методдору жана башка ушул сыяктуу.

Лекция-диалог окуу процессин педагогдун бир тараптуу монологунан ар тараптуу баарлашууга айландыруу үчүн жүргүзүлөт. Лекциянын ар бир бөлүгүн өздөштүрүү үчүн атайын суроолор, тапшырмалар берилип, алардын жоопторунун негизинде жаңы окуу материалын өздөштүрүү орун алат.

Илимий түзүлүштөгү лекцияда окуу материалын берүү тиешелүү илимдин эң жөнөкөй изилдөө методдорун колдонуу менен жүрөт. Мисалы, кандайдыр бир илимий маселенин келип чыгышы, анын ага чейин белгилүү болгон закон ченемдүүлүктөргө туура келбеши, маселени чечүү боюнча аракет жүргүзүүнүн багыттары, чечүүнүн жолдорун табуу, жыйынтыкты текшерүү.

Мектепте аныкталган илимий ачылыштын тарыхын камтыган лекция окуучуларда кызыгууну пайда кылып, ал ачылышты өздөштүрүүгө шарт түзөт. Лекция илимий ачылышка чейинки абалды, илимий ачылыштын зарылчылыгын, илимий ачылыштагы инсандын ролун, илимий ачылыштын жалпы таасирлерин далилдүү мисалдар менен камтыйт.

Предмет аралык лекция окуу предметтеринин бири-бири менен болгон байланышын, бир эле объектини

изилдөөдөгү ар түрдүү аспектилердин орун алышын жана илимий сүрөттөлүштү калыптоо үчүн жүргүзүлөт. Предмет аралык лекция бир канча мугалимдин даярдануусу жана катышуусу менен өтөт.

Жалпылоочу лекция өздөштүрүлгөн билимдерди системалаштыруу максатында жүрөт. Лекция аныкталган окуу темаларынын бири-биринен келип чыгышы, алардын байланыштары жана окуу предметинин жалпы илимий логикасы боюнча материалдарды камтыйт. Жалпылоочу лекция ар бир окуучуга өзүнүн өздөштүргөн билимин аныкталган деңгээлде системага келтирүүгө, окуу жетишкендиктерин жана жетишпегендиктерин аныктоого багыт берет.

Семинар - окуу процессинин жүрүшүндө ар бир окуучунун өздүк окуу жыйынтыктарга жетишүүгө багытталган уюштуруунун формасы болуп саналат. Семинар ар бир окуучунун окуу процессине активдүү катышуусуна шарт түзөт. Семинарлар дидактикалык максаттары боюнча, формалары боюнча, окуучулардын катышуусунун айырмалары боюнча түрлөргө бөлүнөт. Мисалы, дидактикалык максаты боюнча киришүү семинары, изилдөө семинары, өз алдынча даярдануу семинары жана башкалар. Ал эми окуучулардын катышуусунун мүнөзү боюнча жеке даярдануу семинары, топтук семинар, жалпы класстык семинар жана башка түрлөрү орун алат.

Семинардын маселеси жана анда чечиле турган багыттар өз убагында окуучуларга берилип, алардын ар бири өз алдынча даярданып жана жалпы класстык талкуу жүрөт. Натыйжада окуу материалын өздөштүрүү мугалимдин ишмердүүлүгү менен бирге ар бир окуучунун активдүү иши аркылуу жүрөт.

Үй тапшырмасы окуучулардын өз алдынча үйгө берилген тапшырмаларды аткаруу максатында жүргүзүлгөн ишмердүүлүктү уюштуруу формасы. Үй тапшырмасынын негизги максаты кабыл алынган билимди кайрадан кайталоо менен бекемдөөнүн негизинде, аны практикада колдонуу мүмкүнчүлүгүн түзүү. Үйдүк тапшырма төмөнкүлөрдү өзүнө

камтыйт: а) окуу китептери боюнча билимдерди өз алдынча ээ болуу; б) окуу материалы боюнча атайын көнүүгүлөрдү аткаруу; в) чыгармачылык менен атайын изилдөө ишмердүүлүгүн жүргүзүү (сочинениени жазуу, докладдарды даярдоо жана башка ушул сыяктуу); г) айрым байкоолорду жүргүзүү; д) окуу материалы боюнча кошумча материалдарды даярдоо (чиймелерди, схемаларды, үлгүлөрдү жана башкаларды).

Үй тапшырмасынын көлөмү жана татаалдыгы окуучунун жаш курактык өзгөчөлүгүнө жараша болуп, негизинен алганда жалпы үй тапшырмасынын аткаруу убактысы төмөнкү чектерден жогору болбошу керек:

- I класс — 1 саат;
- II класс — 1,5 саат;
- III-IV класс — 2 саат;
- V-VI класс — 2,5 саат;
- VII-VIII класс — 3 саат;
- IX-XI класс — 4 саат.

Үй тапшырмасын аткарууда төмөнкү эрежелерди аткаруу зарыл:

1. Үй тапшырмасы берилген күндөн калбай аткарылышы зарыл. Анткени, өздөштүрүлгөн окуу материалдары биринчи күндөрү эстен батыраак унутулат. Эгерде үй тапшырмасы берилген күнү аткарылса, өтүлгөн материал оңой кайталанып, анын көпкө чейин эсте калышына шарт түзүлөт.

2. Жазуу иштерин аткаруу сөзсүз түрдө теориялык материалдарды кайталоо, башкача айтканда китеп менен иштөө ишмердүүлүгү менен башталышы керек. Себеби, жазуу иштерин аткарууда өтүлгөн материалды кайрадан калыбына келтирүү үй тапшырмасын натыйжалуу аткарууга шарт түзөт жана өтүлгөн материалдын эсте калуусун жакшыртат. Окуу материалдарын айрым учурда бир нече ирээт кайталоо билимдин сапаттуу болушуна өбөлгө түзөт.

3. Класста аткарылган практикалык тапшырмаларды, көнүгүүлөрдү кайтадан карап чыгып, аларды аткаруунун

ирээтине жана өзгөчөлүгүнө көңүл буруу зарыл. Бул учурда үй тапшырмасын аткаруу натыйжалуу болот.

4. Үй тапшырмасын аткаруу мезгил - мезгили менен жүргүзүлүшү керек. Башкача айтканда бир эле предметтен үй тапшырмасын аткарып жатып ортосунан атайын дем алууну уюштуруу зарыл болуп саналат. Мындан тышкары, ар кандай предметтердин тапшырмаларын аткаруу дагы аныкталган кезек менен жүрүшү керек.

5. Үй тапшырмасын аткаруу сөзсүз түрдө аныкталган эрежеге айланышы керек. Башкача айтканда дайыма бир жерде, бир убакытта жана бирдей шартта жана башкалар.

Окуу планында айрым бир предметтер боюнча факультативдик мүнөздөгү иштер киргизилет. Факультативдик иштер төмөнкү милдеттерди чечет: мектептин өзгөчөлүгүн эске алуу менен бирге айрым предметтерди терең өздөштүрүү боюнча окуучулардын талабын канааттандыруу, окуучулардын таанып - билүүгө кызыгуусун, жөндөмүн жогорулатуу. Факультативдик иштер электроника, радиоэлектроника, астрофизика, компьютердик технология, психология, этика, живопись, көркөм адабият жана башка багыттарда уюштурулат.

Факультативдик ишти уюштурууда окуучулардын, ата - энелердин талаптары, педагогикалык жамааттын профессионалдык даярдыгы жана мектептин материалдык - техникалык базасы эске алынат.

Предметтер боюнча илимий кружоктор тиешелүү окуу предметин тереңдетип үйрөнүү максатында уюштурулат. Илимий кружоктор негизинен алганда класстар арасында окуучулардын өздүк каалоосунун негизинде түзүлөт. Предметтер боюнча илимий кружоктордун ишмердүүлүгү төмөнкү багыттарда жүргүзүлөт: окуу материалынын айрым бөлүгүн тереңдетип окуу; белгилүү инсандар, жазуучулар, маданият ишмерлери менен таанышуу; илимдин жана техниканын жетишкендиктери менен таанышуу; илимий, техникалык, лабораториялык изилдөөнү жүргүзүү.

Окутуу процессинин эффективдүү уюштурулушунун дагы бир формасы — окуу предметтери боюнча олимпиада

өткөрүү. Олимпиада мектептик, райондук, облустук жана республикалык деңгээлде жүргүзүлөт. Олимпиада белгилүү бир предмет боюнча окуучунун изденүүсүн, кызыгуусун жана таанып - билүү ишмердүүлүгүн жогорулатуу максатында өтөт. Республикалык деңгээлде өткөрүлгөн олимпиада райондордун, областтардын билим берүү системасындагы жетишкендиктеринин жана кемчиликтеринин көрсөткүчтөрүнүн бири болуп саналат.

Эгерде предметтер боюнча олимпиада бир окуу жылында бир эле жолу өткөрүлсө, анда конкурстар, көргөзмөлөр шартка жана даярдальшына жараша өткөрүлөт. Конкурстардын жана көргөзмөлөрдүн өтүү шарттары, убактысы алдын-ала белгиленет. Конкурстардын жана көргөзмөлөрдүн жыйынтыгы менен окуучулардын окутуудагы жетишкендиктерин жана алардын кызыгуусунун багыттарын аныктоого болот.

Өз алдынча даярдануу үчүн суроолор

1. Экскурсиянын эң негизги өзгөчөлүктөрү жана анын уюштуруунун этаптары кайсылар?
2. Экскурсия окуу процессинен тышкары окуучуларда кандай мүнөздөрдү, сапаттарды калыптоого өбөлгө түзөт?
3. Мектеп лекциясы үчүн окуучулар кандай ишмердүүлүктү жүргүзүүгө даярданышы керек?
4. Үй тапшырмасынын негизги милдеттери кайсылар жана ага кандай талаптар коюлат?
5. Айрым предметтердин байланышын эске алуу менен окуучуларга комплекстүү үй тапшырмаларын берүүгө болобу?
6. Ар бир окуучуда үй тапшырмасын аткаруу аныкталган системага айлануу үчүн кандай талаптарды коюу зарыл?
7. Окуу предметтерин тереңдетип өздөштүрүү үчүн окутуунун кандай формалары кездешет?

ЖЫЙЫРМА ҮЧҮНЧҮ ГЛАВА ОКУТУУНУН КАРАЖАТТАРЫ

1. Окутуунун каражаттарынын мааниси
2. Окутуу каражаттарын колдонуу

1. Окутуунун каражаттары

Окутуунун каражаты — окуу процессинин натыйжалуу жүрүшүнө эң зарыл болгон жана билим мазмуну менен бирдикте предметтик маалыматты түзүүчү элементтердин жыйындысы болуп саналат. Педагогика илиминде окутуу каражатына ар түрдүү аспект боюнча аныктама беришет. Айрым көз караштар боюнча окутуу каражатын тар мааниде кабыл алышып, окуу максатына жетүү үчүн колдонулуучу инструмент, курал катары кабыл алышат. Экинчи багыттагылар материалдык инструментке, каражатка окуу процессинде таанып билүү ишмердүүлүгүнө зарыл болгон интеллектуалдык каражаттарды дагы кошушат. Үчүнчү багытта окутуу каражаттарын окуучуларга окуу үчүн зарыл каражаттарга жана ошондой эле окуу процессин даярдоо жана жүргүзүү үчүн мугалим колдонуучу каражаттарга ажыратышат. Дагы бир багыт боюнча окутуу каражаттарын кеңири мааниде кабыл алышып аны окуу процессинин бардык компоненттеринин жыйындысы деп эсептешет, башкача айтканда ага окуу мазмунун, окуу мазмунун жеткирүү, ошону менен бирге окутуунун инструмент-каражаттарын киргизишет.

Негизинен алганда окутуу каражаттары биринчи ирээт окуу процессинин натыйжалуу жүрүшү үчүн кызмат кылышы керек, бирок ошол эле учурда окуу каражаты зарыл болгон мазмундун, маалыматтын булагы дагы болушу мүмкүн. Ошондуктан, окуу каражатты кеңири мааниде кабыл алуу зарыл. Мисалы, география предметиндеги глобус, биринчи ирээт окуу каражаты, бирок ошол эле учурда аныкталган окуу мазмуну жана маалыматтын булагы болуп саналат.

Окутуу каражаты-окуу процессинде зарыл болуп колдонулуучу мазмундук, маалыматтык булак жана инструмент болуучу материалдык жана идеалдык объектилердин, элементтердин жыйындысы болуп саналат.

Окуу каражаты окуу процессин уюштуруудагы зарыл элемент. Биринчиден, окуу каражаты окуу максатына жетүүнүн инструменти, экинчиден каражат окуу таануу ишмердүүлүгүн жөнөкөйлөтүүгө, элестетип берүүгө жана түздөн-түз колдонуп үйрөнүүгө мүмкүнчүлүк түзөт. Мисалы, биология предметинде канаттуулардын жумурткасынын түзүлүшүн үйрөтүү үчүн сууга бышырылган жана тең экиге бөлүнгөн жумуртканы колдонууга болот.

Окутуу каражаттарын негизги мүнөздөмөлөрү боюнча төмөнкү түрлөргө ажыратабыз:

- объектинин маңызы боюнча - материалдык (имарат, жабдыктар, мебель, компьютер, доска, бор жана башкалар) жана идеалдык (символдук белгилер, элестетүүчү үлгүлөр, образдарды түзүү жана башкалар);
- маалымат булагынын касиети боюнча - жасалган, даярдалган (чиймелер, макеттер, үлгүлөр) жана чыныгы жаратылыштык (жаныбарлар, өсүмдүктөр, натуралык объектилер жана башкалар);
- татаалдыгы боюнча - жөнөкөй (схема, чийме, карта жана башкалар) жана татаал (аудио-видео система, компьютердик тармак, электрондук микроскоп жана башкалар);
- убакыт ичинде колдонулушу боюнча - статистикалык, өзгөрбөөчү (карта, чийме, гербарий жана башкалар) жана өзгөрүүчү (компьютердик тармак, аудио - видео системалар жана башкалар);
- түзүлүшүнүн өзгөчөлүгү боюнча - тегиздиктеги (карта, чийме, схема жана башкалар), мейкиндиктеги (макеттер, кесилиштер), айкалышкан (жердин тегиздиктеги жана мейкиндиктеги абалдары жана башка) жана виртуалдуу (мультимедиялык программалар, ар түрдүү версиялар жана башка);

- таасир этүү өзгөчөлүктөрү боюнча - визуалдуу (чиймелер, диаграммалар, демонстрациялык үлгүлөр жана башкалар) жана аудиовизуалдуу (телевидение, видеофильмдер жана башка);

- маалыматтык булак боюнча - кагаз жүзүндөгү (китептер, карталар, чиймелер жана башкалар), магниттик оптикалык (фильмдер, сюжеттер жана башкалар), электрондук (компьютердик программалар) жана лазердик (CD-Rom, DVD);

- билим мазмунунун деңгээли боюнча - бир сабак өтүүдө колдонулуучу (текст, чийме, схема жана башка), окуу предметинин деңгээлинде (окуу китеби, окуу куралы жана башка) жана жалпы окуу процессинде (окуу кабинеттери, мебель жана башкалар);

- технологиялык деңгээли боюнча - традициалдуу (көрсөтмө куралдар, карталар, чиймелер, макеттер жана башка), азыркы (массалык маалымат булактары, компьютердик программалар жана башка) жана келечектеги (веб-сайттар, дүйнөлүк компьютердик тармак, глобалдык билим программалары жана башкалар).

Окутуу каражаттары маңызы жана дидактикалык арналышы боюнча төрт топко бөлүнөт: натура объектилери; сүрөттөөчү жана чагылдыруучу объектилер; предметтерди жана кубулуштарды түшүндүрүү үчүн жазылмалар жана окутуунун техникалык каражаттары.

Натуралык объектилерге минералдардын коллекциясы, жаныбарлардын келбеттери, гербарийлер, катырылган жана атайын сакталуучу үлгүлөр жана башкалар кирет. Натуралык объектилерди колдонуу окуучуларга окуу мазмунунун түздөн-түз берилишине өбөлгө түзөт.

Сүрөттөөчү жана чыгылдыруучу объектилерге муляждар, үлгүлөр, иллюстрациялык материалдар, экрандык материалдар (диафильмдер, роликтер) жана теле берүүлөр кирет. Предметтерди жана кубулуштарды түшүндүрүү үчүн жазылмаларга тесттик таблицалар, слайддар, диаграммалар, китептер жана куралдар кирет.

Окутуунун техникалык каражатарына диапроекторлор, кинопроекторлор, кодоскоптор, телевизор, компьютерлер кирет. Азыркы мезгилде техникалык каражаттар катары компьютердик тармак, медиа билим берүү, интерактивдик булактар кабыл алынат.

Окутуу каражаттары аныкталган максатка жараша төмөнкү функцияларды аткарат:

- жеңилдетүү - окуу мазмуну түздөн-түз каражат аркылуу же болбосо анын үлгүсү аркалуу берилип жаткандыктан окуучуларга ылдам жана оңой түшүнүүгө жардам берет. Ошол эле учурда кабыл алынган материалдар көпкө чейин эсте сакталып калат.
- маалыматтуулук - окуучуларга көп кырдуу, толук маалымат берилет.
- интегративдүүлүгү — изилденип жаткан объектини, же процессти, же кубулушту өзүнчө бөлүктөрү менен, же болбосо жалпы үйрөнүүгө толук шарт түзүлөт.
- инструменталдуулугу — тигил же бул ишмердүүлүктү жүргүзүү үчүн мугалим дагы, окуучу дагы аныкталган артыкчылыктарга ээ болушат.

Азыркы мезгилде ар бир билим берүүчү уюмдар окуу каражаттардын системасы - атайын жабдылган предметтик класстар, акыркы муундагы компьютер, жаңы өлчөөчү аппараттар жана башкалар менен камсыз болушу керек.

2. Окутуу каражаттарын колдонуу

Окутуу каражаттары окуу процессинде максаттуу колдонулуп жана атайын таанып-билүү ишмердүүлүгүн уюштурууга түздөн-түз жардам көрсөткөн учурда гана натыйжалуу боло алат. Демек, мугалим окутуу каражаттарды жөн гана даярдап койбостон, аны колдонуу ыкмаларын дагы өздөштүрүүсү зарыл.

Окуу каражатын натыйжалуу үчүн аларды окуу процессине даярдоодо төмөнкү дидактикалык талаптар аткарылышы зарыл:

- өтүлө турган окуу материалынын максатын, мазмунун, анын логикалык түзүлүшүн ар тараптан анализдөө;
- окуучулардын эсинде сактала турган түйүндүү түшүнүктөрдүн, эрежелердин, закондордун кайсыл бөлүгүн демонстрациялоо зарыл экендигин аныктоо;
- окутуу каражатын окутуунун кайсы этабында, кандай максатта колдонууну белгилөө;
- окуу каражаттарынын ичинен эң натыйжалуу жыйынтык бере тургандарын тандоо;
- окуучулардын таанып-билүү ишмердүүлүгүн активдештирүү үчүн тиешелүү методду жана форманы тандоо.

Окуу процессинин натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн адатта көрсөтмө куралдарды колдонушат. Көрсөтмө куралдарга көлөмдүү куралдар (үлгүлөр, коллекциялар, приборлор, аппараттар жана башкалар), басма куралдар (сүрөттөр, карталар, графиктер, таблицалар жана башкалар) жана көрсөтүлүүчү материалдар (кинофильм, видеофильм, слайд жана башкалар) кирет. Акыркы мезгилде мультимедиялык материалдар дагы кеңири колдонулууда.

Көрсөтмө куралдар окуу процессинде төмөнкү милдеттерди аткарат:

- класста көрсөтүүгө мүмкүн болбогон кубулуштарды, процесстерди үлгү менен түшүндүрүү;
- кубулуштун жана процесстин убакыт боюнча өзгөрүүсүн изилдөө;
- айрым буюмдардын даярдалышын жана түздөн-түз даярдалышын көрсөтүү;
- тигил же бул тетиктин түзүлүшүн, анын касиеттерин жана иштөө принциптерин үйрөнүү;
- илимдин тарыхы менен, өнүгүү багыттарын түшүндүрүү жана башка.

Натыйжалуу колдонулган окуу каражаттардын бири - коллекция болуп саналат. Коллекция аныкталган критерийлердин негизинде даярдалган предметтерден, заттардан жана нерселерден жыйналат. Коллекциянын ар

бир элементи белгилүү тартипте жайгашып, өзүнө тиешелүү маалыматтар менен жабдылат. Коллекция биология, физика, сүрөт жана башка окуу предметтеринде колдонулат. Эгерде коллекцияны даярдоого окуучулар катышса, анда алар ишмердүүлүктү чыгармачылык менен жүргүзүүнү үйрөнүшөт.

Окуу процессинде колдонулуучу үлгүлөрдү үч бөлүккө бөлүүгө болот: а) объектинин иштөө принциптерин демонстрациялоо үчүн үлгүлөр; б) тетиктин, жабдыктын түзүлүшүн көрсөткөн үлгүлөр; в) объектинин тышкы көрүнүшүн кайталаган үлгүлөр. Эгерде даярдалган үлгүлөр тиешелүү өлчөөчү аппараттар менен жабдылып, объектинин тигил же бул мүнөздөмөлөрүн аныктоого мүмкүнчүлүк түзсө, анда окуу материалдары абдан жогорку деңгээлде өздөштүрүлөт.

Өз алдынча даярдануу үчүн суроолор

1. Эмне үчүн окутуу каражаттарын ар түрдүү багытта аныкташат?
2. Окутуу каражаттары классификациялоо кандай критерийлердин негизинде жүрөт?
3. Окутуу каражаттарынын негизги функциясы кайсылар?
4. Жаңы маалымат каражаттардын окутуу процессине тийгизген таасирлери кандай?
5. Эмне үчүн окутуу каражаттарын материалдык жана идеалдык деп бөлүшөт?
6. Эмне үчүн окутуу каражаттарын колдонууну алдын-ала иштеп чыгуу зарыл?
7. Кандай окутуу каражаттарын окуучулар өздөрү жасай алышат?
8. «Кагаз окутуу каражаттарын» «электрондук окутуу каражаттары» толугу менен алмаштыра алабы?
9. Окуу процессинде окутуу каражаттарын колдонуу боюнча аныкталган чек болушу мүмкүнбү?

ЖЫЙЫРМА ТӨРТҮНЧҮ ГЛАВА

ОКУУ ПРОЦЕССИНИН ЖЫЙЫНТЫГЫН АНЫКТОО

1. Текшерүүнүн негиздери
2. Баалоо жана баалоо шкаласы

1. Текшерүүнүн негиздери

Окутуу процессинин жыйынтыгынын сандык жана сапаттык мүнүздөмөлөрү кабыл алынган билимдин, билгичтиктин жана көндүмдүн тереңдигин, объективдүүлүгүн жана бекемдигин аныктайт жана дидактикалык процесстин негиги закон ченемдүүлүгүн белгилейт. Дидактикалык процесстин негизги закон ченемдүүлүгүн аныктоо үчүн окутуу процессинин негизги факторлору менен процесстин жыйынтыгынын байланышын аныктоо керек. Азыркы мезгилде окутуу процессинин жыйынтыгын «текшерүү», «баалоо», «эсептөө» жана башка категориялардын жардамы менен аныкташат. Негизинен алганда окутуу процессинин жыйынтыгын аныктоо үчүн окуучулардын билимин, билгичтигин жана көндүмдөрүн аныктоого, өлчөөгө жана баалоого багытталган иштерди жүргүзүү зарыл. Билимди, билгичтикти жана көндүмдү аныктоо процесси жана анын жыйынтыгын чыгаруу текшерүү деп аталат.

Текшерүүнүн негизги дидактикалык функциясы окутуучу менен окуучулардын ортосундагы тескери байланышты аныктоо, окуучулардын окуу материалдарын кабыл алышынын, өздөштүрүүсүнүн объективдүү жана өз учурунда маалыматты алуу жана окуучулардын билиминдеги жетишкендиктерин жана жетишпегендиктерин аныктоо болуп саналат.

Окуучулардын окутуу процессиндеги жетишкендиктерин текшерүүнү жүргүзүүдө төмөнкү принциптер колдонулат: объективдүүлүк, системалуулук, көрсөтмөлүүлүк.

Текшерүүнүн объективдүүлүк принциби текшерүүгө багытталган суроолордун, тапшырмалардын илимий маңыздуулугу жана текшерүү ишмердүүлүгүнүн бардык окуучуларга бирдей мамиледе өтүшү менен аныкталат. Текшерүүнүн объективдүүлүк принциби окуучуга коюлган баанын текшерүүнүн методдоруна, формаларына жана каражаттарына карабастан бирдей болушу менен мүнөздөлөт.

Текшерүүнүн системалуулук принциби - текшерүүнүн окутуу процессинин бардык этаптарында жүргүзүлүшүн аныктайт. Системалуулук принциби текшерүүнүн ар түрдүү формаларын, методдорун жана каражаттарын комплекстүү пайдаланууну талап кылат.

Текшерүүнүн көрсөтмөлүүлүк принциби - окуучулардын жетишкендиктерин баалоо бир эле убакытта, бирдей шарттарда жүргүзүүнү талап кылат. Окуучулардын жетишкендиктерин баалоо дайыма ачык, анык жүрүп, анын жыйынтыгы окуучуларга өз убагында жеткирилип турушу зарыл.

Текшерүү мазмунуна, милдетине жана убактысына жараша төмөндүгүдөй түрлөргө бөлүнөт: алдын ала текшерүү, күнүмдүк текшерүү, тематикалык текшерүү, мезгилдүү текшерүү жана жыйынтыктоочу текшерүү.

Алдын ала текшерүү - адатта окуу жылынын башталышында, өзгөчө мугалим окуучулардын жаңы группасы менен иштеп баштаганда, алардын даярдык деңгээли менен таанышуу максатында жүргүзүлөт. Бул текшерүүнүн жыйынтыгы окуу процессин андан ары туура пландап уюштурууга мүмкүндүк берет. Мындай текшерүү окуучуларды оозеки суроо, текшерүү жумуштарын өткөрүү, ата-энелер жана ошол классты окуткан мугалимдер менен ангемелер өткөрүү, тиешелүү документтерди талдоо ыкмалары менен ишке ашырылат.

Күнүмдүк текшерүү - окутуу процессинин натыйжаларын кыйла оперативдүү, ыкчам, динамикалуу жана ийкем аныктоо болуп саналат. Адатта текшерүүнүн бул түрү - билгичтик менен көндүмдүн калыптануу процессине

өбөлгө болот. Ошондуктан окуучулардын билгичтиктери менен көндүмдөрүнүн калыптангандыгы аныктоо системалык түрдө жүргүзүлөт. Анын негизги максаты окуучуларда билимдер менен билгичтиктердин калыптануусунун динамикасын аныктоо болуп саналат. Бул мугалим менен окуучуга кетирилген кемчиликтерге учурунда көңүл бурууга, алардын себептерин табууга жана аларды жоюу үчүн зарыл чараларды көрүүгө жана ошондой эле али өздөштүрүлө элек ишмердүүлүктөрүнүн эрежелерин иштеп чыгууга мүмкүндүк берет. Күнүмдүк текшерүү мугалим үчүн өз аракетин өз учурунда түзөтүүнүн, кийинки окутууну пландоого, өзгөртүүлөрдү киргизүүгө жана жетишпегендиктердин алдын алуунун каражаты катары өтө маанилүү болуп саналат.

Тематикалык текшерүү - окуу программасындагы белгилүү бир тема окулуп бүткөндөн кийин жүргүзүлөт. Мында берилген темалардын түзүлүшүнүн туура экендиги, алардын системалуулугу жана удаалаштыгы текшерилип, материалдагы маалыматтардын өз ара байланыштары такталып, алардын арасындагы негизги түшүнүктөр, идеялар ажыратылып көрсөтүлөт. Мындай текшерүү жазуу жумуштарын аткаруу, ооз эки суроолорду берүү, окуучулардын өз алдынча жумуштарын текшерүү жана башка ыкмалар менен ишке ашат.

Тематикалык текшерүү тигил же бул тема боюнча жыйынтыктоочу бааны аныктоо гана эмес, ал ошондой эле программанын бүткүл бөлүмдөрүнүн жана бөлүктөрүнүн өздөштүрүлүшүн текшерүүнүн бардык түрлөрүн өз ара байланыштырат.

Тематикалык текшерүүнүн негизги өзгөчөлүктөрү төмөнкүлөр:

- окуучуга даярдануу үчүн кошумча убакыт берилет жана материалды кайра тапшыруу, мурда алынган бааны жогорулатуу мүмкүнчүлүгү орун алат;
- текшерүүнүн жыйынтыгы башка текшерүүлөрдөн көз карандысыз;

- билимдердин мазмундук бөлүктөрүнүн өз ара байланышын жакшыртат.

Мезгилдүү текшерүү - окуу жылынын белгилүү мезгилинде (чейрек жана жарым жылдык боюнча) жүргүзүлөт. Адатта чейректин аягында (жана жарым жылдыктын акырында) бардык окуучулардын билимдерин бүткүл чейректе окулуп өтүлгөн бардык материал боюнча текшерүү практикаланат. Мезгилдүү текшерүүдө окуу процессинин нормалдуу жүрүшү бузулуп, окуучулар үчүн өтө эле кооптуу жагдай түзүлүшү мүмкүн. Ошондуктан, айрым учурда күнүмдүк жана тематикалык текшерүүлөрдүн негизинде эле чейректик бааларды аныктоого болот. Айрым гана окуучулардын даярдыктарынын деңгээли анык эмес болуп, кошумча текшерүүнү талап кылган учурда, аларды атайын текшерүүдөн өткөзсө болот.

Жыйынтыктоочу текшерүү - окуу мезгилинин белгилүү бир, чоң бөлүгүндө - чейректеги, жарым жылдыктагы, жылдагы окуу натыйжаларын баалоо үчүн жүргүзүлөт. Ошентип жыйынтыктоочу текшерүү иши жыл ичинде төрт ирет атайын тапшырмаларды аткаруу менен ишке ашат.

Текшерүү процесси уюштуруунун методдору жана формалары менен мүнөздөлүнөт. Текшерүү процессинин методдоруна төмөнкүлөр кирет: ооз эки суроо, жазуу иштерин жүргүзүү, өз алдынча жумуштарды аткаруу, тесттик тапшырмаларды аткаруу жана башкалар.

Ооз эки суроо методу окуучунун өздөштүргөн окуу материалды ооз эки айтуусуна, аныктамаларды жана түшүнүктөрдү бири-бири менен байланыштырып жооп берүүсүнө багытталган. Мындай сурамжылоо маек, окуучулардын ангемеси, түшүндүрүү, текстти окуу, байкоо же тажрыйба жөнүндөгү билдирүү катары жүргүзүлөт.

Ооз эки сурамжылоо мугалимдин бир окуучу же бүткүл класс менен диалогу (ордунан жооп берүү) катары негизинен алганда окутуунун алгачкы этаптарында өткөрүлөт жана окуучулардын билимдерин системалаштыруу менен тактоону талап кылат. Окуу диалогу менен окуучулардын маалыматтарды эстеп калуу жана кайра айтуу

жөндөмдүүлүгү эле текшерилбестен, ойлонуу, өз пикирин далилдеп берүү, жоопту аргументтердин негизинде далилдөө, жалпы маекке активдүү катышуусу, жалпы түшүнүктөрдү конкреттештирүү жөндөмдүүлүгү, өздөштүрүүнүн ан сезимдүүлүгү текшерилет.

Жазуу иштерин жүргүзүү алдын-ала даярдалган тапшырманы сунуш кылуу менен аларды белгилүү убакыт ичинде өз алдынча аткаруу жана бирдей критерийлердин жардамы менен текшерүүнү өзүнө камтыйт. Бул ишмердүүлүктүн башкы максаттарынын бири. Анда ар бир окуучунун окуу материалдары боюнча берилген тапшырмаларды чечүүгө арналган ыкмаларды өздөштүрүүсүн, түшүнүктөрдү түшүнүүсүн, конкреттүү эрежелерди жана закон ченемдүүлүктөрдү өздөштүрүүсү аныкталат. Жазуу иштери бардык окуучуларга бирдей, башкача айтканда фронталдуу мүнөздө, чакан топтор (варианттар аркалуу) менен жана жекече (ар бир окуучуга өз алдынча) өткөрүлүшү мүмкүн. Бул текшерүүдө жалпы окуучулардын жана ошондой эле ар бир окуучунун жеке өзгөчөлүктөрү, билимдерди өздөштүрүүдөгү алга жылуу темпи аныкталат.

Өз алдынча жумуштарды аткаруу бул ар бир окуучунун билимин, билгичтигин жана көндүмүн аныктоо методу болуп саналат. Өз алдынча аткарыла турган жумуштар окуучуларга алдын ала берилип, белгилүү убакыттан кийин текшерилет. Өз алдынча аткарыла турган тапшырмалар окуучунун жаш курактык өзгөчөлүгүнө туура келип, аныкталган деңгээлде изденүүчүлүктү, чыгармачыл ишмердүүлүктү талап кылышы зарыл.

Акыркы мезгилде текшерүүнүн тесттик методу кеңири колдонулууда. Тестти уюштуруу окутуунун максатына ылайыкташып, окуу процессинин бардык этаптарында орун алат. Ар бир окуу процессинин алдында тез өткөрүлүүчү тест, ар бир тема өтүлгөндөн кийин жана чейректерде комплекстүү тест жүргүзүлөт. Мындан тышкары, окуучуларга тесттик жыйнактарды берүү менен өз алдынча текшерүүнү уюштурууга болот.

Текшерүүнүн негизги каражаттарынын бири суроолор болуп эсептелет. Суроолордун мазмунунун түзүлүшүнө бир катар талаптар коюлат:

- суроолордун коюлушу окуучунун эсиндеги материалдарды калыбына келтирүү менен бирге, алардын ойлоосун активдештирүүгө тийиш;
- суроо белгиленген деңгээлдеги окуу кыйынчылыгын пайда кылышы зарыл;
- суроолоор стилистикалык жактан туура жана так берилиши керек;
- суроолордун берилиши түшүнүктүү болуп, көп сөздүү жана бир канча мааниге ээ болбошу керек.

2. Баалоо жана баалоо шкаласы

Азыркы мезгилде окуучулардын окуу процессинде жетишкен ийгиликтери текшерүүнүн жыйынтыктарына жараша аныкталат. Окуучулардын билимин, билгичтигин жана көндүмдөрүн аныктоодо баалоо системасы чоң роль ойнойт. Баалоо - окутуу процессинде окуучулардын окуу жетишкендиктерин аныктоо жана анын жыйынтыгы болуп саналат.

Советтик педагогикада 1935 - жылдан баштап окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоо беш баскычтуу: «абдан жакшы», «жакшы» «орто» «начар» жана «абдан начар» сапаттык шкаласы менен аныктала башталган. Ал система 1944 - жылы беш баллдык цифралык: «5 (абдан жакшы)», «4 (жакшы)», «3 (орто)», «2 (начар)» жана «1 (абдан начар)» системасына айланган.

Адатта окуу жетишкендиктерин аныктоо шкаласы окутуу процессинин максатынын ишке ашуу деңгээли менен байланыштырышат. Тактап айтканда, окуу процессинин жүрүшүндө окуучулардын өзгөрүүсүн аныкталган категориялар менен сүрөттөшөт, мисалы, билим, түшүнүү, колдонуу, анализ, синтез жана башка категориялар. Демек, баалоо бул - окуу процессинин жүрүшүн жана сапатын

аныктоо процесси, ал эми анын жыйынтыгы баа менен мүнөздөлөт.

Окуучулардын окуу жетишкендиктерин баалоо төмөнкү функцияларды аткарат:

- социалдык;
- билим берүүчүлүк;
- тарбиялык;
- эмоционалдык;
- маалыматтык;
- башкаруучулук.

Баалоонун социалдык функциясы окуу процессинин мамлекеттик стандартка ылайыктуу өтүү зарылчылыгынан улам келип чыгат. Текшерүүнүн жүрүшүндө окуучулардын жетишкен билимдеринин, билгичтиктеринин жана көндүмдөрүнүн мамлекеттик билим стандартына ылайык келүүсү аныкталат, ал эми баа бул туура келүүнүн деңгээлине болгон сандык критерий болуп саналат.

Баалоонун билим берүүчү функциясы окутуунун күтүлгөн, алдын-ала белгиленген максаты менен окутуунун натыйжасын салыштыруунун жыйынтыгы менен мүнөздөйт. Мугалим тарабынан окуучулардын окуу материалын өздөштүрүүсүнүн сапатынын белгилениши, башкача айтканда баанын коюлушу окуучунун билимдеринин толуктугун, коюлган окуу тапшырмасын аткаруунун деңгээлин, жетишүүнүн өзгөрүү даражасына жараша окуучунун өздүк ишмердүүлүгүнүн сапаты жөнүндө өзүнүн чечимин пайда кылышы зарыл. Окуучу окуу ишмердүүлүгүнүн конкреттүү натыйжалары кандай экендиги, билимдин кайсы бөлүгүн терең өздөштүргөнүн жана кайсы бир бөлүгүн кайра кайталоо, терендетүү муктаж экендигин, окуу ишмердүүлүгүнүн кандай кырдаалдарда калыптанганын, кайсы бир бөлүгүн кайрадан калыптоо зарыл экендигин аныктайт.

Баалоонун тарбиялык функциясы окуунун оң мотивдерин калыптандыруу жана окуучулардын өз билимдерин өзү баалоосу менен өзүнө-өзү ишенимин түзүү аркылуу аныкталат. Туура уюштурулган текшерүү менен

баалоо окуучуларды текшерүү иштерден чочуудан куткарат, кооптонуунун деңгээлин төмөндөтөт, туура максаттык жоболорду калыптандырып, өз алдынчалыкка, активдүүлүккө жана өзүн өзү текшерүүгө багыттайт.

Эмоционалдык функция баалоо процессинде коюлган баа белгилүү бир эмоционалдык фонду түзүшү жана окуучуда тиешелүү эмоционалдык реакцияны жаратаары менен мүнөздөлөт. Чынында объективдүү коюлган баа окуучуну шыктандырып, оорчулуктарды жеңүүгө багыттайт, бирок ошол эле учурда туура эмес коюлган баа тескерисинче, окуучунун көңүлүн калтыруу менен өзүнүн мүмкүнчүлүгүн туура эмес аныктоого алып келет. Баалоо процессин натыйжалуу жүргүзүү үчүн мугалим жөн гана бааны айтып койбостон, ар түрдүү тиешелүү сөздөр менен жогорку деңгээлдеги эмоционалдык абалды түзүү керек.

Маалыматтык функция баалоо жана баа коюу процессин пландоонун жана диагноздоонун негизи болушу менен мүнөздөлөт. Анын башкы өзгөчөлүгү окуу процессинин жетишпегендиктеринин жана мүчүлүштөрүнүн себептерин аныктоого жана талдоого, окуу процессин жакшыртуунун жолдорун аныктоого шарт түзөт.

Баалоонун башкаруу функциясы мектеп окуучусунун өзүн-өзү текшерүүсүн, өздүк окуу ишмердүүлүгүн ар тараптан талдоо жана мугалим тарабынан коюлган бааны туура, адекваттуу кабыл алуу билгичтигин өнүктүрүү менен аныкталат. Ошону менен бирге эле, баалоо мугалимге дагы педагогикалык процесстин уюштурулушун талдоо, жалпылоо мүмкүнчүлүгүн түзөт. Натыйжада баалоо процесси мугалим менен окуучулардын ортосунда тескери байланышты түзөт.

Жалпы орто билим берүүчү мектептердин окуучуларынын окутуу процессиндеги жетишүүсүн төмөнкү критерийлердин негизинде аныктоо каралган.

Эгерде окуучу:

- өтүлгөн окуу материалын толугу менен өздөштүрсө;
- өтүлгөн окуу материалынын негизги жоболорун туура түшүнсө;
- кабыл алган билимин практикада жеңил колдоно алса;
- кабыл алган билимин кайрадан айтып берүүдө ката кетирбесе, жазуу иштерин таза жана катасыз жазса;
- жоопту өзү түзүү менен бирге, берилген суроолорго туура жооп берсе;
- татаал суроолорго кыйналбастан туура жооп берсе, анда «5» баасы коюлат.

Эгерде окуучу:

- өтүлгөн окуу материалын негизинен өздөштүрсө;
- берилген суроолорго негизинен кыйналбастан жооп бере алса;
- кабыл алган билимин практикада колдоно алса;
- берилген суроого жооп берүүдө маанилүү ката кетирбесе, жооп берүүдө кетирген каталарын кошумча суроолор берилгенде жое алса;
- жазуу иштеринде бир аз ката кетирсе, анда окуучуга «4» баасы коюлат.

Негизинен алганда «5» жана «4» деген бааларга тиешелүү билим деңгээлинин, окутуу процессинин сапаттуу жана натыйжалуу өткөндүгүнүн далили болот. Окуучунун кабыл алган билими, билгичтиги жана көндүмү терең жана жогорку деңгээлде деп эсептелет.

Эгерде окуучу:

- өтүлгөн окуу материалын негизинен өздөштүрсө, бирок аны кайрадан калыбына келтирүүдө кыйынчылыкка учураса жана кошумча суроолорду талап кылса;
- жөнөкөй суроолорго жооп берүү менен бирге, татаал суроолорго жооп берүүдө кыйналууга учураса;
- жазуу иштеринде олуттуу ката кетирсе, анда окуучуга «3» баасы коюлат.

Эгерде окуучу:

- өтүлгөн окуу материалынын айрым бөлүктөрүн түшүнүү менен бирге анын негизги бөлүктөрүн өздөштүрө албаса;
- жазуу иштеринде одоно каталарды кетирсе, анда окуучуга «2» баасы коюлат.

Эгерде окуучу өтүлгөн окуу материалын толугу менен өздөштүрө албаса, анда ага «1» баасы коюлат.

Жалпы орто мектептердин окуучуларынын окутуу процессиндеги жетүүшүсүн аныктоодогу беш баллдык баалоо шкаласынын негизги жетишпегендиктери катары төмөнкүлөрдү белгилөөгө болот: а) баалоо окуучулардын окуу жетишкендигин белгилөөгө эмес, тескеричинче кетирген мүчүлүштөрүн, каталарын табууга багытталып калган; б) «1» баасынын негизинен пайдаланбай калганынан улам беш баллдык баалоо шкаласы — төрт баллдык шкалага айланып калган; в) күнүмдүк текшерүүдөгү коюлган баа менен чейректтик, жылдык текшерүүдөгү коюлган баалардын орточосун аныктоо боюнча бирдиктүү методиңанын жоктугу; г) баа окуунун оң мотиви түзбөй, тескерийинче формалдуу жыйынтык чыгаруунун инструменти болуп калгандыгы жана башкалар.

Азыркы мезгилде баалоонун жаңы системасын иштеп чыгуу, аны мектеп практикасына киргизүү боюнча илимий иштер жүргүзүлүүдө. Беларусь мамлекетинде окуучулардын окуу жетишкендиктерин аныктоо үчүн 10 баллдык баалоо системасы киргизилген. Кыргыз Республикасында орто мектептердин окуучуларынын окуу жетишкендиктерин баалоо боюнча жаңы шкала негиздөө жана аны практикага киргизүү актуалдуу илимий маселелердин бири болуп саналат.

Өз алдынча даярдануу үчүн суроолор

1. Окуу процессин текшерүү кандай максаттарда жүргүзүлөт?
2. Текшерүүнүн түрлөрү жана алардын байланыштары кандай?
3. Текшерүүнүн негизги функциялары кайсылар?
4. Текшерүүнүн каражаттарына эмнелер кирет?
5. Текшерүү процессинин методдоруна жана формаларына эмнелер кирет?
6. Окуу процессинин жыйынтыгын аныктоо үчүн сөзсүз түрдө окуучуларга баа коюу зарылбы?
7. Жыйынтык бааны чыгаруу учурунда күнүмдүк жана модулдук текшерүүнүн байлаышы кандай?
8. Баалоо менен баанын байланышы кандай?
9. Баалоо окуу процессинин кайсыл бөлүгүндө жана кандай уюштурулушу керек?
10. Окуу процессин жыйынтыктоодо ар бир окуучунун окуу жетишкендигин аныктоо зарылбы?
11. Бирдей эле жетишкендиктерге ар түрдүү баа коюлушу мүмкүнбү?
12. Беш баллдык баалоо системасынын мааниси эмнеде жана баалоо критерийлери кайсылар?
13. Эмне себептен баалоо процессин билим сапатына оң таасир бербей калган?
14. Коюулуп жаткан баа тигил же бул эмоционалдык мүнөздөгү көрсөткүчтөр менен коштолушу туурабы?
15. Кыргыз Республикасында текшерүү жана баалоо процесстери боюнча кандай эмгектер жарык көргөн?
16. Билим берүү системасында ар түрдүү баалоо шкаласын колдонуу туура болобу?
17. Дүйнөлүк билим берүү системасындагы баалоо шкалалары, алардын жетишкендиктери жана жетишпеген жактары кайсылар?

ҮЧҮНЧҮ БӨЛҮК ТАРБИЯЛООНУН ТЕОРИЯСЫ ЖАНА ПРАКТИКАСЫ

ЖЫЙЫРМА БЕШИНЧИ ГЛАВА ТАРБИЯЛОО ПРОЦЕССИНИН МААНИСИ ЖАНА ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

1. Тарбиялоо процессинин өзгөчөлүктөрү
2. Тарбиялоо процессинин түзүлүшү

1. Тарбиялоо процессинин өзгөчөлүктөрү

Педагогика илиминде тарбиялоо категориясын ар түрдүү багытта жана ар түрдүү мааниде аныкташат. Тарбиялоо процессинин теориясында тарбиялоо - бул атайын уюштурулган, башкарылуучу, текшерилүүчү жаш муундун коомго зарыл жана пайдасы тие турган касиеттерин, кулк мүнөздөрүн жана сапаттарын калыптандыруу максатындагы педагог менен тарбиялануучунун аракетинин жүрүшү жана жыйынтыгы болуп саналат. Акыркы мезгилге чейин тарбиялоо процессин - тарбиялануучулар тарабынан алдын-ала аныкталган касиеттерге калыптоо үчүн атайын уюштурулган, жетектелген жана текшерилип туруучу процесс катары аныктап келишкен. Бул аныктамада тарбиялануучуларга эн пассивдүү орун берилет дагы, тарбиялоо процессинин кыймылдаткыч күчү катары педагогдор таанылат. Ал эми тарбиялоо процессинин азыркы мезгилдеги аныктамасына ылайык - тарбиялоо бул педагог менен тарбиялануучунун аныкталган максаттарга жетүү үчүн өз ара аракеттенишүүсүнүн (кызматташтыгы) жана ошондой эле өзүн-өзү тарбиялоо иштеринин жыйынтыгы болуп саналат. Демек, тарбиялоо процесси, биринчиден тарбиянын максатына жетүү үчүн педагог менен тарбиялануучунун ортосундагы аракеттердин жана анын өзүнүн өздүк ишмердүүлүгүнүн аныкталган багытта жүрүшү, экинчиден

ал ишмердүүлүктөрдүн негизинде тарбияланууларда аныкталган касиеттердин, сапаттардын калыптанышы.

Тарбиялоо процессинин теориясы жана практикасы окутуу процесси менен бирге пайда болгон, бирок педагогика илиминин өзүнчө бир бөлүгү катары XIX кылымдын башында калыптанган. Немец педагогу И.Ф. Гербарт «Тарбиялоонун максатынан келип чыккан жалпы педагогика» деген илимий эмгегинде тарбиялоо процессинин теориясынын негиздерин көрсөткөн.

Негизинен алганда, тарбиялоо процесси менен окутуу процесси дайыма жарыш жана айкалышып жүрөт. Себеби, окутуу процессинде окуучулар билимге, билгичтикке жана көндүмгө ээ болуу менен бирге алардын белгилүү касиеттери, кулк мүнөздөрү дагы калыптанат. Ошол эле учурда тигил же бул касиетти, кулк мүнөздү калыптоо сөзсүз түрдө жаңы нерселерди үйрөнүү менен жүрөт. Ошондуктан, тарбиялоо процессине окутуу процессинин негизги закон ченемдүүлүктөрү дагы тиешелүү болот. Бирок, ошол эле учурда тарбиялоо процесси өзүнө гана тиешелүү болгон төмөнкү өзгөчөлүктөргө ээ болот.

Тарбиялоо процесси - ар бир окуучуга түздөн-түз багытталган процесс. Себеби, тарбиялоо процесси эффективдүү жыйынтыкка келиши үчүн ал аныкталган багытта, белгилүү максатка жетүү үчүн ар бир окуучуга жеке, өзгөчө жүргүзүлөт. Эгерде тарбиялоо процессинин максаты канчалык так жана тарбиялануучуга ачык, түшүнүктүү болсо, ал ошончолук эффективдүү жүрөт. Тарбиялоо процессинин ар бир этабында коюлган максаттар ишке ашып, ал тарбиялануучуда белгилүү мүнөздөрдү, сапаттарды пайда кылып, алардын негизинде кайрадан алдыга жаңы максаттар коюлууга тийиш.

Тарбиялоо процесси- абдан көп факторлордон көз каранды. Ал процесстин жүрүшүнө жана анын жыйынтыгына көптөгөн объективдүү жана субъективдүү факторлор өз алдынча дагы, бири-бирине байланыштуу дагы таасир этишет. Эгерде, тарбиялануучунун ички талаптары, кызыгуусу, мүмкүнчүлүгү, жөндөмдүүлүгү жана

башка сапаттары, анын жашап жаткан реалдуу мезгилине, чөйрөсүнө, башкача айтканда, объективдүү шарттарга шайкеш болсо, анда тарбиялоо процесси эффективдүү жыйынтыкка келет. Ошол эле учурда тарбиялануучуга үй-бүлөнүн таасири, жакынкы курбуларынын ролу, жалпы коомдогу абал сөзсүз түрдө аныкталган тарбиялоо таасирлерин пайда кылат. Мындан тышкары, эгерде окуу процессинин жыйынтыгын кайсы бир деңгээлде дароо эле аныктоого мүмкүн болсо, ал эми тарбиялоо процессинин жыйынтыгын дароо эле белгилөө мүмкүн эмес. Тарбиялоо процессинин жыйынтыгы белгилүү бир убакыт өткөндөн кийин гана сезилиши мүмкүн.

Тарбиялоо процесси - мезгил менен чектелбеген процесс. Адамдын турмушунун өзү тарбиялоо процесси катары каралгандыктан, ал аныкталган мезгил менен бүтпөйт. Демек, адам канча жыл жашаса тарбиялоо процесси ошончо убакытта жүрөт. Тарбиялоо процесси адамдын жашоосунда тынымсыз, үзгүлтүксүз орун алат. Бирок, анын жаш курактык мезгилиндеги, тактап айтканда мектептеги тарбиялоо процессинин таасирлери, анын негизги мүнөздөмөлөрүн, сапаттарын калыптоодо орчундуу ролду ойнойт.

Тарбиялоо процесси - үзгүлтүксүз процесс, башкача айтканда тарбиялоонун белгилүү бир гана иш - аракети менен тигил же, бул мүнөздү, сапатты дароо эле калыптоо мүмкүн эмес. Тарбиялоонун чыныгы максатын иш жүзүнө ашыруу үчүн система түрүндө жүргүзүлгөн аракеттер, таасирлер зарыл болуп саналат. Анткени, тарбиялануучу зарыл болгон сапаттар, мүнөздөмөлөр жөнүндө жөн гана тышкы маалымат албастан, ал сапаттарды, мүнөздөмөлөрдү өзүнүн жүрүш-турушуна, күнүмдүк жашоосундагы негизги касиеттерге, өздүк мүнөздөргө айландырышы керек. Ошондуктан, тарбиялоо процесси бир системага ылайык, белгилүү удаалаштыкта жүргүзүлгөндөн кийин гана тиешелүү жыйынтыкка келет.

Тарбиялоо процесси - комплекстүү процесс. Себеби процесстин максаты, мазмуну, методу жана формасы

инсандын мүнөзүн, сапатын эң кыска убакытта, эффективдүү калыптоо үчүн тандалат. Тарбиялоо процессинде тарбиялануучунун сапаттары, касиеттери түз сызыктуу удаалаштыкта пайда болбойт, алар комплекстүү түрдө, башкача айтканда бир эле мезгилде, бир эле учурда калыптанат. Бирок, тарбиялоо процессинин комплекстүүлүгү тарбиялануучунун өнүгүү өзгөчөлүгүнө жараша аныкталган мезгилде, тигил же бул сапаттарды, касиеттерди калыптоого өзгөчө көңүл бурууну жокко чыгарбайт. Себеби өнүгүүнүн мезгилдүүлүгүн тарбиялоо процессинде туура пайдалануу учурунда тигил же бул сапатты натыйжалуу жана тез убакыт ичинде калыптоого педагогикалык шарт түзүлөт.

Тарбиялоо процессинин жыйынтыгы - кайсы бир деңгээлде өзгөрмөлүү жана туруктуу эмес мүнөзгө ээ болот. Анткени, бирдей эле шарттарда тарбиялоо процессинин жыйынтыгы педагогдун профессионалдык деңгээлине, анын процесске болгон мамилесине жана тарбиялануучунун өздүк аракетине көз каранды болот. Тарбиялоо процессинин жыйынтыгынын ар түрдүү деңгээлгө жетиши ар бир тарбиялануучунун өздүк өзгөчөлүгүнө дагы көз каранды. Тарбиялануучунун жеке мүнөзү кайсы бир убакыт ичинде дайыма эле турактуу болуп кала бербейт. Кандайдыр бир тарбиялоо таасирлеринин же болбосо жашоодогу жагдайлардын кескин өзгөрүшү тарбиялануучунун мүнөзүн, сапатын дагы өзгөртүшү мүмкүн. Демек, педагог тарбиялоо процессинде тарбиялануучунун жалпы өнүгүүсүн, жашоо шартын дайыма эске алышы зарыл.

Тарбиялоо процессинин өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен бирге, анын негизги милдеттери катарында төмөнкүлөрдү белгилөөгө болот:

- азыркы орто мектеп системасында тарбиялоо иштеринин максатын жана маселелерин аныктоо;
- тарбиялоо процессинин объективдүү закон ченемдүүлүктөрүн терең изилдөө жана анын жыйынтыгын тарбиялоо практикасына кеңири киргизүү;

- азыркы шартка ылайыктуу тарбиялоонун жаңы, натыйжалуу мазмунун, методдорун, уюштуруу формаларын жана каражаттарын иштеп чыгуу жана аны турмушта колдонуу;
- тарбиялоо теориясы менен бардык илимдер боюнча, өзгөчө психология, физиология жана башка тармактар боюнча илимий изилдөөлөрдүн акыркы жыйынтыктарын байланыштыруу;
- тарбиялоонун практикасына гумандуу тарбиялоонун технологиясын киргизүү;
- тарбиялоо иштерине алдыңкы педагогикалык тажрыйбанын негиздерин киргизүү жана аны анализдөө, жалпылоо жана андан ары өркүндөтүү;
- тарбиялоо системасынын теориялык жана практикалык өзгөртүп түзүүнүн жолдорун иштеп чыгуу;
- тарбиялоо процессинде кыргыздын улуттук өзгөчөлүктөрүн дайыма колдонуу.

2. Тарбиялоо процессинин түзүлүшү

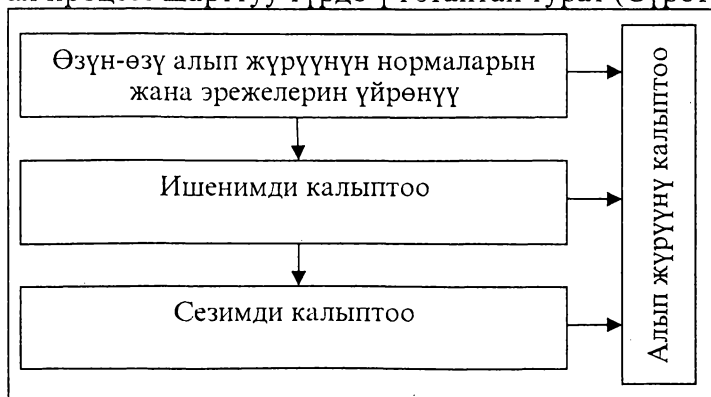
Тарбиялоо процесси - тынымсыз өзгөрүп туруучу татаал система. Белгилүү болгондой, аныкталган татаал системаны терең жана толук изилдөө үчүн, адатта ал системаны бөлүктөргө, түзүүчүлөргө ажыратышат. Эгерде татаал системанын бөлүктөрү, түзүүчүлөрү ар тараптан терең изилденсе, анда баштапкы система дагы кайсы бир деңгээлде толук изилденген болот. Ошондуктан тарбиялоо процессин система катары кароо менен аны терең түшүнүү үчүн алдын-ала бекитилген, аныкталган критерийлердин негизинде түзүлүштөргө ажыратышат. Бул жагдайда тарбиялоонун максаты, өтүү ирети, түзүүчүлөрдүн байланыштары, педагогикалык таасирлер жана башка критерийлер кабыл алынат жана анын негизинде өзүнчө бөлүктөргө бөлүнөт.

Эгерде тарбиялоо процессин анын максаты боюнча түзүүчүлөргө бөлүүдө орчундуу ролду процесстин багыты, башкача айтканда анын максаты ойнойт. Азыркы мезгилде

тарбиялоо процесси төмөнкү максаттарга жетүүгө багыталган:

- ар тараптан жана гармониялуу өнүктүрүү үчүн ар бир инсанды бирдиктүү багытта калыптоо;
- бардык адамзаттык жана кыргыздын улуттук баалуулуктарынын негизинде туура адеп-ахлактык мүнөздөрдү калыптандыруу;
- илимдин, билимдин, маданияттын жана искусствонун жетишкендиктери жана баалуулуктары менен тааныштыруу аркылуу бирге аларга өзүнүн инсандык мамилесин пайда кылуу;
- коомдук түзүлүшкө туура келген турмуштук өздүк позицияга калыптоо жана тиешелүү укуктарды жана жоопкерчиликтерди кабыл алуу;
- социалдык, өздүк талаптарга туура келген шыкты, жөндөмдүүлүктү жана кызыгууну андан-ары жогорулатуу;
- өздүк жана коомдук аң-сезимге таасир этүүчү таанып билүү ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнү жогорку деңгээлде уюштуруу.

Ал эми жаш муундарда тигил же бул сапатты, кулк-мүнөздү, касиетти калыптоо үчүн жүргүзүлгөн тарбиялоо процессинин түздөн-түз иш жүзүнө ашуу иретин карасак, анда ал процесс шарттуу түрдө үч этаптан турат (Сүрөт 10).

Сүрөт 10. Тарбиялоо процессинин этаптары

Тарбиялоо процессинин биринчи этабы - өзүн өзү алып жүрүүнүн нормаларын жана эрежелерин үйрөнүү. Тарбиялоо процесси ар бир жаш муунга абдан зарыл болгон касиеттерди, мүнөздөрдү (чынчылдык, ак ниеттик, кайрымдуулук, намыздуулук жана башка ушул сыяктуу), же тескерисинче болтурбай коюуга, же болбосо жоюуга тийиш мүнөздөмөлөрдү (кара ниеттик, калп айтуу, уятсыздык жана башка ушул сыяктуу) ар тараптан чечмелеп берүү башталат. Бул учурда тигил же бул сапатты, мүнөздү жөн гана теориялык маалымат катары бербестен турмуштан алынган мисалдар, үлгүлөр менен терең түшүндүрүү керек. Эгерде түшүндүрүү ишмердүүлүгүнүн ар бир тарбиялануучуда эмоционалдык терең ой-толгоонуу пайда болсо, анда тарбиялоонун оң таасирлери орун алат. Бул учурда ар бир тарбиялануучу тигил же бул сапат боюнча аныкталган өздүк ички бүтүмгө, чечимге келет. Жалпы адамзатынын жана кыргыз улутунун баалуулуктарынан улам келип чыккан тигил же бул мүнөз, сапат, касиет ар бир тарбиялануучу үчүн жөн гана тышкы маалымат катары болбостон, алардын ажырагыс өздүк көрсөткүчтөрүнө айланышы керек. 'Баса көрсөтүүчү нерсе, өзүн өзү алып жүрүү нормаларын жана эрежелерин тааныштыруу бул бир эле жолу атайын уюштурулган иш аракет болбошу керек, тескеричинче ал системалуу түрдө тынымсыз, үзгүлтүксүз орун алышы керек.

Тарбиялоо процессинин экинчи этабы - ар бир тарбиялануучунун тигил же бул мүнөз, сапат боюнча өздүк ишенимин калыптоо. Тарбиялоо процессинде тигил же бул касиет, сапат, мүнөз жөнүндөгү маалыматты кабыл алуу жана аларды өздөштүрүү зарыл, бирок ал тарбиялоонун максатына жетишүү үчүн жетишсиз шарт болуп саналат. Себеби, ар бир тарбиялануучу алдын-ала белгиленген сапаттарды, мүнөздөрдү жөн гана маалымат катары кабыл албастан, өзүнүн ар бир кыймыл-аракетинде, мамилелеринде жана жүрүш-турушунда ал сапаттарды, мүнөздөрдү тынымсыз жана үзгүлтүксүз чагылтуусу зарыл. Бул багытта тарбиялоо талаптарын аткаруу, жүрүш-туруш нормаларын, эрежелерин дайыма сактоо ар бир тарбиялануучунун

туруктуу мүнөздөргө, касиеттерге ээ болушуна өздүк ишенимин пайда кылат. Ишеним - аныкталган принциптерге жана жоболорго негизделген өздүк калыптанган көз-караш системаларынын жыйындысы. Тарбиялануучулар аныкталган турмуштук ишенимге канчалык жогорку деңгээлде ээ болушса, тарбиялоо процесси ошончолук натыйжалуу өтүп жаткан болот. Адамдык тигил же бул сапаттын өзүнө эң зарыл экендигине ишеними пайда болгон учурда гана, ал касиетке, сапатка тиешелүү болгон жүрүм-турум эрежелерине ээ болот. Натыйжада тарбиялануучунун бардык аракетиндеги мамилелердин жалпы адамдык жана кыргыз элинин көөнөргүс баалуулуктарын туура келиши, андагы өздүк ишениминин жогорку деңгээлде калыптанышына жараша болот.

Тарбиялоо процессинин үчүнчү этабы - ар бир тарбиялануучуда сезимди калыптандыруу. Ар бир туура калыптанган инсан өзүнүн бардык аракетин, башка адамдарга болгон мамилесин дайыма таразалап, аныкталган жыйынтыкка келип турушу керек, башкача айтканда өздүк рефлексиясына ээ болушу зарыл. Өзүнүн коомдогу орду жөнүндө, адамдар менен болгон мамилеси тууралуу өздүк сын көз карашты пайда кылуу - инсандын негизги касиеттеринин бири. Ар бир инсандын башка адамга болгон мамилеси анын ички сезиминин аныкталган шартта тышкы, чөйрөгө чагылышы болуп саналат. Эгерде ар бир тарбиялануучу өзүнүн башкаларга болгон мамилесин дайыма системалуу түрдө өздүк анализдин негизинде туура болгонун же болбосо кетирген кемчиликтерин аныктай алса, анда анын тарбиясы жакшы жолго коюлган болот. Тескерисинче, адамдарга туура эмес мамиледе болуп жана ага өзүнүн тиешелүү жыйынтыгын чыгара албаса, анда тарбиялануучу тарбия алган эмес болуп саналат. Ошондуктан, тарбиялоо процессинде калыптанган ишеними анын өздүк ички нукура сезиминде таза, аруу ой-толгоолорду пайда кылышы зарыл. Ички сезими таза, аруу жана ар бир адамга жакшылыкты каалаган инсан гана тарбиялуу, маданияттуу деп эсептелет.

Тарбиялоо процессинин ички түзүлүштөрүнүн бири-бири менен байланышы боюнча критерийди кабыл алып, тарбиялоо процессин уюштурууну төмөнкү ишмердүүлүктөргө бөлүүгө болот:

а) тарбиялоо процессинин проектисин түзүү, башкача айтканда анын максатын жана милдеттерин алдын-ала аныктоо. Тарбия процесси аныкталган, белгилүү болгон максатка багытталат.

б) материалдык (эмгек, жаратылышты коргоо жана башка), коомдук (коллективдик, уюштуруу, башкаруу, коммуникативдик жана башка), руханий (эмоционалдык, сезимдик, таанып-билүү жана башка) ишмердүүлүктү уюштуруу жана түздөз-түз жүргүзүү. Тарбиялоо процессинин өзү жашоо болгондуктан, ар бир тарбиялануучу түздөн-түз эмгектенүү, руханий байлыкты топтоо менен аныкталган касиетке, мүнөзгө ээ болот.

в) инсан арасындагы мамилени башкаруу менен бирге тарбиялоо процессинин жүрүшүнө жараша, ага тез убакыттын ичинде тиешелүү өзгөртүүнү киргизүү. Тарбиялоо процесси тынымсыз орун алгандыктан тарбиялоо максаты, анын багыты ар түрдүү себептердин таасиринин натыйжасында такталып, толукталып турат.

г) жыйынтыкты аныктоо жана баалоо, максат менен жыйынтыкты салыштыруу, жетишкендикти жана кетирлиген кемчиликтерди анализдөө, белгилөө, тарбиялоонун жаңы багыттарын аныктоо. Тарбиялоонун ар бир бөлүгүндөгү жетишкендиктерди аныктоо улам жаңы мүмкүнчүлүктөрдү түзөт.

Тарбиялоо процессин уюштурууда жана жүргүзүүдө орун алган педагогикалык таасирлердин жыйынтыгы боюнча ал процесс төмөнкүдөй удаалаштыкта жүргүзүлөт:

1. Тарбиялануучуну тарбиялоонун жалпы талаптары жана нормалары менен тааныштыруу. Тарбиялоо процессинде эң биринчи ирээт ар бир тарбиялануучу алдынала зарыл деп табылган инсандык сапаттар, касиеттер жана мүнөздөр жөнүндө терең жана толук маалыматка ээ болот. Бул учурда кандай сапаттарга ээ болуу зарыл экендигин,

ошону менен бирге эле терс мүнөздөр боюнча маалыматтар ачык жана түшүнүктүү эмоционалдык мисалдар менен берилет. Тарбиялоо процессинде ар бир тарбиялануучу коомдун ар бир мүчөсүнө тиешелүү болгон жалпы адамзаттык жана кыргыз улутунун нормаларын жана талаптары менен толук таанышып чыгышы зарыл.

2. Өз ара аракеттенишүү мамилелерин калыптоо. Тарбиялануучулардын ар биринде алардын бири-бирине жана башка адамдарга болгон мамилесинде туура мүнөздөрдүн калыпталып жатканына өздүк анализди жүргүзүүнүн үйрөтүлүшү. Анализ жүргүзүүнүн натыйжасында ар бир тарбиялануучу аракеттердин, мамилелердин туура же туура эмес экендигин, жакшы же жаман экендигин, ошол мезгилде зарыл же зарыл эмес экендигин аныктоого жетишет. Өзүнүн ар бир жасаган аракетине сын көз карашты калыптоо системалуу түрдө ишке ашышы керек. Адамдарга болгон мамилелердин толук анализин өздөштүрүүнүн негизинде гана тарбиялануучу коомдо өзүн алып жүрүү эрежелерин жогорку деңгээлде өзүнө калыптай алат.

3. Ар бир тарбиялануучуда өздүк көз карашты жана ишенимди калыптоо. Өздүк көз караштын туура жана толук калыптанганын ар түрдүү тарбиялоо абалдарындагы тарбиялануучулардын өздүк позициясынан улам билинет. Эгерде тарбиялоо процесси натыйжалуу жүрсө, анда тарбиялануучу бардык учурда, бардык жагдайда өзүнүн ички сезимдеринен чыккан өздүк көз карашын ачык-айкын көрсөтө алат. Ал эми өздүк көз-карашын кандайдыр бир башка маселер менен байланыштырып, дайыма өзгөрмөлүү пикирде болсо, анда тарбиялануучуда туура эмес тарбия орун алган болот.

4. Инсанды калыптоодо жалпы багыттуулукту аныктоо. Тарбиялоонун натыйжасында ар бир тарбиялануучуда аныкталган касиет, сапат жана мүнөз калыптанышы зарыл. Алар өзүнүн өздүк жашоосунда тигил же бул сапаттарды, касиеттерди сактоо менен аны өздүк ажырагыз мүнөзгө айландырышат. Тарбиялоо процессинде тарбиялануучу

зарыл болгон айрым сапаттарды, касиеттерди үзгүлтүксүз өзүнө кабыл алуу менен бирге, жалпы адамдык жана кыргыз элинин таза баалуулуктарына ээ болот.

Ошентип, тарбиялоо процесси абдан татаал тарбиялоо аракеттерин аныкталган удаалаштыктагы бириккен жыйындысы менен мүнөздөлөт.

Өз алдынча даярдануу үчүн суроолор

1. Тарбиялоо жана окуу процесстеринин катышы, байланышы жана бир-биринен өзгөчөлүктөрү?
2. Тарбиялоо категориясынын кең жана тар маанидеги аныктамалары бири-биринен кандай айырмаланат?
3. Эмне үчүн тарбиялоо процессин система катары карашат?
4. Тарбиялоо процессинде коюлган максаттар боюнча аны канча багытта карашат?
5. Тарбиялоо процессинин өтүү ирээти кандай этаптардан турат?
6. Тарбиялоо процессин уюштурууда аракеттер кандай байланышкан?
7. Инсандын ички сезимин эмне үчүн атайын калыптоо зарыл?
8. Тарбиялоо процессинде кыргыз элинин улуттук баалуулуктарын качан жана кандай пайдаланабыз?
9. Тарбиялоо процессиндеги педагогдун орду, функциясы жана милдеттери кайсылар?
10. Окуучуларды тарбиялоо мектептеги иш-аракеттер менен эле чектелиши мүмкүнбү?
11. Ар бир окуучуда тарбиялоо процессинин жыйынтыгы бирдей жыйынтык береби?

ЖЫЙЫРМА АЛТЫНЧЫ ГЛАВА ТАРБИЯЛОО ПРОЦЕССИНИН ЗАКОН ЧЕНЕМДҮҮЛҮКТӨРҮ

1. Тарбиялоо процессинин закон ченемдүүлүктөрү
2. Тарбиялоо процессинин принциптеринин өзгөчөлүктөрү
3. Тарбиялоо процессинин принциптер системасы

1. Тарбиялоо процессинин закон ченемдүүлүктөрү

Негизинен алганда педагогика илиминин эң жалпы закон ченемдүүлүктөрү тарбиялоо процессине дагы тиешелүү болот. Белгилүү болгондой процесстин, кубулуштун жана предметтин конкреттүү айрым бир бөлүктөрүнүн бири-бири менен өзгөрбөй кайталануучу байланыштарын, катыштарын жана өзгөчөлүктөрүн закон ченемдүүлүктөр деп аташат. Бардык процесстер сыяктуу эле, тарбиялоо процесси дагы өзүнө гана тиешелүү болгон закон ченемдүүлүктөргө ээ болот.

Тарбиялоо процессинин негизги закон ченемдүүлүктөрү, ал процесстин эффективдүүлүгүн же жыйынтыгын, тарбиялоонун сапатын аныктоочу компоненттердин байланышын, бири-бирине болгон катышын көрсөтөт. Тарбиялоо процессинин жалпы жыйынтыгы, анын эффективдүүлүгү төмөнкү көз карандыктар менен аныкталат:

1. Тарбиялоо таасирлеринин жыйындысынан. Тарбиялоо процессинин жүрүшүндө жаш муундун тигил же бул мүнөзүн, көз карашын, турмуштук позициясын, өзүн алып жүрүүнүн мотивдерин калыптоо үчүн ага тиешелүү тарбиялык таасир этилет. Ал таасирлердин жалпы жыйындысы гана аныкталган тарбиялоо деңгээлин түзө алат. Биринчи, тарбиялоонун жыйынтыгы педагог менен тарбиялануучунун өз ара мамилелеринин сапатынан көз каранды болот. Эгерде ал мамиле туура, тең кызматташтык абалда болсо, анда тарбиялоо процесси натыйжалуу жүрөт. Эгерде кандайдыр бир себептер менен тарбиялануучуда

тарбиялоо процессине болгон тескери мамилеси пайда болуп калган учурда, алгач абдан аяр мамиленин жардамы менен мамилени жакшы маанайга айландырып, андан кийин ал тарбиялануучунун оң таасирлерине таянуу менен тарбиялоонун максатына жетүү керек. Экинчи, тарбиялоо процессинин жыйынтыгы ар бир тарбиялануучуга ата-энесинин, жакын досторунун, курбуларынын жана курчап турган чөйрөсүн таасиринен көз каранды болот. Демек, педагог тарбиялоо таасирлерин бир багытка, бир нукка багытташы керек.

2. Тарбиялоо максаты менен анын уюштурулушунун айкалышынан. Бул учурда «тарбиялоонун уюштурулушу» деген түшүнүккө таасирлердин, мамилелердин, шарттардын, методдордун жана формалардын жалпы биригиши, жыйындысы кирет. Айрым учурда, тарбиялануучунун өзүн негативдүү алып жүрүүсүн, терс кыялын жоюу, анын өнүгүшүн токтотуу, андан кийин такыр эле жоюу үчүн жана аларды тиешелүү жакшы сапаттарга айландыруу үчүн алдын-ала аныкталган, белгиленген таасирлер уюштурулат. Тарбиялоо таасирлери абдан түшүнүктүү жана таасирдүү болушу зарыл. Ошондуктан туура тандалган таасирлерди уюштуруу тарбиялоо процессинин эффективдүү жыйынтыгына алып келет.

3. Тарбиялоонун таасирлеринин мүнөзү (багыты, мазмуну) менен социалдык практиканын туура келүүчүлүгүнөн. Тарбиялоо процессинде ар бир тарбиялануучу коомдо алып жүрүү нормалары жана эрежелери менен таанышат, анын негизинде өзүнө тиешелүү касиеттерге, сапаттарга ээ болуу менен бирге, аларды практика жүзүндө текшерет. Эгерде тарбиялоо таасирлери менен анын практикада ишке ашышы жогорку деңгээлде айкалышса, анда тарбиялоо процессинин жыйынтыгы эффективдүү болот. Ошондуктан, тарбиялоо таасирлерин реалдуу турмуштук шарттарга, практикага байланыштыруу зарыл болуп саналат.

4. Тарбиялоонун объективдүү жана субъективдүү факторлорунун бири-бирине айкалышынан. Тарбиялоонун

субъективдүү факторлорго тарбиялоочунун жана тарбиялануучунун кайталангыс өздүк касиеттери, алардын мамилелери, пайда болгон аракеттердин жыйындысы, психологиялык абалдар жана башкалар кирет.

Ал эми тарбиялоонун объективдүү факторлору реалдуу жашоо шарттары (материалдык-техникалык, социалдык, санитардык, гигиеналык жана башка) саналат. Тарбиялоо таасирлеринде субъективдүү жана объективдүү факторлор бири-бирине айкалышып, бири - бирин толуктап турушу зарыл. Тарбиялоо процессинин эффективдүү жыйынтыгына жетишүүгө туура шарттар түзүлүшү керек. Демек, тарбиялоо процессин жүргүзүүдө педагог ар бир тарбиялануучунун өзгөчөлүгүн жана анын реалдуу жашоо шарттарын эске алышы керек.

5. Тарбиялоонун жана өзүн-өзү тарбиялоонун интенсивдүүлүгүнөн. Өздүк тарбия - өзүнүн инсандык касиеттерин өздөштүрүүгө багытталган өздүк ишмердүүлүктүн жыйындысы болуп саналат. Өздүк тарбия ар бир окуучунун кулк мүнөзүнөн, жөндөмүнөн, тарбиялануунун шарттарынан, кызыгуусунан, мамиледен, жашынан жана башка факторлордон көз каранды болот. Өздүк тарбия атайын уюштурулган тарбиялоого көз каранды болуу менен бирге тарбиялоонун жыйынтыгына түздөн-түз таасир этет. Өздүк тарбиянын эффективдүү жүрүшү үчүн ар бир тарбиялануучу өзүн-өзү туура баалай алышы, өзүнүн оң жана терс кыялдарын, мүнөздөрүн ажырата билиши жана ошондой эле аларды же өркүндөтүү, же жоюу үчүн өздүк эрктин, чечкиндүүлүктүн калыптанышы керек.

6. Тарбиялануучунун педагогикалык аракеттешүүгө активдүү катышуусунан. Тарбиялоо процесси тарбиячы менен тарбиялануучунун коюлган максатка жетүү үчүн багытталган өз ара аракеттенишинин жыйындысы болуп саналат. Тарбиялоо процессинин жүрүшүнө ар бир тарбиялануучу жөн гана катышуучу болбостон, анын багытына, жүрүшүнө жана мүнөзүнө кайсы бир деңгээлде таасир этиши зарыл. Тарбиячы педагог жана

тарбиялануучулар тарбиялоо процессинде канчалык деңгээлде активдүү катышса, тарбиялоонун жыйынтыгы ошончолук жогору болот.

7. *Тарбиялоонун жыйынтыгы аны менен байланышкан өнүгүү жана окутуу процесстеринин көз каранды.* Инсандын өнүгүүсү анын психологиялык ишмердүүлүгүнүн сапаттык өзгөрүшү, андагы улам жаңы мүнөздүн, касиеттин калыптанышы менен аныкталат. Тарбиялоо өнүгүүнү тездетет, ошол эле учурда тарбиялануучу канчалык жогорку деңгээлге өнүксө, ошончолук тарбиялоо процесси эффективдүү жүрүшүнө тиешелүү салымын кошот. Тарбиялоо процесси окуу процесси менен тыгыз байланышта болот. Окуу процессине активдүү катышкан окуучулар, адатта тарбиялоо процессинде дагы аныкталган ийгиликтерге жетишет. Демек, тарбиялоонун жыйынтыгы ар бир тарбиялануучунун өнүгүүсүнө жана анын окуу процессине катышышына түздөн-түз көз каранды болот.

8. *Тарбиялоонун жыйынтыгы тарбиялоо таасиринин сапатына көз каранды.* Тарбиялоо процесси тарбиялануучуларга атайын алардын ишмердүүлүгүн, интеллектуалдык, эмоционалдык жана ички мүнөздөрүн, ошону менен бирге бири-бирине болгон мамилесин өзгөртүүгө багытталган таасирлердин негизинде жүрөт. Тарбиялоо процессинин жыйынтыгы жөн гана тышкы таасирлердин мүнөзүнөн эмес, ал таасирлердин тарбиялануучуга тийгизген таасиринен, ой-толгоосунун пайда болушунан көз каранды болот. Эгерде ар бир тарбиялануучуда тиешелүү өздүк көз караштын негизинде тигил же бул мүнөз, сапат боюнча өздүк чечимдер пайда болгон учурда гана, тарбиялоонун жыйынтыгы натыйжалуу болот.

9. *Тарбиялоонун жыйынтыгы тарбиялануучунун «ички дүйнөсүнө» багытталган таасирлердин интенсификациялануусуна көз аранды.* Бул учурда «ички дүйнө» түшүнүгү өздүк талап, интеллект, эмоция, мотив, башкача айтканда инсандык сапаттардын бирдиктүү системасы катары кабыл алынат. Тарбиялоо процессинде тышкы таасирлер «ички дүйнөнүн»

тигил же бул бөлүгүнө атайын багытталса гана тарбиялануучу жаңы өздүк касиеттерге, мүнөздөргө ээ боло алат. Ошентип, тарбиялоо процесси туура уюштурулса, анда тарбиялануучу ал процеске активдүү катышат дагы, натыйжада «ички дүйнөсүнүн» алдын-ала тандалган багытка өзгөрүүсү орун алат.

10. Тарбиялоо процессинин жыйынтыгы педагогикалык таасир менен тарбиялануучунун вербалдык жана сенсомотордук өнүгүүсүнүн деңгээлинин туура келишинен көз каранды. Эгерде тарбиялоо процесси туура эмес уюштурулса, анда тарбиялануучунун интеллектуалдык мүмкүнчүлүгү менен вербалдык сүйлөө же сенсомотордук кыймыл мүмкүнчүлүгү туура келбей калышы мүмкүн. Ошондуктан тарбиялоо таасирлери тарбиялануучунун вербалдык жана сенсомотордук өнүгүсүнө ылайык болушу, башкача айтканда тарбиялоо процесси тарбиялануучунун жаш курактык өзгөчөлүгүн эске алуу жүргүзүлүшү керек. Башкача айтканда, тарбиялоо таасирлеринин деңгээли, ар бир тарбиялануучунун өздүк мүмкүнчүлүгүнө ылайыктуу тандалышы керек.

11. Тарбиялоо процессинин жыйынтыгы тарбиялануучулардын өз ара мамилесинин сапатынан жана интенсивдүүлүгүнөн көз каранды. Тарбиялоо процесси адатта аныкталган коллективде жүрөт. Бул учурда ар бир тарбиялануучуга коллективдеги жалпы психологиялык кызматташтык, коллективдин өнүгүү этабы, коллективдин жалпы максаты чоң таасир этет. Бирок, ошол эле учурда коллективдеги ар бир тарбиялануучу сөзсүз түрдө активдүүлүккө ээ боло тургандай эркин жана туура психологиялык жагдай түзүлүшү керек.

Тарбиялоо процессинин негизги закон ченемдүүлүктөрүнөн анын принциптери келип чыгат.

2. Тарбиялоо процессинин принциптеринин өзгөчөлүктөрү

Тарбиялоо процессинин принциптери (тарбиялоо принциптери) - процессти натыйжалуу жүргүзүү үчүн

тарбиялоо методдоруна, анын мазмунуна жана уюштуруу формаларына коюлган талаптардын, алдын ала берилген жалпы жоболорунун, эрежелеринин жыйындысы болуп саналат. Тарбиялоонун принциптери тарбиялоонун негизги закон ченемдүүлүгүнө ылайык келип, коомдук турмуштун муктаждыктарын, социалдык маңызын жана жаш муундун калыптануу өзгөчөлүгүн мүнөздөйт. Бирок, тарбиялоо процессинин принциптери практикада колдонууга даяр эрежелердин жыйындысы эмес, алар тарбиялоо процессинин закон ченемдүүлүктөрүнүн практикадагы чагылышын мүнөздөйт. Ар бир педагог тарбиялоо процессин жүргүзүү үчүн, тарбиялоо процессинин закон ченемдүүлүктөрүн жана алардан келип чыккан тарбиялоо процессинин принциптерин жогорку деңгээлде өздөштүрүүсү зарыл болуп саналат.

Тарбиялоо процессинин принциптери негизинен алганда окутуу процессинин принциптериндей эле мүнөзгө ээ болушат. Ошол эле учурда, тарбиялоо процессинин принциптери үч өзгөчөлүккө ээ болушат:

1. *Тарбиялоо процессинин принциптеринин сөзсүз аткарылышы.* Тарбиялоо принциптери бул жөн гана кеңеш же сунуш эмес, алар сөзсүз түрдө турмушка ашырылышы зарыл. Эгер ар бир педагог тарбиялоо принциптерин түздөнтүз сактаса жана аларды иш жүзүнө ашырса, анда тарбиялоо процесси натыйжалуу жүрөт. Демек, тарбиялоо процесси алдын-ала даярдалып, аныкталган багытта, белгилүү педагогикалык шарттарда жүргүзүлөт.

2. *Тарбиялоо процессинин принциптеринин комплекстүүлүгү.* Тарбиялоо процессинин ар бир принциби, башка принциптердин бир эле убакытта колдонулушун талап кылат. Тарбиялоо принциптери бири-биринен мурда, же кийин колдонулбайт, алар дароо эле бир убакытта жарыш пайдаланылат. Эгер процесс бардык принципти пайдалануу менен өтсө тарбиялоо процесси эффективдүү жыйынтыкка келет. Демек, тарбиялоо процессинин принциптери бири-биринен ажырагыс түрдө иш жүзүнө ашырылышы керек. Тарбиялануучу аларды бири-бири менен

айкалыштырып, бири-бири менен толуктап, тарбиялоо процесси башынан аягына чейин ушул принциптин негизинде жүргүзүшү зарыл.

3. *Тарбиялоо процессинин принциптеринин бирдей мааниге ээ болушу.* Тарбиялоо принциптеринин арасында, биринчи ирээт ишке ашырыла турган - эң маанилүү принцип жок. Ошол эле учурда жардамчы жана кошумча принциптер дагы болбойт. Демек, жаш муундарды тарбиялоодо бардык тарбиялоо процессинин принциптери бирдей мааниге ээ болушат. Тарбиялоо процессинин принциптеринин бирдей мааниге ээ болушу. тарбиялоо процессинин туура жүрүшүнө тиешелүү шарт түзөт. Ошентип, тарбиялоочу бардык принциптерди терең өздөштүрүү менен бирге, тарбиялоо процессинин практикасында, аларды бирдей мааниде колдоно билүү зарыл шарт болуп эсептелет.

3. Тарбиялоо процессинин принциптер системасы

Тарбиялоо процессинин принциптери биригип келип тарбиялоо принциптерин түзөт. Коомдун өнүгүшүнө, тарбиялоонун жаңы тенденцияларына ылайыктуу, педагогикалык мүмкүнчүлүккө жараша жана окуучулардын өзгөчөлүктөрүнө карата тарбиялоо принциптери дайыма толукталып, такталып турат. Натыйжада кайсы бир тарбиялоо принциби өзүнүн актуалдуулугун жоготсо, ошол эле учурда жаңы принциптер негизделет. Азыркы мезгилде тарбиялоо процесси төмөнкү принциптердин негизинде жүргүзүлөт:

- тарбиялоонун коомдук багыттуулугу;
- тарбиялоонун турмуш, эмгек менен байланышы;
- тарбиялоодо оң таасирлерге таянуу;
- тарбиялоонун гумандуулугу;
- инсандык мамиле;
- тарбиялоо таасирлеринин биримдүүлүгү.

Тарбиялоонун коомдук багыттуулук принциби. Тарбиялоо процесси дайыма мамлекеттик түзүлүштү бекемдөөгө, мамлекеттик закондуулукту сактоого жана

мамлекеттик, улуттук идеологияны андан ары жайылтууга багытталат. Анткени ар бир педагог мамлекеттин жалпы тарбиялоо максатын иш жүзүнө аткарууга умтулат.

Окуу жайлары сөзсүз түрдө мамлекеттин социалдык институту болуп саналат. Себеби, мектеп бир жагынан мамлекет талап кылган билим сапатын камсыз кылууга багытталса, экинчи жагынан ар бир окуучунун өздүк кызыкчылыгын колдошу керек. Демек, тарбиялоо процесси коомдогу орун алган процесстерге активдүү, аң-сезимдүү жана ошол эле учурда жоопкерчиликтүү мамиле жасаган жаш муундарды калыптоого арналат. Ар бир тарбиялануучу эң биринчи ирээт мамлекеттин патриоту, улуттун кызыкчылыгын жан дили менен колдогон инсан болуп калыптанышы керек.

Бул принципти аткарууда төмөнкү жоболорду эске алуу зарыл:

- мамлекеттик жалпы талап менен тарбиялануучулардын өздүк талабын мүмкүн болушунча айкалыштыруу;
- билим берүү жана тарбиялоо мазмунуна мамлекеттин жалпы түзүлүшү, анын негизги идеологиясы, укуктук нормалар жөнүндөгү маалыматтарды камтуу;
- кыргыз элинин нукура каада-салттарынын, адеп-ахлактуулуктун нормаларынын, элдик баалуулуктардын негизиндеги кыргыз улутунун мүнөздөрүн калыптоо;
- тарбиялоону коомдук пайдалуу иш аракет, эмгек менен айкалыштыруу жана башка ушул сыяктуулар.

Тарбиялоонун турмуш менен, эмгек менен байланыштыруу принциби. Тарбиялоону турмуш менен, эмгек менен түздөн-түз байланыштыруу принцибинин негизделиши байыркы дүйнөдөгү педагогикалык ой толгоолордо орун алган. Анткени, жаш муундун калыптанышы анын коомдук турмушка, эмгекке болгон мамилесине түздөн-түз көз каранды болот. Себеби, ар бир тарбиялануучунун инсан катары калыптанышы анын коомдук турмушка катышкандыгы, коомдук активдүүлүгү менен мүнөздөлүнөт. Тарбиялануучу эмгектенүүнүн жогорку

маданиятына ээ боло алса, анда ал өзгөрүп туруучу коомдо дагы өзүнүн ордун, статусун аныктай алат. Эмгектенүү менен гана ар бир тарбиялануучу физиологиялык, руханий жактан өнүгөт, аныкталган мүнөздөргө, сапаттарга калыптанат жана ошондой эле социалдык тажрыйбага ээ алат.

Бул принципти турмушка ашырууда эң жок дегенде төмөнкү эрежелерди эске алуу керек:

- коомдогу жана адамдын жашоосундагы эмгектин ролун туура түшүндүрүү;
- материалдык жана руханий байлыктарды түзгөн эмгек адамдарын сыйлоо;
- эмгекке теория жүзүндө гана эмес, түздөн-түз эмгектенүү менен үйрөнүү;
- өндүрүштүн негиздери менен тааныштыруу жана башка ушул сыяктуулар.

Тарбиялоодо оң тасирлерге таянуу принциби.

Тарбиялоо процессинде тарбиялануучунун оң, жакшы сапатын, мүнөзүн иликтеп жана алардын негизинде анын өнүкпөй калган сапаттарын өнүктүрүүгө жана ошондой эле терс сапаттарын жоюуга болот. Ар бир тарбиялануучунун сөзсүз түрдө аныкталган эң жогорку деңгээлде калыптанган айрым бир эң жакшы сапаттары, касиеттери кездешет. Ошол эле учурда, аларда аныкталган кандайдыр бир жетишпегендиктер, терс сапаттар, мүнөздөр дагы орун алат. Тарбиялоо процессинде ар бир тарбиялануучунун жакшы мүнөздөрүнүн андан ары өркүндөшү, ал эми терс сапаттарынын жоюлушу орун алышы керек. Ошондуктан, тарбиялоочу ар бир тарбиялануучунун терс сапаттарын, мүнөзүн ачык, айкын көрсөтүп, далилдеп берүү менен, анын өзүнүн калыптанган оң сапаттары менен, өзүн өзү тарбиялоого жетиши керек. Анын үстүнө, тарбиялануучунун оң сапаттары дайыма анын өздүк кызыгуусу, жөндөмү менен тыгыз байланышкан. Демек, алардын кызыгуусу, өздүк жөндөмдүүлүктөрү сөзсүз түрдө аныкталган жетишкендиктердин ички булагы, ички себептери болот.

Бул принципти иш жүзүнө ашыруу үчүн төмөнкү жоболорду жана эрежелерди эске алуу зарыл:

- тарбиялоо процессинде тарбиялануучунун жетишпегендиктерине басым жасабастан, тескерисинче анын жетишкен жактарын баса көрсөтүү, анын жагымдуу эмоциясынын жардамы менен терс сапаттарын, мүнөздөрүн басандатуу;
- тарбиялануучуунун оң сапаттарын, мүнөздөрүн таанып билүү менен, анын эстетикалык, жаныбарларга, өсүмдүктөргө жасаган мамилесинин жардамы менен, андан ары өркүндөтүүгө жараша эмгекке, адеп-ахлактык нормаларга тарбия жүргүзүү;
- ар бир тарбиялануучуда өзүнүн жетишпегендиктерин өз алдынча жоюу мүмкүнчүлүгүн жана өздүк ишениминин пайда болуу шарттарын түзүү;
- тарбиялануучу чөйрөдө туура психологиялык климатты түзүү, башкача айтканда жалпы өнүгүүгө шарт түзө тургандай туура сезимди, ишенимди жаратуу жана башка ушул сыяктуулар.

Тарбиялоонун гумандуулук принциби. Тарбиялоо процесси башынан аягына чейин гумандуу жүргүзүлүшү, азыркы мезгилдин негизги талаптарынын бири. Ар бир тарбиялануучу өзүнүн өзгөчөлүгүнө жана жөндөмүнө карабастан бирдей укуктарга ээ болушуп, негизинен бирдей таасирлерге учурашы керек. Тарбиялануучу тарбиялоо процессинин жүрүшүнө, анын жыйынтыгына карабастан, тарбиялык аракеттерге дайыма кылдат, туура мамиле жасашы зарыл.

Бул принципти иш жүзүнө ашыруу үчүн төмөнкү жоболорду, эрежелерди сактоо туура болот:

- ар бир тарбиялануучуга системалуу түрдө гумандуу мамиле жасоо;
- тарбиялануучунун укугун жана эркиндигин дайыма сактоо жана сыйлоо;
- тарбиялануучунун мүмкүнчүлүгүнө жараша гана талаптарды коюу, алардын өзгөчөлүгүн дайыма эске алуу;

- тарбиялануучу коюлган тарбиялоонун талаптарына каршы чыгып, аларды аткарбаган учурда дагы, аны жектебөө;
- тарбиялануучунун өзү менен өзү болушуна туура шарт түзүү;
- тарбиялоонун максатын так жана даана түшүндүрүү;
- калыптандыруучу сапаттарды күч колдонуу менен пайда кылбоо;
- денеге күч менен залал келтирбөө жана башка ушул сыяктуулар.

Инсандык мамиле принциби. Тарбиялоо процесси ар бир тарбиялануучунун жаш курактык өзгөчөлүгүн жана анын өздүк жеке өзгөчөлүгүн эске алуу менен өтөт. Бул учурда анын өздүк адамдык сапаттарынын багыттуулугун, турмуштук көз карашын, өзүн алып жүрүүдөгү негизги мотивдерин билүү керек. Ошентип, тарбиялоо процесси инсандык мамиленин негизинде, башкача айтканда төмөнкүлөрдү эске алуу менен жүргүзүлөт:

- ар тарбиялануучунун өздүк темпераментин, мүнөзүн, көз карашын, сезимин дайыма билүү жана эске алуу;
- ар бир тарбиялануучунун ойлонуу мүнөзүн, өздүк жөндөмүн, кызыгуусун, турмуштук багыттуулугун, турмушка, эмгекке болгон мамилесин даана аныктоо;
- ар бир тарбиялануучуну өндүрүштүк эмгекке системалуу түрдө катыштыруу;
- тарбиялоонун максатына жетүүгө тоскоол болуучу себептерди алдын ала табуу жана аны болтурбоо үчүн тарбиялоонун методдорун, формаларын өзгөртүү;
- тарбиялоону өздүк тарбия менен айкалыштыруу;
- тарбиялануучулардын өздүк демилгесин ар тараптан колдоо жана аны андан ары өнүктүрүү жана башка ушул сыяктуулар.

Тарбиялоо таасирлеринин биримдүүлүк принциби. Тарбиялоо процессинин жыйынтыгына мектептин тарбиялоо ишмердүүлүгүнөн тышкары үй-бүлөдөгү жана коомдук жайлардагы тарбиялоо дагы таасир этет.

Тарбиялоо таасирлеринин биримдүүлүк принцибин аткаруу үчүн төмөнкү жоболорду эске алуу туура болот:

- мектептеги, үй-бүлөдөгү, коомдук жайлардагы тарбиялоо таасирлерин координациялоо;
- тарбиялоо процессине коомчулукту көбүрөөк тартуу;
- мектепте жана мектептен тышкары тарбиялоону үзгүлтүксүз системага айландыруу;
- тарбиялануучулардын коллективине таянуу менен тарбиялоону жүргүзүү жана башка ушул сыяктуулар.

Өз алдынча даярдануу үчүн суроолор

1. Тарбиялоо процесси кандай закон-ченемдүүлүктөр менен мүнөздөлөт?
2. Тарбиялоо процессинин жыйынтыгы кандай факторлордон көз каранды?
3. Тарбиялоо процессинин закон-ченемдүүлүктөрү бири-бири менен кандай байланышта болот?
4. Тарбиялоо принциптеринин эң негизги өзгөчөлүктөрү кайсылар?
5. Тарбиялоо жана окуу принциптеринин байланыштары кандай?
6. Тарбиялоонун коомдук багыттуулугу принцибин аткарууда улуттук идеялардын орду кандай?
7. Тарбиялоо процесси менен эмгектин, турмуштун байланышы кандай?
8. Тарбиялоодо оң таасирлерге таянуу принциби кандайча ишке ашат?
9. Тарбиялоонун гумандуулук принцибинин аткарууда кандай жоболор, эрежелер колдонулат?
10. Инсандык мамиле принцибине ылайык тарбиялануучунун процесстеги орду кандай?
11. Тарбиялоо таасирлеринин биримдүүлүгү принциби кандайча ишке ашат?

ЖЫЙЫРМА ЖЕТИНЧИ ГЛАВ А ТАРБИЯЛОО ПРОЦЕССИНИН МЕТОДДОРУ

1. Тарбиялоо процессинин методдору
2. Аң сезимди калыптандыруу методдору
3. Ишмердүүлүктү уюштуруу методдору
4. Стимулдаштыруу методдору

1. Тарбиялоо процессинин методдору

Тарбиялоо процессинин методу - тарбиялануучуда алдын ала аныкталган сапаттарды калыптоо үчүн анын аң сезимине, эркине таасир этүүнүн жолдору, ыкмалары. Негизинен алганда коюлган тарбиялоонун бир эле максатына ар түрдүү методдорду колдонуу менен жетсе болот. Тарбиялоонун методу өз учурунда бир же бир канча тарбиялоонун ыкмаларынан турушу мүмкүн. Тарбиялоо ыкмасы бул - методдордун айрым бир өзүнчө мааниге ээ бөлүгү.

Тарбиялоо процесси эффективдүү жыйынтыкка алып келиши үчүн методдордун ичинен эң жакшы, оптималдуу методду тандоого туура келет. Оптималдуу тарбиялоо методу - бул аныкталган тарбиялоо максатына эң аз убакыттын ичинде жана эң төмөн чыгымдар менен жеткирүүчү метод. Тарбиялоонун оптималдуу методун тандоо төмөнкү шарттар менен аныкталат: а) тарбиялоонун максаты; б) тарбиялоонун мазмуну; в) тарбиялануучулардын жаш курактык өзгөчөлүктөрү; г) тарбиялануучулардын коллективи; д) тарбиялануучулардын өздүк өзгөчөлүктөрү; е) тарбиялоонун шарты; ж) тарбиялоонун каражаты; з) педагогдун профессионалдык даярдыгы; и) тарбиялоо убактысы, мөөнөтү; к) күтүлүүчү жыйынтык, корутунду.

Тарбиялоо процессинин методдорун анын максатына, мазмунуна жана процессуалдык мүнөздөмөлөрүнө карата төмөнкү үч топко бөлүшөт: аң-сезимди калыптандыруу методдору; ишмердүүлүктү уюштуруу методдору; стимулдаштыруу методдору (*11-сүрөт*).

Сүрөт 11. Тарбиялоо методдору

2. Аң-сезимди калыптандыруу методдору

Тарбиялоо процесси эң биринчи ирээт тарбиялануучуларга коомдо өзүн-өзү алып жүрүүнүн нормалары жана эрежелери менен тааныштыруудан башталат. Себеби тигил же бул сапатты калыптоо үчүн, эң биринчи ирээт ал сапатка ээ болуу зарылдыгын ачык, так түшүндүрүү керек. Демек, тарбиялоо ишмердүүлүгүндө ар түрдүү методдор менен тарбиялануучунун аң сезимине, ой толгоосуна түздөн-түз таасир этүү орун алат. Ошондуктан, тарбиялоо методдордун биринчи тобун аң-сезимди калыптоочу методдор деп аташат. Аң-сезимди калыптоочу методдорго төмөндөр кирет: аңгеме, түшүндүрүү, чечмелеп берүү, лекция, этикалык аңгемелешүү, ишендирүү, ынандыруу, көрсөтмө берүү, диспут, доклад жана үлгү.

этикалык аңгемелешүү, ишендируүү, ынандыруу, көрсөтмө берүү, диспут, доклад жана үлгү.

Аңгеме методу эң кеңири таралган методдордун бири. Аңгеме түзүү менен педагог тарбиялануучунун ички сезимине таасир этүү менен бирге тиешелүү коомдо өзүн алып жүрүүнүн нормалары жана эрежелери менен тааныштырат. Эгерде аңгеме туура өткөрүлсө, анда жөн гана адептүүлүктүн нормалары түшүндүрүлбөстөн, ал нормаларга карата ар бир тарбиялануучунун оң же терс мамилеси пайда кылат дагы аныкталган сапаттарды калыптоого негиз болот. Аңгеме түзүүдө турмуштук мисалдардын, элдик чыгармалардын жыйынтыгын ар бир тарбиялануучу өзү аныктай тургандай шарт түзүү керек. Бул учурда аңгеме жаңы түшүнүктөрдүн жана ошондой эле адеп-ахлактык нормалар, жүрүш туруштар жөнүндөгү маалыматтардын булагы болуп калат.

Түшүндүрүү - тигил же бул турмуштук жагдайдын чечилишинде бардык мүмкүн болгон жыйынтыктарды талдай билүүгө үйрөтүү методу. Түшүндүрүүдө турмуштук бир эле жагдайда бир канчалаган жыйынтык келип чыгары көрсөтүлөт. Ал жыйынтыктар тигил же бул инсандын адамдык сапатын мүнөздөп турганын ачык-айкын далилдөө зарыл. Бул методдо ар түрдүү классикалык көркөм эмгектер, сүрөт чыгармалары же алардын репродукциялык материалдары, тарыхый фотографиялар, ар түрдүү буюмдар колдонулат. Айрым учурда түшүндүрүүнүн жыйынтыгы эффективдүү болушу үчүн үндүк, музыкалык коштоолорду жана декоративдик материалдарды колдонуу керек.

Чечмелеп берүү тарбиялануучуга эмоциялык сөз менен таасир этүүнүн дагы бир методу. Эгерде аңгеме, түшүндүрүү негизинен алганда жалпы тарбиялануучулардын тобуна же группасына арналса, ал эми чечмелеп берүү ал топтун аныкталган бөлүгүнө же өзүнчө жеке инсанга таасир этүүгө багытталган. Бул метод тарбиялануучулардын ар биринин өзгөчөлүгүн алдын ала билүүнү талап кылат. Башталгыч класстарда адатта, «андай эмес, мындай болуу керек», «бул туура эмес, тигил туура», «андай болбо, мындай бол»,

«андай жасабай, мындай жаса» деп айтуу менен ал жагдайдарды чечмелеп берүү керек. Чечмелеп берүү методу тарбиялануучуга кайсы бир нерсенин жыйынтыгын туура же туура эмес экендигин түшүндүрүп берүү менен бирге, жаңы эрежелерди жана жоболорду жеткизүү үчүн колдонулат.

Лекция тарбиялануучулардын топторуна тарбиялык таасири бар материалдарды жеткирүү методу. Адатта лекция педагогдун монологу катары жүргүзүлөт жана аныкталган удаалаштыкта өтөт. Лекциянын тарбиялык таасири жогору болушу үчүн, анын темасы жана убактысы алдын ала тарбиялануучуларга жеткирилиши керек. Лекция жүргүзүүдө алдын-ала даярдалган текстти жөн гана окубастан, материалдар боюнча өз пикирин эркин белгилөө менен кызыктуу өтүү зарыл.

Ишендирүү адамдардын ортосундагы мамилелер, өзүн коомдо алып жүрүүнүн нормалары жана эрежелери жөнүндө, алардын маанисин, маңызын терең түшүндүрүү менен аныкталган мүнөздөрдү өзүнө калыптоого багытталган тарбиялоо методу. Ишендирүүнүн негизинде тарбиялануучуда тигил же бул сапатты өзүнүн ички мүнөзүнө айландырууга ишеними пайда болушу керек. Ишендирүү методунда түздөн-түз турмушта орун алган татаал, курч абалдарды мисал катары алып, ал жагдайды ар тараптан терең талкуулоо колдонулат.

Ишендирүү кайсы бир талаптарды сөзсүз аткарууну кошо камтыса, анда ал ынандыруу методуна айланат. Тарбиялануучу тигил же бул адептүүлүктүн негиздерин өзүнө калыптоо зарыл экендигине өзүнүн ички ишеними гана эмес, аны сөзсүз түрдө иш жүзүнө ашыруу керек экендигине ынануусу (өзүнүн ички чечими) пайда болушу керек. Алдын-ала белгиленген сапат, мүнөз тарбиялануучуда өзүнөн-өзү эле калыптанбайт, ал мүнөздөр тигил же бул аракеттерди системалык түрдө аткарганда гана калыптанат. Ынандыруу методунда тигил же бул туура эмес аракеттин натыйжасы боюнча өзүнүн катасын аныктоо жана аны жоюуга багыт берүү орун алат.

Ангеме, түшүндүрүү, чечмелеп берүү, ишендирүү жана ынандыруу методдорун туура колдонгон учурда гана тарбиялоонун оң жыйынтыгы пайда болот. Эгерде бул методдор туура эмес уюштурулса, анда алар жөн гана кур нотацияга айланып, тескерисинче тарбиялануучуларда терс эмоцияларды түзөт. Ошондуктан бул методдорду ар бир тарбиялануучунун өзгөчөлүгүнө жараша жана реалдуу шартты эске алуу менен өтө кылдат пайдалануу керек.

Этикалык темадагы аңгемелешүү - аныкталган багытта тарбиялануучу менен тарбиячынын бири-бирине ачык ишеним менен системалуу жана ирээттүү тигил же бул нормаларды, эрежелерди талдоо. Этикалык аңгемелешүүнүн максаты адеп-ахлактык, моралдык түшүнүктөрдү бекемдөө менен бирге ал билимдерди жалпылоо жана системага келтирүү. Аныкталган конкреттүү абалдарды талдоо менен анын жыйынтыгы жөнүндө бир пикирге келүү, тарбиялануучулардын өзүнө абдан пайдалуу чечимдерди алып келет.

Тарбиялоо процессинде көпчүлүк учурда (экскурсия учурунда, экстремалдык шарттарда жана башка учурларда) көрсөтмө берүү методу колдонулат. Мында тарбия ишинде сөзсүз аткарууга тийиш болгон нормалар, эрежелер берилет. Айрым учурда тигил же бул кыймыл аракет педагог тарабынан түздөн-түз көрсөтүлөт. Тарбиялануучу аларды аткаруу менен бирге өзүнө тиешелүү сапаттарды, касиеттерди өзүнө калыптайт.

Диспут - ар түрдүү турмуштук темалардын негизинде өздөрүнүн ачык ойлорун айтуу менен бирге нормаларды, эрежелерди, турмуштук позицияларды, көз-караштарды талдоо методу. Диспут өзүнүн максатына жетиши үчүн алдын ала талдана турган маселелер, катыша турган тарбиялануучулар, өтүү убактысы жана ошондой эле талдоонун эң негизги жоболору, эрежелери аныкталып, тарбиялануучуларга өз убагында жеткирилиши керек. Диспутту өткөрүү учурунда ар бир катышуучунун эркин болушуна жана өзүнүн оюн кеңири айтуусуна туура шарт түзүлүшү керек. Диспуттун максаты алдын ала бекитилген

маселе боюнча жыйынтыкка келүү эмес, ал маселе боюнча тарбиялануучулардын өздүк мамилесин, оюн ортого салуу болуп саналат. Ошол эле учурда туура уюштурулган диспут тигил же бул адеп - ахлактык норманы, эрежени тез убакыттын ичинде ар бир тарбиялануучуда калыптасуу үчүн жакшы жыйынтык берет.

Доклад аң-сезимди калыптандыруу методдорунун бири. Доклад педагог тарабынан дагы, ар бир тарбиялануучу тарабынан дагы даярдалышы мүмкүн. Докладдын материалы берилген маселелер боюнча кенири адабияттык маалыматтар менен бирге түздөн-түз турмуштук мисалдарды камтышы зарыл. Эгерде докладды даярдоо тарбиялануучуга берилген болсо, анда ага тиешелүү методикалык жардам көрсөтүлүшү керек. Докладды талкулоодо ар бир тарбиялануучу активдүү катыша тургандай жагдайды түзүү зарыл.

Үлгү - тарбиялоонун натыйжалуу тарбиялоо методдорунун бири. Анткени үлгү тарбиялануучуларга туурап, кайталоо ишмердүүлүгү үчүн эң негизги булак болуп саналат. Башталгыч мектеп окуучулары көпчүлүк учурда тигил же бул нормаларды, эрежелерди атактуу, белгилүү инсандардын жана педагогдордун кыймыл аракеттерин, ишмердүүлүгүн тууроо жолу менен өзүнө калыпташат. Ошондуктан тарбиялоо процессинде өздүк үлгүлөрдү көп пайдалануу зарыл. Айрым бир учурларда «тескери» үлгүлөрдү колдонуу менен терс кыймыл аракеттердин жыйынтыгын көрсөтүп, андай мүнөздөрдү, сапаттарды жоюу зарылчылыгын далилдөөгө болот.

3. Ишмердүүлүктү уюштуруу методдору

Тарбиялоо процессинин жыйынтыгы ар бир тарбиялануучунун аныкталган сапатын, мүнөзүн калыптандыруу менен мүнөздөлөт. Тарбиялоо процессинин ишмердүүлүктү уюштуруу методдору түздөн-түз сапаттарды калыптоого багытталган. Инсандын адамдык касиети бул - жөн гана өзүн алып жүрүүнүн нормаларын, эрежелерин

билүү эмес, аны өзүнүн мүнөзүнө, жашоодогу өмүрдүк ишенимине, кредосуна айландыруу.

Тарбиялоо процессинин ишмердүүлүктү жана коомдо өзүн алып жүрүүнү уюштуруу методдоруна төмөнкү методдор кирет: көнүгүү, үйрөтүү, педагогикалык талап, коомдук пикир, тапшырма берүү жана тарбиялоо абалдары.

Көнүгүү - бирдей аракеттерди бир нече ирээт кайталоо менен өзүнүн сапатына, мүнөзүнө жана көндүмүнө айландыруу методу. Көнүгүү методунун эффективдүүлүгү аны кайталоо системасынан, мазмунунан, көнүгүүнүн татаалдыгынан, көлөмүнөн, кайталоо жыштыгынан, текшерүүдөн жана тактоодон, көнүгүүнү аткаруу мезгилинен жана ордунан, тарбиялануучунун өздүк өзгөчөлүгүнөн, жеке, топтук жана коллективдик формалардын айкалышынан, көнүгүүнү аткаруунун өздүк ички мотивинен көз каранды болот. Көнүгүү тарбиялануучунун мүмкүнчүлүгүнө тиешелүү болушу зарыл жана аны аткаруу формалдуу мүнөздө эмес, ички мотивинин негизде чын ыкластан орун алышы керек. Көнүгүүнүн жыйынтыгы бул - ар бир тарбиялануучунун көндүмү жана адаты болуп саналат.

Үйрөтүү - өзүн-өзү алып жүрүүнүн нормаларын, эрежелерин түздөн-түз ишмердүүлүктүн негизинде, тактап айтканда өздүк үлгүнү кайталоо менен калыптоо методу. Үйрөтүү сөзсүз түрдө тынымсыз тышкы текшерүүнүн алдында жүргүзүлөт жана аныкталган мүнөздү, сапатты тез убакыттын ичинде калыптоого шарт түзөт. Үйрөтүүдө дайыма кайталанып жаткан аракеттин гумандуулугу, анын адамдык баалуулукка туура келери ишенимдүү далилденсе, анда анын эффективдүүлүгү жогорулайт.

Педагогикалык талап - тарбиялануучуда тигил же бул сапатты өркүндөтүү же болбосо басандатуу максатында, аныкталган ишмердүүлүктү өткөзүүгө багытталган тарбиялоо методу. Педагогикалык талап тарбиялануучу менен тарбиялоочунун процесс учурундагы бири-бирине болгон мамилесин аныктайт.

Педагогикалык талап уюштурулушу, формасы боюнча тике жана кыйыр болуп бөлүнөт. Тике педагогикалык талап

конкреттүү, сөзсүз түрдө аткарууну талап кылган мүнөздө болуп, ишмердүүлүк тышкы текшерүүнүн алдында жүрөт. Бирок, тике талап дайыма эле күтүлгөн жыйынтыктарды алып келбейт. Ошондуктан тике талапты коюуда ар бир тарбиялануучунун өзгөчөлүгүн эске алуу менен бирге, анын өздүк каалоосу менен аткаруудай шарт түзүү зарыл.

Ал эми педагогикалык кыйыр талап - сунуш, өтүнүч, ишеним, ишараат кылуу, кубаттоо жана башка ушул сыяктуу формада болуп, тарбиялануучунун тигил же бул ишмердүүлүктү аткаруу үчүн гана багыт берүү методу болуп саналат. Кыйыр талап тарбиялануучуда педагогдун кайрылуусу, сунушу боюнча ойлонууну, талдоону пайда кылып, андан соң тиешелүү кыймыл аракетти өзүнүн стимулунун негизинде гана жүргүзөт. Демек, туура коюлган кыйыр талап тигил же бул аракеттенүүнү пайда кылып аныкталган мүнөздү, сапатты калыптоого оңтойлуу шар түзөт.

Педагогикалык талап тарбиялоочу менен тарбиялануучунун ортосундагы кайрылуу багытына ылайыктуу жеке же башкалар аркылуу берилүүчү талаптарга бөлүнөт. Жеке талапта педагог түздөн-түз тарбиялануучу тигил же бул ишмердүүлүктү аткарууга багыттайт. Ал эми башкалар аркылуу берилүүчү педагогикалык талап кайсы бир топтун жалпы максатына жетиш үчүн ар бир тарбиялануучунун аткарууга тийиш болгон учурду мүнөздөйт.

Негизинен алганда тарбиялоонун коюлган максаттарына, мезгилине, тарбиялануучулардын өздүк өзгөчөлүгүнө жараша тике жана кыйыр, жеке жана башкалар аркылуу берилген педагогикалык талаптарды айкалыштыра колдонулушу керек.

Тарбиялануучунун тигил же бул мүнөзгө, сапатка ээ болушуна коомдук пикир методу орчунду ролду ойнойт. Тарбиялоо процессинде тигил же бул тарбиялануучу боюнча жалпы ой-пикир орун алат. Бирок, коомдук пикир кай бир гана учурда тарбиялануучуда оң жагдай түзсө, көпчүлүк учурда тарбиялоо процессинин натыйжалуулугуна тоскоол

болушу мүмкүн. Ошондуктан, коомдук пикир методун абдан кылдаттык менен пайдалануу зарыл.

Тарбиялоо процессинде аныкталган мүнөздү, сапапы калыптоодо тапшырма берүү методу эң жакшы жыйынтыктарды берет. Себеби тарбиялануучу тапшырманы аткаруу менен, ишмердүүлүктүн натыйжасын практика жүзүндө көрөт дагы толугу менен ал сапаттын сөзсүз түрдө зарыл экендигине ишеними пайда болот. Тапшырма бир жагынан алганда тарбиялануучуга көрсөтүлгөн ишеним болсо, экинчи жагынан ал тиешелүү жоопкерчиликти белгилөө болуп саналат. Ошондуктан тапшырма берүү методунда көрсөтүлгөн ишеним менен белгиленген жоопкерчилик бири-бирине шайкеш келген учурда гана аныкталган жыйынтыкты берет.

Тарбиялануучулардын ишмердүүлүгүн жана коомдо өзүн өзү алып жүрүүнү уюштуруу методдорунун аныкталган турмуштук шарттарды пайдалануу тарбиялоо абалдары методу деп аталат. Тарбиялоо абалдары бул турмушта көздөшүүчү жагдайлардын, орун алган мамилелердин жыйындысы болуп саналат. Тарбиялоо абалдары эч качан атайын даярдалышы керек эмес, тескерисинче ал сөзсүз түрдө реалдуу турмуштун бир эпизоду болушу зарыл. Реалдуу турмуштук абалдарды ачык айкын ар тараптан анализдөө, кетирилген мүчүлүштүктөрдү аныктоо жана алардан туура жыйынтыктарды чыгаруу тарбиялоо абалдары методунун натыйжалуулугуна шарт болот.

4. Стимулдаштыруу методдору

Тарбиялоо процессинин стимулдаштыруу методдорунун түздөн-түз багыты - тарбиялануучулардын тигил же бул сапаттарын, мүнөздөрүн андан ары калыптоо, өркүндөтүү же тескерисинче, айрым бир терс сапаттарынын өрчүшүн ба-сандатуу, болтурбоого жетишүү. Эгерде аныкталган мүнөзгө, касиетке ээ болуу ар бир тарбиялануучунун өздүк аракетинин пайда кылуу орун алса, башкача айтканда натыйжалуу стимул түзүлсө, анда

тарбиялоо максаттарды ошончолук жогорку деңгээлде ишке ашат. Ошондуктан, коомдун алгачкы өнүгүү мезгилинен тартып эле тарбиялоо процессинде стимул түзүү методдору колдонулуп келген. Азыркы мезгилде тарбиялоо процессинин стимул түзүү методдоруна сыйлоо, жазалоо жана мелдеш методдору кирет.

Сыйлоо тарбиялануучулардын аракетинин, ишмердүүлүгүнүн негизиндеги өзгөчө жетишкендиктерин жогорку эмоционалдык деңгээлде оң, туура аныктоо методу. Өз учурундагы адилеттүү сыйлоо тарбиялануучуда өздүк ишенимин, туура көңүлдү пайда кылуу менен бирге сапатын, мүнөзүн андан ары калыптоого шарт түзөт. Сыйлоонун таасири тарбиялануучунун өзүнүн, жолдошторунун ийгиликтерине кубануу сезими менен мүнөздөлүнөт.

Сыйлоо методунун төмөнкү түрлөрү бар: кубаттоо; мактоо, ыраазычылык билдирүү, ыйгарым укуктарды берүү, грамота, сыйлыктарды тапшыруу жана башкалар.

Кубаттоо сыйлоо методунун эң жөнөкөй түрү. Кубаттоо - тарбиялануучунун аракетинин, ишмердүүлүгүнүн натыйжасын жалпы коллективдин алдында мимика менен, тиешелүү сөздөр менен туура баалоо, белгилөө. Тарбиялануучуга көрсөтүлгөн ишеним жана анын ишмердүүлүгүн кубаттоо алардын өз күчүнө болгон ишеним арттыруу менен аныкталган тарбиялоо стимулун пайда кылат.

Мактоо, алкыш жарыялоо - сыйлоонун кийинки деңгээли. Мактоо, алкыш жарыялоо жеке бир тарбиялануучуга же коллективге тиешелүү болушу мүмкүн. Сыйлоонун бул түрү туруктуу тарбиялоонун оң мотивин, эмоцияны пайда кылат жана аны узак убакытка чейин сактайт. Себеби, алар үзгүлтүксүз эмгектин натыйжасын гана көрсөтпөстөн, жаны бир жетишкендиктин, жогорку деңгээлге жетүүнүн далили болуп саналат. Мактоо жана алкыш жарыялоо салтанаттуу абалда бардык тарбиялануучулар, ата-энелер жана коомчулуктардын өкүлдөрү катышкан чогулушта жарыяланса, анда анын таасири жогорулайт.

Ыйгарым укуктарды берүү - тарбиялануучунун же жалпы коллективдин жетишкендиктерин баалоо менен бирге, аларга айрым бир өзгөчө укуктарды тапшыруу болуп саналат. Ыйгарым укуктар башка тарбиялануучунун беделине таасир этпегендей жана аныкталган мезгилге гана берилиши керек.

Грамоталарды, сыйлыктарды тапшыруу - тарбиялануучунун же жалпы коллективдин эмгегинин үзүрүн моралдык жана материалдык жактан колдоо көрсөтүү болуп саналат. Адатта грамоталар жана сыйлыктар ар түрдүү деңгээлде болуп, жетишкендиктердин жыйынтыктарына жараша болушу керек.

Жалпысынан алганда сыйлоо методун ишке ашырууда төмөнкүлөрдү эске алуу керек. Биринчиден, сыйлоо объективдүү, туура жана өз убагында жүргүзүлүшү керек. Экинчиден, сыйлоо коллективдин алдында, салтанаттуу маанайда өтүшү зарыл. Үчүнчүдөн, сыйлоо көрсөтүүнүн жыштыгы туура аныкталышы керек, себеби, улам улам бир эле тарбиялануучуну сыйлоо тарбиялоонун оң мотивин түзбөй калат. Төртүнчүдөн, сыйлоо кур эле максатка айланбашы зарыл, анткени тарбиялануучу сыйлыкка эмес, аныкталган жетишкендиктерге жетүүгө аракеттениши зарыл.

Коомдун эң алгачкы өнүгүү этаптарында эле жазалоо - тарбиялоо процессинин натыйжалуу методу катарында колдонулуп келген. Азыркы мезгилде педагогика илиминде жазалоо методу жөнүндө көптөгөн талаш - тартыштар орун алганына карабастан, анын тарбиялоо процессинде өзүнүн ролу бар. Негизинен алганда, жазалоо методу - тарбиялануучунун туура эмес сапаттын, мүнөзүн, кыялын, басандатууга, аны туура жакка багыттоого арналган. Жазалоо методу туура эмес аракеттин натыйжасында кетирген каталарын өзүнө жана башкаларга далилдөө менен бирге кетирген кемчилиги, кандайдыр бир күнөөсү тууралуу өзүнүн ички сезимин пайда кылуу. Тарбиялоо процессинин башка методдорундай эле тышкы аныкталган стимулдун, башкача айтканда педагогодун катаны белгилеп, далилдеп

Өз алдынча даярдануу үчүн суроолор

1. Тарбиялоо методу кандай мүнөздөлүнөт?
2. Тарбиялоонун методун тандоодо кандай факторлорду эске алынат?
3. Тарбиялоо методдорунун классификациялоонунсынын негизги критерийлери кайсылар?
4. Аң-сезимди калыптоо методдорунун түрлөрү кайсылар жана аларды аткарууда эмнелерге көңүл буруу зарыл?
5. Ишмердүүлүктү уюштуруу методунун түрлөрү кайсылар жана алардын өзгөчөлүктөрү кандай?
6. Стимулдаштыруу методунун түрлөрү жана аларды аткарууда эмнелерге көңүл буруу керек?
7. Көнүгүүлөрдү мажбурлап аткартуу туурабы?
8. Үлгү методу кандай мааниге ээ болот?
9. Педагогикалык талаптардын түрлөрү кайсылар?
10. Окуучуга тапшырма берүүдө эмнелерди эске алуу керек?
11. Бир эле убакытта бардык окуучуларды сыйласа болобу?
12. Жазалоо коллективдин алдында өткөнү туурабы?
13. Жазалоонун жыйынтыгын бардык окуучуларга жарыялоого болобу?
14. Тарбиялоонун жыйынтыгын чагылдырган дубал газеталарды чыгаруу окуучуларга кандай тийгизет?
15. Мектептеги ардак тактага негизинен окуу жыйынтыгы боюнча окуучуларды көрсөтүшкөнү туурабы?
16. Тарбиялоо методдорун бири-бирине менен кантип айкалыштырууга болот?

ЖЫЙЫРМА СЕГИЗИНЧИ ГЛАВА ОКУУ КОЛЛЕКТИВИНИН ТАРБИЯЛОО ПРОЦЕССИНДЕГИ ОРДУ

1. Окуу коллективи
2. Коллективдин тарбиялоо процессиндеги орду

1. Окуу коллективи

Тарбиялоо процессин жүргүзүүдө уюштуруу формасы дагы чоң ролду ойнойт. Адатта тарбиялоо процессинин уюштуруу формасы жеке жана коллективдик болуп бөлүнөт.

Тарбиялоо процессинин жеке формасында ар бир тарбиялануучу менен бир гана тарбиялоочу иш алып барат.

Мектептерде тарбиялоо процессин өткөрүүнүн негизги формасы - коллективдик тарбиялоо. Тарбиялоо процессинде педагогдун тарбиялануучуга болгон түздөн-түз таасири менен катар ар бир тарбиялануучуга коллективдин дагы тарбиялоо таасири орун алат. Демек, тарбиялоо процесси бул окуучуну түздөн-түз жана коллективдин таасири аркылуу тарбиялоо жана анын жыйынтыгы эсептелинет.

«Коллектив» термини латын сөзүнөн келип чыгып - адамдардын жыйыны, тобу, биригиши деген түшүнүктөрдү берет. Окуу коллективи төмөнкү мүнөздөмөлөр менен аныкталат:

1. Окуу коллективин жалпы бир ишмердүүлүк бириктирет. Ал окуу, эмгектенүү, коомдук иш алып баруу, кружоктордогу чыгармачылыктар жана башка багыттагы ишмердүүлүктөр.
2. Окуу коллективдери аныкталган түзүлүшкө жана байланыштарга ээ. Мисалы, мектепте педагогдордун коллективи жана окуучулардын коллективи аныкталган түзүлүшкө ээ болуу менен бирге бири-бири менен тыгыз байланышта болот.
3. Окуу коллективинде өзүнүн башкаруу органы пайда болот.

4. Традициянын жана адаттын негизинде кабыл алынган талаптар бекилет жана башка жалпы баалуулуктар аныкталат.

Тарбиялоо процессинде окуу коллективи бир эле күндүн ичинде пайда болбойт, башкача айтканда ал аныкталган өнүгүүнү басып өткөндөн кийин гана окуучулардын жөнөкөй жыйындысынан окуу коллективге айланат.

Орус педагогу А.С. Макаренко тарбиялоо коллективи (окуучулардын коллективи) өзүнүн өнүгүүсүндө үч этапты басып өтөрүн далилдеген.

Тарбиялоо коллективдин өнүгүүсүнүн биринчи этабы - коллективдин пайда болушу. Окуучулардын тобунун мүчөлөрүнүн арасындагы жакынкы (күнүмдүк) жана ортонку (чогуу майрамдоо, жүрүш уюштуруу жана башка) мамилелери пайда болуп, коллективдин түзүлүшүнө негиз болот. Бирок, коллективдин өнүгүүсүнүн бул этабында негизги ролду класс жетекчиси тарабынан коюлган педагогикалык талап ойнойт. Коллективдин түптөлүшү менен бирге мүчөлөрүнүн активин аныктоо жүрөт. Коллективдин биримдигинин алгачкы мүнөздөрү пайда болот, өнүгүүнүн биринчи этабы жалпы максаттын, ишмердүүлүктүн негизинде биригүү, активдин аныкталышы менен аяктайт.

Коллективдин өнүгүүсүнүн экинчи этабы - коллективдин өз алдынча аныкталган активдин жетекчилиги тарабынан башкарылышы. Өнүгүүнүн бул этабында коллективдеги жалпы багыттар, кызыкчылыктар жана жалпы баалуулуктар пайда болот. Тарбиялоо процессинде коллектив бир бүтүн система катары каралат. Натыйжада коллективдин ар бир мүчөсү менен жалпы коллективдин ортосундагы мамилелер орун алат. Айрым бир учурда коллективдин ичинде кичинекей топтордун түзүлүшү мүмкүн.

Коллективдин үчүнчү өнүгүү этабы - туруктуу мамилелердин пайда болушу. Бул учурда коллектив тарабынан ар бир мүчөгө карата аныкталган талаптар орун

алат. Эгерде, коллектив абдан жакшы өнүксө анда анын ар бир мүчөсү өзүнө жолдошторуна коюлган талаптан жогору болгон талапты кое баштайт. Коллективди башкаруу жакшы, жогорку деңгээлге коюлат. Натыйжада жалпы тажрыйба топтолот, тигил же бул турмуштук жагдайларга бирдей баа берилет.

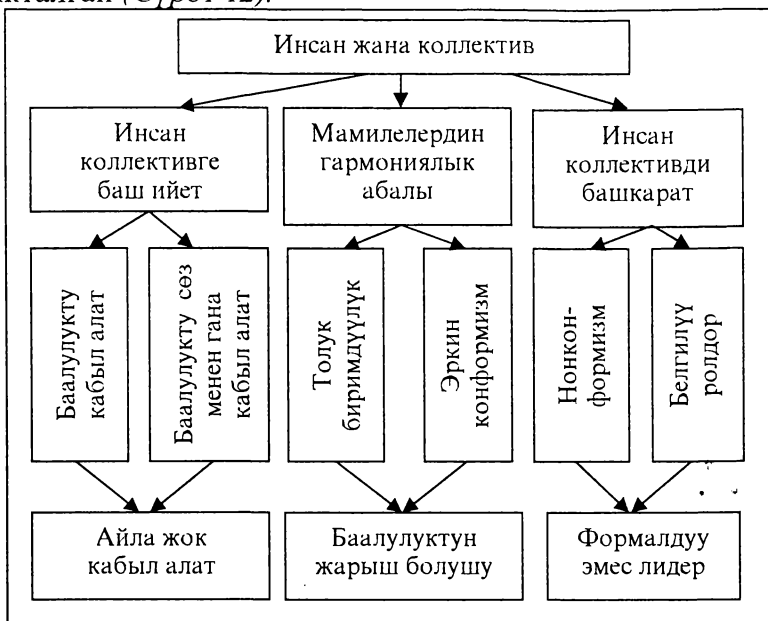
Коллективдин өнүгүшү бул жөн эле аныкталган мезгил ичинде бир этаптан экинчи этапка өтүү эмес, ал процесс абдан татаал мүнөзгө ээ болот. Себеби, коллективдин өнүгүү этаптарынын ортосунда аныкталган чек ара болбойт, улам кийинки этап өнүгүүнүн мурунку этабын өзүнө толук камтыйт. Коллективдин калыптанышы менен аныкталган традициялар, салттар орун алып жалпы тарбиялоо баалуулуктарын түзөт.

2. Коллективдин тарбиялоо процессиндеги орду

Тарбиялоо процессинин өтүшүндө коллектив менен анын мүчөлөрүнүн, башкача айтканда жалпы коллектив менен жеке инсандардын ортосундагы мамиле чоң ролду ойнойт. Окуучунун тарбиялоо коллективине аралашышы абдан татаал маселе. Себеби, окуучу менен коллективдин мамилеси окуучунун жеке мүнөзү, сапаты гана эмес, коллективдин ал инсанга жасаган мамилесине дагы жараша болот. Эгерде коллектив өзүнүн өнүгүүсүнүн жогорку деңгээлине жетсе, анда ага жаңы кирип жаткан окуучу бат эле өзүнүн ордун таба алат. Негизинен алганда, ар бир эле инсан коллективде өзүнүн ролун табуу менен бирге, өзүн-өзү дагы бир жолу сыноодон өткөрөт. Алгач ал окуучу окуу коллективинде топтолгон тажрыйба менен таанышып, андагы традицияларды, салттарды кабыл алышы керек. Андан кийин өзүнүн өзгөчөлүктөрүн, жеке кызыгуусун жана мүмкүнчүлүгүн көрсөтө алат. Ошентип окуу коллективи жаңы окуучуну өзүнө кабыл алса, ал эми окуучу коллективдин мүчөлөрү менен ар түрдүү мамиле түзөт. Бул учурда ар бир педагог окуучунун коллективге кошулушуна

жана ошондой эле өзүнүн жеке өзгөчөлүгүн толук ачканга туура багыт бериши керек.

Педагогикалык илимий изилдөөлөрдүн негизинде, окуучуну инсан катары кабыл алуу менен бирге инсан менен коллективдин ортосундагы мамиле үч түрдүү болушу аныкталган (Сүрөт 12).

Сүрөт 12. Инсан жана коллектив

Инсан менен коллективдин ортосундагы мамиленин биринчи үлгүсүндө инсан толугу менен коллектив кабыл алган традицияларга, адаттарга макул болот. Бирок, бул учурда инсан же коллективге чындыгында эле баш ийиши, же болбосо формалуу түрдө гана баш ийиши мүмкүн. Инсан коллективге формалдуу түрдө баш ийген учурда анын ички сезими, абалы эки түрдө болот. Биринчисинде, инсан өзүнүн ички сезимин билдирбей, коллектив менен мамиле жасай берет. Экинчисинде, ал коллективдин чечимине каршы болуп, ага ачык эле ал мамилесин көрсөтөт.

Инсан менен коллективдин ортосундагы мамиленин эң жакшы деңгээлде болушу бул - гармониялык мамиленин

пайда болушу. Мындай мамиленин болушунун мүмкүнчүлүгү абдан төмөн. Ошондуктан, адатта ал инсан дагы өзүнчө, коллектив дагы өзүнчө болушу менен мүнөздөлөт. Бул учурда баалуулуктун кош системасы орун алат.

Инсан менен коллективдин ортосундагы байланыштын үчүнчү үлгүсү абдан эле аз кездешет. Коллективде абдан айырмаланган, тажрыйбалуу мүчөсү бар болсо жана анын коллективди өзүнө каратып алууга шарт түзсө, анда ал лидер түзгөн баалуулук коллектив тарабынан дагы кабыл алынышы мүмкүн.

Инсан менен коллективдин ортосундагы мамилелер жогоруда көрсөтүлгөн үлгүлөр менен эле чектелип калбайт. Себеби, коллектив дагы, коллективдин ар бир мүчөсү дагы тынымсыз өзгөрүүдө, калыптанууда болот.

Өз алдынча даярдануу үчүн суроолор

1. Тарбиялоо процессиндеги өзүн-өзү тарбиялоо жана коллективдин таасири менен тарбиялануунун кандай байланышы бар?
2. Окуу коллективинин калыптанышына педагогдун тийгизген таасири кандай?
3. Окуу коллективинин өнүгүшүнө таасир этүүчү факторлор кайсылар?
4. Ар бир окуу жылында кайрадан жаңы окуу коллективдерин түзүүнүн зарылчылыгы барбы?
5. Жаңы окуучунун окуу коллективине аралашышы кандай мүнөздө жүрөт?
6. Окуучу окуу коллективинде дайыма эле тийиштүү орунду ээлейби?
7. Окуучунун жеке өзгөчөлүгүн эркин өнүктүрүү үчүн окуу коллективинде кандай традициялар, салттар орун алышы керек?
8. Окуу коллективинде бир канча лидерлер болушу коллективдеги мүчөлөрдүн эркин өнүгүшүнө кандай таасир этет?

Курстук иштин темалары

1. Кыргыз Республикасындагы илимий педагогикалык изилдөөлөрдүн багыттары
2. Кыргыз элдик педагогиканын негиздери
3. Байыркы ойчулдардын трактаттарындагы педагогикалык ой-толгоолор
4. Кыргыз ооз эки чыгармаларындагы педагогикалык ой-тойгоолор
5. Кыргыз акындарынын жана жазуучуларынын чыгармалары — улуттук баалуулуктардын негиздери
6. Кыргыз эл мугалимдери
7. Азыркы педагогика илиминин тармактуу бөлүктөрү
8. Педагогика илиминдеги негизги концепциялар
9. Педагогика илиминдеги билим категориясы
10. Педагогикалык процесс менен окутуу жана тарбиялоо процесстеринин байланыштары
11. Педагогикалык процесстин психологиялык аспектиси
12. Педагогика илиминин категориялары жана алардын кыргыз элинин салттары менен байланыштары
13. Педагогикалык изилдөөлөрдүн түзүлүшү, жүрүшү жана өзгөчөлүктөрү
14. Кыргыз Республикасындагы педагогикалык тестирилөө: абалы жана келечеги
15. Педагогика илиминдеги «инсан» категориясы
16. Инсандын өнүгүүсүндөгү негизги факторлор
17. Кыргыз Республикасынын көрүнүктүү инсандары — тарбиялоонун идеалдары катары
18. Я.А. Коменскийдин «Улуу дидактика» эмгегинин азыркы мезгилдеги орду
19. Салттуу дидактикалык системанын мүнөздөмөлөрү
20. Джон Дьюнин дидактикалык системанын өнүгүшүнө кошкон салымдары
21. Окуу процессин аныктоодогу ар түрдүү көз караштар
22. Окуу технологиясы: аныктамалар, түзүлүштөр, өзгөчөлүктөр
23. Билим стандарты: мааниси, түзүлүшү
24. Окуу максаты: теориялык жана практикалык аспектилери
25. Окуу мазмуну жана аны иштеп чыгуунун дидактикалык маселелери
26. Кыргыз Республикасынын толук орто мектебинин окуу планы
27. Толук орто мектептин өнүгүшү: мектеп-лицей, гимназия, автордук мектеп
28. Толук орто мектепте кесиптик, тереңдетип билим берүү: абалы жана келечеги
29. Толук орто мектептин окуу китептеринин анализи

30. Жаңы маалымат технологиянын орто мектептеги орду жана келечеги
31. Окутуунун закон ченемдүүлүктөрү менен эрежелери
32. Окуу жетишкендиктерин аныктоо: теориялык жана практикалык аспектилери
33. Дидактикалык принциптер: теориялык негиздери жана практикалык өзгөчөлүктөрү
34. Дидактикалык методдордун классификациясы жана оптималдуу методду тандоо
35. Окуучулардын чыгармачыл окуу-таануу ишмердүүлүгү: теориялык жана прктикалык аспектилери
36. Окуу процессинде изилдөө ишмердүүлүгүнүн айрым элементтерин колдонуунун дидактикалык негиздери
37. Стандарттык сабактар: теориялык негиздери жана практикалык өзгөчөлүктөрү
38. Стандарттык эмес сабактарды иштеп чыгуунун дидактикалык негиздери
39. Экскурсиянын патриоттулукка тарбиялоодогу орду
40. Кружоктор: мааниси, уюштурулушу жана келечеги
41. Окуу каражаттарын жасап чыгуу
42. Тарбиялоо процесси: теориялык жана практикалык аспектилери
43. Тарбиялоо принциптери менен кыргыз элинин тарбиялоо баалуулуктарынын байланыштары
44. Тарбиялоо процессинин методдорун классификациялоо
45. Инсан менен окуу коллективи: байланыштар, таасирлер
46. Акыл-эс тарбиясы: теориялык жана практикалык аспектилер
47. Кыргыз элинин эмгек тарбиясы
48. Адеп-ахлактык баалуулуктар: философия, тарых жана педагогика илимдеринде жана алардын байланыштары
49. Кыргыз элдик оюндары дене маданиятынын негиздери
50. Кыргыз элдик эстетикалык баалуулуктар жана нормалар
51. Мугалимдин профессионалдык даярдык деңгээли
52. Коллективдик окуу технологиясы
53. Оюн технологиясы
54. Проблемалык окуу технологиясы
55. Жаңы маалыматтык технология
56. Продуктивдүү окуу технологиясы
57. Илимий педагогикалык изилдөөнүн методологиясы
58. Педагогикалык эксперимент
59. Азыркы мектеп башкаруу системасы
60. Инновациялык педагогиканын негиздери
61. Окуучулардын өз алдынча билимге ээ болушун уюштуруу
62. Баалоо процесси жана баа
63. Коомдук пикирдин тарбиялоого тийгизген таасири
64. Мугалимдердин билимин өркүндөтүү

Пайдаланган жана сунушталган адабияттар

1. Бабанский Ю.К. Избранные педагогические труды - М.: Педагогика, 1989. - 560 с.
2. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын териялык жана практикалык маселелери.- Б. «Педагогика века», 2004. - 384 б.
3. Воронов В. В. Педагогика школы в двух словах. Конспект пособие для студентов, педагогов и учителей —М.: 1997. - 146 с.
4. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века. (В поисках практико-ориентированных образовательных концепций) - М.: Изд-во «Совершенство», 1998. - 608 с.
5. Занков Л.В. Избранные педагогические труды - М.: Педагогика, 1990. - 424 с.
6. Краевский В. В. Методология педагогического исследования: Пособие для педагога-исследователя. - Самара: Изд-во СамГПИ, 1994. - 165 с.
7. Куписевич Ч. Основы общей педагогики / перевод с польск. О.В. Долженко. - М.:Высш. Школа, 1986. -368 с.
8. Кукушкин В.С. Общие основы педагогики. — Ростов н/Д: Издательский центр «Март», 2002. — 224 с.
9. Кыргыз педагогикасы: Энциклопедиялык окуу куралы / Башкы ред. Ү. Асанов; Ред. Кеңеш И. Бекбоев ж.б. - Б.: Мамл. тил жана энциклопедия борбору, 2004.- 340 с.
10. Мамбетакунуов Э. Методология и качество педагогических исследований.- Б.: Бишкек, КНУ им. Ж. Баласагына, 2006. - 108 с.
11. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии: Учебное пособие для студентов выс. и сред. пед. Учеб. заведений / Под ред. С.А. Смирнова. - М.: Издательский центр «Академия», 2000. - 512 с.
12. Педагогика: Учебное пособие для студентов пед. ин-тов / Под ред. Ю.К. Бабанского. - М.: 1988. - 479 с.
13. Педагогика: Учебное пособие для студентов пед. ин-тов / В.А. Сластенин и др. - М.: Школа-Пресс, 1998. - 512с.

14. Педагогические технологии: Учебное пособие для студентов педагогических специальностей / Под общей ред. В. С. Кукушкина. - М.: ИКЦ «МарТ»: - Ростов н/Д, 2006. - 336 с.
15. Подласый И.П. Педагогика: Учебник. - М.: Высшее образование, 2005. - 540 с.
16. Мамбетакунов Э. Физиканы окутуу теориясы жана практикасы. - Б.:КУУ, 2004. - 490б.
17. Мамбетакунов Э, Сияев Т.М. Педагогиканын негиздери. - Б.: НМУ, 2002. - 148б.
18. Апыш Б., Бабаев Д., Жоробеков Т. Педагогика. — Б.:ОшМУ, 2002. — 440 б.
19. Рахимова М.Р., Панкова Т.В., Калдыбаева А.Т. Педагогикалык ойлордун жана билим берүүнүн тарыхы. —Б.:КМПУ, 2002. — 338 б.
20. Пуйман С.А. Педагогика: основные положения курса: Справочное пособие. - Минск, Тетра Системс, 1999. - 128 с.
21. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии: Учебное пособие. - М.: Народное образование, 1998. - 256 с.
22. Смирнов В. И. Общая педагогика: Учебное пособие. - М.: Логос, 2002. - 304 с.
23. Степаненков Н.К. Педагогика: Учебное пособие. - Минск, Изд-во «Скакун», 2001. - 448 с.
24. Теоретические основы содержания общего среднего образования / Под ред. В. В. Краевского, И. Я. Лернера. - М.: Педагогика, 1986. - 352 с.
25. Усова А. В. Формирование у школьников научных понятий в процессе обучения. - М.: Педагогика, 1986. - 176 с.
26. Харламов И. Ф. Педагогика: Учебное пособие. - М.: Юрист, 1977. - 176 с.
27. Хуторский А.В. Современная педагогика: Учебник для вузов. - СПб: Питер, 2001. - 544 с.

МАЗМУНУ

Киришүү	3
Биринчи бөлүк	
Педагогика илиминин жалпы негиздери	5
Глава 1. Педагогика илиминин предмети жана маселелери	5
1. Педагогика илиминин пайда болушу жана калыптанышы. 2. Педагогика илиминин негизги мүнөздөмөлөрү. 3. Педагогика илиминин башка илимдер менен байланышы	
Глава 2. Педагогика илиминин категориялары	18
1. Педагогика илиминин негизги категориялары.	
2. Педагогика илиминин түзүлүшү	
Глава 3. Илимий педагогикалык изилдөөнүн методологиясы	24
1. Методологиянын аныкталышы жана деңгээлдери. Илимий педагогикалык изилдөөнүн методологиясынын мүнөздөмөлөрү. 2. Илимий педагогикалык изилдөөлөрдүн мүнөздөмөлөрү жана өзгөчөлүктөрү. 3. Илимий педагогикалык изилдөөлөрдүн мүнөздөмөлөрү жана өзгөчөлүктөрү.	
Глава 4. Педагогика илиминин изилдөө методдору	35
1. Кадимки традициялык методдор. 2. Педагогикалык эксперимент. 3. Педагогикалык тест. 4. Педагогикалык — социологиялык методдор. 5. Математикалык — статистикалык методдор	
Глава 5. Илимий педагогикалык изилдөөнүн түзүлүшү	50
1. Изилдөөнү жүргүзүүнүн алгачкы этабы. 2. Изилдөөнүн жүрүшү. 3. Изилдөөнүн жыйынтыгы. 4. Изилдөөнүн жыйынтыгын баалоо	
Глава 6. Өнүгүүнүн жалпы закон ченемдүүлүктөрү	59
1. Инсандын өнүгүү процесси.	
2. Өнүгүүнүн ички жана тышкы шарттары.	
3. Өнүгүүнүн негизги факторлору	
Глава 7. Өнүгүүнүн өзгөчөлүктөрү	71
1. Өнүгүүнүн жаш курактык мезгилдерге бөлүнүшү.	
2. Мектеп окуучуларынын өнүгүү өзгөчөлүктөрү.	
3. Өнүгүүнүн өз алдынчалуулук өзгөчөлүктөрү.	
4. Өнүгүүнүн жалпы закон ченемдүүлүктөрү	
Глава 8. Тарбиялоонун жалпы максаты	82
1. Тарбиялоонун максатын аныктоочу факторлор.	
2. Тарбиялоонун максатынын коомдук багыттуулугу.	
3. Тарбиялоонун максаттарын аныктоонун багыттары	
Глава 9. Тарбиялоонун жалпы милдеттери жана маселелери	91
1. Тарбиялоонун жалпы милдеттери.	
2. Тарбиялоонун курамдык бөлүктөрү	

Глава 10. Педагогикалык процесстин негиздери	102
1. Педагогикалык процесс система катары.	
2. Педагогикалык процесстин түзүлүшү	
Глава 11. Педагогикалык процесстин закон ченемдүүлүктөрү	110
1. Педагогикалык процесстин закон ченемдүүлүктөрү.	
2. Педагогикалык процесстин этаптары	
Экинчи бөлүк	
Дидактика	117
Глава 12. Дидактиканын негиздери	117
1. Дидактиканын өнүгүшү жана анын маселелери.	
2. Дидактиканын категориялары	
Глава 13. Дидактикалык системалар	125
1. Гербарттын дидактикасы.	
2. Дьюинин дидактикалык системасы.	
3. Азыркы дидактикалык система	
Глава 14. Педагогикалык технологиялар	138
1. Педагогикалык технологиянын негиздери.	
2. Педагогикалык технологиялардын түрлөрү.	
3. Педагогикалык технологиялардын негиздери	
Глава 15. Окуу процессинин негизги мүнөздөмөлөрү	155
1. Окуу процессинин аныктамасы жана маңызы.	
2. Окуу процессинин түзүлүшү.	
3. Окуу процессинин деңгээлдери	
Глава 16. Окутуу процессинин мазмуну жана максаты	163
1. Окутуу процессинин мазмуну.	
2. Окутуу процессинин максаты.	
3. Окутуу процессинин мазмунун аныктоонун принциптери	
4. Билим мазмунун түзүлүшү	
Глава 17. Окуу процессинин нормативдик документтери	174
1. Билим стандарты.	
2. Окуу планы.	
3. Окуу программасы.	
4. Окуу китеби жана куралы	
Глава 18. Дидактикалык факторлор	188
1. Дидактикалык факторлор	
2. Факторлордун байланыштары	
Глава 19. Дидактикалык принциптер	193
1. Дидактикалык принциптер.	
2. Дидактикалык принциптер системасы.	
Глава 20. Окутуу методдору	209
1. Окутуу методдору.	
2. Методдордун классификациясы.	
3. Методдордун системасы.	
4. Окутуу методун тандоо	
Глава 21. Окутуу процессин уюштуруунун формалары	220
1. Окутуу формасынын өнүгүшү.	
2. Стандарттык жана стандарттык эмес сабактар	
Глава 22. Окутуу формаларынын башка түрлөрү	230
1. Экскурсия.	
2. Окутуу формаларынын башка түрлөрү	
Глава 23. Окутуунун каражаттары	239

1. Окутуунун каражаттарынын мааниси.	
2. Окутуу каражаттарын колдонуу	
Глава 24. Окуу процессинин жыйынтыгын аныктоо	245
1. Текшерүүнүн негиздери. 2. Баалоо жана баалоо шкаласы	
Үчүнчү бөлүк	
Тарбиялоонун теориясы жана практикасы	256
Глава 25. Тарбиялоо процессинин мааниси жана өзгөчөлүктөрү	256
1. Тарбиялоо процессинин өзгөчөлүктөрү. 2. Тарбиялоо процессинин түзүлүшү	
Глава 26. Тарбиялоо процессинин закон ченемдүүлүктөрү	267
1. Тарбиялоо процессинин закон ченемдүүлүктөрү.	
2. Тарбиялоо процессинин принциптеринин өзгөчөлүктөрү. 3. Тарбиялоо процессинин принциптер системасы	
Глава 27. Тарбиялоо процессинин методдору	279
1. Тарбиялоо процессинин методдору.	
2. Аң- сезимди калыптандыруу методдору.	
3. Ишмердүүлүктү уюштуруу методдору.	
4. Стимулдаштыруу методдору	
Глава 28. Окуу коллективинин тарбиялоо процессиндеги орду	293
1. Окуу коллективи. 2. Коллективдин тарбиялоо процессиндеги орду	
Курсттук иштин темалары	298
Пайдаланган жана сунушталган адабияттар	300

Э. Мамбетакунов, Т.М. Сияев

ПЕДАГОГИКАНЫН НЕГИЗДЕРИ

Педагогика адистиги боюнча окуган жогорку жана орто кесиптик окуу жайларынын студенттери менен мектеп мугалимдери үчүн окуу куралы

Компьютерде иреттеген *Дастан Сияев*

Нускасы 1000 экз. Ченеми 60 x 84/16. Көлөмү 16,0 басма табак

«Айат» басмаканасында басылды.